دیداری مەولەوی

بەڕێوەبەرێتی گشتی ڕۆشنبیری و هونەر-سلێمانی

با لە داهێنانەکانیەوە مەولەوی زیاتر بناسین

دیداری مەولەوی-٢٠١٠ زاینی

MAWLAWI.KRD

Adil Mawlawi
09/10/2010

حکومەتی هەرێمی کوردستان

وەزارەتی رۆشنبیری و لاوان

بەڕێوەبەرێتی گشتی رۆشنبیری و هونەر لە سلێمانی

دیداری مەولەوی

سلێمانی

٢٠١٠

MAWLAWI.KRD

ناوی کتێب- دیداری مەولەوی

بابەت- لێکۆڵینەوە

نەخشەسازی:

چاپخانە:

تیراژ- ١٠٠٠ دانە

ژمارەی سپاردن

ساڵی- ٢٠١٠

مافی لە چاپدانەوەی بۆ بەڕێوەبەرێتی گشتی رۆشنبیریی و هونەر لە سلێمانی پارێزراوە

تێبینی:

ئەم کتێبەی لە بەردەستدایە ژمارەیەك لەو لێکۆڵینەوە و بابەتانەیە کە بۆ (دیداری مەولەوی) بە دەستمان گەیشتوون، چەند لێکۆڵینەوەیەکی تریشمان بۆ هاتن، بەڵام داخەکەم درەنگ بە دەستمان گەیشتن و دەرفەتی بڵاوکردنەوەیان لەم کتێبەدا نەبوو، لێکۆڵینەوەکان بە چەند فۆنتێکی جیا جیا هاتوون، دەستکاری کردنی فۆنتەکان دەبوو بە هۆی تێکچوونی بابەتەکان بۆیە بە هەمان فۆنتەکانی خۆیانەوە بڵاوکرانەوە.

لیژنەی باڵای دیداری مەولەوی

MAWLAWI.KRD

پێرست . . .

جوانی ناسینی شیعرەکانی مەولەوی	کەلسووم عوسمان پوور	٥–٢٨
گەڕان بەدوای شیعرەکانی مەولەوی دا	د. عەبدولوەهاب عەبدوڵلا	٢٩–٤٠
کارێکی نوێ بۆ مەولەوی	محەمەد عەلی قەرەداخی	٤١–٦٨
مەولەوی وێنەی خوداگایی	عادڵ محەمەد پوور	٦٩–٨٢
لە(سەر شاتە)ی رەقەنەوە بۆ (وەکناباد)ی ئەشق	جەلیل عەباس	٨٣–٩٤
خوێندنەوەی مەولەوی وەك شاعیرێکی	کەمال غەمبار	٩٥–١٠٨
مەولەوی شاعیری ئازار و خەمە	حەمە کەریم هەورامی	١٠٩–١٣٠
چەمکی عەشق لە دونیابینی مەولەویدا	رەفعەت مورادی	١٣١–١٤٠
کاریگەری مەی و مەرمانۆ ساقی لاو مەولەوی یەوە	کوورش ئەمینی	١٤١–١٦٦
کاریگەری شاعیرانی رابردوو لەسەر مەولەوی و	حەمە رەشید ئەمین	١٦٧–٢١٠
مەولەوی شاعیر و دانا و زانا و	د. عاسی عەبدولکەریم	٢١١–٢١٨
لێکدانەوەی سەرپێیی لەسەر چەند دێڕێ	مەلا مۆمنی نووری	٢١٩–٢٣٢
کورتەیەك لەسەر مەولەوی	نادر نەقشەبەندی	٢٣٣–٢٥٤
خوێندنەوەی خەسارشناسی لە شیعری مەولەوی دا	رەئووف مەحمود پوور	٢٥٥–٢٨٠
سیمفۆنیایەك بۆ هۆرامان	محەمەد عەبدە ئەمین	٢٨١–٢٨٦
مەولەوی و بنەماڵەکانی علم و زانست	سەباح حسەینی	٢٨٧–٢٩٩

بەناوی خوای دەمندە و دلۆڤان

جوانیناسی شیعرەکانی مەولەوی تاوەگۆزی

وێنەکانی خەیاڵ ئەو ئامرازانەن کە ئاستی جوانیناسی شیعر بەرز دەکەنەوە. واتە هەمان شێوازی شێوەکاری لە شیعردا کە پێیان دەڵێن «چواندن(تشبیه)، خوازە (استعارە)، کینایە و مەجاز». بناغەی ئەم شێوەکاریە لە سەر خەیاڵ داڕێژراوە. خەیاڵ و دالغە هەمان کارگەی پیوار و نادیارە کە سەرلەبەری بەرهەمە هونەریەکانی تێدا دادەڕێژرێ، هەمان ئەندازیارێکە کە بەبێ بەشداری ئەو، هیچ تابلۆ و پەیکەرە و بینایەک نایەتە نێو دونیای بوونەوە و هیچ شیعرێک بە سەر زاردا نایێ.

مەولەوی تاوەگۆزی هەرئەو کەڵە پیاوەیە کە وەکوو گەورەکانیتری دونیای ئەدەب و وێژە، بە هێزی سیحری وشەکانی، دڵو گیانی هەمووانی رفاندووە و هەرکەس بە قەدەر مەنی خۆی بەهرەی لێبردووە و مێشک و دڵی پێی زاخاو داوە. ڤیان و عیرفان و دەردو ئازار و دووری و سروشتی سیحراوی و پانتای وشەکانی و کولتووری تێرو تەسەلی شاعیر -کە لە ڕەنگدانەوەی بیرو هزری شاعیرانەدا خۆیان ئاشکرا دەکەن- دڵ و گیانی نووکوبەدی گراوانی شیعر و وێژەی رفاندووە و بۆتە خونکاری بێڕەقیبی وڵاتی دڵ.

دۆزی سەرەکی ئەم گوتارە، تۆژینەوەیەکیترە بە هەڵوێستێکی نوێ و هەنووکەییەوە لە سەر شیعری مەولەوی. ئەم تۆژینەوەیە بەگوێرەی بنەماکانی جوانیناسی و ڕەخنەی زانستی و ئاماری لە سەر دانستە ڕەوانبێژی و زمانپاراوییەکانی شاعیر ئەنجام دراوە. هەروەها دیتنەوە و پیشاندانی جوانییە ئەدەبییەکانی شیعری مەولەوی لە ئامانجەکانیتری ئەم وتارەیە.

زاراوە سەرەکییەکان: جوانی، مەولەوی تاوەگۆزی، چواندن، خوازە، کینایە، سروشت.

نووسینی:

کولسووم عوسمانپوور

بەلگەنامەی خوێندن: ماستەری زمان و ئەدەبی فارسی

دەسپێک:

١. بەگوێرەی بیرو بۆچوونەکانی کروچە، دەتوانین ڕوانگەکانی جوانی ناسی بە دوو بەش دابەش بکەین: «کەرتێکیان زەینی و سابجێکتیڤن، ئەویتریان دیار و ئۆبجێکتیڤ. لایەنگرانی بەشی یەکەم باوەڕیان ئەوەیە کە جوانی، بوونی دەرەکی نییە، واتە لە دونیای واقیعدا نابینرێتەوە، لە ڕاستیدا دژکردەوەی مرۆڤە لە بەرانبەر هەندێ لە بەرهەستەکاندا؛ واتە لە بەرانبەر مەحسووساتدا. تاقمی دووەم، جوانی بە تایبەتمەندیەکی دیار و ئاشکرای بوونەوەران دەزانن و ڕایان وایە کە مرۆڤ دەتوانێ بە هۆی هەندێ پێوەر و ئوسلوبەوە ئەم تایبەتمەندییانە فام بکات و تێیان بگات. هەروەها باوەڕی ئەوەیە کە جوانی بریتیە لە چالاکییەکی ڕەوانی مرۆڤی خاوەن هەست، نە دانستەو تایبەتمەندی شتێکی بەرهەست» (کروچە، ١٣٦٨: ٧). کروچە بڕوای وایە کە تایبەتمەندی ئاشکرای هونەر، خەیالی بوونی هونەرە. بە وردبوونەوە بە سەر پێناسە و بیردۆزەکانی ئەودا ئەم خاڵەمان بۆ ئاشکرا دەبێ کە خەیاڵ ئەستوونی قایم و ئەگۆڕی هونەر بە گشتی و شیعر بە تایبەتە.

شەفیعی کەدکەنیش توخمی سەرەکی شیعر بە خەیاڵ دەزانێ و دەڵێ: «توخمی سەرەکی شیعر لە هەموو زمان و سەردەمێکدا، بریتیە لە خەیاڵ و شێوازی دەستێوەردانی زەینی شاعیر لە پیشاندانی واقیعە مادی و واتاییەکان؛ بنەمای شیعر لە سەر هەمان وێنا جۆراوجۆر و بێسنوورانەی دەستێوەردانی خەیاڵ دارێژراوە.» (شفیعی‌کدکنی، ١٣٧٥: ٢)

بێ‌گومان هەموو چەشنە پەیڤێکی خەیاڵاوی لە هەر پێچم و قەوارەیەکدا بخولقێندرێ، بە شیعر نازانرێ و ناڕواتە خانەی شیعرەوە. «ئەمەی کە ئەندێشەی شاعیر لە بەرانبەر ئەو هاندەرانەوە چ کاردانەوەیەکی لە خۆی پیشان داوە و ئەم کاردانەوە تا چ ڕادەیەک شاعیرانەیە و بەرهەمی داهێنان و ڕافەی خەیاڵاوی ئەو کەسە لە ئەزموون و بۆچوونەکانی، تا چ ڕادەیەک لە هەست و نستی خەیاڵاوی و شاعیرانە بەهرەی بردووە و هەروەها ئەمەی کە ئەم بلێس لە ئاڵوگۆڕ و ئەزموونە دەروونیانەی شاعیر لە گەڵ هەستی شرۆڤەو هێزی کاریگەر بوون هاوڕێیە یا نە و زۆر خاڵ و بابەتی‌تر لەم بوارەدا، شایانی بلێس و سەرنجدانە.» (یوسفی، ١٣٠٠: ٧٧٥)

گەر شاعیر بتوانێ ئەم وێنە گچکە و گەورانە بە ژیری و کارزانی خۆی و بە هەودایەکی بەرپێوار پێکرا ببەستێتەوە و یەکگرتوویەکیان لەناودا بەدی بێنێ، کەش‌وهەوایەکی هەستبزوێن و دڵرفێن و گیان‌گەشێن دێنێتەدی کە چجار ماندوویەتی ڕێی تێ‌نابا. بەراهەنی ئەم واتایە بە چواندنێکی جوانەوە بەم چەشنە بلێس لێ‌دەکات: «وێنەیەک یاخۆ دەستەچپلەیەک لە وێناکان پێویستیان بە ژێنگەیە. وەکوو پۆلێک لە باڵندەکان کە گەر مەودای نێوان ئاسمان و زەوی نەبێ، دیار نییە چلۆن دەتوانن فڕینی خۆیان تاقی کەنەوە.» (براهنی، ١٣٧١: ١٢٤)

لە دونیای ئافراندنی شیعردا، سەروکارمان لە گەڵ وشەکانە؛ وشە لە هەر زمانێکدا پێگە و پێناسەی تایبەت بە خۆیان هەیە؛ وشەکان برێ جار بە تەنیا خۆیان خاوەنی مووسیقا و واتایەکی سەربەست و تایبەتن و هەندێ جار لە تەنیشت وشەکانی‌تردا پێگەیەکی نوێ دەبیننەوە. چۆنیەتی چنینی ئەم وشانە لە تەنیشت یەکدا و لە پەیامی شاعیرانەدا، پێگەی شاعیر و شێوازە شیعریەکەی شاعیر تا ڕادەیەکی زۆر ئاشکرا دەکات.

وێنەسازی، هەنگاوێکی زانایانەیە بۆ بەرزتر کردنی ئاستی پەیڤین لە پێگەیەکی ئاسایی و نزمەوە بەرەو پێگەیەکی بەرز و تایبەت؛ هەر ئەم وێنەسازییەیە کە دەبێتە هۆی جوانی و کاریگەری قسە، بەم بۆنەوە زۆربەی زانایانی ئەدەب، وێنە بە یەکێک لە ئامرازە سەرەکییەکانی شیعر دەزانن.

مەولەوی لەو شاعیرانەیە کە توانیویە بە ئافراندنی وێنەگەلی بکر و واتاگەلی نوێ، بە سەر دڵ و گیانی خوێندەوار و نەخوێندەواردا کاریگەر بێ و هەمووان شەیدای خۆی و شیعرەکانی بکات. داهێنانی زاراوەگەلی پێکچوێندرا، ئافراندنی خوازەگەلی نوێ، بەهرەوەرگرتن لە کینایە جیاوازەکان و کەلکوەرگرتن لە هەموو توان و لێهاتووییەکانی زمان، شیعری مەولەوی لە شیعری شاعیرانیتر دابڕاوە و سەرتر لە هەمووانی داناوە.

٢. جوانی تەشبیهەکان لە شیعری مەولەویدا

چواندن یان تەشبیه یەکێک لە گرینگترین و زەقترین توخمەکانی خەیاڵە و دەکرێ وەکوو ناوکی سەرەکی وێنە شیعرییەکان پێناسە بکرێ. پەس و راڤە بە هۆی تەشبیهەوە یەکێک لە جوانترین و دڵڕفێنترین شێوازەکانی دەربڕینی واتایە؛ لەم سۆنگەوە، هەر لە سەرەتای بەدیهاتنی مرۆڤەوەهەف تەشبیە یەکێک لە ئامرازەکانی پەسنی جوانی بووە.

١-٢- جۆرەکانی تەشبیە بەگوێرەی هەستی یا نەقڵانی بوونی لایەنەکانی چواندن لە شیعری مەولەویدا

لە دیوانی مەولەویدا ١٠٢٠ تەشبیهیان هەڵێنجاوە، کە لەنێوانی ئەو ژمارەیەدا ٧٢٠ تەشبیە لە جۆری چواندنی مەحسووس بە مەحسووسە و ٢٧٠ چواندن لە جۆری مەعقوول بە مەحسووسە. تەشبیهە مەعقوول بە مەعقوولەکان ١٣دانە و مەحسووس بە مەعقوول ١٧دانەیە. گرافی رادەی دابەش بوونی جۆری چواندنەکان لە دیوانی مەولەویدا لە ژێرناوی گرافی ژمارە ٢دا هاتووە.

بەسەرنج دان بەوەی کە لەنێوان ئەو سەنعەتەئەدەبیانەی کە لە شیعری مەولەویدا هەیە، چواندن یا تەشبیە فریکانسێکی فراوانی هەیە، دەکرێ بە شاعیرێکی «تەشبیە خواز» ناوی لێ ببرێ.

مەولەوی زۆرتر لەنێو تەوەرە هەست پێکراوەکاندا لە گەڕدایە و هان دەدات کە بەهرەوەرگرتن لە هەست پێکراوەکان بابەتە جۆراوجۆرەکان بۆ خوێنەرانی خۆی ئاشکرا و روون بکاتەوە. ئەو سروشت بە جوانترین بەستێن بۆ وێنە شیعرییەکانی خۆی دەزانێ و لەرێی سروشتەوە، خوێنەرانی بەرەو سەفەرێکی سەرووسروشتی بانگەواز دەکات.

لەم بەیتەی خوارەوە تەشبیهی مەحسووس بە مەحسووس هاتووە:

چوون دانەی سەر ساج هەر هۆرئامام جارجار   جە تاو و دووکەڵ جە شەرارەی نار (دیوان، ٢-٥)

شاعیر خۆی بە دانەوێڵەی سەرساج دەچوێنێ کە هەر دوو لایەنی چواندنی هەستپێکراوە. شاعیر بێجگە لەوەی کە وێنەیەکی خۆماڵی دەخولقێنێ و خوێنەر لە گەڵ بەشێک لە ژیانی خەڵکی ئاشنا دەکات، ئاژاری و ئۆقرە لێبڕاوی و ئاوری دەروونی خۆی بە تابلۆیەکی زیندوو و پڕتین پیشان دەدات.

دیتنەوەی باری چواندنەکانی نێوان دوو لایەنی تەشبیە و چێ کردنی پردێک بۆ پێوەندی نێوان واتا ئەبستراکت و هەستپێکراوەکانی ژیان، ڕەهەندی نواندنی هونەری شاعیر لە بواری تەشبیهمان بۆ ئاشکرا دەکات.

مەولەوی لە شوێنێکیتردا خەم و کەسەر بە بەفر دەچوێنێ، ئەزموونی هەستی شاعیر کە بە ڕاشکاوی فامی کردووە، لە گەڵ خەم و کەسەر شاعیر ئاوێتە دەبێ:

کلێڵەی خەفەت، نە سەر کاوەی دڵ مەزرەعەی شادیم کەردەن بێحاسڵ (دیوان، ص ١٣ب۴)

لە چواندنە مەعقوول بە مەعقوولەکاندا شاعیر واتایەکی هزری بە واتایەکی ئینتزاعی و زەینی چواندووە:

خەیاڵ باڵات نە ئاینەی چەم سەبتەن چوون یادت نە دڵەی پڕخەم (دیوان، ٨٠ ب٥)

یا لەم بەیتەدا:

نە تۆی تاریکی تای شەدەی بێگەرد لەتافەت چوون ئاو حەیات مەوج مەوەرد

جوانی ڕوومەتی سپی و خوشیکی ئافرەتێکی شۆخ و شەنگ لەنێوان شەدەیەکی ڕەشدا چەن بەرانبەر دەبینێتەوە. لەلایەکیترەوە هێمایەکە بە دیرۆکی دیتنەوەی ئاوی ژیان. ئاوی ژیان، واتایەکی خەیاڵی و ناواقعییە؛ بەلام ناتەبایی لە ڕەنگ و زێدەڕۆیی لە چواندندا وێنەکە خەیاڵاویتر دەکات.

لەنێوان هەمە جۆر چواندنێکدا وەکوو تەشبیهی تاک، ئاوێتە، ڕەوان، مەفرووق، تەسوییە، موزمەر (مضمر)، مەلفووف، مەعکووس و کۆدا دەتوانین جوانترین چواندن لەنێو دیوانی مەولەویدا بەدی بکەین. بەلام لەم گوتارەدا تەنیا بەکورتی بە چەن نموونەیەک ئاماژە دەکەین.

تەشبیهی کۆ:

یەکێک لەجوانترین چواندنەکان لە دیوانی مەولەویدا، تەشبیهی «کۆ»یە.لە چواندنی کۆدا، شبهێنراوێک (مشبە) لە گەڵ چەن پێشبهێنراویتر (مشبەبە) پێوەندییان هەیە. لەم بەیتەی خوارەوە، شاعیر شبهێنراوێک لە گەڵ چەن پێشبهێنراویتر دینێتەوە. بێجگە لە ئافراندنی چوار تەشبیە، پێوەندییەکی چەن لایەنە لە نێوان شبهێنراو و پێشبهێنراوەکاندا چێدەکات.

چوون دیوانەی شۆر ئازیز نەسەردا شەتاو سەر هۆرگرت وە دەشت و دەردا

تووڵانی چوون هیجر خاتر پڕدەردان ڕەوان وێنەی وەسڵ گەردەن بێگەردان (دیوان، ٤٦٧، ب٥ و ٦)

لەهەمان بەیتی یەکەمدا ڕووباری بەخوڕ کەسایەتی پێدراوە؛ دیوانەی دڵکەیل یا خودی شاعیرە کە هەردەمی ئەڤینی یاری لە دڵدایە و لە کوێستانە سەربە ئاسمان نووساوەکانەوە بەرەو گەرمیان دەکەوێتە ڕێ.
شاعیر وەکوو ڕووبارێکی خوڕ و بەخرۆشی بەهارە، ئەم ڕووبارە وەکوو دووری دەردەداران درێژە و لەڕۆیین هەدا نادا. یاخۆ پاک و بێخەوشە و هۆی ئارخەیانی دڵی ڕێبوارانە، وەکوو ژوانی گەردن زراڤان هۆی ڕاحەتی گیانە.
وشەی «ڕەوان» ئیهامێکی جوانی هەیە: ڕەوان بە مانای بزۆز و بەردەوام لە گەڕ و بە واتای هێورکەرەوەی ڕۆح

و گیانە. ژوانی گەردن زرافانیش ئەم واتایەی هەیە. لەم بەیتەدا چۆمی بەخوڕ چوێندراوە بە شێت و دووری و ژوان.

لەزاراوەی هەورامیدا، «ڕەوان» دەتوانێ بە مانای «ڕەوایە» بێ؛ واتە ژوانی بەژن جوانان ڕەوایە. لەم بەیتەدا بەشەکانی‌تری پێ‌شبهێنراو لە بەیتی دووەمدا هاتووە. لە هۆی شوبهاندندا (وجه شبه) کە پەلە و بلەزبوون و حەیرانی و دوور و درێژبوون و بەردەوان بوون لە دانستەکانی شبهێنراوە کە زەق کراوەتەوە، پێت وایە شاعیر لە گەڵ ڕووباردا دەبنە یەک و ڕوو لە چۆڵ و سارا دەنێت. لە هەموو وەرزەکاندا لە ڕێگا باریکەکانی کوێستانەوە بە سەر شاخە بەرزو گەردەن‌کەشاندا هەڵدەزنێ و لە وەرزێکی‌تردا بەرەو دەشتەکانی گەرمیان بادەداتەوە. پێم ناخۆشە لەم وێنەسازیەدا بە شێوەکاری بچوێنم، کەچی ئەم هەموو ژیان و بزۆزی و سەیر و گەڕانەی لە وێنەکەیدا ئافراندووە؛ چونکە شێوەکاری تەنیا تابلۆیەکی بێ‌دەنگە کە زۆرتر وەکوو کورتە فلیمێک دەکا کە دەرهێنەر بە هێزی خەیاڵی خۆیەوە گیانی پرژاندۆتە نێو جەستەی سروشت و ئازارەکانی گیانی لەنێو سروشتدا بەرجەستە کردووە. وێکچوونە واتایی و وشەییەکانی زاراوەکان لە تەنشت یەکدا، ڕەنگە وەکوو پشتی شانۆی ئەم فلیمە بێ؛ دژایەتی نێوان دووری و ژوان، جیناسی زائیدی نێوان گەردن و گەردان، کینایەی «ڕوو لە چۆڵ و دەشت نان» و «خولیای ئازیز لە سەردا بوون»، پێوەندی واتایی «دێوانە و شۆر»، هەموویان بەڵگەن بۆ پێوەندییەکی پتەو لە نێوان شاعر و سروشتدا.

مەولەوی شاعیرێکە کە بە کامێرای خۆشەویستی ڕەسمی سروشت دەکێشێ و ئەمەش یەکێک لە جوانکارییەکانی ئەوە.

جۆرێکی‌تر لە چواندن کە مەولەوی بۆ نوێ کردنەوەی چواندنەوەکانی بەهرەی لێ گرتووە، تەشبیهی مەعکووس (مقلوب) یان ئاوەژووە.

گوڵ چوون ڕووی ئازیز نەزاکەت پۆشان وەفراوان چوون سەیل دیدەی من جۆشان (دیوان، ٤٣١، ب٢)

گوڵ بەڕووی یار شبهێنراوە، کەچی دەبوایە ڕووی یار بەگوڵ بچوێندرایە؛ هەروەها بەفراوەکانیش شبهێنراون بە فرمێسکی چاوەکانی شاعیرەوە. شاعر دەزانێ کە چواندنی ڕووی یار بە گوڵ، تەشبیهێکی ئاسایی و سووک و کەمنرخە. بۆیە بەتێکدانی جێگای سەدان ساڵەی شبهێنراو و پێ‌شبهێنراو، ئیغراقێکی نوێ دەخولقێنێ. گوڵ کە سەدان ساڵ نوێنەری جوانی و خۆشێکی بوو، لە بەرانبەر یاری بەدەودا شانی دەشکێ، ئەمجار یار نە تەنیا دەبێتە سیمبۆلی جوانی، بەڵکوو لە ڕێز و حورمەت و داپۆشراویدا کە دانستەی پێ‌شبهێنراوە، دەبێتە سەرمەشق و سەمبول. دەڵێی شاعیر لە پێ‌شبهێنراودا (مشبەبە) سبحر و ئەفسوونێک بەدی دەکا کە لە شبهێنراودا نییە. دانستەی یار لە چاو گوڵدا، ڕووپۆشراوی و ڕێز و شکۆی ئەوە؛ ئەمە دانستەیەکە کە ڕەنگە کەمتر شاعیرێک سەرنجی پێدابێ. شاعیر جوانترین دیاردەی سروشت لە چاو یاردا بە کەمنرخ و بەها دەزانێ.

لەپێک‌گەیشتنی مرۆڤ و سروشتدا، مرۆڤ بۆ شاعیر جوانی زۆرتری هەیە و لەم ڕووەوە خەیاڵی شاعیرانەی زۆرتر پەرە دەسێنێ. شاعیر هۆگری کولتوور و بەها دینییەکانی خۆیە و بەئاوەژووی زۆربەی شاعیران کە یاریان بەبێ پەردە و ڕووبەن دەوێ، مەولەوی زۆرتر ڕووپۆشراوی و شەرم و حەیای یار پەسند دەکا و هەموو ئەم هۆکارانە وێنەشیعرییەکەی جوانتر و ناسکتر دەکەن:

چەمەن هەم لیباس سەوز رەنگ پۆشان وەفراوان چوون سەیل دیدەی من جۆشان

یەکێک لە جوانییەکانی شیعر مەولەوی کورتبێژی(ایجاز) و درێژدادڕییەکە(اطناب) کە بەهرەی لێ دەگرێ. هەندێ جار یەک تەشبیە تا ٣ بەیت درێژە پێدەدا و هەندێ جاریش لە یەک بەیتدا ٥ تەشبیە دێنێ.

لەم بەیتەی خوارەوە نموونەیەکیتر لە جوانی چواندن لە شیعری شاعیردا دیارە. شاعیر چواندنێک لە درێژایی چوار بەیتدا درێژەپێدەدات. لە چواندنێکیتردا تێر و تەسەلتر لە لایەنەکانی تەشبیە بلس دەکات:

پوی خەیاتەی فەرد بۆ عەنبەرینت دەسڕیسەکەی فکر بکر شیرینت
چون ئارەزووی وەسل ندتۆی مەحروومی ئەندەبێت وەتان فەرد مەعدوومی
چون شەبەند رۆژ سەد تەرزە رەنگدا تەوەن دڵن وە تاڵ دیبای فەرەنگدا (دیوان، ١٠٢، ب ٢و٣و٤)

شاعیر، شیعری برادەرەکەی بە ئاوریشمێکی عەنبەربۆ دەزانێ کە بە بیری پاک و بێخەوشی خۆی چنیویە. وەکوو ئامەزرۆی پێک‌گەیشتنە لە کاتی دووریدا کە لە گەڵ تانی تاکی شیعری مەعدوومیدا پێکڕا چنراون. شاعیر سەرەتا گەلالەی چواندنەکەی دادەڕێژێ و لە بەیتی سێیەمدا سەرنج دەداتە رەنگی تەشبیهەکەی. رەنگی قوماشی چنراوی شیعری برادەرەکەی لە گەڵ تاڵی هەودای شیعری خۆی هەڵدەسەنگێنێ. یا لەم بەیتانەی خوارەوە تەشبیهەکان لە درێژایی بەیتەکاندا لە گەڵ یەک ئاوێتە کراون.

چواندن لێرەدا دوایی نایێ و لە بەیتی چوارەمدا شیعری دۆستەکەی بە بالاپۆشێک بۆ دڵەکەی خۆی دەزانێ. یاخۆ بۆ داپۆشینی بالای بالاعەرعەرانی بە گونجاو دەزانێ.

هەر چوار بەیتەکەی شاعیر بەدەوری یەک تەشبیهدا دەسوورێنەو و پاشان دەپەرژێتە سەر وردەکارییەکانی چواندنەکەی. خوازە، کینایە و جۆرەکانی تەشبیهی ئاوێتەی و تاک لە تەشبیهی ئافرێندراوی شاعیر، لایەنە جوانیناسانەکانیتری کاری مەولەوی دەگرنەوە.

«چواندن گەر لە گەڵ ئاڕایشتەکانیتری ئاخاوتن، یا بە گوتەی زانایان ئەدەب لە گەڵ سەنایع ئەدەبییەکانیتر ئاوێتەبێ، جوانترە؛ بۆ وێنە، چواندن و خوازەیەک، کە لە گەڵ تەشبیە و خوازەیەکیتر پێکڕا بەکگرتوویی، رەوانی، هاوسەنگی و موراعاتی نەزیر و دژایەتی، ئیغراق و کینایە و تەجنیس و تەلمیح و هتدیان بێ، جوانترە لە تەشبیهێکی ساکارە».

(لەفی یەکەم) یاد زولف لوول شیرین نیگاران (لەفی دووەم) خەیاڵ ئەبرۆی نازک نازاران
(نەشری یەکەم) ئەو بیبەن وەچین سەفحەی پێشانیم (نەشری دووەم) ئێد خەم چەمەکەی بالای کەمانیم
(لەفی سێیەم) فکر دانەی خاڵ زەرەژ خەرامان (لەفی چوارەم) ئەندێشەی بالای نەورەس نەمامان
(نەشری سێیەم) ئەو تانەی دیدەی سۆما بێزمەن (نەشری چوارەم) ئێد دانەی ئەسرین وەتاو ریزمەن

لە بەیتی خوارەوە شاعیر بەکەڵکوەرگرتن لەم لەف و نەشرە، زۆرترین بەهرە لە بەیتەکەی وەردەگرێ و پێنج تەشبیە لە بەیتێکدا دەگونجێنێ:

دروستی و هەڵمەت قەزا و خەیاڵ تەور ناڵەو نار و دووود رەعد و بەرق و هەور (دیوان، ٤٩٠، ب١٥)

لە کەرتی یەکەمی ئەو بەیتەدا دوو تەشبیە و لە کەرتی دووەمدا سێ تەشبیە جێکراوەتەوە. دوو تەشبیهی یەکەم خەیالی و سێ تەشبیهی دووەم هەستین. شعر کەش و هەوایەکی حیماسی هەیە و خوێنەر پێی وایە کە شاعیر ناچار بووە بلەز بەسەر وشەکاندا تێپەڕێ و وێنەیەکی جوان بخولقێنێ. لە سروشتدا یاسایەک هەیە کە زانایان پێی دەڵێن«یاسای لانیکەمی پانتای گونجان» (اریک نیوتن، ۱۳۵۰، ٦٥). بەگوێرەی ئەم یاسایە دەبێ زۆرترین ژمارەی دیاردە سروشتییەکان لە کەمترین رووبەردا جێبکرێنەوە. وەکوو چێکردنی هێلانەی مێش‌هەنگوین، کە لە کەمترین رووبەردا زۆرترین رادەیەک کە بووز دەخوا هێلانەی تێدا بگونجێ، چێ دەکرێ. شاعیریش لە یەک بەیتدا بە هێنانی یازدە وشە، دەتوانێ پێنج تەشبیهی تێدا بگونجێنێ. هێنانی تەنیا یەک واژەی چوان (ادات تشبیە) چەند واو بۆ پێنج تەشبیە، باس لە لێهاتوویی و توانی شاعیر بۆ کەلکوەرگرتن لە وشە بۆ ئافراندنی وێنەگەلی نوێ و ناسکخەیالانە دەکات. دەڵێی شاعیر لە شیعرەکانیدا لە «یاسای لانیکەمی پانتای گونجان» بەهرەی وەرگرتووە و چاوی لە کردەکانی سروشت بڕیوە.

یەکێک لە جوانکارییەکانی مەولەوی لە بواری چواندندا، دانانی تەشبیهی نامۆیە. لە چواندنێکی نامۆدا، شاعیر خۆی بە گۆڕەوی دەشبهێنێ. سەرەتا خوێنەری هیچ پێوەندییەک لە نێوان مرۆڤ و گۆرەویدا نابینێتەوە، بەڵام پاش ئەوەی کە بلێ لە زام و برینەکانی دڵ دەکلت، کونەکانی گۆرەوییەکی دڕاو لە مێشکی خوێنەردا نەخشە دەبەستێ. لە ڕاستیدا جوانی کاری شاعیر لەوەدایە کە توانیویە بە هەندێ شتی زۆر ئاسایی و کەم بایەخ و لە هەمان کاتدا لە ڕواڵەتدا بێ‌هیچ پێوەندییەک، پەیقێکی تازە و وێنەیەکی نوێ بەدی بێنێ:

جۆراب چوون من زامان نەسرەفتە وە سەر پەنجەی پای ئێستغنا کەفتە (دیوان، ۱۵۷، ب۲)

چواندنی گۆرەوی بە شاعیرێکی دڵ‌پڕ لە ئازار شبهاندنێکی ئێجگار نامۆیە «چواندنی نامۆ (لە بەرانبەر چواندنە ئاسایی و سووک و کلیشەییەکاندا) بەرهەم زەین و خەیالی داهێنەری شاعیری ئلک خەیاڵە و داهێنەرە. هونەرمەند بەم کارەبەردەوام پانتای جیهان و باری واتاکان پەرە پێدەدا و جیهان بەرفراوانتر دەکاتەوە و دەتوانین بڵێین کە شاعیرانیش وەکوو خواکان لە سەر کورسی داهێنان و ئافراندندا ڕۆنیشتوون.» (شمیسا، ۱۳۷٤: ۱۰۸)

چواندن بە خۆ

زانایانی ئەدەب و وێژە، لە سەنعەتی چواندندا دوو ئەستوونی شبهێنراو و پێ‌شبهێنراو بە کۆلەکەسەرەکییەکانی چواندن دەزانن و بە سەرنج دان بەوەی کە چواندن بلێ لە وێکچوون دوو شتی جیا لە یەک دەکات، لە ڕاستیدا دەبێ لەنێوان شبهێنراو (مشبە) و پێ‌شبهێنراودا(مشبەبە) جیاوازی هەبێ. «بەم بۆنەوە هەر لە کەونەوە ئەم ڕاستییەیان دەزانی کە شبهاندنی دوو شتی نزیک لەیەک و چوون یەک، بە یەکتر هەڵەیە؛ بەم بۆنەوە ناکرێ شتێک بەخۆی بشوبهێنرێ.» (سەرچاوەی پێشوو: ۱۰۹)

شەمیساش وەکوو پێشوونانی ئەدەب چواندنی شتێک بەخۆی بە دروست نازانێ، بەڵام لە لایەکی‌ترەوە ئەم کارە بە ڕێگایەک بۆ نوێ کردنەوەی تەشبیهە سووک و فۆرمالیتەکان دەزانێ و دەڵێ: «چونکە چواندنی شتێک بەخودی ئەو شتە زۆر باو نەبووە، هەندێ لە شاعیرەکان (زۆرتر شاعیرە هاوچەرخەکان) بەم شێوازە دەستیان داوە بە داهێنان.» (شمیسا، ۱۳۷٤: ۱۰۹)

بۆ نموونە دەڵێت:

«خوابیده مخمل شب/ تاریک مثل شب»؛ واتە: نووستووە مەخمووری شەو/ تاریک وەکوو شەو (اخوان ثالث).

«اینان به مرگ/ از مرگ شبیه‌ترند»؛ واتە: «ئەمانە زۆرتر لە مردن/ لە مردن دەکەن» (ا. بامداد) (هەمان سەرچاوە).

مەولەوی لە سەدەی سێزدەهەمدا لەم شێوازە بەهرەی وەرگرتووە و پیشانی داوە کە لە چواندن بەخۆدا داهێنان و جوانکارییەک شراوەیە کە لە چواندنەکانیتردا نییە. هێنانەوەی چەن نموونەیەک لەم تەشبیهانەی مەولەوی، رۆچنەیەکی نوێمان بە سەر جوانییەکانی کاری مەولەویدا بۆ دادەکا:

پەشێو وێنەی وێم نیشتەبێم خجڵ　　　دیم شادی دەس دا نە دەروازەی دڵ

چوون تازە زامێ هۆشت وێەردەن　　　وێت ئەسا خەیاڵ ئازیزت کەردەن

ئەساسەی نەچیر ماوەردم پەرێت　　　وێت تەیار مەکەرد چوون کێ هەرچوون وێت

ئاخێزگەی چواندنەکانی دیوانی مەولەی

هومایی دەڵێت: «بەهۆی چواندنەکانی [هەر شاعیریکەوە] دەکرێ نەتەوە و هۆز و داب‌ونەریت و رێ‌و رەسمی هەر نەتەوەیەک و هەروەها شوێنی ژیان و ناوچەی جوگرافیایی و بەرهەم‌و کێشەو پرسەکانی هەر ناوچەیەک بە جوانی دیاری بکرێ.» (همایی، ١٣٧٤: ١٣٨)

جۆراوجۆربوونی کەش‌و هەوای تەشبیە، لە کلرەکانیتری مەولەوییە کە دەتوانێ ببێتە ئاوێنەیەکی بالانوێن بۆ نواندنی باوەر و کەلکەلە و حەزەدەروونییەکان شاعیر. ئاخێزگەی تەشبیهەکان بۆ راڤە و لێکدانەوەی باشتر بە حەوت گرووپ دابەش کراون:

١- ئاخێزگەی سروشت لە چواندنەکاندا

٢- ئاخێزگەی دینی چواندنەکان

٣- ئاخێزگەی عیرفانی چواندنەکان

٤- ئاخێزگەی ئەریستۆکراسی چواندنەکان

٥- ئاخێزگەی مووسیقایی چواندنەکان

٦- ئاخێزگەی زانستی و سۆزداری و شتمەکی ژیان لە چواندنەکاندا

٧- ئاخێزگەی سەربازیگەری لە چواندنەکاندا

- بواری چواندنەکان بە ئاخێزگەی سروشت

ئەو چواندنانەی کە ئاخێزگەی سروشتیان هەیە، زۆرترین بەشیان هەیە و پرس و بابەتە عرفانیەکان کەمتریان بەشیان پێدراوە.

گرافی ژمارە ۳ پێمان پیشان دەدات کە مەولەوی لە ئافراندنی جوانییە شیعرییەکان لە چواندندا لە واتا و بواری جۆراوجۆر بەهرەی گرتووە و هەر ئەم کارە بۆتە هۆی ئەوەی کە شیعرەکانی خاوەن کەش‌وهەوایەکی نوێ و دڵرفێن بن. هەروەها ئەمە هێز و برشتی خەیاڵی شاعیرانەی شاعیرمان بۆ روون دەکاتەوە. لە دیوانەکەیدا کۆمەڵەیەکی تێرو تەسەل لە واتا جۆراوجۆرە عیرفانی و ئەریستۆکراتی و سەربازیگەری و دینی و سۆزداری و بەشەجۆراوجۆرەکانی سروشت بەدی دەکرێ.

فراوانی بەشەکانی سروشت و ئەرکی هەرکام لەو بەشانە لە شیعری مەولەویدا، تایبەتمەندییەکی بە شیعری ئەو داوە. بەسەرنج دان بەو زانیاریانەی کە لە مەر ژیانی مەولەوی لە نێو سروشتی پاک و بێخەوش و بکری کوردستان و هەورامان هەمانە، بەم دەرەنجامە دەگەین کە ئەو ئەزموونێکی راستەوخۆی لە سەر سروشت هەیە. بەم بۆنەوە، وێنەکانی دڵرفێنی و هەستبزوێنی و سۆزدارییەکی تایبەتیان هەیە.

چواندنەکانی بواری سروشت لە دیوانی مەولەویدا لە سێزدە گرووپی لێکجیاوازدا دابەش دەکرێن کە هەمویان کۆمەڵەیەکی جوان لە بەشە جۆراوجۆرەکانی سروشتی گیاندار و بێ‌گیان دەگرێتە خۆ. بۆ هەر گرووپێک نموونەیەک دێنینەوە تا باشتر لێمان روون بێتەوە.

۱- سروشتی بێ‌گیان:

ئا) سروشتی بێ‌گیان فەلەکی وەکوو: هەتاو و مانگ و ئەستێرە و ...

ب) سروشتی بێ‌گیانی زەوینی، وەکوو: کێو، کانی، چۆم، ئاو، ئاور، دووکەڵ، برووسکە، خۆڵەمێش، دەشت و چۆڵ، پووش و پەلاش، تاڤگە و بەردەکان.

۲- سروشتی گیاندار:

ئا) دارو گیا، وەکوو: هەموو ئەو روەکەکان وەکوو دار و گوڵ و گیا و میوە

ب) ئاژەڵەکان

بە ئاوردانەیەک لە گرافی ژمارە ٤ و بە سەرنج دان بە فراوانی توخمگەلی ئاو، ئاور، با و خاک، توخمە چوارینەکانمان بە بیردا دێت. هەرچەند فراوانی روەکەکان (وەکوو گوڵ و گیا و دار) کە زۆرترین رێژەیان لە شیعری مەولەویدا هەیە، سەرنجی تایبەتی مەولەوی بە زەوی و خاک و ئەو دیاردانەی کە لەخاک سەر هەڵدێننمان بۆ ئاشکرا دەبێ. هەروەها هەر ئەم چوار توخمەیە کە بوونی جیهانی بەرەو تەواوتر بوون دەبات؛ واتە بەر لە هەر توخمێکیتر، چوار توخمی سەرەکی خاک و ئاو و ئاور و بان کە کۆمەڵەی زەینی شاعیر پێکدێنن. پاش روەک، ئاو بە هەموو بیچمێکیەوە (لافاو، کانی، رووبار، زەریا و تاڤگە) زۆرترین رێژەی چواندنەکانی مەولەوی دەگرنە خۆ. رووبەڕوو بوونی شاعیر لە گەڵ سروشت، تەنیا پەسن و پێداهەڵگوتن نییە؛ هەرچەند چەند شیعری لە پەسنی بەهار و پاییز و هاوێندا هەیە، بەلام شیعرەکانی مەولەوی لە کەش و هەوایەکی رۆمانتیکی و پەسن‌بێژی پەتیدا نین، بەڵکوو لە توێ‌توێی شیعرەکانیدا ئاوی ژیان و یە: بوون لە گەڵ سروشت لە گەڕایە. رووبەڕوو بوونی مەعدوومی لە گەڵ سروشت، یادی رۆمانتیکەکانمان بۆ زیندوو دەکاتەوە. نیما لە دەسپێکی ئەفسانەدا دەڵێ: بەرزترین کاری شیعر و شاعیر ئەوەیە کە باشتر بتوانێ شرۆڤەی سروشت بکات. (فتوحی، ۱۳۸۵: ۱۲۸) گرافی فراوانی توخمەکانی سروشت بە گوێرەی دابەشکردنێک کە لە کۆتایی وتارەکەدا هاتووە پیشان دراوە و شیکردنەوەی زۆرتر لەم بارەوە لە پەراوێزی گرافەکاندا هاتووە.

چواندنەکانی مەولەوی کە لە گەڵ بەفراوی کوێستانەکان، لە سەر ترۆپکی کەشەکانەوە بەرەو نێو چۆم و رووبارەکان هاوکات لە گەڵ گۆرانی گیانبزوێنی تافەکان بە رەنگ و بۆن و بەرامەی جۆراوجۆرەوە لە رۆیینداپە، رەنگ و رووپەکی لە کولتووری ئیسلامی، عیرفانی هەیە و حالەتێکی خۆمالی داوەتە شیعری مەولەوی. گیانی کۆساران بە سەر چواندنە ساکار و سۆزدارەکانی شاعیردا زاڵە. فێنکی سروەی ژیان پرژێن، رووباری بلەز، مووسیقای سیحراوی سروشت، خۆشەویستی ژینێکی ساکار و گیانێکی مەزنی بەدوور لە زمانلووسیبە وەرسکەرەکان، لەنێو شیعری مەولەویدا بە راشکاوی خۆ دەنوێنن. لەتوێ توێی چواندنەکاندا، تیرێژی زانستە جۆراوجۆرەکانی وەک عیرفان، فەلسەفە، کەلام و پزیشکی دیارە. چواندنەکان تووشی دووپاتە بوون و سووکی نەهاتوون، و بە تازەیی و جوانییەکی تایبەت خەملێندراون و زۆربەیان پێناسەیەکن بۆ فەرهەنگی تێرو تەسەل و داهێنان و توانایی پەرجووئاسای شاعیرانەی مەولەوی. چواندنەکان بوڵری سروشت، بلس لە گیانی ناارام و بزۆزی مەولەوی دەکەن. سروشت هەمان جمکی مەولەوییە کە ئێستاش دەکرێ سەیری بکرێ و ببینرێ. تاف و رووبار و بەفراوەکان، ئەسرینەکانی مەولەوین کە گەرمتر بەخوڕتر بە درێژایی مێژوو لەنێو شاخ و دەشت و دەوەنی هەوراماندا هەر دەڕۆن و پێچی شاخەکان نابڕنەوە. ئەمامە تازە روولوەکان، نوێنەر و بیرەوەری بالاعەرعەرە خۆشەویستەکانی مەولەوین، بەلام نەختێ دلڕفێنتر. سروەی بەهار و زەلانی پاییز هەناسەکانی ئەون، بەلام ساردتر؛ تۆز و خاکی وەرزەکان، لاشەی ئێسکسووکی ئەونف بەلام نەختێ سووکتر؛ هەموو خەرمانەکان، دەنکە گەنمی پەیڤی ئەون، بەلام نەختێ زێرینتر؛ هەروەها مارە ئاڵوواڵاکان کە لە سووچ و بنی دارو گیاکاندا لە هەتوچۆدان تا لە پرو نەکاو پای شادی بکەزن، ئازارەکانی دووری مەولەوین، بەلام نەختێ پڕژلرتر.

شایانی باسە کە بە یارمەتی سۆفتوەیری «دۆرج»، تێگەیشتین کە نزیک بە ٢٥٠ چواندنی مەولەوی، بەر لە ئەو هیچ کەس لە ئەدەبی فارسیدا داینەهێناوە.

٣. خوازە لە دیوانی مەولەویدا

دیوانی مەولەوی تەژی لە ملە و رێگەوبانی دڵلاوێنە کە بێجگە لە چواندنەجوانەکانی، گیانی خوێنەر بە سیحری کەلام دێننە ژێر رکێفی خۆیان؛ خوازە زیندوو و گیاندارەکانی، پێوەندی شاعیر لە گەڵ سروشتی دەور و پشتی سۆزدارتر دەکەنەوە.

لە گوڵ و گیا و دارو بەردەوە بگرێ تا واتا ئینتزاعییەکانی خەم و شادی و دەردو کەسەری جیایی و دابڕان و دووری و سۆز و تین، بڕانی هەتاهەتایی مەولەوین کە کونجی خەلوەتی ئەویان قەرەباڵغ کردووە و لە تەنیایی خۆیدا لە گەڵ ئەو یارە مێژینەیەی -کە هەمان دڵە بەکولەکەیە- خەریکی وتوویژە.

هەرچەند فراوانی تەشبیە و خوازە بە تەنیا خۆی ناتوانێ هۆی جوانی شیعر و ئاخافتن بێ، زۆرن ئەو دیوانە شیعرانەی کە پڕن لە وردەکاری ئەدەبی و کەچی لە ئەنجامدا پەیڤێکی موتەکەلیف و ناسازیان بە ناوی شیعرەوە داناوە. کەواتە «خوازە و چواندن بە تەنیا خۆیان بۆ جوان کردنی وتە بەس نین و دەبێ هەندێ هەلومەرجی تر کە هەمان زمانپاراوی و رەوانبێژییە (فصاحت و بلاغت) لە گەڵ ئەو گوتەیەدا هاوڕێ بن.» (فرشیدورد، ١٣٦٣: ٤٧٣)

مەعدوومی بە کەلکوەرگرتن لە هێز و خوستی شاعیرانەی خۆی و بە یارمەتی هەندێ وشەی سادە و ساکار، دەست دەدات بە ئافراندنی خوازەگەلی جوان و بەهێز و بەهۆی ئارایە واتایی و زارەکییەکانەوە دەیانخەملێنێ و کارەکەی پتر لە پێشوو دڵڕفێن دەکات. بە سەرنج دان بە فراوانی خوازەکانی دیوانی مەولەویف دەکرێ وەکوو شاعیرێکی خوازەگەرا ناوی لێ ببەین، هەرچەند بێگومان ناتوانین بەرلشکاوی ئامارێکی بۆ دەست نیشان بکەین.

لە نێوان ۱۰۱۸ خوازەیەک کە لە دیوانی مەولەوی دەرهێنراوە، ٤٧٠ خوازەی موسەرڕەحە و ٥٤٨ خوازەی مەکنییە ئەخەیولەی تێدایە. شایانی باسە کە لە نێوان ٥٤٨ خوازەی مەکنیەی تەخەیولەدا ٤٣٨ خوازەی کەسایەتی پێدراوە و تەنیا ۹۰ خوازەی مەکنییەی تێدایە؛ واتە، ئەمە شارەزایی مەولەوی لە ژیان دان بە هەرچی لەدەور و پشتیدایە پیشان دەدات. مەولەوی جەختی زۆر لە سەر هەندێ لە واتاکان دەکات؛ بەم بۆنەوە لە وێنە خەیالییەکانی خۆیدا وشەی هونەری نوێیان بۆ دادێنێ. بۆ وێنە دەتوانین بە یارانی شاعیر، دونیا، فرمێسک، پەروەردگار، و خودی شاعیر ئاماژە بکەین. جوانی کارەکەی شاعیر لەوەدایە کە زۆربەی ئەم خوازانە، بەرهەمی زەین و خەیال و دالغەی خودی مەولەوین و لە وێژەی کوردی و فارسیدا وێنەیان نییە.

کەسایەتی دان بە شێگەلی جۆراوجۆر -کە پێی دەڵێن *Personification*- تەنیا تایبەت بە بێگیانان نییە. مەولەوی هەندێ جار بولبول کە سروشتی زیندووە، بە ئینسان دەزانێ و هەندێ جار تاف بە مرۆڤێک دەزانێ کە شێتانە رووی لە چۆل و دەشت ناوە و هەندێ جاریش لە دونیای خەیالی و زیندووی خۆیدا زاراوەگەلی ئەبستراکت و واتایی، بوونی فیزیکی و مرۆییان هەیە؛ بۆ وێنە:

زەهر خەم شی‌یەن نە کام شادیم   هەر دەردەن مەیۆ موبارەک بادیم

شاعیر ئێش و ژان بە مرۆڤێک دە زانێ کە بۆ پیرۆزبایی سەردانی کردووە. خەم بە چەشنێکی ئەکتیڤ لە شیعری مەولەویدا بەشداری هەیە کە وەکوو مرۆڤێک دەیبینێ کە سەردانی دەکات و لە گەڵ قسە دەکات.

لێهاتوویی لەرادەبەدەری مەولەوی لە بواری کەسایەتی پێداندا، گیانێکی تازەی داوەتە شیعرەکانی. بۆ فام کردنی زۆرتر و باشتری هونەرمەندی شاعیر ، هەموو خوازەکانی بواری کەسایەتی‌پێدان کە لە دیوانی مەولەویدا هاتووە، لە شەش بەشدا کەرتبەندی دەکرێ و بە جیاواز لە سەر هەر یەکەیان دەکۆڵینەوە. شایانی باسە کە ئەم کەرتبەندییە بە گوێرەی سەرنجی خودی شاعیر و فراوانی خوازەکان لە دیوانەکەیدا. لە گرافی ژمارە ۱٥دا هاتووە. گرووپەدیاریکراوەکان بۆ واتا کەسایەتی‌پێدراوەکانی شیعری مەولەوی بریتین لە:

١- گرووپی واتا ئینتزاعییەکان، وەکوو: خەم و شادی و ئامازرۆیی (١٦٣ دانە)

٢- گرووپی ئەندامانی لەشی مرۆڤ، وەکوو: دڵ، چاو، زمان (١٢١ دانە)

٣- گرووپی دیاردە سروشتییەکان، وەکوو: کێو، شنەی شەماڵ و گوڵ و گوڵزار (٧١ دانە)

٤- گرووپ و دونیا و ناوەکانی، وەکوو: چەرخ و فەلەک (٤٤ دانە)

٥- گرووپی دیاردە مادییەکان، وەکوو: قەڵەم، مزگەوت، دەوات (٢٣ دانە)

٦- گرووپ و وەرز و کاتەکان، وەکوو: بەهار، پارشێو، مانگی رەمەزان (١٦ دانە)

بە سەرنجدان بە گرافی ژمارە ١٦ لە نێوان ئەم شەش گرووپەداف گرووپی ژمارە ٦ بە ١٦٣دانەوە، زۆترین خوازەی لەخۆدا جێ‌کردۆتەوە و بێجگە لە فراوانی زۆرترین واتاشی تێدایە؛ واتە شاعیر لەم بوارەدا دەستی داوە بە داهێنانی زۆرتر، تا واتا ئینتزاعییەکان بێنێتە نێو بازنەی شیعرەکانی خۆی. شاعیر لەم گرووپەدا گیان دەبەخشێ بە ٥٩ وشەی واتایی و ئەقلی تا لە پۆزی شیعرەکەیدا ئاریکاری بن. دەڵێ لە شانۆی شیعردا، شاعیر دەرهێنەرێکی بە زەبرە کە توانیویە خەم و شادی و حەز و تاسەو کەسەر و دووری و زۆرێک واتای‌تر بێنێتە سەرشانۆی خەیاڵی خۆی و بە هەر یەکەیان دەورێکی تایبەت دەسپێرێ. لەم ناوەدا واتاکانی خەم و کەسەر، دەوری سەرەکی دەبینن و لە هەموو پەردەکانی ئەم شانۆیەدا دەوریان هەیە، چونکە لە ٢٢ رۆڵی لێک‌جیاوازدا بەشداریان هەیە. هەروەها ئەو زاراوانەی کە زۆرتر لەم واتایە نزیکن، وەکوو دەرد و خەفەت و دوور و ژان و حەسرەت، یارمەتی ئەم رۆڵە دەدەن بۆ ئەوەی بەدەوتر بیگێڕێ.

کینایە

شاعر بە داهێنانێکی نوێ، لە کینایەیەکی بەناوبانگی فارسی بەهرە دەگرێ، بەڵام واتای باوی ئەو کینایەیەی مەبەست نییە کە لە زمانی فارسیدا هەیەتی، بەڵکوو بەجێی واتای دووەم، واتا واتا کینایییەکەی لە واتا رواڵەتییەکەی کەڵک‌وەردەگرێ و واتایەکی کینایی‌تری بۆ دادەنێ کە لە گەڵ واتا باوەکەی ئەو کینایەیە جیاوازە:

تورڕەت نەرووی خاڵ جەبین سەراوێز پیالەت چوون جام کەج دار و مەرێز

«کج‌دار و مریز» لە زمانی فارسیدا لە واتای کینایی «هەڵس‌وکەوت بەگوێرەی بەرژەوەندی»دا هاتووە.

لەکاتێکدا شاعیر لەم بەیتەدا ئەم وێنەیە دەکێشێ کە پیالەکەت وەکوو جامێ لار بێتەوە، بەڵام نە ئەوەندەی کە شەرابی ناوی برژێتە خوارەوە؛ واتە لار بێتەوە بەڵام شەرابەکەی نەرژێ.

بە سەرنج دان بەوەی کە گەر مەبەست لە پیالە، چاو بێ، «کەج دار و مەرێز»دەتوانێ بەمانای خوماری چاو بێ؛ چاوێک کە نە بازەو نە نووستووە. شاعیر بە لێهاتووییەوە کینایەیەکی باوی نێو زامانێک دێنێت و لە واتایەک بێجگە ئەوەی کە مەبەستە بەکاری دەبات.

مەعدوومی بە شارەزایی زۆرەوە لە گەڵ دەستەواژەیەکی کینایی بە دوو جۆر رەفتار دەکات؛ یەکەم ئەوەی کە واتای رواڵەتی ئەو کینایەیەی مەبەستە و دووەم واتایەکی کینایی‌تری لێ چێ دەکات. واتە لە کینایەی ئەو دەستەواژەیە، کینایەیەکی‌تری لێ هەڵدەگرێ.

لە بەیتێکی‌تردا لە دەستەواژەی «سادە لەوح بوون» کە بە مانای ساویلکە بوونە، بەجۆرێکی جیاواز بەهرە وەردەگرێ:

مەلا چە کەسرەت لەوحش بۆ سادە مەنسووخ نەزانۆ حەڵاڵی بادە

بەشی یەکەم، لە راستیدا تووک‌ونزایە. شاعیر تووک و نزای مەلا دەکات کە ئینشائەڵڵا خودا هێزی هەڵاواردنی چاک و خراپی لێ‌بستێنێ. مەبەست لە «لەوحی سادە بێتەوە» ئەوەیە کە فام و ئاوەزی بدۆڕێنێ. بەشی دووەم جمکێکی پێچەوانەیە (قرینە) بۆ جەخت کردن لە سەر ئەم کینایەیە.

لە زمانی فارسیدا ڕەنگە بە کەسێک بڵێن کە «سادە لەوحە»، واتە هێزی ئاوەز و فامی ناتەواوە. بەڵام وا باونییە کە کەسێک، نزای کەسێکی‌تر بکات و بڵێت: «ڕەبی لەوحت سادە بێ!» لێرەشدا شاعیر لە کینایەیەکی باو، بەجۆرێکی‌تر کەڵکی‌وەرگرتووە.

مەجاز: سنووردار بوونی وشەکان لە هەر زمانێکدا شاعیر ناچار دەکات کە لە وشەگەلی سنووردار، واتای بێ‌سنوور هەڵبگرێ. مەجاز یەکێک لە شێوازەکانی جوانی پەیڤە. بە گوتەی کەزازی: «بێژەر هەموو کات ناتوانێ بیری ناسک و ئەندێشەی قووڵ و ئەزموونی سەیری خۆی بە یاری زمان و بە ئاریکاری وشە، کە بڕشتی واتایان ئێجگار کەمە، دەربڕێ و بینوێنێ. لەلایەکی‌ترەوە ناکرێ هەموو دەم بۆ هەر واتایەکی نوێ، وشەو زاراوەیەکی نوێ چێ بکرێ؛ بۆیە بە ناچار بێژەر هەڵ دەدا تا لە وشەکانی زمان بەهرەیەکی فراوانتر بگرێ و بە شێوەیەکی نوێ لە بیانخاتە ژێر ڕکێفی ئەدەبەوە.» (کزازی، ١٣٦٨: ١٤٠) مەولەوی بۆ ئەم مەبەستە ئەفسووناوی دەبزوێتەوە، بە چەشنێک کە لە شیعرە کانیدا هیچ ئاڵۆزی و ناتەبابییەک کە ببێتە هۆی ئاڵاندنی خەیاڵ خوێنەر، بەدی ناکرێ. بەڵام هەر ئەم گواستنەوەی واتایە لە پاژ (جزء) بۆ گشتە(کل) لە گشتی بۆ تایبەتە، دەبێتە هۆی بەدیهێنانی جۆرێک کورتبڕی(ایجاز). وشەکان بە پۆشەنێکی هونەری، کەسایەتییەکی نوێیان پێ‌دەدرێ و هەر ئەم کارەش پەردە لە سەر یەکێک‌تر لە جوانکارییەکانی مەعدوومی لادەدا.

ڕەنگ و بۆی خۆماڵی لە شیعری مەعدوومیدا

بێجگە لەوەی کە شیعری مەولەوی بە چواندن و خوازە و کینایە و مەجاز و زۆر بابەتی‌تری هونەری خەمڵێندراوە، یەکێک‌تر لە جوانییەکانی بوونی ڕەنگ‌وبۆی خۆماڵی گەرییە لە شیعری مەولەویدا.

هەر خوێنەرێکی هۆگری دونیای شیعر، کاتێک شیعری مەعدوومی بخوێنێتەوە، هەندێ نیشانەی سروشت و ژیان و داب‌ونەریت و فولکلۆر و زاراوە و کینایاتی خەڵکی کوردستانی تێدا بەدی دەکات. باری جوگرافیایی، ناوە تایبەتەکان، زاراوە تایبەتەکانی ناوچەکە و باوەڕە ئایینییەکان لە زۆرجار بابەتی وێنەسازی شاعیرانەی مەولەوین. هەندێ جار تێگەیشتن و فام کردنی هەندێ لە شیعرەکان تەنانەت بۆ خەڵکی هەورامی زوانیش دژوارە گەر لە گەڵ کولتووری تایبەتی ناوچەکەدا ئاشنایبان نەبێ. «پێکهاتەی سەرەتایی زەین و زمانی هەر شاعیرێک، لە هەمان هەڕەتی منداڵی و لاوەتیەوە پتر لە هەر شتێک و هەرکەسێکی‌تر، لە کەش و هەوای هەست پێکراوی دەورو پشتیەوە سەرچاوە دەگرێ و پێی‌ڕادێ. بەواتایەکی‌تر، لایەلایە دایک و دەنگی سروشتی دەوروپشت و ڕووداوەکانی ڕۆژانە و کەش‌وهەوای ماڵ و خێزان و هۆز و نەتەوە پێکهێنەری پێکهاتەی زەینی شاعیرن، هەموو ئەمانە لە دواییدا لە بیچم و قەوارەی کتێبدا خۆیان دەنوێنن و بوونی دەرەکی بەدەست دێنن و لە سەر پلەو پێگەی خۆیان لە ئەدەب یاخۆ هەر هونەرێکی‌تردا ڕۆدەنیشن.»
(قزوانچاهی، ڕی‌را. ١٣٧٦:١٣١)

دەرەنجام

دیوانی شیعری مەولەوی ئاوەگۆزی تەڕی لە جوانی ڕواڵەتی و واتایە. لە گوڵزارێک دەکا کە هەر سووچێکی بە چەشنێکی نوێ و جوان و ئاڵ‌ووالا و بەبۆن و بەرامەی هەست‌بزوێن خەملاوە و مووسیقای دڵ‌لاوێنی شیعری، بولبولێکە کە چێژی دیتن و بیستن پێکرا ئاوێتەدەکا؛ هەر بەم بۆنەوە لە بواری ئاخافتن و شیعردا تابلۆی جوان و جۆراوجۆری لە شیعری ئەسکی ئەو لە بەرانبەر گیانی خوێنەری دڵ‌زیندوودا خۆ دەنوێنن.

بە سەرنج‌دان بەئاماری چواندن و خوازە جۆراوجۆر و بەرفراوانەکان شاعیر و هەروەها کۆششەوەکانی شاعیر بۆ ئافراندنی واتای نوێ لە بیچمی تەشبیە و خوازەدا و سەرکەوتن ئەو لەم بوارەداف پەیڤێکی گۆترە نییە گەر بەناوی شاعیرێکی «تەشبیەخواز» و «خوازەئافرێن» ناوی لێ‌ببەین.

گرافەکان ئەم بیردۆزەمان دەسەلمێنن کە مەعدوومی لە وێنەئافراندندا. سەرنجێکی ئەوتۆی داوەتە چواندن و خوازە. مەجاز، کەمترین ڕادەی هەیە و کینایە، لە ناوەندی کەمترین و زۆرترین بەشی خەیاڵدا ڕاوەستاوە. ئەم گرافە دەتوانێ پەرسڤەری بەشێک لە پرسیاری سەرەتای ئەم توێژینەوە بێ. یەکێک لە پرسە تایبەتەکانی چواندنەکان، سەرنجێکی کە شاعر بە بەرهەستەکانی (محسوسات) داوە.

لە نێوان ١٠٢٠ تەشبیە دەرهێنراو لە دیوانی مەولەوی، ئەو چواندنانەی کە لایەنەکانی هەستین، بەشی هەرە زۆری چواندنەکانیان گرتۆتە خۆ. شاعیر تێکۆشاوە تا وێنە خەیاڵییەکان لە دونیای واقیعدا پیشان بدات و لەبابەتی هەست پێکراو و ئۆبجێکتی زۆرتر کەڵک وەربگرێ. ڕەنگە هەر ئەم دانستەی بووبێتە هۆی خۆشەویستی شیعری ئەم شاعیرە ناودارەی کە لە هەر سەردەمی خۆیەوە تا ئێستا شیعرەکانی هەوێنی ئارامشی دڵی خوێندەوار و نەخوێندەوارن و ڕازێنەری کۆڕی پسپۆڕان و شارەزایانی ئەدەب و کوورەی زیکری دەروێشان و هۆی جەزمەی سۆفییان و سەما و هەڵپەڕکێی دڵدارانن.

ئاخێزگەجۆراوجۆرەکانی چواندنەکان، وەکوو سروشت، دین، عیرفان، مووسیقا، دەربەگایەتی، سەربازیگەری، زانست، سۆزداری و شتمەکی ژیانی ڕۆژانە، بێجگە لەوەی کە کەش و هەوایەکی نوێیان داوەتە شیعر، بلێ لە هێزی خەیاڵ و خوستی شاعیری مەعدوومی دەکەن. بە سەرنج دان بە گرافی ژمارە ٣، پتر لە نیوەی ئەم چواندنانە، ئاخێزگەیان سروشتە. ژیان لە سروشتی بێکر و جوانی هەورامان و ئەزموونە ڕاستەوخۆکانی شاعیر لە سەر توخمەکانی سروشت، لە گەڵ گیانی بێ‌ئۆقرەی شاعیردا تێکەڵ کراون و بەرهەمی ئەم ئاوێتەبوونە، جوانترین وێنەی شاعرانەیە لە بواری سروشتدا. سروشت‌خوازی شاعیر، بۆتە هۆی بزۆزی و ئەکتیڤی شیعری شاعیر. گەر ڕووەکە جاوروجۆرەکان (وەک دار و گوڵ و گیا) بە سەرنجی تایبەتی شاعیر بە خاک بزانین، زۆروزەوەندە بوونی توخمە چوارینەکانی ئاو و خاک و ئاور و با، لە گرینگترین توخمەکانی سروشتن کە پێکهێنەری پێکهاتەی زەینی شاعیرن. مەولەوی شاعیرێکی ڕۆمانتیکە و پتر لە نیوەی شبهاندنەکانی شیعری مەولەوی لە بەستێنی سروشتدا ئافرێندراون. زانست، سۆزداری و شتمەکی ژیانی ڕۆژانە، دووەمینی بەستێنی ئەم ئافراندنەن کە بە ٢٧٦ بابەتەوە، کەش‌وهەوایەکی ئاڵ‌ووالای لە چواندندا چێ کردووە.

ئاخێزگەی دینی بە ٦٤ بابەت، مووسیقا و هێمانی ئەریستۆکراسی هەر یەک ٥٠ دانە و سەربازیگەری و عیرفان هەریەکە بە ٣٩ و ٣٦ دانە، هەرچەند بابەتی جێ سەرنجی شاعیر بوون، بەڵام لەچاو سروشتدا زۆر

کەم بابەختترن. شاعیر سروشتی بە جوانی رەها و متلەق زانیوە و زۆرتر لە هەموو بابەتێکی‌تر پەسندی کردووە.

گرافی ژمارە ٤ پیشان دەدات کە شاعیر بە قەدەر پانتای سروشت، لە باری وشە و دەستەواژەوە دەوڵەمەند. روەکەکان بە ١١٠ جار بلس لێ‌کردن تا ئاو و ئاور و با و ئاژەڵان هەر یەکە و بەرادەی تایبەتەوە تا دەکاتە خواردنەکان بە ٤ جار بلس لێ‌کردن لە سەرترین و خوارترین شوێنی گرافەکەدا راوەستاون.

مەعدوومی روانینێکی تایبەتی بە زەوی و دیاردەکانی هەیە. ١١٠ جۆر چواندن بە هەمە جۆرە روەک و گوڵ و گیا، پیشاندەری راستی ئەم بۆچوونەیە. ٩٠ جار باس سەبارەت بە ئاو، نووسەری ئەم دێرانەی هان دا بۆ ئەوەی کە بزانێ مەعدوومی، کام یەک لە وێنەکانی ئاو لە سروشتی زۆرتر پێ‌خۆشە. گرافی ژمارە ٥ فرێکانسی بولری ئاو پیشان دەدات و زەریا و لافاو و کانی و رووبار و تاف لە وێنە زەینییەکانی خەیاڵی شاعیرن. شاعیر هەم سەرنجی داوەتە ناسکی وجوانی سروشت و هەمیش خنی داوەتە توندوتیژی و کۆسپ و چەڵەمەکانی. هەم پەیدۆزی شادمانییە لە نێو سروشتدا و هەمیش وێنەی نابەسامانی و دڵەراوکێ و کێشەدەروونییەکانی خۆی لە سروشتدا دەکێشێ. لافاو و گێجاوی زەریا لە هێمانی ئاودا پیشاندەری ئەم چەمکەیە.

وادیارە پڕئاو بوونی ژینگەی مەولەوی یەکێک لە هۆکارە سەرەکییەکانی ئافراندنی ئەم وێنانە بێ. هەروەها شاعیر بێجگە لە وێنەی ئاو، هۆگری دەنگی ئاوە؛ هۆگرانی سروشت چا دەزانن کە جوانترین مووسیقا لە سروشتدا دەنگی ئاوی تاف و رووبار و کانیاوە.

ئاور بەهەموو بەشەکانیەوە (وەکوو: ترووسکە، دووکەڵ، خوڵەمێش و خەڵووز) ٧٤جار باس لێکراون و سێیەمین توخمی سروشت لە خشتەی ژمارە چوار دان. ژیانی لە نێو سروشتێکی بکر و دەست لێنەدراو و کوێستانی، پیشان دەدات کە شاعیر ئەزموونی زۆری سەبارەت بە دیاردە سروشتییەکان بە تایبەت ئاور هەیە. هەروەها بە سووکە ئاورێک بە سەر ژیانی تاکە کەسی مەولەوی، لێمان ئاشکرا دەکات کە سووتانی خانوو بەرەو ماڵ و سامان و کتێبو کتێبخانە و بەرهەمەکانی مەولەوی، ئاورێکی لە گیانی بەرداوە، کە بۆ هەتاهەتایە کوژانەوەی بۆ نییە.

لە سروشت‌خوازی شاعیردا خەزانەیەکی‌ترمان دەست کەوت؛ ئەویش کولتوور و ئێرو تەسەل و بێ‌وێنەیەکە کە پیشاندەری زانیاری تەواوی شاعیرە سەبارەت بە کولتوور و هاووڵاتییەکانی. ناو و زاراوەگەلی زۆروزەوەند لە بوارگەلی جۆراوجۆردا، دیوانی شیعرەکەی پڕو چڕ کردووە. بۆ وێنە، ئەو تەشبیهانەی کە بە هۆی هێمانی باوە ئافراندوونی و ٤٧ جار دووپاتە کراونەتەوە، ١٢ وشەی لێک‌جیاوازی بۆ «با» هێناوە. ٤٦ تەشبیهی بەناو گیاندارانی جۆراوجۆرە داهێناوە. گرافی ژمارە ٦ پیشان دەدات کە لەنێو گیاندارەکاندا باڵندەکان ٢٤جار باسیان لێ کراوە و ئەمەش پیشاندەری ئەوەیە کە باڵندە و پەلەوەرەکان زۆرتر لە شیعرەکانیدا دەوریان بووە. ١٤جار باس کردن لە مار، چیرۆکی دەردو ژان و ئێش و ئازارەکانی شاعیرمان بۆ دەڵێتەوە. رەنگە کوژرانی یەکێک لە دۆستانی مەولەوی بەهۆی پێوەدانی مارەوە، یەکێک لە هۆکانی دووپاتە کردنەوەی ناوی ئەم گیاندارە لە شیعرەکانی ئەودا بێ. هێنانی زاراوەگەلی کشت‌وکاڵ و جوگرافیا و نواندنی تایبەتمەندیە ناوچەیی و مەڵبەندییەکان، ناوی کۆسار و رووبارەکانی کوردستانی ئێران و عەراق، باس لە کولتووری و دیاردە

نەتەوەیی و دینییەکانی شاعیر دەکەن. سەرلەبەری هۆکارە دەرەکییەکان هاوکات لە گەڵ هۆکارە ناوەکییەکان -کە هەمان هەست و سۆزی شاعیرن- بوونەتە هۆی ئافراندن و بەدیهێنانی تەشبیهاتی بێوێنە کە تایبەت بە مەولەوین. فراوانی هەر یەک لەو توخمانەی کە باس کرا، لە گرافی ژمارە ٤دا پیشان دراوە. ئەوەی کە شاعیر هەست دەکات لە گەڵ سروشتدا لەدوانەیە، بۆتە هۆی هەڵاواردنی مەولەوی لە شاعیرانیتر. گرافەکانی ژمارە ٢، ٣، ٤ و ٥ و هەروەها ئەو تێبینیانەی کە لەسەرەوە ئاراستە کراون، کۆشەوەی نووسەرن بۆ دیتنەوەی وەڵامی ژمارەی ٣ ئەم توژینەوەیە. بەشداری شتمەکەکان لە چواندنەکاندا یەکێک لە هەستبزوێنترین وێنە شیعریەکانی مەولەوییە. ئەو توخمانەی کە لەخۆیاندا هیچ جێگایەکیان لە زمانی شیعردا نییە، مەعدوومی بە خەیاڵی ئاسکی خۆی بەرگی شیعری دەبەر کردوون. وەکوو: مێخ، چەقۆ، هەرە، بەن، کوورە، کامێرا، دیگ و باروشە کە لە داهێنانەکانی مەولەوی لە بواری شیعردان.

کورتبێژی و درێژدادری بۆ چێکردنی تەشبیە لە درێژایی یەک یا چەن دێڕدا، یەکێکتر لە تەردەسیەکانی مەولەوییە لە بوای شاعیریدا. مەولەوی هەندێ جار لە یەک دێڕە شیعردا پێنج تەشبیە دەگونجێنێ و هەندێ جار لە پێنج بەیتدا یەک تەشبیە راڤە دەکات. مەعدوومی بۆ نوێ کردنەوەی چواندنە فۆرمالیتەکانی ئەدەبی پێشوو، هەندێ تەردەستی شاعیرانەی بەکار بردووە. زۆربەی ئەم تەردەستیانەی بە شێوەی مەلفووف یا مەعکووس و مورەکەب بەکار هێناوە. ئەم کارە بۆتە هۆی ئەوەی کە بارودۆخی ئاسایی و فۆرمالیتەی تەشبیە گۆڕانی بەسەردا بێ و بیچمی چواندنێکی نوێ بگرێتە خۆی.

ئەو بابەتانەی کە شاعیر خنی زۆرتری پێداون و دەستی داوە بە چێکردنی دەستەواژە و خوازەی نوێ بۆیان، لە گرافی ژمارە ٨دا هاتووە. زۆربەی ئەم بابەتانە پرژو بلاون و هەندێ بابەتیتر و رادەی دووپاتە بوونی هەریەکەیان (وەکوو خوازە بۆ دۆستان، شێوەشیرینان، کەسایەتییە دینییەکان، دونیا، خودی شاعیر، فرمێسک و خودا) دیاری کراوە. بۆ چێکردنی هەر یەک لە خوازەکان شێوازی تایبەتێکی بەکار بردووە. بۆ ئاخاوتان لە گەڵ کەسایەتییە دینیەکان ٤٨ خوازەی ئافراندووە کە ٢٨دانەیان دەستەواژەی درێژن و ١٩دانە یان هەندێ خوازەن کە لە قەوارەی دوو وشە یا یەک وشەدا هاتوون. ئەمەش لە گرافی ژمارە ١١دا هاتووە.

ئەمەی کە شاعیر هەست بە زیندوو بوونی دونیای خەیاڵی خۆی دەکات، بزۆزی و ژیان و زیندوویی داوەتە شیعرەکانی. واتا ئینتزاعییەکان، کەسایەتیان پێدراوە و ٥٨جار لە شیعری مەولەویدا هاتوون. خەم زۆرترین رادەی دووپاتە بوونەوەی هەیە. هەرچەند جۆراوجۆری توخمە زیندووەکانی خەیاڵی مەولەوی ژیان و زیندویی داوەتە شیعرەکانی، بەڵام خەم دەردو کەسەر بەردەوام چەتری خۆیان بە سەر شاعیردا کێشاوە، بۆیە دەکرێ مەولەوی بە شاعیرێکی خەمین بزانرێ. چونکە شاعیر دڵ بە ناوەندی سەرلەبەری ترس و هیوا و شۆڕشە دەروونییەکانی دەزانێ، پتر لە هەموو ئەندامەکانیتری لە گەڵی دڵی خۆی دەدوێ. گرافی ژمارە ١٧ ئەم بۆچوونە زۆرتر روون دەکاتەوە.

دڵ لە شیعری مەولەویدا ٤٠٠جار دووپاتە کراوەتەوە. دڵ مەکۆی سەرجەمی خەم و مەینەت و شۆڕشە دەروونی و واتاییەکانی شاعیرە. هۆیەکیتر بۆ ئەم سەرنجەی شاعیر بە دڵ ئەوەیە کە عارفەکان سەرنجی زۆریان داوەتە دڵ و دڵیان بە رۆچنەی دیتنەوەی راستەقینە و دەلاقەیەک بەرەو پەروەردگار زانیوە.

زمان دووپاڵۆی مەولەوی قەڵەمڕەوی خەیاڵی لە شیعردا بەرفراوان کردووە، دەڵێی گەنجی سەربەمۆری زۆری لە دڵدایە کە بێجگە زمانی کینایە، بەهیچ جۆرێکیتر لێزنی لادانی رووبەندی لە روویان نییە. هەندێ جار کینایەکانی زمانی فارسی بە هەورامی وەرگێڕاوەتەوە. ئەمە لە حاڵەتێکدایە کە ئاوەها کینایەیەک لە زاراوەی هەورامیدا باو نییە.

گرافی ژمارە ١: گرافی رادەی ئەو سەحنگانەی لە بواری پەیخدا لە دیوانی مەولەوی دەرخەراون

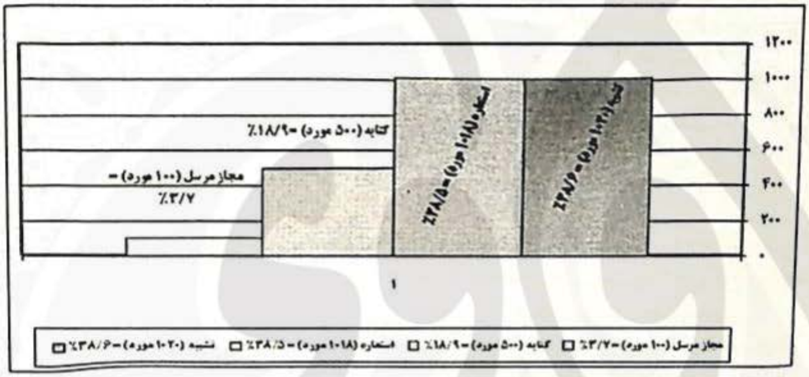

١٨

گرافی ژمارە ٢: تشاری چوانەی دەرخەراوەکانی دیوانی مەولەوی بە گرووی ... پێ ناکی بواری لایەنەکان

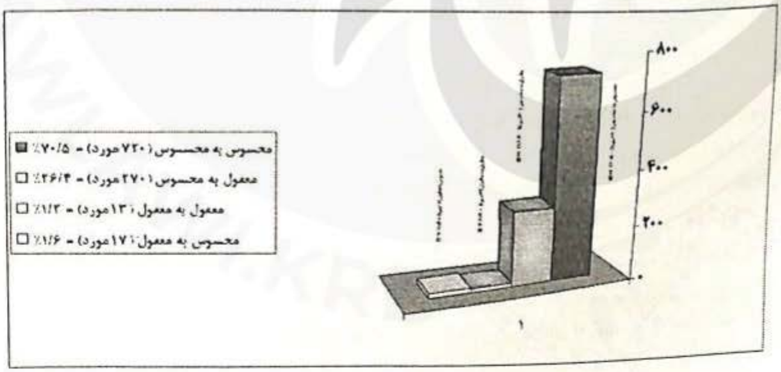

گرافی ژمارە ٣: بەشترگە جۆراوجۆرەکانی چواندن لە شیعری مەولەویدا (سەرجەمی چواندنەکان ١٠٢٠)

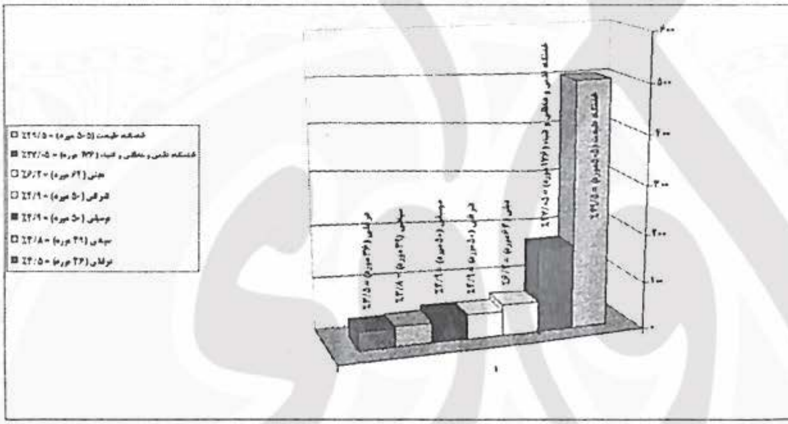

گرافی ژمارە ٤: چواندن لە بوارە جۆراوجۆرەکانی سروشت لە شیعری مەولەویدا

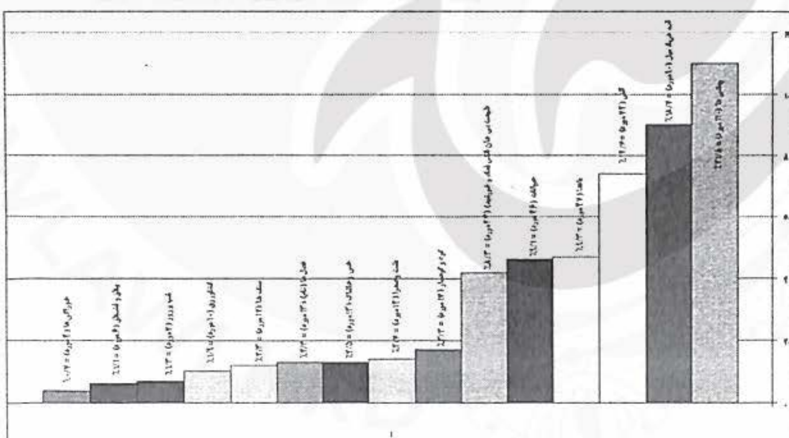

گرافی ژمارە ٥: خوازە ڕاشکاوەکان (ئەسمزە مصرّحە) بۆ کەسایەتیە دینیەکان و شاعیرەکان

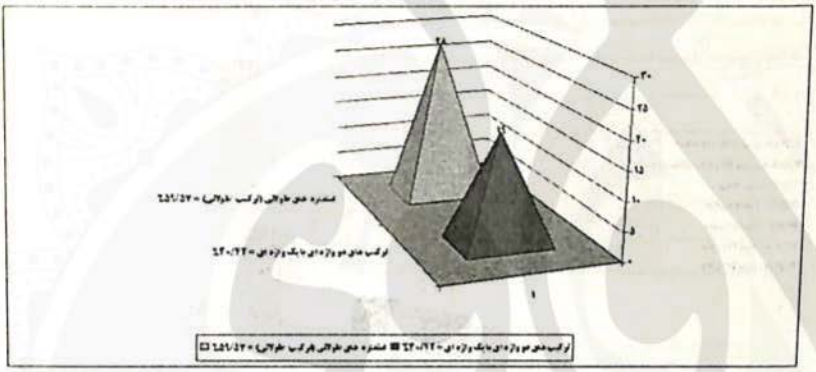

گرافی ژمارە ٦: گرووپی وشە کەسایەتیە پیرۆزەکان لە میانی سەرانسەردا بە گرووپی ڕاستی فراوانی گرووپەکان

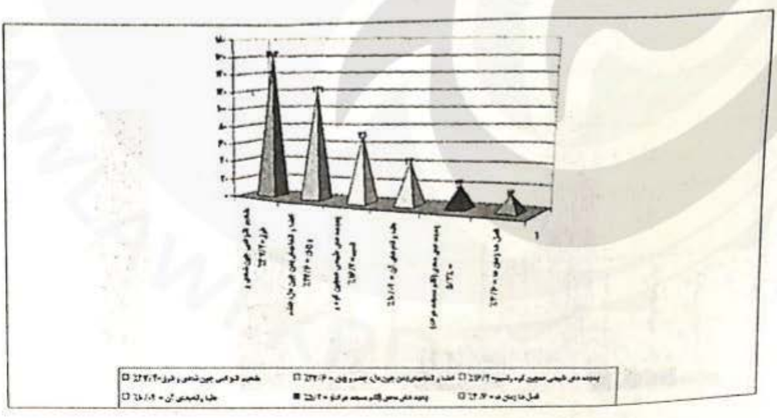

گرافی ژمارە ٧: ئەو پەشکەی سروشت کە کەسایەتیان پێ دراوە لە دیوانی مەولەویدا

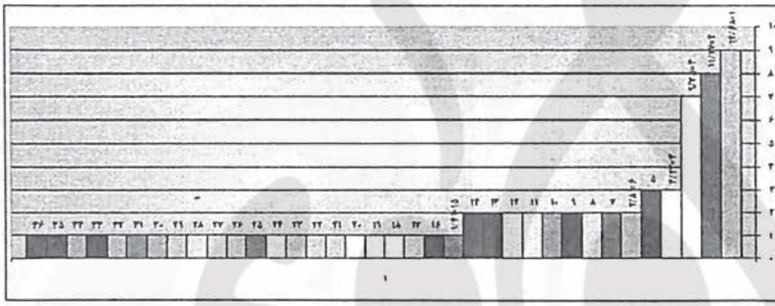

۱-باد شمال-۹ ۲-گل-۸ ۳-نسیم-۷ ۴-باد ویرانگر-۳ ۵-کوهسار و صحرا-۳ ۶-مرده-۳ ۷-فر-۳ ۸-جیور-۲ ۹-نرگس-۲ ۱۰-سبزه-۲ ۱۱-گرد و خاک-۲ ۱۲-ییلاق-۲
۱۳-گرمسیر-۲ ۱۴-درخت بید و چنار-۲ ۱۵-نوبهار-۱ ۱۶-لاله-۱ ۱۷-سوسن-۱ ۱۸-دشت-۱ ۱۹-خاشاک-۱ ۲۰-گدرگاه-۱ ۲۱-شکوفه-۱ ۲۲-چمن-۱ ۲۳-یخ-۱
۲۴-بستان-۱ ۲۵-مه-۱ ۲۶-اشک-۱ ۲۷-جماد-۱ ۲۸-نبات-۱ ۲۹-گردش-۱ ۳۰-جایگاه-۱ ۳۱-برگ پاییزی-۱ ۳۲-طیرها-۱ ۳۳-وحشی‌ها-۱ ۳۴-سوربادا-۱ ۳۵-لانه-۱
۳۶-سیرانگاه-۱

گرافی ژمارە ٨: ئەو دیاردە مشەیکەی شیعری مەولەوی کەسایەتیان پێ دراوە

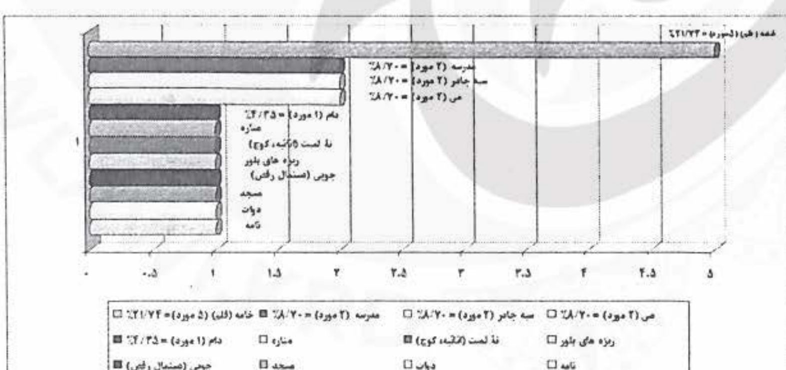

گرافی ژمارە ۱۹: ڕێژەی کینایە دەرخستراوەکانی شیعری مەولەوی بە پێی جۆراوجۆر (٥٠٠ بەیت)

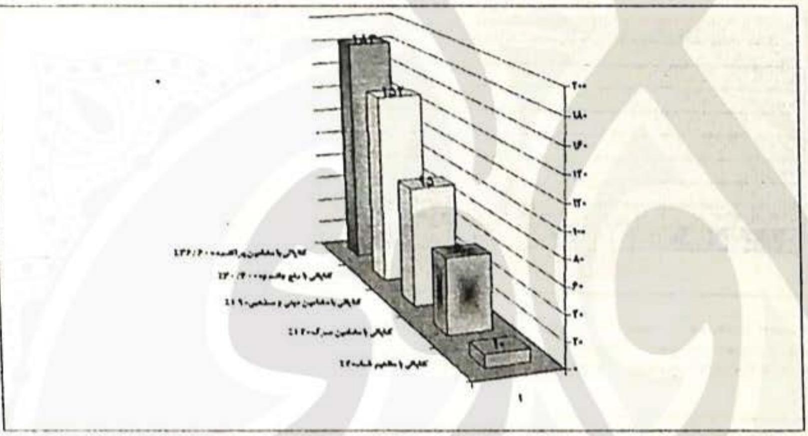

نمودار شماره ۲۳: مجازهای مرسل دیوان مولوی کرد

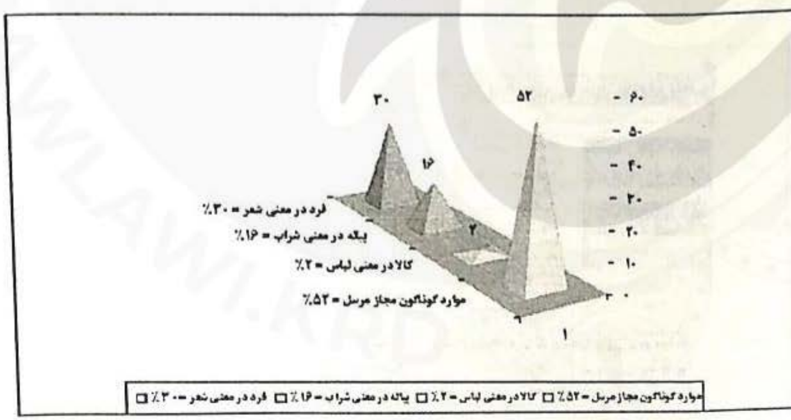

نمودار شماره ۳۴: فراوانی صنایع استخراج شده در حوزه‌ی بدیع در دیوان مولوی کرد

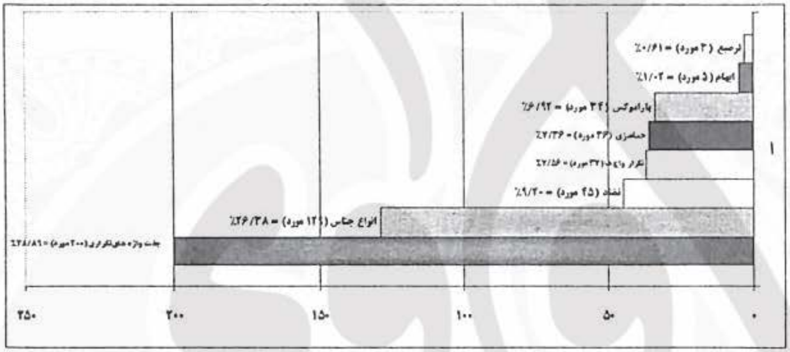

سەرچاوەکان

١. براهنی، رضا. طلا در مس، (١٣٧١)، تهران، ناشر (نویسنده).

٢. شفیعی کدکنی، محمدرضا. صور خیال در شعر فارسی، (١٣٧٥)، تهران.

٣. شمیسا، سیروس. بیان، (١٣٧٤)، تهران، انتشارات فردوس، چاپ پنجم.

٤. فتوحی، محمود. بلاغت تصویر، (١٣٨٦)، تهران، انتشارات سخن، چاپ اول.

٥. فرشیدورد، خسرو. درباره‌ی ادبیات و نقد ادبی، (١٣٦٣)، تهران، مؤسسه‌ی انتشارات امیرکبیر.

٦. قزولجامی، عباس. ری را، (١٣٧٦)، تهران، انتشارات معین، چاپ ...

٧. گروچه، بندتو. کلیات زیباشناسی، (١٣٨٦)، مترجم فؤاد روحانی، مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ هفتم.

٨. کزازی، میر جلال‌الدین. زیباشناسی سخن پارسی (بیان)، (١٣٦٨)، تهران، کتاب ماد وابسته به نشر مرکز، چاپ چهارم.

٩. بوش، اریک. معنی زیبایی، (١٣٥٠)، ترجمه‌ی پرویز مرزبان، چاپ دوم، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

١٠. یوسفی، غلامحسین. چشمه‌ی روشن (١٣٨٦)، تهران، انتشارات علمی.

١١. تاوەگۆزی، سەیّد عبدالرّحیم. دیوان اشعار، کۆ کردنەوە و لێکۆڵینەوەی مەلا عەبدولکەریم مودەڕڕس، (١٣٨٦)، سنە، ئینتشاراتی کوردستان، چاپی پێنجەم.

١٢. قادر محەممەد ئەنوەر. لیریکای شاعیری گەورەی کورد مەولەوی (٢٠٠٧)، سلێمانی چاپی سێهەم.

گەڕان بە شیعرەکانی مەولەویدا

د. عبدالوهاب عبدالله چروستانی

مەلا عبدالرحیم کوڕی سەعید کوڕی شریف لە نەوەی پیرخدری شاهۆییە لە ساڵی ١٢٢١ك بەرامبەر ١٨٠٦ز لە دایك بووە لە دێی سەرشاتە.

ناماەوێت زۆر لەسەر ژیانی بدوێم چونکە مەبەستی زیاتر لەم فستیڤاڵە ئەدەبە نەك گێڕانەوەی ژیان وبەسەرهات،لەگەڵ ئەوەدا من ژیانی مەولەویم لە سێ قۆناغدا بەرچاو ئەکەوێت.

١ – یەکەم قۆناغی منداڵی وزانست وەرگرتن:-

مەولەوی لە بنەماڵەیەکی بەرچاوو زانست دۆستدا پەروەردە بووە بۆیە لە منداڵیەوە ڕووی کردۆتە خوێندن و فێربوون،لای باوکی کە مەلا بووە قورئانی پیرۆز و خوێندنەوە سەرەتاییەکانی تری تەواو کردووە،دواتر لە ناو چوارچێوەی ماڵ دەرچووەو ئەم مزگەوت و ئەو مزگەوت و ئەم دیو ئەو دیو ئەم شار و ئەو شار تەنانەت پەی بە سنوریش بردووە بە تایبەتی ئێران (پاوە و سنە و مەریوان و جوانرۆ چەند شوێنێکی تری کردووە)بۆ وەرگرتنی زانست تا لە ساڵی (١٨٤١ ز)دا لە (دار الاحسان) کە مزگەوتێکە لە سنە اجازەی علمی لای مەلا احمدی نۆتشەدا وەرگرتووە، ئەگەر چی ڕایەکی تر هەیە کە پێی وایە لە سلێمانی لە مزگەوتی مەلکەندی ئەو اجازەی علمیەی لە خزمەت مەلا عبدالرحمن

نۆتشەدا وەرگرتووە من پێم وایە لە هەردوو لا ئەو اجازەیەی وەرگرتووە، لە دووەمیاندا بۆ پیرۆزی بووە.

٢ – قۆناغی دووەم لە ژیانی مەولەویدا، بە دامەزراندنی وەك مامۆستایەکی ئاینی دەست پێ ئەکات، یەکەم دامەزراندنیشی لە دێی چروستانەی سەر بە قەزای هەڵەبجە بووە کە بووەتە پێش نوێژو وتار بێژ و دەرسی بە فەقێکانیش وتۆتەوە، هەر لەم دێیەدا خێزانی پێك هێناوە کە ناوی عنبەر خاتوون بووە و ئەفغانی بووە زۆریش خۆشی ویستووە.

٣ – قۆناغی سێهەم لە ژیانی مەولەویدا سۆفیگەرێتی بووە، بۆیە خورپەی دڵی بۆ گرتنی ئەو ڕێگەیە کەوتۆتە پەلە پەلو بەرەو تەوێڵە بە هەڵەداوان ڕێی گرتۆتەبەرو لە خزمەتی (سراج لدین)دا تمسکی کردووە.

لێرەدا من ئەمەوێت تۆزێك لەسەر ئەم تەوەرە بڕۆم تا بزانین مەولەوی تا چەند صۆفی بووە لە کاتێکدا ئەو وەك مەلایەکی ئاینی تمسکی تەواویشی بە شەریعەتەوە هەبووە چونکە تێك هەڵچونێکی توندو تیژ لە نێوان ئەهلی تەریقەت و ئەهلی شەریعەتدا بووە بۆ نمونە محوی بە تەواوەتی خۆی ساغ کردووەتەوە کە ئەهلی تەریقەتە و فڕی بەسەر ئەهلی شەریعەتەوە نیە بۆیە بێ چەندو چوون ئەفەرموێ :-

لەگەڵ دەستی مەلا ڕێ ناکەوێ ذوننـاری زوڵفی یـار
وەك و شێخ ئیختیاری مەزهەبی تەرسا نەکەم چیبکەم

لەوەش ڕۆشن تر ئەفەرموێت.

سەجادەی مەی پیا ڕژاوم عوریان و لەش بە خوێن
نـوێـژم مەظنـە وایـە لـەمـەودوا ئـەبێ قبـوڵ

مەولەوی لە دوای تەمەنی چل ساڵیەوە تمسکی کردووە بە بەڵگەی ئەوەی لە ساڵی ١٨٤١ دا ئەو اجازە نامەی زانستی وەرگرتووە دواتر لە چروستانە وەك مامۆستایەکی ئاینی دادەمەزرێت دیارە دوای چەند ساڵێك خزمەت کردن هەوای سۆفیگەری لێی ئەداو بەرەو تەوێڵە لە خزمەت (سراج الدین)دا تمسك ئەکات و ئەبێتە مریدی ئەو زاتە، کەواتە ئێمە ئەتوانین ئەو شیعرانەی کە لە ناوەڕۆکدا ڕۆحی سۆفیگەریان تێدایە بیخەینە دوای ئەو مێژووەوە.

بەڵگەی ترمان بۆ ئەوەی کە لە دوای چل (٤٠) ساڵیەوە تمسکی کردووە ئەو هۆنراوەیەتی کە ئەفەرموێ.

ساقی پام بەستەی زنجیری پیرین
دەسم دامانت وادەی دەستگیرین

دواتر ئەفەرموێت....

مەستی وە پیران جەوانی مەدۆ
هێزی دوو بارەی زرانی مەدۆ
پێم دەر تا پەی پەی پێوە هەی کەرون
رای سەختی سارای مەحشەر تەی کەرۆن

زران:- ئەژنۆ
پێم دەر:- پێم بدە
تا پەی پەی:- پەیتا پەیتا
هەی کەرون:- هۆرە بکەم

دیـاره (سـاقی) مەبەسـتی شـێخەو (مـەی) خۆشەویـستیەلە ئـەدەبی صۆفیدا تمسك ئەبێت لەسەر دەستی شێخ بێ بۆیە سۆفیەکان ئەڵێن ((من لا شیخ لە فالشیطان شیخه)).

شیعری مەولەوی....

کاك حەکیمی مەلا صالح وەسـفێکی جوانی شیعری مەولـەوی کـردووه کـه ئـەڵێت (سـهل الممتنـع) واتـه ئاسـانێکی (مانـا ئـاڵۆز) یـان (مانـا یـاخی) بێگومان ئاڵۆزیەکەی ئەگەڕێتەوە بۆ مانـا سۆفیگەریەکەی، بۆیـە زۆر جـار کاتێ گوێ بیستی شیعری مەولەوی دەبی یان دەیخوێنێتەوە توشی تێڕامـان دەبیـت بـۆ لـێ تێگەیـشتن خـۆ ئـەوەی ئاگاداری زانـستی سـۆفیگەر نـەبێت بێگومان لە ڕۆحی مانـای ئـەو شـیعرانەی تـێ ناگات لەبەرئـەوەی بـە پێـی مانا سادەکانی ووشەکەی مانایەکی بەسەردا ئەسەپێنێ بێگومان ڕوبـەرێکی پان و بەرین هەیە لە نێوان زانستی سۆفیگەری و زانستە ئاینیـەکانی تـردا مەحوی ئەڵێت.

بکە سەیری فتوحات ئەر گەرەکتە تۆ فتوحی روح
کتێبـی دڵ مـوتا لا کــردنە بــڕوانـە مـەکتوبات

کەواتە ئەگەر بتـەوێت هـەڵگری مەشـخەڵی ئـەو ڕێبـازە بیـت یـان لـەو زانستەو شیعرەکانی ئەو ڕێبازە تێبگەیت ئەبێت کتێبی (فتوحـاتی مـەکی) کە هی (ابن عربی) و (مکتوباتی ربانی) کە ئیمامی ڕەبانی و کـاك احمـدی شێخیش هەیەتی و باس لە حەیاتی ڕۆحی ئەکەن، ئەبێت لەو کتێبانە کـە سەرچاوەن بۆ سۆفیگەری بە باشی تێبگەن.

ئەوەتا مەحوی کەسێکی تەنانەت ئەگەر کەم فامیش بێت بەڵام لەسەر ڕێبازی سۆفیگەری بێت و هەنگاوی بەرەو پێشی برد بێ لە ژیانی ڕۆحی خۆیدا گەلێ بەزانا تری ئەزانێت لەسەد عەلامە لە زانستەکانی تردا ئەڵێت.

لەبەر دەرگاهی عەشقا یەکسەرە هەرکەس سەری دانا
ئەگەر پەتیارەیەك بوو بوو لەسەد عەلامە داناتر

مەولەوی کاریگەری شاعیرە فارسیەکانی زۆر لەسەر بووە وەك (حافظی شیرازی) و (سەعدی) و (خیام) (جلال الدین روومی) (صائب) (کەلیمی) مەولەوی لە ناخی ئەو شاعیرانە تێگەیشتووە، هەروەها هەندێك لە شاعیرە کوردەکانیش کاریگەریان لەسەری هەبووە وەك (خانای قوبادی) (بێسارانی).

گرنگترین بابەتە شیعریەکانی ؛ شیعری شیوەن و شیعری تانەو لۆمە و شیعری ئاینی، شیعری سۆفیگەری، شیعری فلسفی، شیعری مناسبات، نامەی شیعری بۆ شێخەکان ولەگەڵ بابەتی تری شیعردا.

ئایا مەولەوی شاعیرێکی سۆفی بووە ؟

مەولەوی شاعیر بووە پێش ئەوەی شاعیرێکی سۆفی بوو بێ، پێم وایە شیعری ئەو لە غەزەلدا لە سەرەتاوە بەسەر (عنبەر خاتوندا) وتویەتی دواتر ئەو غەزەلەش لە خۆشەویستی خوادا خۆی دیوەتەوە ئەوەتا (مەلای جزیریش) ئەڵێت.

لا معا حوسن و جەمالێ دی ژ علمی بێتە عەین
عیشق دا ژێ هلبتن کی دی حەقیقەت بێ (مجاز)

واتە : ئەبێت ڕۆشنایی جوانی بدرەوشێتەوە لە چاوی خەلکیدا، ئەو ڕۆشناییەش هی ئاگری خوشەویستیەکە لە دڵ و دەرونی هەم کەسێکدا داگیرساوە، هیچ کەسێك نیە گەرمی ئەو ڕوناکیە لە ناخیدا نەبێت، بەلاّم تا چاوی نەکەوێتە سەر جوانی خۆشەویستێکی مەجازی کە لەڕاستیدا ئەو خۆشەویستیە مەجازیە ڕەنگدانەوەی خۆشەویستیە حەقیقیەکەیە، ئاگری ئەو خۆشەویستیە ڕاستەقینەیە جۆش نادرێت، بۆیە ڕێگای بەرەو خۆشەویستیە حەقیقیەکە بە خۆشەویستی مەجازیدا تێپەڕ ئەبێت، بەسەرهاتی خۆشەویستی مەلای جزیری بۆ (سەلما) ناوێ نمونەی ئەو ڕاستیەیە کاتێ جزیری لە خۆشەویستی مەجازیەوە ئەکەوێتە دەریای خۆشەویستی حەقیقیەوە لە ڕێگای تمسکەوە، مەحویش هەر لەو بوارەدا ئەڵێت.

ئەرێ دڵ بێ شەرابی لەعلی گوڵ ڕەنگت لە گوڵ چیبکا
کە جیلوەی گوڵ لە گوڵشەنگا نەبێ بولبول لە چڵ چیبکا
کە هەڵگیرسا لە نوری بادە شەمعی حوسنی جانانە
نەچێتە سەر طەریقەی حەزرەتی پەروانە دڵ چیبکا

مەولەیش سەبارەت بەو خۆشەویستیە حەقیقیەی ئەڵێت.

پەی کەسێ خاسەن نامەی جەحوب کەیل
تــازە بســاتــۆ وچــوو جــەجوی مــەیل
خۆمــن هــەر جە زوو وە مــەیلت مەستم
هــەرجــان فیــداکەی رۆکــەی (الست)م

مەولەوی بە پێی سیاقی تاریخی و هەڵوسوکەوتو بەشێکی شیعرەکانی ئەمانە بەڵگەن لەسەر ئەوەی مەولەوی سۆفی بووە بەلام وەك پێشتر وتمان کە مەولەوی دوای تەمەنی چل (٤٠)ساڵی تەسکی کردووە بۆیە وەك ئەوەی لۆمەی خۆی بکات بۆ ئەو دواکەوتنەیو ئەڵێت.

ڕاگــەی حەقیقــەت جەویرت شی یەن
یادت پەی مەحبوب حەقیقی نی یەن

واتــە : بۆچــی ڕێگــای ڕاستیت لەبیرچــووەتەوە وبیرلــە خۆشەویــستی ڕاستەقینە ناکەیتەوە.

دیسان ئەگــەر بــە دوادا چونی شیعرەکانی مەولــەوی بکــەین ئــەبینین وێڵە بەدوای کەسێکدا کە دەستی بگرێت و لــە ســەر دەســتی پیرۆزی تەسك بکات و ئەڵێت.

بەندە ئیحرام بەند کەعبەی حزورەن
ڕاڵمــــە زانــــون بــــەڵــەد زەروورەن
مەواچان هیمەت پەی بەڵەد خاســەن
ڕاسشان فەرمان، ئەڵبەت هەر ڕاسەن

واتە بەندە ئیحرام بەندی کەعبەی حزورتانە، چونکە ڕێگا شارەزا نیم، شارەزایەکم پێویستە، ئەڵێن هیمەت بۆ شارەزا باشە ڕاستیان فەرمووە هەڵبەتە هەر واشە.

ئیمانی مەولەوی بە (وحدة الوجود) یەکتایی خوایی....

وەحدەی وجود :- بیرۆکەیەکە کە (ابن عربی)لە شێوەی تەواویدا دای ڕشتووە،ئەو وای دائەنێت کە یەك بوونەوەری ڕاستەقینەهەیە ئەگەر چی هەستیارەکانمان بوونی زۆر شتی تر هەست پێ ئەکەن، کەواتە بە پێی ئەو بۆچونەی ابن عربی دوو جۆر بوونەوەر هەیە (حق)و (خلق) : واتە خواو دروستکراوەکانی ئەو (حق)کە مەبەستی خوایە بە بوونەوەرێکی ڕاستەقینەی دائەنێت،(خلق) بە بوونەوەرێکی مەجازی دائەنێت و ئەڵێت.

فما نظرت عيني الى غير وجهه وما سمعت اذني خلاف كلامه

وەیان ئەڵێت : ***سبحان الذي اظهر الاشياء وهو عينه***

حق :- خوا لای ابن عربی دوو مانای هەیە :-

١- ذاتی خوا : کە ڕاستیەکی بەڵگە نەویستە نادیارە محاڵیشە پێگەیشتنی.

٢- دیاردەو سیفاتەکانی کە بەرامبەر بە (خەلق) واتە دروست کراوەکانی ئەگەر مەبەستی لە حق ذاتی بێت ئەوا یەکە ئەگەر مەبەستیشی دیاردە و سیفاتەکانی بێت ئەوا لە ژمارە نایەت.

مەحوی ئەڵێت.

غەیری وەحدەت لە وجودا نی یە کەثرەت وەهمە

سادە تیکراری یەکە مەنشەئی ئەوهامی عەدەد

مەولەویش ئەفەرموێت :-

یەك دەنگی مایەی ڕستگارییەن

ساقی وە جامیٚ دەردم کاریەن

یان ئەفەرموێت :-

کائینات جەلام گرد تەسویری تۆن

ئەربابەن ئەر دەشت ئەر شاخەن ئەرکۆن

یان کاتێك مەولەوی ئەفەرموێت :-

وەخت چەم، نەچەم شێوەت دیار بیٚ

جەلام فصل و وصل، بەزم ئەغیار بیٚ

ئیستە لێلاّیی گرتەن دوو دیدە

خەلوەتەن سا بۆ ئەی بەر گوزیدە

برایان ئەگەر تۆزێك بە وردی ئەم شیعرەی مەولەوی ڕاڤە بکەین بێ هیچ دوو دڵیەك بۆنی (وحدە الوجود) لەو شیعرەوە دێت.

کاکڵەی مانای شیعرەکە ئەڵێت کاتێك کە چاوم بینا بوو واتە هەستیارەکانم لە گەڕدا بوون ئەغیارم بەدی ئەکرد بڕوام بە چەندەها جۆرەی بوون هەبوو، بەلاّم ئێستە کە ئەو هەستیارەم نیە گەیشتمە ئەو بڕوایە تەنها یەك بوونی ڕاستەقینە هەیە ئەویش (الحق) واتە خوایە، کەواتە مەولەوی کە چاوی مەعنەوی بڕوای بە ڕاستی بوونی ئەو بوونەوەرانەی تر نەما بڕوای بە یەکتایی خوا هێنا وهەموو بوونەوەکانی

تر بوونیان مەجازیەورەنگ و ڕوون بۆ ئەو بوونەوەرە ڕاستەقینەیە، ابن عربی ئەڵێت.

انما الكون خيال وهو حق في الحقيقة
والذي يفهم هذا حاز اسرار الطريقة

حلول لە شیعری مەولەویدا....

کاك حکیم دەڵێت لەوە ناچێت مەولەوی ئاگای لە شیعری شاعیرە عەرەبەکان بوبێت بەڵام ئاگادار بوونی مەولەوی لەو بابەتە فەلسەفیانە وەك (وحدة الوجود، حلول، فناو بەقا و اتحاد کۆمەڵێك زاراوەی سۆفیگەری وەك (وصل و فصل، هجر، مەی، ساقی، زوق، فرق... بەلگەن لەسەر ئاگا بوونی مەولەوی لە شعیری بیری سۆفیگەری گەورە سۆفیەکان وەك حلاج وابن عربی و ابن الفارض و رابعة العدوية، مەولەوی ئەفەرموێت.

سەراپای ئەعزام ئێسك و مەغزو پۆست
دایم مەیولیش زایەڵەی یا دۆست
دۆستەن نە تۆی پۆست مەوا چۆ یا دۆست
وەرنە کێ دیەن سەدا بدۆ پۆست

واتە هەموو ئەندامەکانی لەشم، ئێسقان و مۆخ و پێست هەمیشە زایەڵەی یا دۆستیانە (خوا) ئەوە خودی دۆست خۆیەتی لە پێستمدا ئەڵێت یا دۆست، ئەگینا کێ دیویەتی پێست دەنگی لێوە بێت :

حلول : بەمانای (ان يحل الله جزءا او كلا في الانسان)

وەك بڕوای شیعەكان بەوەی كە خوا لە ئیمامی عەلیدایە.

مەولــەوی وەك زۆربــەی زۆری شــاعیرە ســۆفیەكانی تــر بینــینی خۆشەویستی بەرامبەر بە موژدەی بەهەشت داناوە و ئەڵێت.

بــەهــەشــت باقــی نیــن دڵبــەرمن
جە قیسمەت خانەی ئەمن ئەو دەرمن
سا كە دەی دینـەن بەهەشت باقی
ئیسە من بەی دین دۆزەخیم تاقی

واتـە بەهەشـت كـە دەسكەوێت و بمێنێتـەوە بینـینی دولبـەرە، بـەلآم بەشی مـن لـەو بەهەشـتەدا نیـە، جا كـە بـوونی بەهەشـت و مانـەوەی لـە بینینی یاردا بێت منیش لێی بێبەش بم واتە كەواتە من دۆزەخیم.

سۆفیەكان خۆشەویستی خواو بینـینی بـە چاوی دڵیـان ئەخەنـە پـێش پاداشـتی بەهەشـت، بۆیــە كـاتێ ابـن الفـارض لەســەرە مەرگـدا ئــەبێ و (ابراهیم الجعبری) كە ئەویش لە سۆفیە گەورەكان بوو بە دیاریەوە بوو لە كاتی ڕۆح دەرچونی ابـن الفـارض بەهەشـت دێتـە بەرچاویان بـەلآم ابـن الفارض دەست ئەكات بە گریان و ئەڵێت.

ان كان منزلتي في الحب عندكم — ما قد رايت فقد ضيعت احلامي
امنيـة ظفـرت بهـا روحـي — واليـوم احسبها اضغاث احلامي

لە كۆتاییدا ئەڵێم بە ڕاستی زۆر شت ماوە لەسەر سۆفیگەری مەولـەوی بوترێـت ئەگـەر ئێمـە بەشـێكی زۆری شـیعرەكانی لەبـەر ڕۆشـنایی بـیری

سۆفیگەریدا ڕاڤە بکەین، بەڵام لێرەدا پێم وایە هەر ئەوەندە دەرفەت هەیە.

ئەوەندە هەیە بە بۆچونی من مەولەوی لەو صۆفیانە بووە کە طریقەو شەریعەی پێکەوە گونجاوندوە، بە پەیڕەوی کردنی امامی غەزالی، کە ئەڵێت الطریقة بلا شریعة باطلة والشریعة بلا طریقة عاطلة.

نیتر ڕێزو خۆشەویستیم قبوڵ بفەرموون

سەرچاوەی دیوانی مەولەوی
کارێکی نوێ بۆ مەولەوی

محەممەد عەلی قەرەداغی
ئەندامی کارای ئەکادیمیای کوردی

مەولەوی یەکێکبووە لەو مەلا کوردانەی کە بە ڕاستی شیاوی ئەوە بووە پێی بگوترێت دوانزە عیلم و بگرە زیاتریش. مامۆستایانی کۆنمان کە ئیجازەیان وەرگرتووە و پێیان گوتراوە (دوانزە عیلم) بە راستی ئەو ئیجازەیان دراوەتێ و شیاوی ئەو ناوە بوون، چونکە چەندین عیلمی وەک-جگە لە نەحو و صەرف و بەلاغە و شەرع...- : (مەنتیق، حیکمە، هەیئە، جەبر، هەندەسە، عەرووز، قافیە، جەفر، ڕەمل)یان خوێندوە و زانیویانە. مەولەوی یەکێکبووە لەو مامۆستا مەزنانەی ئیجازەی لەو زانستانەدا وەرگرتوە و شیاوی ئەو ئیجازەیش بووە.

ئەوە بوە وەک لە شوێنەوارەکانیەوە دیارە- لە کەلام و فەلسەفە و مەنتیق و حیکمەت و.......شارەزا و مەلەوان بووە. سالی ١٩٩٧ کە داویان لێکردم یەکێك لە زانا و شاعیرانی کورد بە جیهانی عەرەبی و ئیسلامی بناسێنم، مەولەویم هەڵبژارد و باسێکم بەناوونیشانی (عبدالرحیم المولوی شاعر العقیدە والطبیعة والتصوف) نووسی و لە گۆڤاری (الادب الاسلامی)دا بلاوبووەوە (١).

لێرەدا دەمەوێ ئەوە بلێیم: مەولەوی وەک شاعری سروشت بووە و شیعرە بەرزەکانی لەو بوارەدا مایەی ڕێز و سەرسامیی شەیدایانی ئەدەبە،

بەرهەمەکانی دیشی لەوە کەمترنین. بە تایبەتی لە بواری عەقیدە و عەقیدەی کوردیدا کە ئەوەندە شوێن دەستی دیارە هیچ زانایەکی کورد نەیگەیوەتێ. ئەوەتا لە بواری عەقیدەی کوردیدا دانراوەکانی (عەقیدەی مەولەوی) و (زوبدەی عەقیدە) و (عەقیدەی مرضیة)ی نووسیوە. بە زمانی عەرەبی (الفضیلة)ی نووسیوە، بە زمانی فارسیش (فوائح)ی هەیە. جگە لەوەی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس – خودا پادشتی بەخێر و نەبڕاوەی بداتەوە-شەرح و لێکدانەوەی لەو دانراوانە کردووە و چاپی کردوون، کێ دوای ئەو لایەکی لێکردوونەتەوە؟ ئایا جێگەی خۆی نەبوو چەند قوتابی خوێندنی بالاً ئەم دانراوانەی مەولەوییان بکردایەتە جێگەی باس و مایەی وەرگرتنی بڕزوانامەی خوێندنی بالاّ؟

ئایا جێگەی خۆی نەبوو کتێبی (الفضیلة) بکرایەتە سەرچاوەی باسێکی تێر و تەسەل و، لێکۆڵینەوەیەکی زانستییانەی لە سەربکرایەت و لە بەرگ و شێوەیەکی قەشەنگ و شیاودا پێشکەشی پێشکەشی کتێبخانەی عەرەبی و ئیسلامی بکرایەت، تا بە جیهانمان بوتایەت: ئەم پیاوە لە چیاکانی کوردستاندا ئەم زانست و زمانە بالآیەی بەدەستهێناوە و، نە لە شارە گەورەکانی جیهان فێری ئەو زانستە بوە و نە خۆیشی مامۆستای مەدرەسەیەکی گەورە بوە تا تیایدا قاڵی ئەو زانستە ڕەوان و فراوانە ببێت.

یان کە گەلێ لە ڕۆشنبیران بە پەرۆشەوە بە شوێن دەقی پەخشانی کۆندا دەگەڕێن، نەدەکرا لا لەو بکەنەوە کە ئەگەر بدۆزرێتەوە و بەراوردبکرێت، لەوانەیە مەولەوی یەکەم پەخشاننووسی شێوەی کرمانجی خواروو بێت؟ ئەمیش بە پێی ئەو دەقە هەشت لاپەڕەییەی کتێبێکی عەقیدەی مەولەوی بە پەخشانی کوردی کە من بۆ یەکەمجار لە بەرگی

هەشتەمی بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورددا بڵاومکردەوە و، دوور نییە ئەگەر بەخت یاربێت و نوسخەی تەواوی ئەو کتێبە بدۆزرێتەوە ئاسۆیەکی رووناکتر و فراوانتر لە ژیانی رۆشنبیریی مەولەوی و بایەخدانی بە عەقیدەی ئیسلامی بۆ رۆشنبیرانی کورد لە ئاسمانی رۆشنبیری کوردیدا هەڵبێت و درن بە گومانی ئەوە بدات کە مامۆستایانی پێشوومان لایان لە پەخشانی کوردی نەکردووەتەوە.

مەبەستم لەم سەرەتا کورتە ئەوەیە بلێم، بۆ دیوان و شیعرەکانیشی کە کە کێش و سەنگی زۆری خراوەتەسەر و لە کوردستاندا مەولەوی بە دیوانی شیعرەکانی زیاتر ناسراوە تا بەرهەمەکانی دی، کارێکی ئەوتۆ نەکراوە و دیوانی مەولەوی کە مامۆستای ئەمر (مەلا عەبدولکەریمی مودەریس) کۆیکردۆتەوە و لێی کۆڵیوەتەوە، لە سەر ئەو دیوانەیش و لە بەر رۆشنایی ئەویشدا چەند کاری دی کراوە و (لیریکای شاعیری گەورەی کورد)ی ئەنوەر قادر محەمەدیش کە کارێکی زانستییە بۆ مەولەوی کراوە، هەموویان کاری شیعر و دیوانی مەولەوییان نەگەیاندوەتە دوا قۆناغ و، هێشتا زۆری ماوە ئەوەی پێویستە بۆ شیعر و بەرهەمی ئەم کەڵە زانایە بکرێت. منیش کە هاتووم بۆ ئەم کۆڕە دەمەوێت لاقە کوللەی خۆم بخەمە سەر سفرە و خوانی ئەدەبی مەولەوی و بە بەشداربووانی ئەم کۆڕە پیرۆزە بڵێم هەرچەند من سواری ئەم مەیدانە نیم و بواری شیعری مەولەوی شاسواری قاڵبووی کۆڕ و کۆمەڵگەلێکی دەوێ مەردانە و سواچاکانە لە هەموو بوارێك بە سەرکەوتوویی پەرِیبێتەوە... بە هۆی ئەوەوە پتر لە چارەکە سەدەیەکە شەیدای شیعری مەولەویم و هەر هەل و دەرفەتێك رەخسابێت بێ فرسەت لەدەستدان قۆزتوومەتەوەو، رەنج و زەحمەتی زۆرم داوە و کێشاوە، بۆ سەرچاوەی دیوانی مەولەوی.

دەتوانم بە ترس و لەرز و داوای لێبوردن لە گیانی پاکی مەولەوییەوە پرکێشی ئەوە بکەم بڵێم : ئەو سەرچاوانەی من بەدەستم هێناون بۆ لێکۆڵینەوەی دیوانی مەولەوی گومانی ئەوە دەبەم بۆ کەسی دیکە نەڕەخسابن و، ئەوەندەم سەرچاوە لە دەستدایە ئەگەر خودای مەزن یارمەتیم بدات تەمەن و وزەی لەش بەبەریانەوە بێت منیش بەش بەحاڵ و توانای خۆم بەشی خۆم بخەمەسەر خەرمانی لێکۆڵینەوەی دیوانی مەولەوی و، هیوادارم بەو کارەیش هەنگاوێ یان قۆناغێ کاری لێکۆڵینەوەی دیوانی مەولەوی بەرەوپێش بڕوات.

(سەرچاوەی دیوانی مەولەوی)

سەرچاوەی دیوانی مەولەوی یان هەر شاعرێکی دیکەی کلاسیکمان (دەسخەت و کەشکۆڵ و دەسخەتی کۆن)ن، کە ئەدەبدۆستان و ڕۆشنبیرانی کۆنمان هەر کەس بۆ خۆی یان بۆ کەسانی دی و مامۆستا و میرانیان نووسیونەتەوە. دەبێ ئەوەیش لە بیرنەکەین تا ئێستا سەرجەمی دیوانی هیچ شاعرێکی کۆنمان بە دەستخەتی خۆی نەدۆزیوەتەوە و لە دەستدا نییە. بۆیە دەبێ بگەڕێن بە شوێن دەستخەتدا و تا زۆرمان دەستبکەوێت کەمە، بەڵکو ئەنجام بگەینە دەستخەتێ- یان دەستخەتگەلێ کە نزیک بە چەرخی شاعیر بێت، یان شاعیر ئاگای لە نووسینەوەی بووبێت، یان لەبەر دەستخەتی شاعیر خۆیدا نوسرابێتەوە.

لەم ڕوانگەوە هەوڵی زۆرم داوە و مەودای گەڕان و هەوڵەکانم فراوانکردووە، تا سنووری پارچەکانی کوردستانی بەزاندوە و، دەست و دەم و دەنگم بە هەر دڵسۆزێك گەیشنبێ داوای یارمەتیم لێکردوە و گەلێکیشیان بە دەنگمەوە هاتوون و ڕەنج بە زایە نەبووم و کەرەستەیەکی

باشم بەدەستهێناوە، کە هەندێکیان پێشتر هەواڵیان زانراوە و، بە شێوەیەك لە شێوەکان سوودیان لێوەرگیراوە، هەندێکیشیان تا ئێستە دەستی لێکۆڵەر و شەیدایان و دەروێشانی مەولەوییان پێنەگەیشتوە.

لێرەدا سووچێکی بەرووبوومی تێکۆشانم بۆ کەرەستەی دیوانی مەولەوی بۆ ئێوەی ئازیز و خەمخۆرانی ئەدەبی رەسەنی کوردی باس دەکەمن بەڵکو بەیارمەتی خودا بەم کارە رەنی خەرمانی ئەدەبی مەولەوی فراوانتر و شکۆدارتربێت.

پێش هەموو شتێك دەڵێم: تەنها من نیم لەسەر رێگەی ئەم کاروانە پیرۆزە لەسەرخۆ – پالم گەستم ورد ورد هەنگاودەنێم/ بەڵکو لەوانەیە کەسانێك هەبن کە من یان گشتمان ئاگامان لێیان نەبێت زۆر لە من بەسۆزتر و زانستییانەتر کار بۆ مەولەوی بکەن و کاری باش و کەرەستەی باشتریشیان بۆ رەخسابێت. هەروەها ئەوەیش دەڵێم: پێش ئێمەیش کەسانی دی هەبوون بە سۆزەوە لەسەر ئەم رێگە پیرۆزە رۆیشتوون و شەویان داوەتە دەم رۆژ و بە توانای باش و، پشووی قووڵ و، هیوای ئەنجامدانی کاری گەورە رێگەیان بڕیوە، بەڵام مەرگ مۆڵەتی نەداون و لە سەرەتای، یان لە نیوەی، یان لە نزیکی کۆتاییی رێگەیاندا لە پێکەوتوون و بارگە و بنەیان بێ خەمخۆر ماوەتەوە.

یەکێك لەو شاسوارانەی رێگای کاروانی مەولەوی کە رەنگە زۆر کەس ئاگایان لێی نەبێت (د. محەمەد صدیقی موفتی زادە)یە. ئەم مامۆستا بەرێزە (خ) یەکێکبووە لەو شەیدایانی بەرهەم و دیوانی مەولەوی و کاری گەورەی بە دەستەوە بووەو، پرۆژەیەکی بۆ کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوەی دیوانی مەولەوی داناوەکە لەوە و پێش کاری وەها نەکرابوو، ئەگەر بکرایەت ئەنجامی بدایەت لەوانە بوو کاری مەولەوی یەکسەرە

بکردایەتەوە و، پێویست بەوە نەبوایەت ئێمە مانان خۆمان بخەینە ئەو بوارە، چونکە وەك خۆی نووسیویەتی: (ئەم کتێبە لە چەند بەرگدا نووسراوە. بەرگی یەکەمی بۆ نموونە بلاوئەکرێتەوە، لە زانایان و ئەدیبانی کورد تکائەکەم هەر جۆرە پێشنیار و رەخنەیەکیان هەیە رایگەیێنن).

بەلام بەداخەوە مەرگ مۆڵەتی نەدا و پرۆژەکەی لە سەرەتادا بوو کە کۆچی دوایی کرد. بەوە باشبووە دوای کۆچی دوایی خوالێخۆشبوو (د. کەمال فوئاد) بە هەندێك لە مسوەدە و نووسراوەکانیدا دەگات و دەیانپارێزێ. کە زانی من بەهیوای کارکردنم بۆ دیوانی مەولەوی شەرەفی پاراستنی ئەو بەشەی پرۆژەکەی د. محەمەد صدیقی بە من سپارد و ئێستە وەك ئەمانەتێکی مێژوویی و ئەدەبی لە خزمەتیاندام. هەروەها د. کەمال وتی د. محەمەد صدیق (١٢) کەشکۆڵ و بەیاضی شیعری مەولەوی و شاعیرانی کوردی لەبەردەستدابووە کە ئەوانە سەرچاوە و کەرەستەی کارەکەی بوون. خۆشبەختانە توانیم وێنەی هەندێکیان بە دەستبهێنم و ئێستە لە خزمەتیاندامو، لەم هەلەدا یەکێکیان بە کورتی بە ئێوەی بەرێز دەناسێنم. بەلام پێش ئەوە لەوە کورتتریش باسی چەند سەرچاوەیەکی دیوانی مەولەوی دەکەم کە یان ئەسڵەکانیان یان وێنەیانم دەستخستووە و بە هیوام سەرچاوەی پرۆژەکەم بن.

کەشکۆڵی شێخ حیسامەدین

-١-

پێش هەموو شت دەبێ ئەوە بڵێم: ئەم کەشکۆڵە لەتەك ئەوەدا یەکێکە لە کەشکۆڵە هەرە نایاب و کەموێنەکانی ئەدەبی کوردی و، لە

هەمان کاتیشدا سەرچاوەیەکی دەگمەنی دیوانی مەولەوییە، من نەمدیوە و نەمخوێندوەتەوە کەس هیچی لەبارەوە نووسیبێ، هەروەها سوودیشی بۆ لێکۆڵینەوەی دیوانی مەولەوی لێوەرنەگیراوە.

ئەم دەسخەتە لە شێوەی (بەیاض) دایە، نزیکەی (٥٠٠) لاپەڕەیە، بایەخی زۆری پێدراوە، بە جۆگەلە بەش بەشکراوەن قەراخەکانی زەرکەفتکاری کراوە، بە خەتی چەند کەسێك نووسراوەتەوە، یەك لە یەك خەتیان خۆشتربووە، لاپەڕەی (١٦) دێڕی تێدایە، پێوانەکەی (٢٠×١١)یە. هەندێك کەمتەرخەمیکردن لە عاستیدا پێوەدیارە، تەڕبووە، شپرزەبووە، بەڵام کەمی لەناوچووە.

لە شوێنێکیدا مێژووی ساڵی (١٣١٨ك= ١٩٠٠ز) پێوەیە. چەند کەس بەشدارییان لە نووسینەوەیدا کردوە لەوانە:

١- (محەمەد حەسەنی کوڕی ئوەیسی عوسمانی) کە زاناو شاعیریش بووە.

٢- گوڵباخ محەمەد عەلی.

٣- محەمەد سەعید.

یەکێك ماوەیەك ئەم دەستخەتەی لەلا بووە، بایەخی تایبەتیی بە دیوانی مەولەوی تێدا داوە، بەیت بەیت شیعرەکانی مەولەوی ژماردوە، بەو ژمارەی ئەو بەیتەکانی مەولەوی لەم دەستخەتەدا گەیشتوونەتە (١٤٦١) بەیت. یەکێك لە نووسەرەکانی ئەم کەشکۆڵە لە کۆتایی نووسینەکەیدا نووسیویە:

((فی حالة العجز والندمان کتبة العبد الاثیم الجانی الفانی من یسمی بمحمد عار الاسلام وناکس الراس عند رسول الامجد المعروف بسعید الدیوان، (شقی الوری فی الحساب والمیزان فایزا بتقبیل تراب اقدام مرشدة

الارشد، قطب الارشاد، وغوث العباد ومغیث البلاد، ووسیلة العصاة فی المبدا والمیعاد، کهف الغرباء، وملاذ الفقراء، ابی الضعفاء وللایتام، عماد الاسلام. الشیخ علی الملقب بحسام الدین- رضی الله عنه وارضاه وجعلنی الله فداه- فی (باغةکون) ٢٠ جمادی الاولی ١٣٣٨)).

وێنەی ئەم دەستخەتەم لایە.

ئەم دەستخەتە بۆ لێکۆڵینەوەی دیوانی مەولەوی یەکێکە لە سەرچاوە پڕبایەخەکان و گەلێ جیاوازی لە تەك چاپەکەدا هەیە، وەك بەرکولێك ئەمە دەنووسم:

یار وەفادار شەرت و بەین بێ شۆ
چون نووری دیدەی مەعدوومی مەبۆ
وەختێ بەندەی وێش وەی حاڵ وەی چەم دی
ئەسرین وە چەمدا ڕێزاو پەشێو بی

لە چاپەکەدا لەسەری نووسراوە : ((مەولەوی ئەم دوو شیعرەی بە بۆنەی کوێربوونییەوە وتوە)) بەلاّم لە دەستخەتەکەدا لەسەری نووسراوە: (رباعی باسم احمد).

لە دەستخەتەکەدا چوار خشتەکییەك هەیە لە سەری نووسراوە: (کۆماسی) واتە چوار خشتەکی ئەحمەد بەگی کۆماسین ئەمەیش دەقەکەیەتی:

ئەر بۆپرۆزێ وە مەلاڵەوە
یاوا وەلای تۆ جە شەماڵەوە
ئانە بۆپرووز سفتەی جەرگمەن
مەعلوومەن (مەعدووم ؟) وادەی مەرگمەن

لە ژێر ئەمەیشدا نووسراوە (معدوم در جواب)

واتە مەعدووم لە وەڵایدا وتوویە:

ئارەزووی ئامای مەرگ وێت کەردەن
گۆیا خەڵاصیت وە دڵ ئاوەردەن؛
هەی پەی وێت نەووٚ، دۆسەکەی گیانی
صەد بۆ پرووز بۆ تۆ هەر بمانی

ئەم چوارینەی دوایی کە هی مەولەوییە لە دیوانە چاپەکەیدا هەیە، بەڵام نە چوارینەکەی کۆماسی هەیە و، نە باسی ئەوەیش هەیە کە چوارینەکەی وەڵامی چوارینی کۆماسییە.

پارچەی:

دنیا نە گێجاو تاریکە شەو بیٚ
جە لاو رۆشنیش جەلا چون خەو بیٚ

لە کەشکۆڵی شێخ حیسامەدیندا چوار بەیت پێش ئەم سەرەتایە هەیە کە ئاوایە:

ساقی دەست چەرخ هەم ها نەکاردا
تای تانتەی دووریش وەستەن وە داردا
سەروەخت هەستیی جە دەس وەردامەن
تەدارەك خەستەی ئارۆ فەردامەن
تەمامەن بەراست قەبض و حەواڵەم
دێرەن کەرەم کەر بدەر پیاڵەم
تا هیممەت وازوون وە یەك پەیمانە
خاڵی بۆ جێمەیج گۆشەی مەیخانە

بــە پێــی دەســتخەتەکەیش ســاڵی (١٢٧٥) بــۆ کۆچــی دوایــی شــێخ عەبدوڕەحمان دانراوە- کە پارچە شیعرەکە بەو بۆنــەوە وتــراوە- بـەڵام لـە دیوانە چاپەکەدا ساڵی (١٢٧٧) دانراوە (٢).

کەشکۆڵی مەلا عەبدوڵای مەریوانی

(٢)

ئـەم کەشـکۆڵەیش یەکێکـە لـە کەشـکۆڵە مەموێنـە و پـڕ بایەخـەکانی کتێبخانــەی کــوردی، بــەری ڕەنجــی (٣٣) ســاڵی مامۆســتای ئــەدیب و مەولەویناس و مەولەویزانی کورد مـەلا عەبـدوڵای مەریوانییـە، ئـەو مـەلا عەبدوڵای کە بە قسەی عەلادین سـەجادی: یەکـەم کەسـبوو مەولـەوی بـە ناوچەی سلێمانی ناساندو، دەستی راستی پیرەمێردی نەمر بوو لـە گـۆڕانی شــیعرەکانی مەولەویــدا بــۆ شــێوەی ســلێمانی و بــە نــاوی (رۆحــی مەولەوی)یەوە چاپکرا.

ئـەم کەشـکۆڵەیش یەکێکـە لـەو کەشـکۆڵانەی تـا ئێـستە بـۆ دیـوانی مەولەوی سوودی لێوەرنەگیراوە. پـتر لـە (٣٣٠) لاپەڕەیە، پێوانەکـەی (٢٤× ١٠)یە لە سەر شێوەی بـەیاض نووسـراوەتەوە. لـە ساڵی (١٣٠٧ك= ١٨٩٤ز) تـا ساڵی (١٣٤٠ك= ١٩٢١ز) ئەم کەشکۆڵەی بە دەستەوە بووە و کـاری تێـداکردوە و هاوڕێی شەو و ڕۆژی بووە. مامۆستای مەریوانی لەم کەشـکۆڵەدا بایـەخی زۆری بـە شـیعری مەولـەوی داوە، لـە سـەرەتای شـیعرەکانی مەولەوییـەوە نووسیویە: ((فهرست کلام افصح الشعراء الاکراد مـلا عبـدالرحیم مـتخلص بمعدوم – علیه الرحمة-)).

لــە (٩٥) لاپــەڕەی دەســتخەتەکەیدا (١١٦) پارچــە شــیعری مەولــەوی نووسیوە (٣).

ماموستا ئەحمەد کوڕی مەلا حەمەئەمینی کوڕی مەلا عەبدولای مەریوانی بە شیاوی ئەوەی زانیم ئەم ئەمانەتە بپارێزم و شەرەفی ئەوەی پێدام لە خزمەت ئەم کەشکۆڵەدا بم و سوودی لێوەربگرم. زۆر سوپاسی دەکەم و ئەم کەشکۆڵەیش بە یارمەتی خودا سەرچاوەیەکی باشی دیوانی مەولەوی دەبێت.

کەشکۆڵی مەلا فەتاحی کاگردەڵی

(٣)

یەکێکە لە کەشکۆڵە رەنگین و رازاوە و کەموێنەکانی کتێبخانەی کوردی، ئەم کەشکۆڵە کە بەری رەنج و شەونخوونی ماموستای جوانەمەرگ مەلا فەتاحی کاگردەڵییە (١٣) ساڵ کاری تێداکردوە، بەرهەمی پتر لە (١٠٠) شاعیری کورد و عەرەب و فارسی تێدا کۆکردوەتەوە. بایەخی زۆری بە شیعرەکانی نالی و سالم و مەولەوی و کوردی و گەورە شاعیرانی کورد داوە.

ئەم کەشکۆڵە (٧٣٨) لاپەڕەیە، پێوانەکەی (٢٣×١٣)یە، ژمارەی دێڕەکانی لاپەڕەکانی وەك یەك نین. ساڵی (١٣٣٠) و دەوروبەری نووسراوەتەوە. مەلا فەتاح (١٤٤) لاپەڕەی بۆ دیوانی مەولەوی تەرخانکردوە، بە وردەکارییەکی جوان و خەتێکی خۆشەوە دیوانەکەی نووسیوەتەوە، گەلێ باس و موناسەبەی لە سەر شیعرەکان نوسیوە، ئەو شوێنانەی بۆ خوێندنەوە زەحمەتن سەر و بۆری بۆ کردوون. جارجار لە پەراوێز و ناو دێڕەکاندا بە فارسی مانای شیعرەکانی کردوە. هەر لە بارەی بایەخدانییەوە بە دیوانی مەولەوی و کەڵە شاعیرانی دیکەی کورد لە سەرەتای دیوانی مەولەوییەوە بە فارسی شتێکی نووسیوە ئەمە کورتەکەیەتی:

هەزارجار بە خودا؛ هەزار هەزارجا بە خودا و بە قورئان و بە پێغەمبەر سوێندم خواردوە و سوێند دەخۆم؛ ئەم کوللیاتی مەولەوییە لە گەڵ شیعری نالیدا تا گیان لە لەشمدا بێت نە بە کەسی دەبەخشم، نە بە کەسی دەفرۆشم. با کەس خەیاڵی خاو نەکات و گەوهەری خۆی لە سەنگ نەدات ؛ چونکە بە زەحمەتێکی زۆر دەستم خستوە، جێگەی تەکلیف نییە؛.

دەبێ ئەوە بڵێم: ئەم پیاوە جوامێرە لە سەر ئەو سوێندەی خۆی ماوە تا ئەنجام لە کێشەیەکی خێڵەکیدا شەو لە جێگەدا تەقەی لێکراوە و پێکراوە و هیوای ژیانی نەماوە. لەو کاتەدا بە خوڕ خوێن لە زامەکەی رۆیشتوە لە بیری کەشکۆڵەکەیدا بوەو، ماڵی خوالێخۆشبوو (شێخ صدیقی نێرگسەجاڕی) بە باشترین شوێن بۆ پاراستنی ئەو ئەمانەتە مەزنە زانیوە. بۆیە کەشکۆڵەکەی بەوان سپاردوەو، گیانیشی بە خودای مەزن سپاردوەتەوە.

ئەم کەشکۆڵە لای ئەو ئەوە بە باشی پارێزراوە و ئێستە لە لای مەلا سیروانی کوڕی شێخ موحسنی کوڕی شێخ ئەنوەری کوڕی شێخ صدیقی نێرگسەجاڕ پارێزراوەو، من بە ئەمانەت لە مەلا سیروانم وەرگرتوە و لە لای منە بە هیوای ئەوەی بە یارمەتیی خودا کاری لە سەربکەم. دەبێ ئەوە نەبوێرم کاتی خۆی کە خوالێخۆشبوو مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس خەریکی لێکۆڵینەوەی دیوانی مەولەوی بوە ئەم کەشکۆڵەی لە دەستدا بوە و، بە ناوی شێخ ئەحمەدی شێخ صدیقی نێرگسەجارەوە ناوی هێناوەن بەلاّم وەك پێویست سوودی لێوەرنەگرتوە و دەکرا لە رووی ئەم کەشکۆڵەوە دیوانەکەکەی گەڵ دەوڵەمەندتر بکردایەت(٤).

گوڵزاری بەهار

(٤)

ئـەم کەشـکۆڵە پاشمـاوەی یـەکێك لـە کەشـکۆڵە هـەرە رەنگینـەکانی کتێبخانەی کوردییە، زۆر شڕ و پەڕپووت و شپرزەبوو، لـە گـوێی گۆڕابـوو لای مامۆسـتایەك خـستبوویە توورەکەیەکـەوەو لـێم کـڕی و بووژانمـەوەو، کردم بە سەرچاوەی سەرەکی بەرگی شەشی کەشکۆڵی کەلـەپووری ئـەدەبی کوردی، لەوێدا بەسەرهاتەکەیم نووسیوە. ئەم کەشکۆڵەیش یەکێکە لـە لـە کەشکۆڵە کەموێنەکانی ئەدەبی کوردی. لە زیاد لە (٩) جێگەیدا نـاو بونـاو شیعری مەولەوی تێدایە/ دیارە زۆری تیداچوە، چونکە ئـەمیش بایـەخی بە شیعری مەولەوی داوەن لە جێگەیەکدا نووسیویە:

((بحمـد اللـة وحـسن توفبقـە تمـام شـد شـعارات جنـاب مولـوی -علیـە الرحمـة- و سـائر غزلیـات او، کـلام احمـد بیـك کوماسـی و ولی دیوانـە و سائرین رحمهم الله فی الدارین یوم جمعە ١٣٣٢. حررە محمد)).

ئەمـەی لـە کەشـکۆڵەکەدا مـاوە (٣٠٦) لاپەڕەیـە دوا مێـژووی سـاڵی ١٣٣٣ك= ١٩١٤ز (٥).

ئەم کەشکۆڵەیش لە لای خۆم پارێزراوە.

کەشکۆڵی شێخ ئەحمەدی شاقەلا

(٥)

ئـەم کەشـکۆڵە ئـەو کەشـکۆڵەیە کـە مامۆسـتا مـەلا عەبدولکـەریمی مودەڕیس لە پێشەکی دیوانی مەولەویدا باسـی چـەند کەشـکۆڵی دەکا کـە هـەواڵی زانیـون و شـوێنیانی زانیـوە و هەوڵیـداوە دەسـتینەکەوتوونو، لـەو بـارەوە نووسـیویە: (٠وەك زانیومـە لای بـەگزادە جافـەکانی کـەلار و لای

منالـەکانی شـێخ ڕەسـووڵی گۆمـەتی قـەرەداغ و لای شـێخانی شـاقەلاَ و سەرشیوی سەقز و لای.....))

مـن وێنـەی ئـەم کەشـکۆڵەم لای مامۆسـتا حەمـەی حەمەباقییـەوە دەسـتکەوت زۆر سوپاسـی دەکـەم، لـە بـەرگی هەشـتەمی بووژاندنـەوەی مێژووی زانایانی کورددا سوودم لێوەرگرت- دوایی دەگەڕێمەوە سەری_.

بەهاری ٢٠٠٩ ز چوومە سەقز لە تـەك بـرای بـەڕێز مامۆسـتا عیرفـانی پارسـادا چـووینە مـاڵی مامۆسـتا عـەلی شـەهابی کـە لـە بنەماڵـەی شـێخ ئەحمەدی شاقەلاَیە و نوسخەی ئەصڵی کەشکۆڵەکە لای ئـەو پـارێزراوە. دوای چەند ڕاوەڕێوی و، چەند وەعظ و موحاضەرەو، باسی ئەوەی کە ئەو جـۆرە شـوێنەوارانە مـاڵی میللـەتن و نـابێ ڕێگـەی سـوودلێوەرگرتنیان لێبگیرێت.. کەشکۆڵەکەی پیشاندامو پێموت: من نوسخەم لە لایەو بەشێکم بلاَوکردوەتـەوەو، ناوونیـشانەکانیم دایـی، بـەڵێنی ئـەوەی پێـدام دوایـی مامۆستا عیرفـان بـچێتەوە لای و بـە کـامێرا وێنـەی هـەموویم بـۆ بگـرێ. بـەلاَم بـە داخـەوە دوایـی لـە بەڵێنەکـەی پاشـگەزبوەوە و ئێـستەیش هـەر چاوەڕێم؛.ئەم کەشکۆڵە جگە لەوەی یەکێکە لە کەشکۆڵە هـەرە نایابـەکانی کتێبخانـەی کـوردی و بایـەخێکی زۆری تێـدا بـە شـیعری مەولـەوی دراوە. دوو خاڵی جێگەی بایەخی فرەی تێدایە:

یەکەم: چەند نامەی مەولەوی تێدایە کە لە کەشکۆڵەکانی دیدا نین.

دووەم: لـەم دەسـتخەتەدا پاشمـاوەی دانراوێکـی مەولـەوی هەیـە بـە پەخشانی کوردی، کە وا بزانم کەس پێش من هەستی پێنـەکردوە و باسـی لـە هـیچ سەرچـاوەیەکدا نییـە. ئـەوەبوو مـن لـە بـەرگی هەشـتەمی بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورددا بلاَومکردەوە (٦).

بەمەیش دەرگایەکی دیکە لە بلیمەتییەکانی مەولەوی دەکرێتەوە و ئەگەر بە وردی مێژووی دانانی مەولوودنامەکەی شێخ حسەینی قازی و ئەم دانراوەی مەولەوی بزانرێت، دوورنییە مەولەوی یەکەم پەخشاننووسی کورد بێت بە کرمانجی خواروو ئەگەر وایش نەبێ ئەوە هەر لە سەردەمی شێخ حسەیندا و شانبەشانی ئەو پەخشانی کوردی نووسیوە.

ئەم٘خ مەحموود ناوێك نووسراوەتەوە، چونکە لەوێدا عەبدولەتیف ناوێك چەند بەیتێکی نووسبیوە و نووسیویە: بە فەرمانی شێخ مەحموود نووسیومن. ئەم٘وەی بەیاضدایە, تا لاپەڕە (١٦٥)ی شیعر و بەرهەمی مەولەوییە، لەوەیش بەولاوە ناو بەناو شیعری مەولەوی تێدایە. ناتەواوی و پچڕانی تێدایە بە خەتی (نستعلیق) نووسراوەتەوە, ناوی نووسەرەوەی دیار نییە هەروەها مێژووی نووسینەوەکەی, پێوانەکەی (١٥×٩)یە.

کەشکۆڵی مینبەری

(٦)

ئەم کەشکۆڵەیش یەکێکە لە کەشکۆڵە فرە رەنگینەکانی کتێبخانەی کوردی و سەرچاوەیەکی دانسقە و دەگمەنی دیوانی مەولەوییە. لە سەر لاپەڕەی یەکەمی بە فارسی شتێك نووسراوە کە ئەمە کوردیەکەیەتی:

ئەم سیعرانە لە رووی نوسخەیەك کە خوالێخۆشبوو مەولەوی مەعدوومی لە کەناری کتێبێکدا بە خەتی خۆی بۆ خوالێخۆشبوو ماموستای مینبەری بە یادگار نووسیویەتیەوە...بۆیە لە شێوەی ژمارەو روونووسکردنیدا هیچ جۆرە گۆڕانکارییەك نەکراوەو، ئەم وەك ئەو وایە. لە کۆتایی ئەو شیعرانەوە ئەم عیبارەتەی خوارەوەی فەرمووە:

((در خواطر محبانی جانی, سوزش مشتاقان و ارزومندان جنانی، چه در لباس تازی و دری و، در کرباس گورانی تفاوت نخواهد فرموود، وبر بی التفاتی نخواهد افزود. ارى هريكى اصطلاحی داده ایم، هر یکی سیرتی بنهاده ایم، پس فقرات فقرات گویای خاموش نایب فقیر مدهۆش است. یسلم علیکم وعلى من لديكم- عبدالرحيم معدوم-)).

هەرچەند من لەم نوسخەیە بێگومان نیم، ئەگەر بچێتەسەر و وەك نووسراوە وەهابێت، ئەوا ئەمە یەکەم نوسخەی دیوانی مەولەوی دەبێت لە بەر دەستخەتی خۆی نووسرابێتەوە و لەدەستدابێت. هەر چۆن هەبێت ئەم دەستخەتە (١٣١) لاپەڕەیە بە خەتێکی (نستعلیق)ی خۆش نووسراوەتەوە. لاپەڕەی (١٦) بەیتی تێدایە. سەرچەم (١٨٨) پارچە شیعری مەولەوی تێدایە, دەستخەتەکە بەس شیعری مەولەوی تێدایە. زیاد لە (١٥) پارچەیان لە دیوانە چاپەکەی مامۆستای مودەڕیسدا نین. ناتەواوی و کەموزیادی تێدایە، لەوە دەچێت نوسخەکە ناتەواوبێت. وێنەیم لە مامۆستا حەمەی حەمەباقییەوە دەستکەوت، سوپاسیدەکەم، نازانم ئەسڵەکەی لای کێیە.

کەشکۆڵی نایاب

(٧)

ئەم ناوەم بۆ ئەم بەیاضە دانا، چونکە بەڕاستی یەکێکە لە کەشکۆڵە هەرە نایابەکانی کتێبخانەی کوردی و،لە بەر ئەوەی کۆتایی نەماوە و ناوی نووسەرەوەی نازانرێت، ئەم ناوەم بۆ پەسەندکرد. ئەم دەستخەتەیش یەکێکە لەو دەستخەتانەی پێش من کەس بۆ کاری دیوانی مەولەوی سوودی لێ نەبینیوە.

من ئەم نوسخەم لە ساڵی حەفتاکاندا دەستخست و، دواتر لە تەك چەند نوسخەی دیکەی دیوانی مەولەویدا بابەتێکم لێ پێکهێنان بە ناوونیشانی (شارۆیەك لە باخچەی ئەدەبی مەولەویدا، لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد بڵاوکردەوە (٧).

ئەم دەستخەتەیش لەوانەیە کە بەخت یارنەبوە نەکەوێتە بەر چەپۆکی چەرخی چەپگەرد و بە سەلامەتی بمێنێتەوە. لە کۆتاییەوە ناتەواوە و نازانرێ چەندی لەناوچوە. ناو بوناویش لە پێنج جێگەدا ناتەواوی و کەوتن هەیە کە مەگەر خودا بزانێ کەوتوو و تێداچووەکان چەند بوون.

ئەوەی کە ماوە (١٣٠) لاپەڕەیە، لاپەڕەی (٨) بەیتی تێدایە، بەشی زۆری شیعری مەولەوییە، لە چەند جێگەدا شیعری (ئەحمەد بەگی کۆماسی و کاکە ئەحمەدی مەجزووب و شێخ حەسەنی مەولاناوایی و وەلی دێوانە)ی تێدایە. لە شێوەی (بەیاض)دا نووسراوەتەوە، پێوانەکەی (٢٠×١١)یە بە خەتێکی (نستعلیق)ی زۆر جوان نووسراوەتەوە، قەراخی لاپەڕەکان و ناوەڕاستەکانیشی جۆگەلە- جۆگەلە کراوە. گەلێ پەخشان و بۆنەی وتنی شیعرەکانی بە کوردی و فارسی تێدایە. بە بۆنەی ئەو پەخشانانەوە- کە پەخشانی مەولەوین- گومانی زۆرم بۆ ئەوە دەچێت کە لە بەر نوسخەی مەولەوی، یان لە بەر نوسخەی لەبەر نوسخەی مەولەوی نووسراوە- نووسرابێتەوە. سەرچاوەیەکی پڕسوودی دیوانی مەولەوییە.

کەشکۆڵی عەبدولقادر

(٨)

ئەم کەشکۆڵەیش یەکێکە لەو کەشکۆڵانەی بایەخی زۆری بە دیوانی مەولەوی تێدا دراوە و بەشی هەرە زۆری بۆ شیعرەکانی ئەو تەرخانکراوە. دەستخەتەکەی (١٥٤) لاپەڕەیە. (١٢٥) لاپەڕەی زیاتری بەس شیعری مەولەوییە، (١٢٨) پارچە شیعری مەولەوی تێدایە.

بە خەتێکی (نستعلیق)ی مامناوەندی نووسراوەتەوە. گەلێ بۆنەی شیعرەکان و روونکردنەوەی تێدایە. دەستخەتەکە شپرزە و دڕاو و دڵۆپەلێدراوە، سەرەتا و کۆتایی دیار نییە، مێژووی نووسینەوەی پێوە نییە، لە یەك شوێندا ناوی نووسەرەوەیەك هەیە کە ناوی عەبدولقادر بووە. گومانیش لەوە دەکرێت بەلای کەمییەوە دوو کەس لە نووسینەوەیدا بەشدارییانکردبێت.

ماوەیەك لە لای کەسێك بووە کە نازانم کێیە- قەڵەمی تێبردوە و هەندێك شتی تێدا نووسیوە و، لە گەڵ رۆحی مەولەویدا بەراوردیکردوە، لەسەر هەندێك لە پارچە شیعرەکانی نووسیوە، لە رۆحی مەولەویدا نییە.

(پێوانەی دەستخەتەکە (١٩×١٤)د، لاپەڕەی (١١) بەیتی تێدایە. هەندێ شوێنی لاپەڕەکانی لێن دڕاوە و پواوەو، بەوەیش بەشێك لە شیعرەکانی تێداچوون. شیعری (وەلی دێوانە) و چەند شاعرێکی دیکەیشی تێدایە. وێنەی لە کتێبخانەکەمدا هەیە. بڕواناکەم سوود لەمەیش بۆ چاپی دیوانی مەولەوی بینرابێت.

کەشکۆڵی تۆفیق

(٩)

ئـەم کەشـکۆڵە شـیعری گـەلێ لـە شـاعیرانی فـارس و کـورد و عـەرەبی تێدایە.بایەخێکی تایبەتی بە شیعری مەولـەوی دراوە تیایـدا. یـەکێك- کـە نـازانرێ کێیـە- بـەیت بـەیت شـیعرەکانی مەولـەوی کـە لـەو کەشـکۆڵەدان ژماردوە. تێکڕای بەیتەکان گەیشتوونەتە (٩٦٢) بەیت.بـە خـەتێکی جوانی (نـستعلیق) نووسـراوەتەوە، چـەندین کـەس بەشـدارییان لـە نوسـینەوەیدا کردوە، تـەنها لـە یـەك شـوێنیدا نووسـراوە: لـە بـەر خـاتری نـووری چـاوم تۆفیـق نووسـیمەوە. بۆنـەی شـیعرەکانی تێـدا نییـە. لـە هەنـدێ شـوێندا شـیعرەکان جیانەکراونەتـەوە، لاپـەڕەکان نیـشانەی ئەمبـەرە و بـەریان بـۆ دانەنراوە، کەوتن و لەناوچوونی تێدا هەیە.

شیعری بڵاونەکراوەی تێدا هەیە. (٣٣٧) لاپەڕەیە. پێوانەکەی (١٧×١١)ە. ژمارەی بەیتەکانی هەموو لاپەڕەکانی وەك یەك نین.

(کەشکۆڵی حەمیدە خان)

(١٠)

ئـەم کەشـکۆڵەیش – کـە لـە شـێوەی بـەیاضـدایـە- یـەکێکی تـرە لـە کەشـکۆڵە نایابـەکانی کتێبخانـەی کـوردی و، نووسـەرەوە بەڕێزەکـەی بـە خەتە جوانـە خۆشـەکەی خـۆی هونـەری لـە نووسـینەوەیدا نوانـدوە و بـە شێوەیەکی شیاو رازاندویەتیەوە. ئەم کەشکۆڵەیش – بە داخـەوە- یەکێکـە لەو کەشـکۆڵانەی بـەر چـەپۆکی چـەپگەرد کـەوتوە و بەشـێکی تێداچـوە و سـەرەتاو کۆتـایی نـەواوە، نـاوی نووسـەرەوەکەی و مێـژووی نووسـینەوەی نازانرێت.

کاتی خۆی لە لای حەمیدە خانی کچی ئەحمەد موختار جاف بوە، لای ئەو پارێزراوە. لە سەر لاپەڕەی یەکەمی نووسراوە عەبدولکەریم رەمەزان گوڵپی ساڵی (١٩٥٧) بە ئەمانەت وەریگرتوە بۆ ئەوەی بینووسێتەوە و دوایی بیداتەوە بە خاوەنەکەی.

ئەم کەشکۆڵەیش بەشێکبووە لەو دیارییە نایابانەی دوای دامەزراندنی کۆڕی زانیاری کورد لە بەغدا کراون بە پۆیلانەی کۆڕی زانیاری. ئەسڵەکەی ئێستە لە (المرکز الوطني للمخطوطات) پارێزراوە. وێنەی لە لای من هەیە. ئەوەی کە ماوە (٢٢٨) لاپەڕەیە، دوو کەس نووسیویانەتەوە و یەکەمیان- کە بەشێکی زۆری نووسیوەتەوە- زۆر خەتخۆشبوە، دووەمەکەشیان خراپ نیە و دەخوێنرێتەوە. لاپەڕەی (٦) بەیتی تێدا نووسراوە. پێوانەکەی (١٦×١٠)ە. ئەسڵەکەی کاتی خۆی لە کتێبخانەی کۆڕی زانیاری کورددا بووە.

ئەم دەستخەتە سەرەتاکەی تا لاپەڕە (١١٠)ی شیعری مەولەوییە و نزیکەی (٥٠)ی پارچە شیعری مەولەوی دەبێ لەو ئەندازەدا نووسراون. دوای ئەوەیش بەشی زۆری شیعری بێسارانی و کەسانی دیکەیە.

کەشکۆڵی مەولەوی

(١١)

ئەم کەشکۆڵە کاتی خۆی کە کارم لەسەر کردوە ناوم ناوە (کەشکۆڵی مەولەوی) ئێستەیش هەر بەو ناوەوە لە سەری دەنووسم. یەکێکە لە پۆیلانەکانی کۆڕی زانیاری کورد دوای دامەزراندنی. بە داخەوە ئەمیش لە چەپۆکی چەرخی چەپگەرد بە دوور نەبوەو، لە شپرزەبوون و کەوتن و تێداچووندا بەشێکی بەرکەوتوە. لە سەرەتاوە – کە ژمارەی بۆ دانراوە- بە

لاپـــەڕە (٤٧) دەســـتپێدەکات، واتـــە بـــەلای کەمییـــەوە (٤٦) لاپـــەڕەی لـــە سەرەتاوە کەوتوە، لە ناویشیەوە دیا نییە چەندی لێ لەناوچوە. ئـەوەی کـە مـاوە (٢٠٠) لاپەڕەیـە لـە شـێوەی بـەیاضـدایە، لاپـەڕەی (١٥) بـەیتی تێـدا نووسـراوە، پێوانەکـەی (٢٢×١١)ە. خەتەکـەی (نـستعلیق)ێکـی جوانـە. لـە شوێنێکی نووسراوە:

(تمت از دست فلان ٢٣ سفر ١٢٨٢)، ئەگەر ئەم مێژووە راست بێتن ئەوا ئەمە کۆنترین کەشکۆڵی دیوانی مەولەوییە لەوانـەی لـە دەسـتی منـدان و، نووسـەرەوەکەی ماوەیـەکی بـاش لـە سـەردەمی مەولەویـدا ژیـاوە و، دوور نییـە زۆر بەیەکـەوە بـووبن و بەشـێ لـە شـیعرەکانی لـە دەم و قەڵـەمی مەولەوی وەرگرتبێ.

لـەم دەسـتخەتەدا- جگـە لـەوەی کـە لـە سـەرەتاوە (٤٦) لاپـەڕەی تێداچوە و ئەو تێداچووانە لە بەشی شیعری مەولەویدان- تا لاپەڕە (٩٦)ی شیعری مەولەوییەوە، لەو ئەندازەدا (٦٨) پارچە شیعری مەولەوی هەیە.

لەم نوسخەدا هۆ و بۆنەی وتنی شیعرەکان نەنووسـراون. ئەمـەیش کـە ئێستە ئەسڵەکەی لە ((المركز الوطني للمخطوطات))دا پارێزراوە وێنەی لـە کتێبخانەکەمدا هەیە (٨).

کەشکۆڵی حەسەن شەریفئابادی

(١٢)

ئـەم کەشـکۆڵەیش یەکێکـە لـە کەشـکۆڵە رەنگـین و کەموێنـەکانی کتێبخانەی کوردی. خاوەنەکەیشی یەکێکە لەوانـەی بایـەخی بێئەنـدازەی بـە دیـوانی (مەولـەوی) داوە، بـۆ بایەخـدانی خـاوەنی کەشـکۆڵەکە بـە کارەکەی و، لە ناو کارەکەیشیدا بـە دیـوانی مەولـەوی، ئەوەنـدە بەسـە کـە

بزانین ئەك کەشکۆڵە بەری رەنجی (٢١) ساڵیەتی. ئەم رەنجەیشی بۆ دیوانی مەولەوی داناوە.

بایەخێکی دیکەی ئەم کەشکۆڵە لەوەدایە، بە مێژووییەکی روون دەردەکەوێ کە یەکێکە لە کەشکۆڵە کۆنەکان و سەرەتای دەستپێکردنی بۆ دوای چوار ساڵ لە کۆچی دوایی مەولەوی دەگەڕێتەوە، بێگومان خاوەنەکەی ماوەیەك هاوچەرخی مەولەوی بووە و، دوور نییە بە خزمەتی مەولەوی گەیشتبێ. نووسەرەوەکەی وردەکاربوە، چەند جار مێژووی تێدا نووسیوە، لەوەوە بۆمان دەردەکەوێ (١٣٠٤ك) دەستی بە نووسینەوەی کردوە و تا ساڵی (١٣٢٥ك) بە دەستییەوە بوە و کاری تێدا کردوە.

وەك لە نوسخەی نایابدا چەند پەخشانی کوردی و فارسی مەولەوی هەیە، لەم نوسخەیشدا هەندێك لەو پەخشانانە وەك ئەوێ هەیە. من بوونی ئەو پەخشانانە بە بەڵگەی نزیکی مێژووی نووسینەوەکە لە سەردەمی مەولەوی دەزانم، یان دروستتر بڵێم: گومانی ئەوە دەکرێت لەبەر نوسخەی مەولەوی خۆی یان نوسخەی نزیك لە نوسخەی مەولەوی نووسرابنەوە.

ئەم نوسخەیە (٢٠٧) پارچە شیعری تێدایە، چەند پارچەیەکی کەم نەبێ هەموویان شیعری مەولەوین. بۆ نموونە یەك دوو دانە لەو پەخشانانە دەگوێزمەوە ئێرە:

١- وفات مرحوم مبرور جنت جاه مولوی ملا عبدالرحیم المتخلص بمعدوم- علیه الرحمه والغفران، و اسکنه الله تعالی اعلی فرادیس الجنان- فی ماه شوال المکرم سنه الف ومائتین وتسع وتسعین، من هجره خیر المرسلین. سنه ١٢٩٩. ل (١٨٩).

لێرەدا بە روونی مانگی شەوالی (١٢٩٩ك= ١٨٨١ز) بۆ کۆچی مەولەوی دانراوە، بەڵام پێشتر ساڵی (١٣٠٠ك) بێ دیاریکردنی مانگ دانراوە.

٢- طاقەت خۆ نابێ....کە خاڵۆ (فرمودە بودند) کاغەز بنویسمە پەنجە، یانێ لە گرەوە نزدیکترە، ئەرێ خاك خاك وەسەرم خاص نزدیکە؛ لە گرەوە تا پەنجە پەنج رۆژ رێگەست، نازانم چە بنووسم؟ دەردم دووبارە تازە بووگەسوە، یا خودا خۆم لە کاغەزەکە زووتر بڕۆمەوە، ئاخ خاڵۆ؛ ل (٢٠٩).

ئەم کەشکۆڵە یەکێکە لەوانەی لە دەستی خوالێخۆشبوو _د.محەمەد صدیقی موفتیزادەدا بوون، ئێستە وێنەی لە لای مندا هەیە.

لەم دەرفەتەدا تەنها ئەم دەستخەتەم لە سەرچاوەکانی لای ناوبراو خستە بەرباس و (٤) دەستخەتی تریم لایە کە یەکێکیان دەستخەتی خوالێخۆشبوو خۆشنووس و زانای بلیمەتی کورد مامۆستا سەید طاهری هاشمیە. با ئەوانە بمێنن بۆ کاتێکی لەبارتر.

کەشکۆڵی هەیبەت

(١٣)

ئەم کەشکۆڵەم بە وێنە لە لای برای بەنرخم صباحی حسێنییەوە دەستکەوت. ئەویش سەرچاوەیەکی بە بایەخی دیوانی مەولەوییە، بە خەتی (نستعلیق)ی جوان نووسراوەتەوە. تەعلیقات و لێکدانەوەی سەید محەمەد صاقی هەیبەتی بە سەرەوەیە کە خۆی شاعیر و مەلاچاك بووە. ئەم دەستخەتە (١٤٠) پارچە شیعری تێدایە کە هەمووی شیعری مەولەوییە، جگە لە یەك دوو پارچەی شێخ عەبدولای داخی و بولبول کە

یان بۆ مەولەویان نووسیوە، یان لە وەلامی نامەی مەولەویدا بۆیان نووسیویانن.

دەستخەتەکە دلۆپە و ئاوی بەرکەوتوە، بەلام هیچی لە ناو نەچوە. ئەم دەستخەتە بۆنەی وتنی شیعری کەم تێدایە و، تەنها لە شیعرەکانی بولبول و داخیدا ئەوە دیاریکراوە کامە شیعری مەولەوییە و کامە شیعری ئەوانە.

وادیارە لە گەڵ نوسخەی تردا موقابەلە کراوە، چونکە لە هەندێ شوێندا نووسراوە (بلغ) کە ئەمە لە دەستخەتی کۆندا نیشانەی ئەوەیە موقابەلەکراوە لە گەڵ نوسخەی هەمان کتێبدا. لە شێوەی کەشکۆڵدا نووسراوەتەوە لاپەڕەی (١٦) بەیتی تێدایە. نووسەرەکەی لە کۆتاییەوە نووسیویە:

((تمام شد غزلیات مرحوم سید عبدالرحیم المتخلص بمعدوم — علیه الرحمة- حرره الاقل فی ١٨ من ذی الحجة الکرام ١٣٢٤ بقلعەگاه محمد سعید الحسینی العمری النجمی)).

کەشکۆلی کەمەتوو

(١٤)

ئەم کەشکۆڵە لە دەرفەتێکدا نووسراوە بە چەرم بەرگی تێگیراوە، لە رووی رێکخستن و نووسینەوەوە ناگاتە بایەخی کەشکۆڵەکانی دی ـ ن خەتەکەی ئێرەتییەو دەخوێنرێتەوە، ژمارە بۆ لاپەڕەکانی و پارچەکان دانەنراوە. ناوی نووسەرەوەی پێوە نییە. نزیکی صەد لاپەڕەیە، (٦٩) لاپەڕەی شیعری مەولەوییە، لە رێگەی برای بەنرخم کاك عیرفانی پارساوە لە سەقز وێنەیم لەسەر سیدی دەستکەوتووە.

بۆ کاری لێکۆڵینەوە و بەرانبەری نوسخە سوودی باشی هەیە.

ئەنجام:

ئێمـە کـە لێـرەدا کۆبووینەتـەوە بـۆ ڕێزلێنـان لـە مەولـەوی و بـەرزڕاگرتنی یـادی خـۆی و شـوێنەوارە شـاکار و بـەرزەکانی، چـاك وایـە کۆبوونەوەکـەمان لـە جـوغزی قـسەکردن و پیاهەڵدانیـدا نەخولێتـەوە و دوای تەواوبوونی کۆڕەکە بگەینە ئەنجامگەلێك کە بە قازانجی مەولـەوی و بەرهەمەکانی تەواوبێت و، کارگەلێکی وەها بکەین بۆ کۆڕی داهاتوو کە بۆ مەولـەوی ببەسترێت چـەند شـتی نوێمـان لـە دەسـتدا بێـت پێـشکەشی بەشداربووانی کۆڕەکەی بکـەین و بڵێین: لە مـاوەی سـاڵێ یـان زیـاتر یـان کـەمتری ڕابـوردوودا ئـەم خزمەتانـە بـە بەرهـەم و شـوێنەواری مەولـەوی کـراون. بـۆ ئەمـەیش مـن لـە عاسـی خۆمـەوە لـە بـەر تیشك و ڕۆشـنایی باسەکەمدا چەند پێشنیارێك دەکەم:

یەکەم: لەم باسە کورتەدا من ناوی (١٤) سەرچاوەی دیوانی مەولـەویم بـە گـوێی ئێـوەی نـازیزدا دا، کـە بەشـی زۆریـان تـەنها لـە لای مـن هـەن. حـەکیمی مـەلا سـاڵح لـە نووسـینێکی بڵاوکراوەیـدا باسـی (١٢) کەشـکۆڵی مەولەوی دەکات، حەسەن و گۆران کە دیوانی مەولـەوییان چاپکردوەتەوە، لەوانەیــە چــەند کەشــکۆڵ و دەســتخەتیان لــە بــارەی مەولەوییــەوە چــاپکردوەتەوە، لەوانەیــە چــەند کەشــکۆڵ و دەســتخەتیان لــە بــارەی مەولەوییەوە لە دەستدا بێـت، صدیقی بۆرەکـەیی کـە کـاری بـۆ مەولـەوی کردوە دەبێ چەند دەستخەتی لەلابێت. کەسانی دیکەش کـە ئێمـە نـازانین و ئاگامـان لێیـان نییـە لەوانەیـە چـەندین دەسـتخەتی نایـابی شـیعری مەولەوییان لەلابێت...

لێرەدا ئەم هەلە لە کیس نادەم و ئەو داوای کە چەند جار بە نووسین و گــوتن کردوومــە، ئــەمجارەیش دەیکەمــەوە و دەڵــێم: ئەگــەر

(دەستخەتخانەی کوردی)مان هەبوایەت و سامانی بە سامانی کەلەپووری کوردی تێداکۆکراوەبوایەتەوە و دەستخەتەکانی مەولەوی خۆیان، یان وێنەیانی تێدا بوایەت، کاری لێکۆڵەری کورد زۆر ئاسان دەبوو، بە خەرجێکی کەم و زەحمەتێکی کەمتر دەگەییە ئامانجی خۆی. بۆیە دەڵێم: تا زوو پەلەبکەین بۆ دامەزراندنی ئەو دەزگا هێشتا کەمە.

دووەم: تا ئەو کاتە ئەو دەزگا دێتەدی با لەناو خۆماندا هەماهەنگی و هاوکاریمان هەبێت و، کە یەکێکمان خەریکی لێکۆڵینەوەی دیوانی شاعرێك بوو کەسێکی دیمان شتێك لە شوێنەوار و بەرهەمی ئەو شاعیرەی لەلابوو، با درێغی لێنەکات و نەیشارێتەوە و بە سنگێکی فراوانەوە بە دەنگیەوە بچێت و بۆشاییەکانی بۆ پڕبکاتەوە و کارەکەی بۆ تەواوبکات.

سێیەم: با گیانی زانستی و سوودوەرگرتن لە سەرچاوە- هی هەرکەس بێت- لە ناخمان و لە کارماندا گەشەبکات و کارەکانمان بە لێکۆڵینەوەی زانستی دەوڵەمەندبکەین.

لێرەدا یەك نموونە دەهێنمەوە: من ساڵی ١٩٧٨ وتارێکم لە ژمارە (٦)ی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورددا بلاوکردەوە, ئەو وتارە بەری شارۆی چەندین کەشکۆڵی نایاب بوو، چەندین بۆنە و هۆی وتنی شیعرەکان و چەندین پارچە و تاك و چوارخشتەکی شیعری بلاونەکراوەی مەولەویم هێنابوو. لەو کاتەوە تا ئێستە چەندکار بۆ دیوانی مەولەوی کراوە، ئەو سەرنج و بۆچوون و شیعرە بلاونەکراوانە ڕەنگدانەوەی ئەوتۆیان لەو کارانەدا نەبوە، بە تایبەتی لە دیوانی مەولەوی (حەسەن و گۆران)دا کە سەرلەبەری دیوانی مەولەوییان بە زیاتر لە (٦٠) پارچە شیعری بلاونەکراوەی مەولەوییەوە چاپکردووە، چ دەبوو ئەگەر سوودیان لەو سەرچاوە وەك پێویست وەربگرتایە و ئەو بابەتانەیان بخستایەتە

سـەرکارەکەیان و هـەر هەڵـە و پەڵەیەکێـشی تێـدا بوایـە بیاخـستایەتە ئەستۆی من؟؟.

هـەر ئـەو گیـانی نازانـستییانە وایکـردوە کەسـانێك سـوودیان لـەم سەرچـاوە وەرگرتـوە، بـەڵام کـە هـاتوون ((ئـەو هەوڵانـەی کـە بـۆ خزمـەتکردنی بەرهەمـەکانی مەولـەوی دراوە))یـان ریزکـردوە، ئـەم سەرچاوەیان بواردوە؛

چوارەم: دەبێ ئەوەیش لەبیرنەکەین ئەدەبی کوردی بەگشتی و دیـوانی مەولـەوی بـە تایبـەتی، قـەرزداری خانـەقاکانی تەریقـەتی نەقـشبەندی و شـێخانی ئـەو تەریقەتـەن، چـونکە لای ئـەو زاتانـە و لـە خانەقاکانیانـدا بایەخێکی باش بە نووسینەوە و گەشـەکردنی ئـەو سەرچاوانە دراوە، لەو دەسـتخەتانەدا مـن دیـومن ئەوانـەیان کۆتاییـان مـاوە، یـان نـاوی نووسەرەوەیان دیارە – چواریان بـە کەشکۆڵی شێخی حیسامەدینەوە بۆ خەلیفـە و پیـاوانی ئـەو تەریقەتـە بـە دەسـتی موریـد و مەنـسووبان نووسراونەتەوە.

پێنجەم: من کە لێرەدا باسی چواردە کەشکۆڵی شیعری مەولەویم کـرد، زیـاتر مەبەسـتم ئـەو کەشـکۆڵانەیە کـە یـان سـەرلەبەر تایبـەتکراون بـە شیعری مەولەوییەوە، یان بایەخی زۆریان تێدا بە دیوانی مەولـەوی داوە، چونکە- بێجگـە لەمانـە- چـەندین کەشـکۆڵم لـە لایـە کـەم تـا زۆر کـەمیان هەیە لای لە شیعری مەولەوی تێدا نەکرابێتەوە.

پەراوێزەکان

١- بڕوانە: الادب الاسلامی، المجلد الرابع، العدد الخامس عشر، ١٤١٨هـ ١٩٩٧م.

٢- بڕوانە: محەمەد عەلی قەرەداغی، بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد لە ڕێگەی دەستخەتەکانیانەوە، بەرگی چوارەم، چاپخانەی (الخنساء)، بەغداد ١٤٢٢ك ٢٠٠٢ز، ل ١٨٣.

٣- سەرچاوەی پێشوو، بەرگی حەوتەم؟، دەزگای ئاراس، ٢٠٠٧ چاپی یەکەم، ل (٢١٠).

٤- باسی ئەم کەشکۆڵەم لە چەند شوێندا نووسیو. لەوانە: پاشکۆی عێراق، ژمارە (١٢- ١٣)شوبات و ئازاری (١٩٧٨). ئەلبوومی کەشکۆڵ بەرگی یەکەم، ل (١٦٤). بەرکولێك لە خەرمانی شیعری سالم ل (٢٥).

٥- بڕوانە: کەشکۆڵی کەلەپووری ئەدەبی کوردی، بەرگی شەشەم، دەزگای ئاراس هەولێر، چاپی یەکەم.

٦- بڕوانە: بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد_ بەرگی هەشتەمن دەزگای ئاراس، هەولێر- چاپی یەکەم –(٢٠٠٨)، ل (١٥٥).

٧- بڕوانە: گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ژمارە (٦).

٨- لە بەرگی پێنجەمی بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورددا ل (٢٢٢) سوودم لەم کەشکۆڵە بۆ باسێك لە سەر بێسارانی وەرگرتوە.

لە بارەی پۆیلانەی کۆڕی زانیاری کوردیشەوە لە سیمینارێکدا کە ئێوارەی (١٨/١/ ٢٠٠٩) بۆم بەسترا، بە درێژی دواوم و بابەتەکە لە بەرگی نۆیەمی بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورددا بلاّودەبێتەوە.

مەولەوی وێنای

خوداگایی قەومی/مێژوویی کورد

عادڵ محەممەدپوور

گووشـراوی باسـەکە: زێـدهاتی دەقـە شـێعرییەکانی ئەوسـای کـوردی پێکهاتووە لە ژانێری ئەدەبی «لیریکا» ڕێڕای ئەمە هەندێ واتای فەلسەفی لـەو تێکـستانا دەبینـرێ. ئـەم نووسـراوە ئەیـەوێ بڵـێ هـەوێنی ئـەو سـێ چەمکە«عەقڵییەتی گشتی یان جیهانی، ڕۆحی قـەومی و خوداگـای مێـژوویی» کـە دەزگـای فەلـسەفی «هێگێـڵ»یـان پێکهێنـابوو لـەم چامەی مەولـەوی کـە دەخوێنرێتەوەو هەستی پێدەکرێ.

دەستەواژە سەرەکییەکان: مەولـەوی، هێگێـڵ، لیریکـا، ڕۆحـی جیهـانی، ئاگایی، خوداگایی قەومی و...

وەرایی:

ئەم پەیلوا(بۆچوون) ڕاستە کە هەر لە مێژە بەکگراوندی مەعریفە و قەڵای فەلـسەفی و تـەلاری ڕۆشـنبیری کـورد شـێعر بـووە، شـێعر تاکـە ئیـستاتیکای «بوون» و شوناسی «نەتەوایەتی» بووە بـۆ کـورد، بـە هـۆی هەنـدێ هۆکـاری سیاسی-کۆمەڵایـەتی لـە ڕەوڕەوەی مێـژوودا، بێبـەش بـوە لـە بـاقی ژانێـرە فەلـسەفی، ئـەدەبی و هونەرییـەکانیتر. زۆربـەی ئـەو دەقانـەی ئـەمڕۆ لـە نێـو ئارشـیڤی «چـوارده سـەده»ی[1] شـێعری ئەوسـای کـورددا هـەن: هـەر لـە «کرکـە[2]»ی هورمزگـان[3]، تـا شۆڕشـە مۆسـیقاییەکەی فـۆڕم و نـاوەڕۆکی

گۆران، هەموویان یەك توخم بە ناو «لیریکا Lirika، غنایی» بە هەموو سەرچەشنەکان و واتاکانیەوە[٤]، دەیانگرێتەوە. باری کۆمەڵایەتی-سیاسی و نەبوونی دەسەڵات و فەقری میدیا و سروشتی تایبەتی کوردستان و تەجروبە تاکییەکانی شاعرانی کورد، بۆتە هۆکارێك کە ئارشیوی شێعری ئەوسامان بێ بەری بێ لە ژانێری حەماسی(داهێنانی فەلسەفەی مێژوویی کورد) و نومایشی(دراماتیك) بە واتای راستەکی.

زێدەاتی دەقە شێعرییەکانی ئەوسای کوردی پێکهاتووە لە ژانێری ئەدەبی «لیریکا»، بە مەرجێك هەموو لایەنەکانی ئەم ژانێرە لە بەرچاو بگرین. عێرفانی، تێئۆکراتی و ئەشراقی، عاشقانە، تەغەزولی-حەماسی، نەتەوایەتی-کۆمەڵایەتی، سروشتخوازی، تەجروبەی تاکی، بۆنە و تایبەتەکان و... یەکدەستی چەشن و مەزمونی ئەدەبی خەسارێك بووە بۆ شێعری نەتەوەییمان، زۆربەی شاعێرەکانی ئەوسا(ئەڵبەت هەفتا هەشتا ساڵ پێشتر لە ئێستا) کەمتر چووگن بە قەرەی کێشەکانی کۆمەڵگە و کەمتر پرسیان درووستکردوە. ئێمە دەقێکی «حەماسی/پاڵەوانی» وەك «شانامەی فێردەوسی»مان نەبووە کە «فەلسەفەی مێژوو» درووست بکات. لەولاشەوە بێبەش بووگین لە رەخنەڤانێکی توکمە و شێوازناسێکی کارامە کە بتوانێ بە شێوەی رەوشمەند و ئاکادمی، دەقەکان بخوێنرێتەوە و قۆناغەکان کەشف و پێناسە و شێوەی رسکانی فورم و ناوەڕۆکی ئەم بزاڤە درمناسی بکاتن. شێوەی سونەتی هاوردەی مەعریفی ئێمە تەنیا ئیهتیمام بە رەهەندی دەرەکی ئەدەبەوە بووگە، واتە چەقداکوتان و سمڕ لە سەر ناسنامە و بیۆگرافی کەسایەتی شاعێر و دانەر. لایەنی دەروونی دەقەکان و هۆکاری رسکانی قۆناغەکان، لە سەر مێتۆدی زوانەوانی-شێوازناسی، بڕشتکاری و پۆلێنبەندی نەکراوە. سروشتییە کە سیمای ئەدەب و رۆشنبیری کوردی لەم

فەزا سامناك و تاكدەنگەدا، لێڵ ونادیار بنوێنێ. سەرەڕای ئەمانە هەر بەم سامانە ئەدەبییە كە هەمانە ئەبێ گەش بین ئەگەر بە وردی بە مێتۆدی رەخنەی زانستی ئەم دەقانە بخوێنینەوە دەتوانین توخمەكانیتر پێناسە بكەین. بۆ چەسپاندنی ئەم مەبەستە چامەیەكی غنایی «مەولەوی تاوەگۆزی ١٨٠٦–١٨٨٠ز» بە شێوازی هێرمنۆتیك(راڤەكاری)دەخوێنمەوە و پەیلوای خۆم ئاراستەی خوێنەران ئەكەم. لەم خوێندنەوەدا هەوڵمداوە ئەو مەبەستانەی لەم چامەدا هەیە لە گەڵ بیرۆكەی بیرمەندی مەزنی رۆژاوا، «هێگڵ ١٧٧٠–١٨٣١ز » بەراورد بكەم. رەنگە كارێكی شاز و دوور لە لۆژیك بێتە بەرچاو، تەنیا كاتە كە یەكیان دەگرێتەوە، ئەگەرچی مەولەوی پەنجا ساڵ پاش ئەم بیرمەندە ژیاوە و قەت هێگڵی نە ناسیوە، بەڵام هەردووكیان لە سەدەی نۆزدەهەمدا بە دوو بیری جیاواز و دوو كۆمەڵگەی لێكنەچوو ژیاون. بەڵام بەڵگە بۆ من دەقەكەی مەولەوییە، كە زیندوو و سەربەخۆ هاتۆتە رێچكەی دیالۆگ و رۆگەی شرۆڤاندن بە قەولی «ریكۆر» ویستوومە كاكڵەی دەقەكە زەوت(تەساحوب) بكەم. بە تێگەیشتنی من لەم دەقەدا ئەم سێ چەمكە«رۆحی جیهانی، رۆحی قەومی و خوداگایی مێژوویی» كە دەزگای دیالێكتیكی هێگێڵ پێكدەهێنن، لەم دەقەی مەولەویدا هەستیان پێدەكرێ. ئەمە پەیلوا و هەڵێنجاندنی منە و رەنگە بۆ هەندێكیش دژكار و تەنانەت دوور لە واقیع بنوێنێ، چاوەڕێی بیروڕای جیاوازم، من وابیر ئەكەمە، مەرج نییە هەموو كەسێك وەك یەك بیر بكەنەوە، «ئەگەر قەرار بێ هەموو كەس وەك یەك بیر بكەنەوە ئەوا هیچ كەس بیر ناكاتەوە».

«گئۆرگ ویلهێلم فێردریش هێگێل» بیرمەندی توكمەی ئاڵمانی لە بارەی«عەقڵی گشتی، ئاگاهی و خوداگاهی مێژوویی–قەومی» روانگەی تایبەتی خۆی هەیە. «لە بیرۆكەی «هێگێل»دا، جیهان پێكهاتەو گۆڕەپانی

کردار(کنش) و هەوڵدانی خوداگای رۆحە. وێنای ئەم گەوهەرەش «عەقڵێکی گشتی، یان رۆحێکی جیهانی[ه]»یە کە بەخشراوە بە بوونەوەرێك بە ناو مرۆڤ کە خاوەن ئاوەز، ژیار و ژیانی فەرهەنگیە. بە گوێرەی بۆچوونەکانی «هێگێل» ئاگاهی گەوهەرێکی بزاقمەند و هەوڵدەرە کە دایم وا لە هەوڵداندا بۆ گەیشتن بە «خوداگاهی قەومی». ئەم رۆحە «مینە»وییە-پیرۆزە- هەردەم لە کۆشش و جۆششدایە تا نموودەکانی لە «جیهانی مادی»دا وێنا بکات، یانێ ئەگەر بیەوێ گەوهەری «ئاگاهی» بە گەوهەری«مادی» بگۆرێت، دەبێ بێ وچان لە هەوڵی گۆراندا بێ، تا لەم کێشمەکێشەدا، چەمکی «رۆحی قەومی» بۆ ئەو مرۆڤانە کە بە خوداگایی مێژوویی گەیشتوون دابین بکات بەم چەشنە هەر قەوم یان هەر نەتەوەیێ دەبێتە خاوەنی رۆحی تایبەتی-قەومی خۆی.«هێگێلێ» پێیوایە ئەم رۆحە بۆ هەموو نەتەوەکان یەکسان نییە. نەتەوەکان بە گوێرەی رادەی هەوڵدان و مادیکردنی «مینە»[٦] کان وەك (ئاوەز، فەرهەنگ، رێکخراوە کۆمەڵایەتی سیاسی ئایینی و ئەفسانەییەکان و...) دەگەنە ئەم بەهرە رۆحییە-جیهانییە و لێی بەرخوردار دەبن. واتە ئەگەر هەر نەتەوەیەك بۆ«خوداگاهی قەومی» خۆی باشتر هەوڵدەبدات زووتر دەگاتە لووتکەی هەبوون، ئەوەش لەم دۆزە هەڵەتە دەبێ بێ گومان لە بازنەی ئەو رۆحە پیرۆزە- گشتییە دوور دەکەوێتەوە و گلۆڵەی دەکەوێتە لێژی. بە کورتی دەزگای فەلسەفی «هێگێل» بۆ گەیشتن بە «لووتکەی شوناسی نەتەوەیی» بەم سێ ئاراستەدا تێدەپەرێ: «١-ئاگاهی(نموودی رۆحی جیهانی)٢- بە شتکردنی ئاگاهی(مادیکردنی مینەکان)٣-گەیشتن بە خودئاگاهی قەومی[٧]». مەولەوی زۆرتر وەك شاعێرێکی عارف دەیناسن-هەر وایشە- لکاندنی چەمکی فەلسەفەی هێگێل بۆ ئەم زاتە دژبەرە لە گەڵ

کەسێتی شاعێر و دۆخی زەمەن و باری شارستانی ئەم دوو زانا مەزنە. بەڵام با بزانین دەقەکەی چۆن داوەری دەکات:

ئەی گەهوارەی دەور، تای دەسرازەی خەم
تاکەی سەرەنگوشت خەفڵەت نە تۆی دەم!
بازیت پێ وەردەن هەریەك وەلایێ
سەڎای دایەنان وە لایە لایێ
های! نە فەرقش هەن، ئەو سەڎاو تەئسیر
تا ئەو لاوناو ئەو مەزەو ئەو شیر
هەر تفلێ بێ شك ئەی بێشك خەفتەن
جەی دایە برپیان، بەو دایە جفتەن
وەس خاکبازی کەر بێدار بەر ئامان!
برپیانەوەی تۆیچ سەروەختش ئامان
ها وە قەفاوە یەند شی بە وێدا
چەم پەی بینایی مڎێو بە وێدا
قەزا وە قومار نە پای بەختمەن
قامەت حەڵقە بەست وەخت باختمەن
موترێب سازەکەت، ئۆف! چ وەش تەرز بێ
ئی جارەیش وەك دەنگ مەجلیس هەر بەرز بێ
تا کوورەی زاریم بڵێسە سانۆ
داخ لوای وێم جە دڵ نەمانۆ
داڎ نمەڎۆ داڎ شین، مالوومەن لێم
دمای وێم پەرێم، هیچ کەس وێنەی وێم[٨]

ئەم چامە وەك باقی چامەكانیتری مەولەوی خاوەنی كومپۆزیسیۆن و ریتمێكی ئەستوونییە، واتە شێعرەكە وەك پرۆسەیەك سەرتاخوار دێتە بەرچاو، بە بەكاربردنی توخمی «گێڕانەوە» ویستوویەتی تەنها یەك مەبەست پیشان بدات. بە دیدێكی تازە بۆ فەلسەفەی ژیان، بۆ تاكەكانی كۆمەڵگە كە گوایێ ژیان ئاراستەیەكی عەبەس نییە، ژیان ئەبێ گەوهەری «ئاگایی، ئاوەز»ی لە گەڵدا بێ، چاوبەستراو تەسلیمی ئاكاری قەزاو قەدەر نەبی. گوتوومە مەولەوی یان هەر شاعێرێكی راستەقینە پێشڕەوی زەمانەی خۆیانن، زۆر ساڵانێك لە پێش خەڵكانیترەوە دەژین. بە راڤەی ئەم شێعرە، چما ئەم زایەڵە بۆ ئەم كوڕە كولتووری–ئەدەبییە وتراوە. پەیام دەنێری و وشیار دەكاتەوە: «ئەم شوناسە دەمانێكە لە بێشكەی شارستانی و ئارشیڤی نەتەوەیەكدا خافڵ ماوەتەوە، دایكی راستەقینەی نییە، زڕدایك(دایە) لایەلایەی فێڵبازانەی بۆدەكات، ئاگا لەوەی كە تەنیا ئەیخڵافێنن، ئەوا خەریكە پشتی ئەكۆمێتەوە، چاوی تەنیا بەرپێی خۆی ئەبینی، مێژینەیەكی چەن هەزار ساڵەی هەیە. لە پرێكدا لە«موترێب» داوا دەكات ئاهەنگی بێداری لێبدات تا مەجلیسی یاران هەستی ببزوێ و هەڵێنێ بەرەو سروودی«خوداگایی قەومی».

– لە بەیتی هەوەڵدا **گەهوارەی دەور**: یانێ زەمانە، جیهان، رۆحی جیهانی، عەقڵی خودایی ئەو زاراوانە كە پێخۆری فەلسەفەی «هێگێڵ» بوون. ئەم دێڕە ئاماژەیە بە لە دایك بوونی هەوەڵ، تەوەللودی یەكەم، دەسپێكی ژیانی مادی. مەولەوی لەم«موكاشفە»دا بە مۆنۆلۆگ روو ئەكاتە خۆی و دەست دەكات بە خود سەرزەنشی و دەڵێ: تاكەی وەك ساوایەك لە بێشكەی زەماندا، بە دەسرازەی خەمۆكی بەستراویتەوە و قامكی غەفڵەت ئەنێی بە دەمتەوە. ئەیەوێ خۆی لە ئاگایی و بەفێرۆدانی مەودای ژیان هایدار

بکاتەوە و زەمینە خۆش بکات بۆ دۆزە ڕەواکانی «عەقڵییەتی جیهانی» کە مرۆڤی دەرەوەست کردوە لە هەمبەر ئەو گەوهەرە کە ناوی «عەقڵ و ئاوەز»ی مرۆییە کەمتەر خەم نەبێ.

–دووبارە لە بەیتی دووەمدا، جەختی مەولەوی لە سەر «ئاوەز و عەقڵ»ی مرۆڤ و ژێدەر بوونی عەقڵییەتی تاك و پارێزکردن لە مێکانیزمەکانی«نائاگایی»کە بە لایەلایەی بە سۆزی دایە(زڕدایك، نەفس، هێزە پاڵنەرەکانی دەسەڵاتی وەخت) ناوی لێدەبات. لە ڕوانگەی «هێگێل»ەوە تیشکی ئەم ئاوەزە لە مێژووی مرۆڤدا، هەمان بەشی خوداگای «ڕۆح» یان «ڕۆحی جیهان»ە[٩].

–مەولەوی زوانی شێعری زۆر ساکار، خۆماڵی و شەقامییە. ئەمە یەکێکە لە خاڵە ئەرێنییەکان جوانخاسی شێعری مەولەوی. بەیتی سێهەم بە ناوە دەنگی وشیارکەرەوەی «های» کە وشەیەکی زارەکی و فۆلکلۆرییە، دەستپێدەکا.

‹ های › نە فەرقش هەن ئەو سەدا و تەنسیر/ تا ئەو لاوناو ئەو مەزەو ئەو شیر. مرۆڤەکان ئاگادار ئەکاتەوە کە فرە وریا بن سۆزی ئەو لایەلایە و ئەو لاواندنەوە، زۆرتر هەڵخەڵەتێنەرە، کاردانەوە هەتاهەتاییە، نەکا ملکەچی ئەم فێڵکارە بن.

– لە بەیتی چوارەم و پێنجەمدا، بایەخوو و ئەرزشەکانی «فەلسەفەی ژیان» دەخاتە بەرچاو و تاکەکان کە خاوەن بەهرەی «ئاوەز»ن، لە پووچەڵخوازی و ژیانی بەتاڵ بەرگرییان لێدەکات. میسداقێك دەخاتە بەرچاو بۆ مرۆڤ. دەڵێ هەر زاڕوێك لە گەهوارەی دەوردا نووستوە بێ گومان ڕۆژێك ژیانی روو بە کۆتایی دەڕوات و دەنووسێ بە بەری دایەی قەبرەوە(گۆڕ بەرهەمی ژیانە). دووبارە بایەخی ژیان لە مێژووی مرۆڤ وەبیرمان دێنێتەوە،

مادام ئینسان لە بەستێنەی «ڕۆحی جیهان»ی نەگاتە «ئاگاهی» ژیانەکەی پووچەڵ دەنوێنێ. لە دیدی «هێگێل»یش «ڕۆحی گشتی هەمان سەرچەشنی ئاگاهی ئینسانە»[١٠].

-لە بەیتی شەشەم و حەوتەمدا، دووبارە جەختکردنە لە سەر هەمان وشیاری و بێداری و ژیانی مەبەستدار کە ژیان ئەوەندەی نەماوە، پشت کۆم بوّتەوە کە ئەڕوانێ بە ڕێدا چاوی هیچ نابینێ، قەزاو قەدەریش وەك قومارچی لە مەتەرێزدایە ژیانی مرۆڤ بدۆڕێنێ و سامانی ژیانی بە تاڵان ببات. جەختکردن و تەئکید لەم دێڕانەدا، نیشانە دەرەوەستی مەولەوییە بە چرکەکانی ژیان و قۆستنەوەی ئامرازەکانی «ئاگاهی» و تێگەیشتن لە ژیانی مێژینە. مەولەوی وەك مرۆڤێکی پێشاهەنگ و پێشڕەو، داوای وشیاری کۆیی دەکات بۆ گەیشتن بە «خۆئاگایی». داوا دەکات مل کەچی قوماری قەزا و چاوبەستراوی نەریتی کۆن و بیری دواکەوتوو نەبێت، وەك سوهراب سێپێهری وتەنی: «چشم‌ها را باید شُست، جور دیگر باید دید...». لێرەدایە بە رای من مەولەوی وەك شاعیرێکی ژیر و پێشڕەو، بە دیدێکی جیاواز، هێڵە سوور و پاوەنکراوەکان، دابە رزیوو پێش فەرزەکان و مێشکەبەستەلۆکی و کلێڵ دراوەکان دەبەزێنێ و مرۆڤ بەرەو داوەری «عەقڵ و ئاوەز» کە پێوەرێکی پۆزەتیڤی دنیای سەردەمە، ڕێنموونی دەکات.

- لە بەیتی هەشتەم و ئادوایی، تەك گۆییەکانی مەولەوی قووڵتر دەبێتەوە باشتر دەڕوانێتە هەناو و مێکانیزمی خەلاق. لەم قۆناغە دەروونی- داهێنانەدا، بە شێوەی مۆنۆلۆگ ڕوو ئەکاتە موناداى«موترێب» -هێمای دەنگی نۆژەنی و بەشارەتی ڕۆحی قەومی- دەخوازێ کە سازێ خۆشتەرزی بۆ لێبدات و ڕۆحە بە خەفڵەت چووەکەی بە ئاهەنگی نوێ ببزوێنێ و لە کۆڕی کۆبەستەی یاراندا(ڕەمزی عەقڵی جەماوەر، کۆمەڵگە) بەرز بێتەوە و کوورەی

زاری بلێسە بسێنێ، تا لە بەستێنەی ژیاندا تا ماوە داخەکانی نەمێنێ، متمانەبەخش بێ بە ژیان، بۆی ڕۆونە تەنیا تاك بە ڕەجعەت و داوەری ئاوەز و بڕیاری خۆی دەتوانێ گۆڕانکاری لە ژیاندا بەدی بهێنێ، ئەگینا دوای مردن شینی هەڤاڵان هیچ سوودێکی بۆ ئەو نییە، ژێدەر بۆ خۆی تەنیا خۆیە و بەس کە بگا بە خولیای«خۆئاگایی»، یان بۆ لەدایك بوونێکی تر و تەوەللودێکی دووبارە و سەعادەتێکی نەمری و هەتاهەتایی:

هەرکەس تەوەللود دووبارەش نیەن / ئەڵبەت سعادەت ستارەش نیەن[11].

ئەمە هەر ئەو بیرۆکە بوو کە یەکێك لە چەمکە فەلسەفییەکانی «هێگێل»ی پێکهێنابوو. «اندیشه اندیشه را می‌اندیشد و به خوداگاهی می‌رسد.»[12] واتە: تەنیا ژێدە بۆ ئەندیشە تەنیا ئەندیشەیە کە ئەندیشەی لێ ئەبێتەوە. یان «اگاهی هر قوم، اگاهی از هستی خویش است»[13].

واتە:« ئاگاهی هەر تاك و قەومێك یانێ ئاگاهی لە هەبوونی خودی ئەو قەومە».

سەرچاوەكان:

ایوب رستم، يارسان، سليمانی، مەلبەندی روشنبيری هورامان ، چاپی دووهەم، ۲۰۰۶ ز

بەلخی مەولەوی(رۆمی)، مەسنەوی مەعنەوی، دەفتەری دووەم، بەیتی ۹۷۸

بهار ملك الشعرا،سبك شناسی شعر يا تاريخ تەتەور شێعری فارسی، به كوشش عليقلی محمودی بختياری، تهران، مؤسسه مەتبووعاتی علمی، خرداد ١٣٤٧ هـ.ش

تاوەگۆزی مەولەوی، دیوانی شێعر، لێكدانەوەی مدرس عبدالكريم، مەهاباد،چاپ صەیدیان، ١٣٦٤هـ.ش

جەمال رەشید ئەحمەد، لێكۆلینەوەیەكی زمانەوانی دەربارەی وڵاتی كوردەواری، بەغداد ۱۹۸۸ ز

ساقێب فەر مورتەزا، شاهنامه فردوسی و فلسفه تاريخ ايران، انتشارات قەترە- موعين، تاران ۱۳۷۷ ك.هـ

شفيعی كدكنی د. م رەزا، تازيانەهای سلوك، انتشاراتی اگاه

شفيعی كدكنی د.م رەزا، زبان و ادبيات فارسی عمومی، نشر چشمه، چاپ هفدهم، تهران، نشر چشمه، ۱۳۸۲هـ.ش

صفی زاده صديق، مێژووی وێژەی كوردی(تاريخ ادبيات كُردی) ج۱ و ۲، بانە، انتشارات ناجی، ۱۳۷۰هـ.ش

محەمەدپوور عادڵ، خانەبەندی شێعر كوردی هۆرامی لە دەسپێكەوە تا ئەمرۆ(ادوار شعر كُردی هورامی از اغاز تا به امروز)، ئامادەی چاپ

محەمەدپوور عادڵ، سۆزی ليريكا لە ئەزموونی شێعری كورديدا، پەخشكاری ئێحسان تاران، ۱۳۸۸ ك.هـ

محەمەدپوور عادڵ، شەبەنگی زوانی كوردی هۆرامی لە گاساكان تا ....، بە هاوكاری مەڵبەندی رۆشنبيری هۆرامان سليمانی، چاپخانەی بابان، ۲۰۰۸ز

محەمەدپوور عادڵ، وتاری هورمزگان سەرەتای دەسپێكی مێژووی شێعری كوردی، رامان، ساڵی دوازدەهەم، ژمارە ۱۲۹، ۲۰۰۸م

هۆرامی صەیدی، دیوانی شێعر، محمد امين كاردۆخی، سليمانی، چاپخانەی كامەران، ۱۹۷۱م

ياسمی رشيد، كُرد و پيوستگی های نژادی و تاريخی او، تهران، انتشارات امير كبير، ۱۳۶۳هـ.ش

* ماستەری زمان و ئەدەبی فارسی، خاوەن ئیمتیاز، بەرپرس و ئەندامی دەستەی سەرنووسەری گوڤاری زرێبار. مەریوان موبایل: ۰۰۹۸۹۱۸۸۷۴۹۹۲۹

ئیمێل: adel_gov_zrebar88@yahoo.com

بەرهەمە چاپکراوەکانی نووسەر:

١- کتێبی «سرودی خەزان» لێکۆڵینەوەی شێوازناسانەی بێسارانی، فارسی، ١٣٨١هـ.ش

٢- کتێبی «شەبەنگی زوانی کوردی هورامی لە گاساکان تا...» مێژوویی-زوانەوانی، سلیمانی چاپخانە بابان، ٢٠٠٨ م

٣- کتێبی «تێروانینێکی نوێ بۆ هێرمنوتیك و راڤەی ئەدەبی»، وەرگێڕان لە فارسی بە کوردی، ناشر مۆسسە چاپ و بڵاوکرنەوەی سلیمانی، کتێبی مەنار، ٢٠٠٩ م

٤- کتێبی «سوزی لیریکا لە ئەزموونی شێعری کوردیدا»، رەخنە و راڤەکاری شێعری کوردی، پەخشکاری ئیحسان تاران ١٣٣٨٨ك

٥- بڵاوکردنەوەی وتاری ئەدەبی-رۆژنامەوانی لە گۆڤار و رۆژنامەکانی باشوور و رۆژهەڵات

٦- بەشداری و خوێندنەوەی وتار لە کونگرە و کۆڕە ئەدەبی و فەرهەنگیەکانی هەرێم و رۆژهەڵاتدا

پەراوێزەکان:

١- نووسەری ئەم وتارە بە پێی ئەو تێکستانە کە لە شێعری کوردی هۆرامیدا هەن، هەر لە «هۆرمزگان» تا شێعری ئێستا(چواردە سەدە) بە حەوت قۆناغ خانەبەندی کردوە یەکەم: قۆناغی«سەرهەڵدان» هورمزگان، یەکەم شێعری نقیساری(دەهەکانی سەدەی هەوەڵی ک.م). «ماریفەتوو» پیرشالیاری شێعرەکانی پیرشالیارە سیاوی هۆرامی

دووهەم: شیعری«ئووراماەن، مەلحوناتی فەهلەوی یا فەهلەویاتی هۆرامی»، چەشنێکی تر لە سیستەمی برگە. وەك سەرچڵ: دەقەکانی دایە تەبریز هۆرامی(٤ ك.م) ، جلالە خانم لورستانی(٤ ك.م) ، دایە خەزان سەرگەتی(٥ ك.م) ، بابا تایەر(٤ ك.م)، شێخ سەق هەردەوێڵی(٨ -٧ ك.م) و صەیدی هۆرامی(١٣ هـ.ق) و...

سێهەم: شێعری ئایینی «یارسان» کە لە سەدەی دوەمی کۆچیدا سەریهەڵدابوو، تا سەدەکانی دوایی بەردەوام بووە. وەك نموونە: بهلول ماهی(نیمەی دوەم سەدەی دوەمی ك.م) بابا سەرهەنگ دەودانی(سەدەی چوارەم ك.م)، شاخوشین لورستانی(سەدەی ٥و٤ ك.م) بابا ناوسی سەرگەتی(سەدەی ٥ ك.م) و سان سەهاکی بەرزنجی(سەدەی ٧و٦ ك.م) و ...

چوارەم: قۆناغی «داهێنان و بزاڤی (کرکە)»، لە لیریکای هۆرامیدا. لووتکە بێسارانی و شاعێرانی پاشرەو(سەدەی ١٢-١١ ك.م).

پێنجەم: «بەردەوامی و فرە دەنگی» لە فۆرمی لیریکای هۆرامیدا. لووتکە سەیدی هۆرامی (1199/1265 ه . ق -1784/1848م) و شاعێرانی هاودەم و شوێنکەوتوو(سەدەی ١٣-١٢ ك.م).

شەشەم: «هارمۆنیای فۆرم و ناوەڕۆك» لە لیریکای هۆرامیدا. لووتکە و زایەڵەی بەرزی ئەم خولە: مەولەوی تاوەگۆزی(1221/1300/ك . م) و باقی هاوبەندانی ئەدەبی و شاعێرانی پاشرەو(سەدەی ١٤-١٣ ك.م)..

حەوتەم: سەرەتای دەسپێکی نوێخوازی شێعری هۆرامی. ئەم بزاڤە چەندساڵێکە سەریهەڵداوە و هێشتا ساوایە و بۆ رسکانی زیاتر نیازی بە کات و مەودا هەیە. (محمد پور، قۆناغەکانی شێعری هۆرامی، ئامادەی چاپ

٢- ئەو هاماوە دەنگ یان ئەو هێشوە دەنگانەتە کە لە پێکهاتەی مورفێم و هێجادا، چڕی دەنگ و مۆسیقا، درووست دەکات و پێکەوە نەگونجانی برگە کورت و درێژەکان ئەشارێتەوە و خۆی لەگەڵ کێشناسی عەرووز ، جیا دەکاتەوە و دەبێتە «کومپۆزیسیۆن» یان «ریتم» لە شیعردا و زەمینە بۆ رەخساندنی دینامیکیەت و بزاوتوویی لیریکا ئامادە دەکات. نووسەر بۆ ئەم توخمە زوانییە ناوی «کرکە»ی بۆ پێشنیاز کردوە. محمدپور، سوزی لیریکا لە ئەزموونی شێعری کوردیدا/٧

٣- دەقێکی چەن بەیتی دە برگەیی، لە نزیکی شاری سلێمانی کوردستانی باشوور، دۆزراوەتەوە. لە لایەن دوکتۆر سەعیدی کوردستانییەوە، گەییوەتە دەست محمد تقی بهار و پاشان بۆ توێژینەوەی زوانەوانی گەیشتووەتە ئورووپا(بەهار، سبك شناسی شعر/٤٤-٣٩). مامۆستا رەشیدی یاسمی وەکوو بەلگەیەك لە کتێبی (کرد و پیوستگیهای نژادی او) بۆ کۆنیەتی زوانی کوردی باسی کردوە(یاسمی/١١٩) هەر وەها مامۆستا عەلائەدین سەجادی ئەو پارچە هەڵبەستەی لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا تۆمار کردووە. د. جەماڵ رەشید لە کتێبی لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی... ل. ٥١٦دا دەڵێ: «هەندێ نووسەری تریش لە کتێبی خۆیاندا باسی ئەم هۆنراوەیانەکردووە، بۆیە بووەتە سەرچاوەیەکیش بۆ مێژوو و ئەتنۆگراف نووسی رووسی بە ناو «ڤلچیڤسکی» کە بڵێت: «ئەم هۆنراوە لە ساڵانی بیستدا لە ناوچەی سلێمانی دۆزراوەتەوە» و بە شێوەیەکی درێژتر باسی ئەو رەوشتانە دەکات کە پێوەندی بە دەقی هۆنراوەکەوە هەیە. هەر وەها «رۆدینکۆ» ئەم هۆنراوەیە وەرگێڕاوەتەوە سەر زوانی رووسی». لێتوژەرانی ئەم دەقە سوورن لە سەر ئەوەی کە بە سەر پێستە ئاسکێك نووسراوە و لە ئەشکەوتی هەزارمێرد دۆزراوەتەوە و هۆنراوەی «دە برگەیی و قالبی مەسنەوی» رەسەنن هیچ بەلگەیەکیش بۆ ساختەکاری ئەم دەقە لە دەستدا نییە. بیگومان ئەم دەقە، پێگەیەکی توکمەیە بۆ سەرەتای سەرهەڵدانی، شێعری نویساری کوردی. بۆ ئەوەی هەڵگری توخمی «کرکە» پرەنسیپی رەسەنایەتی مۆسیقای شێعری کوردییە. بروانە: (بهار محمد تقی، سبك شناسی شعر/٤٤-٣٩) و (یاسمی/ ١١٩) و (جمال رشید احمد/٥١٦ و ١٢٥ تا ١٢٨) و (محەمەدپوور، هورمزگان سەرەتای دەسپێکی مێژووی نویساری شێعری کوردی، رامان/١٢٩)

دەقەکەی هورمزگان:

هورمزگان رمان، ئاتران کوژان/هۆشان شاردەوە، گەورە گاوران
زۆرکاری ئارەب، کەردنە خاپوور /گنای پاڵەیی، هەتا شارەزوور
شەن وکەنیکان وە دیل بشینا/ مێرد ئازا تلێی وەڕووی هوونینا

٤- رەوشت زەردەشترە، مانۆوە بێ کەس/ بەزیکا نەیکا، هورمز وە هیچ کەس (محەمەدپوور، شەبەنگی زوانی کوردی هۆرامی لە گاساکان تا .../٢٢)

یۆنانییەکان شێعریان بە چوار جۆر دابەشکردوە: حەماسی(پاڵەوانی،Epic)، غنایی(لیریکا، Lyric) ، تالیمی و مۆچیاریئامێز(تعلیمی،Etic)، و نومایشی(Dramatic) . وادیارە شاعێرانی کورد تەنیا ئیهتمامیان بە لیریکا بووە. «لیریك(غنایی)باسکردن لە باری هەست و عاتیفەی تاکی شاعێرانە، بە مەرجێك ئاسۆی واتاکی دوو چەمکی «هەست» و «تاکی» بەرفراوان لە بەرچاو بگرین، یانێ هەموو باری هەستەکان لە نەرمترین هەست تا زبرترینیان بە هەموو واقێعەکانی ژیانەوە. هەستی تاکی بەو واتاو کە لە رۆحی شاعێر سەرچاوە دەگرێ و شاعێریش تاکێکە لە گلێرگە و روحیشی لە هەمبەر هەموو دیاردەکانی گلێرگە بەرپرسیارە». (شفیعی کدکنی، زبان و ادبیات فارسی/ل٦١)

٥- مەولەوی رۆمی لەم بەیتەدا ئاماژەی بەم «عەقڵە گشتییە کردووە:

این جهان یك فکرت است از عقل کل/ عقل شاه است و صورتها رسل (بەلخی مەولەوی/ بەیتی ٩٧٨)

واتە: ئەم جیهانە بیرۆکەی عەقڵێکی گشتییە. عەقڵ سوڵتانە و وێنەکان(شتەکان) رەسوولەکانن

٦- «مینە» وازەیەکی کۆنە لە ئاوێستا(Man) و لە پالەوی(Men) بە مانای «ئەندێشە» هاتوە. (ساقیب فەر/٣٥٩)

٧- ساقیب فەر/ ١٢-٨

٨- تاوەگۆزی مەولەوی/٤٤٩

٩- ساقیب فەر/١٠

١٠- هەمان/١٠

١١- تاوەگۆزی مەولەوی/٢٧٩

١٢- ساقیب فەر/١٠

١٣- هەمان/١١

لە (سەرشانە)ی رەفەنەوە بۆ (روکناباد)ی ئەشق

(پەیوەندیی هەناسەی مەولانا مەولەوی تاوگۆزی و حافزی شیرازی)

جەلیل عەباسی

"ڕا جەعفەر ئاباد سارای گەرم مەیل / مەنزڵ شیرازشار سەودای عەشق لەیل

دەسودیم وە ئاو روکناباد شەوق / ئیمام میحراب سەر (مصلا)ی زەوق

خواجەی سەرحەڵقەی بەزمەکەی ئەلەست / دەماخ وە نەشئەی بادەی فەنا مەست

..........تا:

یەك غەزەڵ مەتلەع (مژدەی ئەی دڵ) بۆ / باوەر بەڵ پەی دڵ تەسکین حاسڵ بۆ

وەربۆ نەیشەڵڵا لمێش تێکەڵ بۆ / خواجە تۆ پیرت با هەر موجمەڵ بۆ

..........."

ئەم چەند دێڕە، هەڵبـژاردەی قەسیدەیەکی مەولـەوین، کە وەکوو نامـە شیعرییەك ئاراستـەی حـوزووری حـافزی شـیرازیی کـردوون، مـن تـەنیا چـەند دێـڕێکم بـە جیـا لێ هەڵبـژاردن کـە راسـتەوخۆ پەیوەنـدییان بـە باسـەکەمەوە هـەبوو، ئەوانـەی دەیانـەوێ پارچـە شـیعرەکە بـە تـەواوەتی بخوێننـەوە، بـا بڕواننە دووەم پارچەی تیپی (ڕ) لە لاپـەڕە (٢٨٠)ی دیـوانی مەولـەوی چاپی (سەیدیانی مەهاباد) یانخود یەکەم پارچـەی هـەمان تیپ لـە لاپـەڕە (٣٤١)ی دیوانی مەولەوی، چاپی دەزگای رۆشنبیریی گۆران لە سنە.

شەمسەدین محەمەد، (حافز)، کەڵە شاعیری نـاوداری ئێرانـی، ناسـراو بـە (حافزی شیرازی) یانخود (خواجەی شیراز) لە نێـوان ساڵەکانی (٧٢٠/٧٣٠)ی

کۆچی مانگی لە گەڕەکی (شەیادان)ی شاری شیراز کە ئێستا پێیدەگوترێ (گەڕەکی دەرکی شازادە)، لەدایك بووەو پاش (٦٥) ساڵ ژیان، لە نێوان ساڵەکانی (٧٩١/٧٩٢)دا و هەر لە شاری شیراز کۆچی دوایی کردووە.

گەورەیی حافزی شیرازی زۆرتر لەوەدا بەرجەستە دەبێتەوە، کە هیچ شاعیرێکی سەدەی هەشتەمی کۆچی بەدواوە نەبووە و نییە نەکەوتبێتە ژێر کاریگەریی خەیاڵی ناسك و بیری وردیەوەو پەسن و ستایش و پیاهەڵدانی خۆی ئاراستە نەکردبێ. ئەم کاریگەرییە تەنها لە چوارچێوەی سنوورەکانی ئێراندا نەبووە بەڵکوو سەرجەم جوگرافیای فکر و ئەدەبی دنیای ئەمڕۆی گرتۆتەوە و بۆتە دیاردەیەکی جیهانی. ئەوەندەی پەیوەستە بە گەلی کوردەوە کە تێکەڵاوییەکی زۆر و بەرچاوی لەگەڵ مێژووی دێرینی ئێرانی کەونارادا هەیە و لەگەڵ ئەدەبی فارسیدا لە نزیکەوە ژیاوە، دەبێ بە داکۆکییەوە بڵێین:

زۆربەی هەرە زۆری شاعیرانی کورد کەوتوونەتە ژێر کاریگەریی شیعر و هەناسەی حافزی شیرازی و ئیتر چ بە تەرجیعبەند و تەخمیس و چ بەوەرگرتنی فکرەکە و چ وەرگرتنی وشە و تەعبیری تایبەتی حافزانە و چ بە وەرگێڕانیش، ئەم کارلێکەرییەیان لە شیعرەکانیاندا بەرجەستە کردۆتەوە، بە جۆرێك، کە دەتوانین بڵێین، لەمێژووی ئەدەبیماندا، شاعیرێکمان نییە کاریگەریی ئاشکرای حافزی بەسەرەوە نەبووبێت و ئەم کاریگەرییەش لە شیعرەکانیدا رەنگی نەدابێتەوە..

ئەم شاعیرە ناودارە، نازناوی(ترجمان الاسرار) و(لسان الغیب)یشی پێ بەخشراوە، واتە زمانی غەیب، ئەمەش کە دەگەڕێتەوە بۆ چەند دیاردە و رووداوێکی تایبەتی ژیانی حافز، وای کردووە خەڵکانێکی زۆر رووی تێبکەن و داوای رۆشنگەرییەکی لێبکەن لەمەڕ ئایەندەی خۆیان و بەمکارەش دەگوترێ (تفأل) یا بە تەعبیری خۆماڵیانە (فاڵ گرتنەوە) لە دیوانی حافزی شیرازی.

دیارە مەولەوییش بە پەیڕەوی لەم نەریتە، ویستوویەتی سکالآیەکی شاعیرانە لەگەڵ حافزدا بکات و لە ڕۆحی ئەو بخوازێت بە هانایەوە بێت و هاوکێشەیەکی بۆ ڕۆشن بکاتەوە. مەولەوی لەم قەسیدەیەدا، سەرەڕای ئەو هانا پێبردن و سکالآکردنەی ئاماژەمان پێکرد، ناسیاوی و تێکەڵاویی خۆی لەگەڵ دنیا و جیهانبینیی حافزدا پیشانی ئێمە دەدات و پێماندەڵێت چەندە نزیکە لەو دنیایە و چەندە هۆگری ئەو جیهانبینییەیە و چەندەش ئەو فکر و لۆژیك و ڕوانگە و هەناسەیەی حافزی شیرازی کاری تێکردووە،

بەلای منەوە، هیچیکام لەو شاعیرانەی کەوتوونەتە ژێر کاریگەریی حافزەوە وەکوو مەولەوی دنیای تایبەتی ئەویان نەناسیوە و تێکەڵی هەناسەی نەبوونە، واتە مەولەوی لەهەموویان زۆرتر و باشتر و ڕوونتر و نزیکتر، لە حافزی ڕوانیوە و بە تەواوەتی ڕۆ چووەتە ناخی دنیا عارفانەکەیەوە و پەیی بە پەیام و مەبەست و لایەنە شاراوەکانی شیعر و هەناسەی حافز بردووە و خۆیشی لەناخەوە ئاوێتەی بووە و بەهەردووکیانەوە بوونەتە هاوبەشی ڕوانگە و جیهانبینییەکی تایبەت و عیرفانی.

سەرنجێکی ورد و بابەتیانەی پارچە هۆنراوەی:

(را جەعفەر آباد سارای گەرم مەیل مەنزڵ شیرازشار شەیدای عەشق لەیل)

کە نامە شیعرییەکی تایبەتی مەولەوییە بۆ حافز و بۆتە دەسپێکی ئەم باسەش، ڕاستیی ئەم بۆچوونەمان دەسەلمێنێت. ڕاستە ناوەڕۆکی ئەم نامە شیعرییە، زۆرتر بەلای (تفأل)دا دەشکێتەوە، بەڵام لەڕاستیدا تەنها بیانوویەك بووە کە مەولەوی هاوبیر و هاوئەندێشە و هاومەسلەك و هاوجیهانبینییەکەی خۆی بدوێنێت و یادی بکاتەوەو سکالآیەکی خۆیانئاسایی لەگەڵدا بکات.. چەند وشەیەك لەم شیعرەدا سەرنجی خوێنەر ڕادەکێشن و لەوانەشە ببنە هۆی وروژاندنی پرسیارێك لە مێشکیدا کە لێرەدا خۆیان و واتاکەیان دێنینەوە:

(جەعفەر أباد): ناوی چەند گوندێك و هەرواش گەڕەكێكە لە شیراز.

(شیرازشار): مەبەست هەمان شاری شیراز واتە زێدی حافزە.

(روكنابـاد): جۆبـارێكی پـڕ ئـاوی شـاری شـیرازە كـە (روكنەدەولـەی دەیلەمی) لە ساڵی ٣٣٨ی كۆچی مانگیدا دروستی كردووە و دەڕژێتە دەشتی موسـەللا و بـاخ و تەكیـەی حـەوت تـەنان و چـل تـەنان و تەكیـەی حـافزی شیرازییەوە.

(موسـەللا): سـەیرانگایەكی رازاوەی شـیرازە بـەڵام لێـرەدا بـە دوو واتـا هاتووە: هەم ئاماژەیە بەو سەیرانگایە و هەمیش بەواتا راستەقینەكەی خۆی واتە (شوێنی نوێژ) بەكار هاتووە.

(خواجە): مەبەست خودی حافزە كە زۆرتر بە (خواجە حافز) ناو براوە.

(موژدە ئەی دڵ): ئاماژەیە بە دوو غەزەلی حافز:

١_ (مژده ای دل كه مسیحا نفسی می اید   كه ز انفاس خوشش بـوی كسی می اید)

٢_ (مژده ای دل كه دگر باد صبا باز اید   هدهـد خـوش خـبر از طـرف سبا باز اید)

ئـەم دوو غەزەلـە مزگێنیـی هـەواڵی خـۆش و هیوابـەخش و دڵخۆشـكەر دەدەن.

(مەتڵـەع): سـەرەتا، شـوێنی سـەرهەڵدان و دەسـپێك، لێـرەدا مەبەسـت یەكەم دێڕی غەزەلە.

(موجمەل): كورت و ئاماژە ئاسا.

وشـەكانی (ئەلەسـت) و (خواجـە) و (سـەرحەڵقە) و (نەشـئە) و (بـادە) و (فەنا) و (دەمـاخ) و(جـام) و (بـەزم) و (جـەم) و (پـیر)یـش ئـەو وشـانەن كـە هەرچەند واتای مەجازییان هەیە، بەڵام زۆرتر لـە فەرهـەنگی عیرفانیـدا بـەكار دەبرێن و واتـاو ڕەهەنـدە عیرفانییەكـەیان لەبەرچـاو دەگیرێـت و زۆرتـر ئـەو

کەسانەش بەکاریان دەبەن کە لانیکەم چەند قۆناغێکیان لە رێبازی پڕ رەمز و رازی عیرفان بڕیبێت، دیارە مەولەویش یەکێکە لەم رێبوارانە و گەرچی نەیشگەیشتبێتە قۆناغی کامڵبوون (فنا فی الله)، ئەوا رێگەیەکی دوورودرێژی بڕیوە و نزیك بۆتەوە لە قۆناغی کۆتایی و کامڵبوون، هەر بۆیەش جگە لەو چەند وشەیەی ناومان بردن، بە دەیان و سەدان وشە و چەمك و تەعبیری عارفانە لە دیوانەکەیدا بەرچاو دەکەون کە هەرکامەیان چرایەکە بۆ رووناك کردنەوەی شارێگای پەیامی مەولەوی و کلیلێکە بۆ کردنەوەی قوفڵ و رەمزی ناو هەناسە عیرفانییەکانی ئەم کەڵە شاعیرە بە توانایەی کورد.

مەولەوی، لەم نامە شیعرییە ناسکەدا سکاڵای خۆی لەگەڵ هاودەرد و هاوبیرێکی خۆیدا دەر دەبڕێت و پێی دەڵێت، یانخود باشترە بڵێین داوای لێدەکات هەواڵێکی دڵخۆشکەری بداتێ و لەو خەم و پەژارەیە رزگاری بکات کە دووری و بێ خەبەریی (یار) تووشی کردووە. سەرەڕای ئەمەش، هەروەکوو پێشتر ئاماژەمان پێدا، ئاستی بەرزی ئاشنایەتیی خۆی لەگەڵ دنیا و فکر و جیهانبینیی حافزی عارفدا پیشان دەدات و لێشمان ناشارێتەوە کە بەڕادەیەکی زۆر کەوتۆتە ژێر کاریگەریی ئەو فکر و جیهانبینییەوەو وشیارانە لەگەڵیدا دەژی. جگە لەمانەش پێماندەڵێت کە بڕوای تەوای بە عیلم و زانایی و ئاگایی غەیبانیی حافز هەیە و بە (ترجمان الاسرار) و (لسان الغیب)ی راستەقینەی دەزانێت و بڕوای بە راستیی قسەکەی حافز هەیە کە دەڵێت:

(دوش وقت سحر از غصـــــه نجاتم دادند	وندر ان ظلمت شب أب حیاتم دادند
بیخود از شعشعه پرتـــــــــو زاتم کردند	باده از جام تجلی به صفاتم دادند
چه مبارك سحری بود و چه فرخنده شبی	أن شب قدر که این تازه براتم دادند)

حافز، لەم شیعرەدا کە ئێمە تەنها چەند دێڕێکمان بە نموونە هێنایەوە، باس لەوە دەکات گوایە لە بەرەبەیانێکدا (کە جوانترین و لەبارترین و

ناسکترین کاتی رازونیازی عارفانەیە)، ئیلهامێکی پێ کراوە و دڵی بە ڕووی زانستە غەیبییەکاندا کراوەتەوە و ئاشنا و شارەزای دنیای میتافیزیای ڕۆح کراوە. مەولەوییش، هەروەکوو پێشتریش ئاماژەمان پێ کرد، ئەو دنیایەی ناسیوە و بە جوانی لە راز و ڕەمزە تایبەتەکانی تێدەگات و بەهۆی ئاشنایەتیی نزیك و زۆری لەگەڵ حافزدا، دەزانێت کە گەیشتۆتە ئەو لووتکەی زانایە غەیبانییە و دەتوانێ ببێتە (لسان الغیب) و (ترجمان الاسرار)، بۆیە ئەم نامە شیعرییەی ئاراستە دەکات و وێرای ئەوەی داوای کردنەوەی گرێکوێرەیەکی لێدەکات، بڕواو متمانەی تەواوی خۆیشی بەو زانستە غەیبانییەی حافز دووپات دەکاتەوە.

بەهەر حاڵ بۆ ئەوەی دوور نەکەوینەوە لە خودی بابەت و مەبەستە سەرەکییەکەمان، دەبێ بگەڕێینەوە سەر پارچە شیعری (را جەعفەر ئاباد) و بڵێین: لەم شیعرەدا مەولەوی ناسیاوی و تێکەڵاویی خۆی لەگەڵ دنیا و فکر و جیهانبینیی حافزدا گەیاندۆتە لووتکە، بەتایبەتیش لە پارچە شیعری (ئێمە گشت فانی هەر ئەوەن باقی)دا ئەم تێکەڵاوییەی چڕتر کردۆتەوە و لووتکەکەی بەرز و بەرزتر کردۆتەوە، کاتێ باسی وەسیەتی (حافز) دەکات و لەگەڵ ئاشتنی (عەبدولڕەحمانی کوڕی حاجی مەحموودی یاروەیس)دا بەراوردی دەکات و دەڵێت:

(عارفان چ خاس پەی وە حەق بەردەن   وەسیەت حافز وە جا ئاوەردەن
دەفنت نە پەهلووی مەیخانە کەردەن   وەسەر خاکتدا سەبووی مەی مەڕدەن)

•

کارلێکەری و نزیکایەتیی فکری حافز و مەولەوی تەنیا لەم دوو شیعرەدا دەرناکەوێت، بەڵکوو دەیان نموونەی دیکە لە دیوانی مەولەویدا هەن کە ئەم ڕاستییەمان بۆ بەرجەستە دەکەنەوە. لێرەدا بە کورتی ئاماژە بە هەندێکیان دەکەین:...

حافز:

(نسیم صبح عنبر بوست امروز   مگر یارم ره صحرا گرفتەست)

مەولەوی:

(چێشەن ئارایش سەرتا وەدامان   مەر خاڵۆم وە عەزم سەیرتان ئامان)

هەردوو شاعیر باسی ئارایش و ڕازاوەیی سروشت دەکەن و ئەم ڕازاوەییەش ئەڵبەت بە حاڵەتێکی پرسیارئامێز بەهۆی سەردانی (یار)ەکەیانەوە دەزانن بۆ ناو دەشتودەر و بۆ سەیری سروشت.

حافز:

(چشم حافز زیر بام قصر آن حوری سرشت

شیوه جنات تجری تحتها الانهار داشت)

مەولەوی: (باڵەخانەی چەم دیوانەکەی تۆ

بانەناو وە گڵ ئاسانەکەی تۆ....)

هەردوکیان چاویان دەکەنە ژێرخانی باڵاخانەی (یار) و بەمکارەش خۆیان بە بەختەوەر و کامەران دەزانن.

حافز:

(صبر است مرا چاره هجران تو لیکن   چون صبر توان کرد که مقدور نماندەاست)

مەولەوی:

(نەسەبرم چەنی دووریت مەسازۆ   نە وەسڵت وە مەیل دڵم نەوازۆ...)

هەردوو شاعیر لە دووری و فیراقی (یار) تووڕەن و باسی گلەییئامێزی سەبر و پێکنەگەیشتن دەکەن و سکاڵای خۆیان لەگەڵ (یار)ی دوورەدەستدا دەردەبڕن.

حافز: (گفتم صنم پرست مشو با صمد نشین ....)

مەولەوی: (سەنەم پەرست نیم سەمەد ناسەنان .....)

هەردوکیان بتپەرستی رەت دەکەنەوەو باسی تاقانە پەرستی دەکەن و دەیانەوێ خۆیان لە رێگە (مەجازی)یەکە دوور بخەنەوەو ببنە رێبواری رێبازی (حەقیقی) و لە یەزدان نزیك بکەونەوە، ئەمەش هەنگاوێکی سەرەتاییە بۆ هەواری عیرفان.

حافز:

(غزلیات عراقی است سرود حافز که شنید این ره دلسوز که فریاد نکرد)

مەولەوی:

(بێسارانیەن نەتۆی فەرد من خەم چەنی خەمان زوو مبۆ ساکن)

هەردوو شاعیر بەوپەڕی تەوازوعەوە دێڕە شیعری شاعیرێکی پێش خۆیان بە قەرز وەردەگرن بە مەبەستی باشتر گەیاندنی پەیامەکەیان و هەروەها بە نیازی یادکردنەوەیەکی شاعیرەکە و بەوپەڕی دەست و دڵپاکیشەوە دەڵێن کە ئەو دێڕە شیعرەیان لە کێ وەرگرتووە، بەلایەکیتریشدا هەردوو شاعیر بەو کارەیان شارەزایی خۆیان لە مەڕ ئەدەب و دنیای دەوروبەری خۆیان دەسەلمێنن و پیشانیدەدەن کە نەك هەر دانەبڕاون و نەخزاونەتە (برجی عاج)ی تەنیایی فیزاوی و دەماربەرزانەی خۆیان، بەڵکوو خاوەنی خەرمانی ئەدەبی و رۆشنبیریی رابردوون و پاشخان و باکگراوەندێکی ئەدەبی و مێژوویی و رۆشنبیریی زۆر دەوڵەمەندیان هەیە.

حافز:

(از دست غیبت تو شکایت نمیکنم تا نیست غیبتی ندهد لزتی حضور)

... حافز شکایت از غم هجران چه میکنی در هجر وصل باشد و در ظلمت است نور

با سەرنجی پارچە شیعری:(چێشەن پەشێویم ماتـەمیی دڵـەن یا کزەی ئامـای نامـەی بولبولـەن ....) بـدرێ، دیـوانی مەولـەوی/ مـودەریس/ لاپـەڕە (١٩٢)ی چاپی سەیدیانی مـەهاباد یـانخود لاپـەڕە (٢٤٩)ی دیـوانی مەولـەوی چاپی دەزگای رۆشنبیریی گوڵان لە سنە.

حافز: (چنگ را بردست موترب نه دمی گو رگش بخراش و بخروشم ز وی

عود بر آتش نه و منقل بسوز غم مخور از شدت سرمای دی)

مەولەوی:

(ساقی باك نیەن جە سەردیی دەی، دەی

هەوا وەش کەردەن نەشەی نۆشای مەی)

هـەردوو شـاعیر یارییـەکی وەسـتایانە بـە وشـە دەکـەن و بـەم یارییـە وەسـتایانەش مزگێنیـی مـەرگی زسـتان و هـاتنی بـەهار دەدەن و دەیانـەوێ بـەهۆی (مـەی)ەوە بەسەرچـوونی سەرماوسـۆڵە و وەرزی زیندووبوونـەوەی سروشت و گێتی بکەنە جـەژن. روویـەکیتری ئـەم پەیامـە لای هـەردوو شـاعیر چۆنیەتیی روانینیانە بۆ ژیان و پشتبەستنیان بە هێزوتوانای مرۆیی و تەسلیم نەبوونە بە سەختییەکانی ژیان و کۆڵ نەدانە لە هـەوڵ و چالاکی بـۆ ژیـانێکی بەختەوەر و زیندوو.

حافز:

(ای راحت جان بیقرارم امید دل امیدوارم)

مەولەوی:

(راحەتیی جەستەی مەینەتبارەکەم تەسکینی دڵەی پەڕ جە خارەکەم...)

هەردوکیان روویان لە (یار) کردووە و بە خـەیاڵ لەگەڵی کەوتوونەتە سکاڵا و بـە ناسـکترین وشـە و تـەعبیری ئاشـقانە ئەشـق و خۆشەویـستیی خۆیـان

دەردەبڕن و پێیدەڵێن بۆ ئەو دەژین و بە بۆنەی ئەوەوە زیندوون و هەناسەی ژیانیان بۆ ئەو و لە پێناو ئەوینی ئەودایە.

حافز: (روز عیش و تەرەب و عید صیام است امروز ...)

مەولەوی: (رەمەزان تولووع سوبح شادیشەن ....)

هەردوو شاعیر هەواڵی جەژن و بۆنەیەکی خۆش دەدەن و ڕێز لە سرووتێکی دینی دەگرن و بەلای خۆیانەوە لێکی دەدەنەوە و هانی جەماوەریش دەدەن بۆ شادی و ژیانێکی کامەران.

حافز:

(زبان خامه ندارد سر بیان فراق .....)

مەولەوی:

(خامەی سەراوێز نەچای سیایی مەرێزۆ ئەسرین شەکوای جیایی)

هەردوکیان ماندوو و شەکەت لە دووری و هیجری (یار) و بێدەسەڵات لە چارەسەری ئەو دەردی فیراقە، گلەیی دەکەن کە تەنانەت (خامە)ش ناتوانێ کوشندەیی ئەم ئازارە دەرببڕێت و بەمەچەشنە دەیانەوێ تاسەمەندیی لەرادەبەردەری خۆیان بۆ گەیشتن بە دیداری (یار) پیشان بدەن.

حافز: (صبح دولت میدمت کو جام همچون أفتاب ...)

مەولەوی: (صوبحەن بۆی گوڵان میاونۆم نەسیم ...)

هەردوکیان شەوێکیان بە شەوبێداری بردۆتە سەر و یەکەمین چرکە سەرەتاییەکانی دەرکەوتنی بەرەبەیان دەبینن و بە تەعبیرێکی هاوشێوەش ئەو خۆشی و چێژە عیرفانییە بە خەڵکانیتر دەگەیەنن و فەلسەفەی ژیان و گێتی تاوتوێ دەکەن.

حافز:

(ببرد از من قرار و تاقت و هوش   بت سنگین دل سیمین بناگوش

مەولەوی:

(هامدەردان بەردەن ...   رۆح و دڵ و دین وە تاڵان بەردەن)

هەردوو شاعیر باسی هێزی ئەشق و دڵبەریی (یار) دەکەن و بە جوانترین و ناسکترین تەعبیر ئەم هێزی ئەشقە زەق و بەرجەستەتر دەکەنەوە.

حافز: (عید است و موسم گل و یاران در انتظار ...)

مەولەوی: (وەهارەن تەشریف خاڵخاسان پەی هەرد ...)

هەردوکیان بەهار و بووژانەوەی ژیان و سروشت دەکەنە تابلۆیەك و دەیخەنە پێش چاوی مرۆڤ، تابلۆیەك کە مرۆڤ پێشتر بەو جوانی و ڕازاوەییە نەیدیوە.

حافز: (أخرالامر گل کوزەگران خواهی شد ......)

مەولەوی:

(کەو سەوزەی ئێمەیچ نە کام هەردێ بۆ   وەفەرش مەجلیس کام هامفەردێ بۆ)

هەردوو شاعیر ئەزموونی خۆیان لەمەڕ ژیان و یاسای سروشت دەخەنە ڕوو و هۆشداریی ئەوە دەدەن کە ئەم ژیانە سەرەنجام دەگاتە کۆتایی و مرۆڤ پێشتر چیی چاندووە، دروێنەی هەمان شت دەکاتەوە، کەواتە باشترە پەند و ئەزموون لە رابردووی وەر بگرێت و بیکاتە چرایەك بۆ ڕووناك کردنەوەی ڕێگای ئایەندەی.

ئەم چەند نموونەیەوەم وەکوو مشتێك لە خەرمانێك هێنانەوە، دەنا وەکوو پێشتر گوتم دەیان نموونەیتر لە دیوانی مەولەویدا بەرچاو دەکەون کە

لەگەڵ شیعرەکانی حافزدا یەک ئاراستە و یەک پەیامیان هەیە. سەرەڕای ئەمانەش، بە سەدان وشە و تەعبیری یەکجۆر و یەکرەنگ و یەک واتا لەناو شیعرەکانی حافز و مەولەویدا بەرچاو دەکەون... هەردوو شاعیر لە کاتی شیاو و جێی شیاودا وشەیان بۆ واتا و پەیامێکی هاوبەش بەکار هێناوەو دەسەڵاتی باڵای خۆیان بەسەر زمان و فکر و هەردوو ڕەهەندی (مەجازی و حەقیقی)ی وشە و ئەشق و بەگشتی روانگەی مرۆییدا سەلماندووە. ئەم هاوبەشی و تێکەڵاوییە بەڕادەیەکە، زۆرجار خوێنەر وا لێدەکات بڵێ تەعبیری هەردوو شاعیرەکە هی یەک کەس و هەناسەی یەک شاعیرە نەک دوو کەسی دوور لەیەکی بە دوو زەمەنی دووروودرێژی جیاوازەوە. هەموو ئەمانەش، نەک هیچ لە گەورەیی و مەزنێتیی مەولانا مەولەوی کەم ناکەنەوە، بەڵکوو باڵای بڵندی شیعر و هەناسەکانی سەدچەندان بەرزتر دەکەنەوە و دەیگەیەننە لووتکەی شاخی هەرەبەرزی توانا و کارامەیی و ڕۆشنبیری بە واتای تەواوی وشە و وامان لێدەکەن هەمیشەو هەردەم سەری کڕنۆش لەبەردەم ئەم درەختە پڕسەمەر و باڵابڵندەدا دانەوێنین و شانازی بە ئەدەبی نەتەوەیەکەوە بکەین کە ڕۆشنبیرێکی نوێخوازی وەک مەولانا مەولەوی سەرقافڵە و سەرکاروانیەتی:

" هەرکەس تەوەلود دووبارەش نیەن

ئەڵبەت سەعادەت ستارەش نیەن"

خوێندنەوەی مەولەوی وەک شاعیرێکی ڕێبازی ڕۆمانسی

کەمال غەمبار

"شیعر وازی لێنا هێنرێ، خۆزیا دەمزانی لەبەر چ شتێک ناوایە؟!" (١). مەبەست لەخوێندنەوەی شیعرشیکردنەوەو لێکۆڵینەوەیە لەم نووسینەدا، نەک تەنیا خوێندنەوەیەکی ساکار و ڕووکەشانە، بۆیە خوێندنەوە بە گشتی سێ جۆر خوێنەر بە خۆ دەگرێ :

یەکەم ئەوکەسەیە کە خۆشی لێ دەبینێ، بێ ئەوەی بڕیارێک بدا، سێیەم ئەو کەسەیە کە بڕیارێ دەدا بێ ئەوەی خۆشی ببینێ و، نێوان ئەو دوو جۆرە، جۆرێک هەیە لە کاتی خۆشی بینینی بڕیار دەدا و لە کاتی بڕیاردانیشدا خۆشی دەبینی"(٢). لەنامەیکی گۆتەدا بۆ جی. ئێف روسنتدا لەمەش زیاتر هەر وەک ڕۆلان پارت دەڵێ : "دەقی نوێ بەو سیفەتەی بۆ نووسین دەستدەدا، خوێنەر تەنیا بەکار هێن نییە، بەڵکوو بەرهەمهێنی دەقەکەیە " (٣).

دوای ئەم پێشەکییە، دوو دێڕە شیعری عەرەبی وەک نموونە دەهێنمەوە کە هی شاعیری گەورەی عەرەب: (ئەبوو تەییبی موتەنەبی)یە، سێ کەس لە خوێندنەوەیدا بەشداریدەکەن : سەیف ولدەولەی حەمدانی وەک وەرگر، خودی شاعیر وەک خاوەن دەقەکە، خۆم وەک خوێنەر و رەخنەکر و پسپۆر لەزمانی عەرەبیدا.

موتەنەبی شاعیر لە پیاهەڵدانی سەیف ولدەولدا دەڵێ :

وقفت وما في الموت شك لواقف كأنك في جفن الردى وهو نائم
تمر بك الأبطال كلمى هزيمة فثغرك وضاح ووجهك باسم

واتە: وەستاوی و گومان لە مەرگا بۆ وەستاو نییە
وەك بڵێی تۆ لە پێڵوی مەرگای ئەو خەوتووە
پاڵەوانان لات ڕەت دەبن زامدار و شکاو
ڕووەکەت گەشەو خەندەش لەسەر لێوت نیشتووە

سەیف ولدەولە بە موتنەبی گوت، دەبوایە بڵێی :

وقفت وما في الموت شك لواقف ووجهك وضاح وثغرك باسم
تمر بك الأبطال كلمى هزيمة كأنك في جفن الردى وهو نائم

بۆ کۆکردنەوەی نێوان شتەکە و ئەوی لە گەڵیدا دەگونجێ.
موتەنەبی لەوەڵامدا گوتی :
گەورەم دەزانی کاڵافرۆش کاڵاناناسێ وەك جۆلا دەیناسێ، چونکە کاڵافرۆش تێکراییکەی دەناسێ جۆلاش وردەکارییەکەی، کەمن ناوی مەرگم هێناوە لە پێشەوەی دێری یەکەم، ناوی هیلاکیم لە کۆتاییەکەیدا بردووە، بۆ ئەوەی لەبارتربێ و لە بەر ئەوەی برینداری ڕاکردوو خاڵی نییە لەوەی ڕووی کرژو مۆن بێ و چاو بەگریان بێ بۆیە گوتم ڕووەکەت گەشەو دەمت بە خەندەیە هەتاکو لە مانادا نێوان دژەکان کۆ بکەمەوە. وەڵامدانەوەکەی سەیفو لدەولەی سەرسامکردو خەلاتێکی باشی پێ ڕەوا بینی (٤).
منیش ئەگەر باری سەرنجم لە بارەی ئەم دوو دێرە شیعرە دەربڕم وەك کەسی سێیەم بۆم هەیە لە خوێندنەوەدا رەخنە بگرم و بڵێم :

دەبوایە موتەنەبی بڵێ :

وقفت وما في الموت شك لذلك، نەك بڵێی شك لواقف چونكە دووبارەكردنەوەی (وقوف)ە، شیعر دەبێ چڕو پڕ بێ، هەروە ها كە دەڵێ : كأنك فی جفن الردی وهو نائم پێویستێ نەدەكرد وشەی (الردی) ی بەكار بهینابوایە كە لەناوچوون ومەرگ دەگەینێ و هاوتای (الموت)ە. دەبوایە بڵێ :

لكانك فی جفنه وهو(قائم) نەك(نائم)چونكە نائم نیشانەی ئەوەیە كە مەرگ و هیلاكی بەهیچ جۆر خەیاڵیان بەرەو شەڕ و پێكدادان ناچێ. بە پێچەوانەوە هەمیشە لە ئامادە باشی و هوشیاریدان ، مەرگ لە شەڕدا لە ئامادایە، ئە مە لەلایەك و لە لایكی ترەوە وشەی قائم كەلە ئامادابوون و بەردەوامبوون دەگەیەنێ، ئازا یەتی سەیف ولدەولە دەر دەخەن، چونكە بەسەرداداتی لەشكرێك لە پڕ بۆ سەر لەشكرێكی دی كە بێ ئاگایەو خەوتووە ئازایەتی و بوێری هێرشبەر ناسەلمێنێ. كە شاعیر دەڵێ :

تمر بك الأبطال كلمى هزيمة   فوجهك وضاح وثغرك باسم

دەبوایە بڵێ :

تمر بك الضعاف كلمى هزيمة   وثغرك بالنصر المؤزر باسم

چونكە پاڵەوانانی شەڕ ڕاستە برینداردەبن بەلآم ڕاناكەن، لە بەر ئەوەی كە ڕاكردن لە شەڕدا نیشانەی ورەبەردان و ترسنۆكی و شوورەییە، هەروەها بەلایەنی دوژمنی بەرامبەر ناگوترێ *پاڵەوانان ، چۆن بە پاڵە وان و قارەمان دەدرێنە قەڵەم كە بە برینداری ڕابكەن ؟! مرۆڤی قارەمان دەبێ لە مەیدانی شەڕدا بكوژرێ هەروەهاكە دەڵێ :*

فوجهك وضاح وثغرك باسم (ڕووی گەش و دەم بە خەندە یەك مانا دەگەیەنن) دەبوایە بڵێ :

وثغرك بالنصر المؤزر باسم، واتە دەمت بە سەركەوتنی پشتیواندار بەخەندەیە.

لە ئەنجامی هەر سێ خویندنەوەدا بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە ئێمە هەرسێکمان خوێندنەوەمان بۆ دوو دێڕە شیعرەکە کرد و خوشیمان بینی و بڕیاری خۆشماندا و هەریەك لە ئێمە بۆچوونی خۆی هەیە.

لەم ڕوانگەیەوە دەچینە ناو جیهانی شیعرەکانی مەولەوی (١٨٠٦-١٨٨٢ز) و خوێندنەوەکی قووڵتری بۆ دەکەین و، لەبۆچوونەکەی (ئەمین فەیزی)یەوەکە لەبارەی –مەولەوی-یە و لەکتێبی (ئەنجومەنی ئەدیبان)دا

نووسیویەتی سەرچاوە دەگرین کە تیادا دەڵێ :

((مەولەوی بە موقتە ضای ئەو مەوقیعەی کەتێدا بوو هیچ چاوی بەشیعری فەرەنگ نەکەوتووە، لەگەڵ ئەوەش لەسەر ئوسلوبی ئەوان شیعری ٨ /١)

لە قیطعە یێکیدا مەصرەعی ئەوەلی تەقفیە کردووە لەگەڵ مەصرەعی پالپ و قافیەی مەصرەعی پانی ی ڕێکخستووە لەگەڵ مەصرەعی را بع...هەروەها دەڵێ :

ئەگەرچی لەهجەی هەورامان و لەهجەی سایمانی ئەختێ لە یەك دوورن، ئەمما شیعری مەولەوی ئەمەندە ئاهەنگزارو ڕۆحنەوازە ئەهلی سلێمانی لە گۆرانیدا شیعری ئەو دەخوێننەوە" (٥).ئەگەربمانەوێ خوێندنەوەیەکی قووڵ و ورد بۆئەو نووسینەی - ئەمین فەیزی – بکەین کە لە ساڵی ١٩٢١دا کتێبی (ئەنجومەنی ئەدیبان)ی لە ئەستەمبۆڵدا چاپکردووە، بۆمان هەیە پەنا بەرینە چەند میتۆدێکی جیاواز: نموونەمان,میتۆدی بەرا وردکاری، میتۆدی ئارکیۆلۆژی، میتۆدی شیکاریی پراکتیکی. لەم ڕووەوە جیاوازی باری سەرنج لەمەڕ ئەدەبی بەراوردکاریی پراکتیکی و ئەو بنەمایانە هەیە کە بەراورکارییان لە سەر بنیاتدەنرێ و مەسەلەکە گەیشتە ڕادەی ئەوەی کە " پرۆفیسۆر و زانایان جیاوازییان لە بارەی دیاریکردنی بوارەکانی ئەدەبی بەراوردکارریی ئەو بابەتانە هەبێ کە لێیان دەدوێن,بگرە هەروەها ئەو میتۆدانەی دەکرێ پێڕەو بکرێن، لێرەدا ڕایەکان جیاوازییان لە نێوان بابەتی ئەدەبی بە راوردکای هەیە کە لێکۆڵێرەوەی مێژووی ئەدەبیاتە جیاکانە لە ڕووی پێکچوون و ناکۆکیی نێوانیان تا لێکۆڵینەوەی (بەرهەم)ی ئەدەبیی نووسرا و لە لایەن ئەدیبی جیاوازی سەر بە کۆمەڵگە و ڕۆشنبیری هەمە جۆر، بەمەبەستی

ئاشنابوونی ئەو هۆیانەی بوونە بەرهەمهێنانی ئەو ئەدەبە هەر یەك لەوانە و، ئەو فاکتەرانەی ملکەچی بوون و کارتێکردنی بەرامبەر یەکتر"(٦) مەسەلەی ئەدەبی بەراورکاری هەر بەوەندە ناوەستێ چونکە "کارەکە هەر لەسەر نیشاندانی ئەو لایەنانە ناوەستێ کە نووسەرێك لە کۆمەڵگەیەکی دیاریکراودا کەوتبێتە ژێر کارتێکردنی نووسەرێکی تر کە سەر بە کۆمەڵگەیەکی نامۆ و ڕۆشەنبیرییێك و زمانێکی جیاوازو، لاسییکردنەوەیتی لە شێواز و دەربڕین و خەیاڵی ئەدەبی، بەڵکو کارەکە لەمە تێپەڕ دەکات بۆ لێکۆڵینەوەی بارودۆخ و ڕەوشە بابەتییەکانی تر، جا بارو دۆخ و ژینگەی دەرەوە بن، یان بارو دۆخی گشتیی کۆمەڵایەتی و قۆناغی پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی بن کە هەردوو کۆمەڵگەی دوو نووسەرەکە گەیشتوونەتێ(٧). بەبۆچوونی من کە ئەمین فەیزی باسی شێوازی شیعری مەولەوی دەکات کە پەیڕەوی شێوازی شیعری ئەوروپی کردووە دەکرێ بەدەرهاوێشتی لە قەڵمبدەین، کە هەر ڕێسایەك دەرهاویشتێکی هەیە. بۆیە گەر بگەڕێینەوە ئەو سەردەمەی کە لە ئەوروپادا شیعری ڕۆمانسی سەری هەڵدا و لە گەڵ ژیانی مەولەویدا بەراوردی بکەین، دەبینین لە یەك مێژوودا سەریانهەڵداوە. -مەولەوی -سالی ١٨٠٦ لە دا یکبووە و لەسالی ١٨٨٢ی زا یینی کۆچی دوایی کردووە " ڕێبازی ڕۆمانسی سنووری مێژوویی بەرچاوی خۆی بەزاندووە، کە توێژەران نێوان ١٨٧٤ دەستنیشاندەکەن کاتێ (کە بزاڤی هەڵکشاوی شۆڕشی بـرژوای فەرەنسی کۆتایی هات و سالی ١٩٤٨ سەر لەنوێ شۆڕشی بـرژوای دیموکاتی لە ئەوروپادا بەرپابوو(٨).

لێرەدا هەردوو مێژوو یەکتر دەگرنەوە. بەلام خالێکی بەرچاوی جیاواز هەیە کە ڕێبازی شیعری کوردی و شیعری ئەوروپی لێکجیادەکرێنەوە، کە ئەویش ڕێبازی شیعری کلاسیکی کوردی وڕێبازی شیعری ڕۆمانسیی ئەوروپییە. ئەمە لەلایك و لەلایەکی تروەوە – مەولەوی- شیعری فەرەنسی یان ئەوروپی نەخوێندۆتەوە و، نێوان بارودۆخی ولاتانی ئە وروپاو کوردستان بەتاییەت ناوچەی هەورامان و سلێمانی وسنەو ناوچەکانی تری کوردستان زۆر جیاواز بوون لە یەکترو زمانی کوردی

و ئـەوروپیش لـە یـەکتری جیـان. لێـرەدا ڕووی لێکـچوونی نێـوان شـێوازی شـیعری هەردوولا لـە ئارادایـەو، لـە هـەمان کاتـدا ژینگەکـەو، بـارودۆخی کۆمەلایـەتی و ئاستی پێشکەوتنی هە ردوو جیهانی شیعریی لێکجیان. کەواتە (مەولەوی) لەڕووی بەراوردکاریی پراکتیکی نێوان سەردەمەکە وەك مێژوو لێکـچوون هەیـە، بـەلام لـە ڕەوش و ئـاسـتی پێـشکەوتنی کۆمەلایـەتی و رادەی شارسـتانی و ژیـاری-وشـێوازی شیعری کوردی لەو سەردەمەدا جیاوازی هەیە.

خۆ ئەگەر مەولەوی ژیانی لە شوێنێکی نزیك ئـەوروپا، یـان پەیوەندیـدار بـە ئەوروپاوە، یاخود لەڕێگەی وەرگێڕانی شیعری ئەوروپی بۆ زمانی کوردی وعەرەبی و فارسی، بەشیعری ئەوروپی ئاشنا بوایە و کارتێکردنی بەسەرەوە دیار با، ئەو کاتە بـەجۆرێکی تـر هـەلمان دەسـەنگاند، وەك مامۆسـتا عەلائـەددین سـەجادی بـاس لەژیننامەکەی دەکـات و دەلێ : کـە لـە تـاوەگۆز هاتۆتـەدونیا، چـۆتە مـەریوان و گەڕاوەتەوە بۆ سلێمانی، چۆتە هەلەبجەو جـوانڕۆ و، سنەو گەڕاوەتـەوە سنە و تەوێلەو چەند شوێنێکی دی کەلە سنووری کوردستانی عێراق و کوردسـتانی ئێـران دەرناچن (٩). بۆیە بەهیچ جۆرێك ناتوانین لەگـەلْ ڕایەکـەی ئـەمین فـەیزی ئـەبین ونکۆلی لە پێکچوونی شێوازی شیعری مەولەوی و شیعری ڕۆمانسی ئەوروپی بکەین، هەر چەندە ئە مامۆستا مـەلا عبـدالكريمی مـودەڕیس کەسـالْ ١٩٦١لـە چـا پخانەی ئەجاح لە بەغدا دیوانەکەی مەولەوی چاپکردووە بۆیەکەمین جـار و بۆجـاری دووەم و سێیەمیش شیعرەکانی کۆکراونەتـەوە ولێکۆلینـەوەو لێکدانـەوەو لەسەرنووسـینی بۆکردووە, سالی ١٣٧٨ی هەتاوی لەسنە انتشارات کردستان چاپی کردۆتەوە، باس لەو نووسینەی ئەمین فەیزی نەکراوە، هەروەها مێـژووی ئـەدەبی کـوردی لـە چـاپی یەکەم و دوومیشیدا بە هیچ شێوە بەلای نووسینەکەدا نەچووە، هـەروەها لـەدیوانی مەولـەوی- سـید عبـدالرحیمی معـدومی – بـەرگی یەکـەم ١٩٩١ کـە لـە لایـەن محەمەدئـەمین ئەردەلانییـەوە گـۆڕاوە بـۆ زاراوەی سـۆرانی، تەنانـەت ئامـاژەیێکی بچووکیش بەرچاو ناکەوێ.

بەڵام بۆچی ئەمین فەیزی وەك خوێنەر ورەخنەگر و زانا ئەو زانیارییە گرنگەی بەدەستەوە داوە ؟ ئایە لەبۆچوونەکەیدا سەرکەوتنی وەدیهێناوە کە جێگەی باوەڕ و متمانە پێکردن بێ ؟ گومانی تێدا نییە کە ئەمین فەیزی ئەم بابەتەی لەخۆیەوە نەورووژاندووە، ئەگەر بەڵگەیەك یان بنەمایەك لە ئارادا نەبێ کە حەقیقەتی بۆچوونەکەی دەسەلمێنێ، خودی ئەمین فەیزی کە تورکی زانێکی باش بووە کتێبی (شعاعات)ی بەو زمانە چاپکردووە، بە دووری نازانم لە ڕێگەی ئەو زمانەوە شیعری وەرگێردراوی ئەوروپی خوێندبێتەوە هەروەها لەدەمی ئەمین فەیزییەوە .ماموستا ڕەفیق حیلمی نووسیویەتی و دەڵێ " ئەوەشم لەبیرە کەلە تاریخی ١٩١٥ی میلادی بە گەڕان لە سوریا بوو لە ژووری خانێکا لە (حلب) بە نەخۆشی کەوتبوو کەچوومە لای بۆ ئاخرجار زیارتمکرد...هەروەها دەڵێ : کە (تقاعد) کرا، عومری خۆی هەر بە خوێندن وگەڕان ڕابوارد، سیاحەتێکی ئەوروپای کرد، باقی عومری خۆی لە ئەستەمبوڵدا بەسەربرد "(١٠). کەواتە ئاشنابوونی ئەمین فەیزی بە شیعری ئەوروپی لەلایەك و شیعرەکانی مەولەوی بەڕادەییکی زۆرتر، سەرنجیان ڕاکێشاوە کە جۆرە لێکچوونێك لە نێوان هەردوو شێوازدا هەبێت، کە شێوازی ڕۆمانسییە لە سەدەی نوزدەمی زایینیدا، کەلە کوردستان ئەو ماوەیە ڕێبازی کلاسیکی لەشیعری کوردیدا زاڵبوو. بۆساخکردنەوەی ڕێبازی ڕۆمانسی پەنا دەبەینە بەر چەند سەرچاوەیەك و لەگەڵ خاسیەتەکانی شیعری مەولەویدا بە یەکیان دەبەستینەوە. ڕۆمانسییەت مۆرکی نوێکردنەوەو داهێنان بەخۆ دەگرێ، بەتایبەت وەسفی سروشت و خۆشەویستی و مەرگی ئازیزان، لەم ڕووەوە مەولەوی گەڕایەوە سەر کێشی خۆماڵی (١٠) بڕگەیی (٥+٥) و پابەندبوون بە سیستەمی دوو دێڕی یەك سەروا، هەروەها ناوەرۆکی بە ڕەگەزو بابەتی تر دەوڵەمەند کرد کە لە لای شاعیرانی سەردەمی خۆی باو نەبوون، وەك شاعرێکی لیرکی (گۆرانی ئامێز).دکتۆر ئەنوەر قادر جاف لەتێزی دکتۆرایەکەی کە بەناوی (شیعری لیرکی شاعیری گەورەی کورد مەولەوی ١٨٠٦-١٨٨٢) بە دیالێکتی گۆران بۆ ئەوە دەچێ : کە شوێنەواری جێ پە نجەی مەولەوی لە ڕووی وێنەو هەندێ لایەنی هونەری و پەیقی و زاراوە لە سەر

شیعری شاعیرانی سەردەمی خۆی دیارن. ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێ کە بەرهەمەکانی مەولەوی لە ڕۆژانی زەمانی خۆیدا کاری خۆیان هەبووەو شوێنی شیاوی خۆیان پێدراوە(١١). نووسەر لەسەر بۆچوونەکەی دەڕواو دەڵێ : ڕۆڵی مەولەوی لە پێشخستن و گەشە پێدانی شیعری لیرکی زۆر ڕوونەو کاریگەرەو کاری کردۆتە سەر شاعیرانی وەکو (کۆماسی، بولبول، فخر العلماء، مەلا نیزامی جەباری) (١٢) ".
شیعری لیرکی واتە شیعری خودی، شیعری گۆرانی ئامێز کەلە دەروونەوە دەرچووە هەر وەك ئەمین فەیزی دەڵێ : " ئەهلی سلێمانی لە گۆرانیدا شیعری مەولەوی دەخوێننەوە ".

هەر ئەم ئارەزوو و ڕێبازە ڕۆمانسییە بوو کەوای لە مەولەوی کرد لە ڕێبازی کلاسیکی تەقلیدی دوور بکەوێتەوە و پێڕەوی ڕێبازی ڕۆمانسی بکات، کەوا ڕۆمانسییەت توانییەتی میزاجێکی زەینی سروش بەخش وخەوناوی و ڕەگەزێکی بنەڕەتی لەژیانی ڕۆحیدا، کەلە قووڵایی ژیانی دڵ ورۆحی مرۆڤخوازی هەڵقوڵیوە بەجۆرێ ئەدەب بێ ئەم ڕەگەزە ویشك وبرینگەو جەستەیەکی بێ گیانە. " (١٣).
مەولەوی کە(عەنبەر خاتوون)ی هاوسەری دەلاوێنێتەوە دەڵێ :

قازان قەتاران قوڵنگان حەوایی   حەیفەن بۆ باڵاَت شەو وەتەنیایی

دەڵێ لەلایەك مەنجەڵەکان ڕیزکراون ئاویان تیایا گەرمکردووە بۆشۆردنەکەت، لە لایەکی کەوە گۆڕهەڵکەنەکان قوڵنگ و پاچەکانیان هەمو بەرز ئەکەنەوە ئەیدەنەوە بە زەوی دا بۆ هەڵکەندنی گۆڕەکەت ئاخ حەیفە ئەو باڵایە شەو بەتەنیا لە گۆڕەکەتا بمینێتەوە، ئەوە بۆچ لەگەڵت نەبووم ؟ " (١٤).
ئەگەر " خۆشەویستی خۆر و ئەستێرە بجولێنێ هەر وەك -دانتی- لە کۆنەوە گوتوویەتی " (١٥) دەبێ ئەو خۆشەویستییە گیانییەی نێوان مەولەوی و عەنبەر خاتوونی هاوسەری لەژیانداو لە کۆچکردنیدا چ جۆرە داهێنانێکی پێ ببەخشێ، کە هەردوو هاوسەری گیانی بە گیانی لە یەك جەستەدا چ جۆرە حاڵەتێکی دەروونی لا بورووژێنن، کە حاڵەتی دەروونی لە بنەڕەتدا وابەستەیە بە سۆزی

خۆشەویستی و، لە زۆربەی ئاراستەی ڕاستەقینەکانیدا بەرەو جوان و قەشەنگی ئافرەت و خۆشەویستی بەتایبەت لە قۆناغی ڕۆمانسیدا، ئافرەت لە کاتی خۆیدا گۆشەی بنەڕەت لە ئەزموونی هەر شاعیرێك پێکدێنێ بە گشتی... "(١٦).

هەر ئەو خۆشەویستییە قووڵەو بەسۆزەی کە هەردوو هاوسەر بەیەك دەبەستێتەوە، بەمەرگێکی تراژیدیی لێك دەترازێن و برینێکی قووڵی پڕئازار دەخاتە دەروونی مەولەوی کە بەمشێوە بیلاوێنێتەوە :

دووریت دیارەن چەند صاحیب نێشەن
تۆی دەروون وەخار نێشی و تەر ڕێشەن
نە شەو ڕاحەتم، نەڕۆژ دڵشادم
شەو زوڵف و ڕۆ ڕووت مەوزۆ ئەو یادم
شمشادو نەرگس وەنەوشەی چەمەن
سەیرشان ئازار بینایی چەمەن
ئاد مارۆ بە ویر تەرزەکەی بالآت
ئەو دیدەی مەستت، ئێد خالی ئالآت (١٧)

وردبوونەوە لەم هونراوە بەرزەی مەولەوی دا، بۆمان ڕوون دەبێتەوە کەشیعر زادەی باری دەروونی و سووزی شاعیرو خەیاڵە بالاکەیەتی، کە چۆن وینەی حاڵەتەکەی بە شێوەیەکی هونەری کێشاوەو دووری ئازیز چ ورووژانێکی دەروونی بەرپاکردووە و خۆشەویستەکەی بۆتە کەردستەی ئاخ ونۆف ونێش و ئازاری گیانی شاعیر، ئەو وێنە شیعرییە بەو خەیاڵە ڕۆمانسییە کە هێز و وزەو دینامیکییەتی تێدایە پلەیەکی بەرزی لەخولقاندن ونەفراندنی هێناوەتە ئاراوە "خەیاڵیش دیارترین هێزەکانی مرۆڤە کە ئاکرێ بەلاوە بنرێ بۆ هەر هێزێکی مرۆ ڤ، بەکەمی مرۆڤ لە ڕادەی خەیا ڵ و پایە بەرزییەکەی تێگەیشتووە "(١٨)

لە هونراوەیەکی تردا مەولەوی دەڵێ :

ڕوخسارش وەختێ مەسقەل مەدۆلیش
وەشنۆی پاریز خەیاڵ مەبۆ ریش

نەسرین جەرگت دەن وەبان نێشدا
چەنێ دڵ ئامای ئامانی پێشدا

واتە ئەم دۆستەم کەڕوومەتی خۆی مشت و مال ئەدا ئەندامی چۆنە ؟ ئەگەر خەیاڵ بەبێ چرپە و بە بێدەنگ وسەنگ بچێتە پارێزی ئەوەوە کە خۆی لێ دادەگرێ و خۆی بۆیاوێژی ئەو ڕوومەتە لەوێوە لەم کردەوەی خەیاڵ ئەزیەتی ئەگاتێ! کە وا بوو ڕوومەتی ئەمە کارەساتێ بێ، ئەرێ هەی فرمێسك جەرگت بەر درك و داڵ کەوێ چۆن دڵت هات هاتی بەسەریا (١٩) .

ئەم خەیاڵەی مەولەوی باڵ بەشیعر دەگرێ کەبەرەو ئاسمان بفرێ بەرەو جیهانی خەون و بیرۆکەی جوان وئەو پانتاییەی سنووری واقیع دەبەزێنێ، ببەزێنێ بەرەو جیهانێکی فەنتازی بەرێ کە شاعیر وەك هونەرمەندێکی داهێنەر وێنەی بکێشێ " کەواتە خەیاڵ لێرەدا پەیڤی جوان نییە بەڵکوو وشەی بەرز و بالایە، لەهەستی کەسایەتی کەوا بەدەوری خۆیدا قایلە و، لە هەستی دەرەوەیدا هەڵدەقوڵێ " (٢٠).

کۆچی ئاوادەی (عەنبەر خاتوون) تا سەر ئێستان کاری لە مەولەوی کردووە، کە مەرگ کۆتایی مرۆڤ و کۆچی هەتا هەتایە، کارەساتێکی هێندە جەرگبڕە و زامێکی قووڵ و بەئازار لە جەستەی مرۆڤ دەکات کە هەرگیز سارێژ نابێ، چونکە ئەم مەرگە ی ئازیزی مەولەوی " دەرکێشانی حەقیقەتێکی ئینسانییە، کە لە ڕەگ و ڕیشەیدا حەقیقەتێکی ترسناکی پڕ مەترسییە و، مایەی ترس و لەرز و ڕاچڵەکینە بە هەستکردنی حەقیقەتی ئینسانی و، شیاوی سۆز و شیوەن و خەمی قووڵە لای ئێمە..." (٢١)

مەولەوی هەرچەندە تابلێی شاعیرێکی داهێنەرە، بەلام نەیتوانیوە مەرگەکە لە عەنبەر خاتوونی هاوسەری دوور بخاتەوە ! کەچی توانیویەتی کارەساتەکەی مەرگ بەقوولاییەکی کاریگەر وێنەی بکێشێ و مەرگەکە بۆتە مەرگی خۆشەویستی و جوانی و هۆگری، هەستکردن بە ونبوونی ئازیزێکە بەخەون یان خەیاڵ نەبێ

ناگەڕێتەوە. کە مەرگ لەناوچوون بێ هەموو ئەو ڕەگەزانەی خۆشەویستی و تاسەو ئارەزوو دیاریدەکەن کە بمێنێتەوە لە ناودەچن و دەگوترێ : "شێوازێکی بنەڕەتی لە بەرگریکردنی حەقیقەتی مەرگ هیوایە و شێوازێکی دووەمی بەرگریکردنی حەقیقەتی مەرگ خۆشەویستییە و، شێوازی سێیەمی بنەڕەتی تر لە هەردووکیان لەم بەرگرییەدا پەیقی شیعرییە(٢٢). هەر ئەو مەرگەشە کەوا لە مرۆڤ بکات بە تایبەت مرۆڤێکی هەست ناسکی وەك مەولەوی کە هەست بە مەترسی مەرگ بکات و رووبە ڕووی بێتەوە بیبەزێنێ، ئەویش بەو شیعرە داهێنەرانەی کە تراژیدیای مەرگی بەرجەستە کردوون. لە ڕاستیدا کە ئەو هەستە پڕ سوز و بەجۆش و خرۆشە ئەوە دەسەلمێنێ کە هەستکردنی شاعیرە بە موڤێکی تا بڵێی خۆشەویست، ئەم جۆرە هەستەش لای شاعیری ڕۆمانسی زیاتر بەمەرگەوە بەستراوەتەوە.

ئەنجام :

لە ئەنجامی خوێندنەوەی هۆنراوەکانی مەولەوی و بەراوردکرنی لەگەڵ شیعری ڕۆمانسیی ئەوروپی دەتوانین بڵێین کە ژینگە ڕۆڵێکی بەرچاوی لە سەر داهێنانی مەولەویدا هەبووە چونکە لە باوەشی سروشتێکی جوان و دڵرفێن چاوی کردۆتەوەو ئەشونمای کردووە و قەریحەی شیعری کراوەتەوە، جگە لەجوانی و شۆخ و شەنگی ئافرەت کە تێکەڵی یەکتر دەبن، کە بەهەرەو سەلیقەیەکی وا یان بە شاعیر بە خشیوە کە بە خەیاڵێکی باڵا و بە پیت و بیرێکی قووڵ و زمانێکی سفت و سۆڵ و پاراو شیعرەکانی دابڕێژێ و خۆشەویستی ئافرەت زیاتر بەجۆش و خرۆشی بێنێ. هەر وەك نووسەری ڕۆمانسیی ناسراو -نۆڤالیس دەڵێ : " خۆشەویستی چیتر نا باڵاترین شتە لە سروشت لە ناو شیعردا "(٢٣). کەجوانی سروشت و جوانی ئافرەت تێکەڵ بەیەکتر دەبن، ڕۆڵێکی کاریگەر لە بواری داهێناندا دەبینن و ئەو جوانییەی ئافرەت تاریکی دڵی مەولەوی ڕۆشن دەکاتەوە و، خۆشی پێ دەبەخشێ، هەر لەبەر ئەوە ئەو خۆشەویستییە دەبێتە چارەنووس و خەون و خەیاڵ

و تاسەو سووتان و شە یدابوونی شاعیر، ئەم حاڵەتەش لەسەر بنەمای خەیاڵی هێمن و لەسەرخۆ و خەونی خۆش و سەوز بنیات دەنرێ کە مرۆڤ بەرەو هەستکردن بە جوانی سروشت و جوانی ئافرەت دەبەن. هەڵبەت کە ئافرەتیش لەناو سروشتدا بوونی نەبوو مرۆڤی شەیدای جوانی، تووشی ئامۆیی دەبێ بۆیە ماموستا گۆران گوتوویەتی :

بەلام تەبیعەت هەرگیزاو هەرگیز
بێ ڕووناکییە بێ بزەی ئازیز

پەراوێزەکان :

١- ارنست فيشر- ضرورة االفن نقله الى العربية : الدكتور ميشال سليمان - المكتبة الاشتراكية - دار الحقيقة للطباعة والنشر - بيروت ل(١)

٢-القارئ في النص -مقالات في الجمهور والتاويل - تحرير سوزان روبين سليمان -أنجي كريسمان -ترجمة : دكتور حسن ناظم - علي حاكم صالح -دار الكتاب الجديد المتحدة -الطبعة الاولى ٢٠٠٧ ل ٢٢٩

٣- هەمان سەرچاوە ل(٢٠٨)

٤- العرف الطيب في ديوان أ بي الطيب للشيخ ناصيف اليازجي - ج١-٢ سالی ١٨٨٧چاپکراوە ناوی چاپخانەو شوێنەکەی دیار نییە.

٥- ئەنجومەنی ئەدیبان - دانەر ئەمین فەیضی بەك - تۆژینەوەی لیژنەوەی وێژەو کەلەپور ١٤٠٣ك-١٩٨٣ چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق - بەغدا ل(٣١-٣٢).

٦- مجله الفكر عدد خاص بالادب المقارن المجلد الحادى عشر ١٩٨٠ ل (٥).

٧- دراسات في الادب المقارن التطبيقي : الدكتور داود سلوم ل(١٣).

٨- المذاهب الادبية - د. جميل نصيف التكريتي - وزارة الثقافة والاعلام - دار الشؤون الثقافية العامة -بغداد ١٩٩٠ ل(١٥٧).

٩- برِوا نە مێژووی ئەدەبی کوردی -عەلادین سجادی ١٣٩١ه-١٩٧١م. چاپخانەی معارف - بەغداد ل(٢٧٢، ٢٧٣، ٢٧٤).

١٠- شیعرو ئەدەبیاتی کوردی - رفیق حلمی - بەرگی یەکەم چاپی دووەم -مطبعة التعليم العالي / أربيل ١٩٨٨ل(٢٠و ٢٨).

١١- شیعری لیرکی شاعیری گەورەی کورد مەولەوی (١٨٠٦-١٨٨٢) بەدیالیکتی گۆران -ئەنوەر قادر محەممەد-دەزگای سەردەم بۆ پاپ و بلاوکرنەوە ل(٢١٢)

١٢- هەمان سەرچاوەی ی پێشوو ل (١٧٣).

١٣- المذاهب الادبية ل (١٥٨)

١٤- مێژووی ئەدەبی کوری -عەلادین سجادی ل(٢٩٩).

١٥- ما قالته النخلة للبحر- الشعر المعاصر في البحين -/ علوي الهاشمي - دار الحرية للطباعة - بغداد١٩٩٠ ل(٤١)

١٦- هەمان سەرچاوەی پێشوو ل(٥٨) ز

١٧- دیوانی مەولەوی مەلا عەبدولکەریمی مودەریس -چاپی سێیەم سنندج ت(٢٢٤و٢٢٥) ز

١٨- النقدالادبي الحديث -الدكتور محمد غنيمي هلال - دار العـودة -بيروت ١٩٨٧ ل(٤١٠-٤١١)

١٩-مێژووی ئەدەبی كوردی -عەلادين سجادی ل(٣٠٠).

٢٠- الوعي الفن- تاليف : غيورغي غاتشف -ترجمة : دكتور. نوفل نييوف- عالم المعرفة - العدد ١٦٤- الكويت شباط ١٩٩١ ل(١٣٣)

٢١- ما قالته النخلة للبحر ل(٥٢٠).

٢٢- هەمان سەرچاوەی پێشوو ل(٥٢٤).

مەولەوی شاعیری : ئازارو خەمە

حەمەکەریم هەورامی

ئەگەر لە دیدی مرۆڤەوە تەماشای ژیان بکەین دەبینین لە دوو حالەتی دژ بە یەك پێکهاتوە : خۆشی و ناخۆشی ، ناخۆشیەکەی خەم و ئازارە.

ئەو خەم و ئازارە لای هەندێ کەس دەبێتە بارێکی کوشندە و لە ژێریدا دەرناچێ ، لای هەندێکیش دەبێتە سەرچاوەی داهێنان و ئەفراندن.

ئەوانەی خاوەن بەهرە و ئەزموون بن خەمەکانیان لە بۆتەی ئەڤینداریدا قاڵدەدەن و دەیکەنە ئەختینەیەکی ئەدەبی و هونەری، لە رشتەی شیعر و چیرۆك و ئاواز و گۆرانی و بەیازدا دەیهۆننەوە و وەکو تاجە گوڵینە لە گەردەنی ئەدەب و هونەری ئەتەوایەتی دەکەن.

هیچ بەرهەمێکی ئەدەبی و هونەری و زانستی نییە سەرچاوەکەی نەچێتەوە سەر ئەڤین، ئەڤینی پر خەم و ئازاری بە چێژ، چێژی خۆشەویستی کە خەلاَتێکی یەزدانییە.

مەولەوی شاعیرمان و سەدانی دیکەش وەك ئەو لای ئەتەوەکانی تر ئەو کەسە بەهرەمەندانەن کە توانیویانە خەم و پەژارە و ئازارەکانیان بکەن بە هەسوونە رەنگینەی بەر وەشتی بەهاری ئەدەبەکەیان.

ئەوە خەمەکانی (مەولەوی)ن بوونەتە قردێڵەی هەمە رەنگ لە کەزی کیژانی قوتابخانەکانمان دراون ، ئەو گێل گێلەو چەناخ و لاگیرە و کلاَو زەر و هەیاسە و کەمەرەی جەمین جامانی شیعری کوردە ئەوە ئازارەکانی

مەولەوین وا دەدرەوشێنەوە ، ئەو گوڵاڵە هەمە رەنگانەی بەهارکە سایەیان بۆ دەروون مەلالان بەستوە ئەوە مەینەتەکانی مەولەوین لە پێ دەشت و لا پاڵی هەردەکانی ئەدەبی کوردیدا خێمەیان داوە.

مەولەوی هەمیشە ئارەزووی کولانەوەی زامەکانی خۆی کردووە بۆ ئەوەی لە ئیش و ئێشیان فەرامۆش نەبێ ، تا بەو کولانەوە یادەوەری برینی خەدەنگی ئەو مژگانانە کە بە سەوقات پێ ی بەخشرابوو لە بیر نەکات و لە پەنای بەسۆهاتنەوەیاندا شیعری ناسکی گوڵ رەنگ بەرهەم بدا .

خەمی عاشقانی دڵ بریندار خەمێکی هەم بە چێژە و هەم بە پیت و پێزە.

تۆ وەرە بە ناو دیوانەکەی (مەولەوی) دا گەشتێك بکە ، هەست دەکەی شیعرەکانی لە ناو رووباری خەم و ئازاردا بۆ جوانکاری شە پۆل دەدەن.

جگە لە مەولەوی و بێسارانی کەم شاعیر توانیویانە وەك ئەوان راوی خەم و ئازارەکانی خۆیان بکەن و دیمەنی هەمەجۆرەی وێنە شیعریان لێ بەرهەمبێنن ، ئە و وێنە شیعریانە کە مەولەوی لە خەمەکانی خۆی ئەفراندوونی نموونەیان لە شیعری رۆژهەڵاتدا کەمە ،

ژیان قەیتانێکی دوو رەنگە. خەم وخۆشی بە یەکەوە بەستووە ، خەمیش زەمینەی سەرهەڵدانی ئازار و ئێشە ، ئازار یان رۆحیە یان جەستەیی ، لە نێوان هەردووکیاندا پەیوەندییەکی میکانیزمی هەیە ، هەرکامیان بگری ئەوی تریانە.

ئەمانەی خوارەوە هۆکاری خەمەکانی مەولەوین : -

- هیجرانی یار
- بێ بەینەتی (بێ وەفایی)
- دەردو مەینەت
- سەرگەردانی

- زامەکان
- جگەر سووتاوی
- کۆسکەوتن
- بوونی رەقیب
- پیری و کزی چاوەکانی

بۆ ساتۆر و دامرکاندەوەی ئەو خەمانە هەندێك جاریش بۆ هروژاندنیان مەولەوی پەنا دەباتە بەر :

- مۆسیقا ⟵ دەف ، نەی ، سازو سەمتور.
- گۆرانی ⟵ مطرب ، مغنی
- ساقی و مەی
- سروشت

وەرن با یەك لە دوای یەك وێنە شیعریەکانی مەولەوی لە ناو تابلۆی غەزەل و چامەو فەردەکانیدا بدەینە بەر سەرنج ، بزانین چۆن هیجران و دەرد و مەینەت و سەرگەردانی و بێ وەفایی یارو سەرچاوەکانی دیکەی خەم بونەتە زەمینە خۆشکەر بۆ ئەفراندنی جوانترین شیعری هونەری ناسك و پاراو :

١- هیجران (دابران لە یار)

نموونە :

پەژارەت شادیم جەبێخ ئاوردەن
دووریت ریشەی دڵ خە یمەکەن کەردەن
فیراقت فەرقم وەتویتا کەرد
جیاییت ئازام جەهەم جیا کەرد ١٢٨

یان دەڵێ :

بینایی وەراست درەی پڕ دەردم
ئای چەند سەر سەختبیم لوای نەمەردم
بڵێسەی کورەی هیجرانی باڵات
گەرمی مەحرومی تۆزەکەی پاڵات

ئەو دوو نموونەو چەندین نموونەی دیکەی هیجران هەندێکن لە سەرچاوەی خەمەکانی مەولەوی خەمەکانیش لەناو قەریحەی مەولەوی دا لە هەتیتەی شیعر دراون بونەتە نەختینەی گران بەهای شیعری کوردی.

ڕەنگە هەندێ کەس بڵێن هیجران و دابڕانی مەولەوی لە چی ؟

لە کۆتاییی ئەم لێکۆڵینەوە دا مەولەوی خۆی وەرامی ئەم پرسیارە دەداتەوە .

دووەم / بێ بەینەت ، بێ وەفایی

نموونە :

من جەخێل خانەی مەینەت پامالم
کون بەینەت داریێ پەرسۆ نەحوالم ١٥٠

یان دەڵێ :

کەس بە وێنەی من پڕ مەینەت نەبۆ
گرفتاری دۆس بێ بەینەت نەبۆ ٣٩

سێ یەم / دەرد و مەینەت

نموونە :

من جفت مەعشوق دەرد هامرازمەن

چوون بازی سەرچل وادەی بازمەن   ١٣٣

یان دەڵێ

سەر لەتەرەی خەم خول ئاوردەوە

ئای کرژی مەینەت دوویاد کردەوە   ٣١٤

یان دەڵێ

ئازیز ! تەن وەنێش زامانت خەستەن

مەینەت پای ئامان وە زنجیر بەستەن   ٤٩

چوارەم / سەرگەردانی

نموونە :

هیچ کەس مبتەلای دووری یار نەبۆ

چوون من سەرگەردان بێ قەرار نەبوو ٣٩

یان دەڵێ

ئازیزم ئاهیر دووری باڵای تۆ

جەستەم کەر وە بووڵ شەماڵ بەرد پەی کۆ ٤٥

MAWLAWI.KRD

لەوە سەرگەردانی تر هەیە کە جەستەی شاعیر بوبێ بە خۆڵەمیش و بە دەنگ باوە درابێ نەزانێ شەماڵ بۆ کوێ ی بردبێ.

پێنجەم / زامەکان
نموونە :
زامان تاونان هوناوان جۆجۆ
دەرد وەبانی دەرد یەجە دووری تۆ ٢١٣

یان دەڵێ:
گرمەی کورەی دەرد کوی تاقەت تاوان [1]
بۆ سفتەی جەرگم وەگەردوون یاوان ٢٨٧

یان دەڵێ:
هەر رۆ جە یحونێ مەرێزۆ چەنەم [2]
سارای دڵ بییەن وە هوناو و چەم

شەشەم / جگەر سووتاوی
نموونە :
هەلای کزەی زام جگەر گۆشەی وێم [3]
موو ئاساو ئایر هەر پێچ مەدان پێم ٥٤

[1] - تاوان= تواندنەوە
[2] - جەیحوون= رووبارێکە، رووباری فرمیسك
[3] - لە مردنی منداڵێکدا وتوویەتی

حەوتەم/ گۆسکەوتن

نموونە

دڵەی کۆسکەفتەن هەم تەم کەردەوە

پەردەی سەبوریش تەمام درِ دەوە ۱۱۹

یان دەڵێ:

شورای عاشورا دیسان بەزمیش بەست

محرم ئاماو مەحرەم شی نە دەست [4]

ئەو خەریك نەچۆڵ شامی عەدەمدا

من نە (کەربەلا) ی سارای ماتەمدا. ۱٤۰

هەشتەم – بوونی رەقیب [5]

نموونە :

با ساتێ رەقیب دووریت بکێشۆ

شەوێ وێنەی من وەی رۆ وەنیشۆ ۵۰

یان دەڵێ:

کام زامبی جەتۆ من نەویم نصیب

جەفا هەر وە من وەفا پێ رەقیب ۲۱۳

---

[4]- لە مردنی عەنبەر خاتوونی هاوسەریدا وتوویەتی

[5]– رەقیب لای شاعیرە کلاسیکیەکان هێمایە بۆ ئەو کەسە بەدکارانە کە دەبنە بایسی لە یەك کردنی دوو دڵدار ، یان هێمایە بۆ ئەو نەریت و بەند و باوانە کە دەبنە بەربەست لە ر ێی بەیەگ کەیشتنی دوو دڵدار

نۆیەم– پیری و کەساسی و هەژاری

نموونە :

پیری و فەقیری و کەسیفی هەرسێ
ئەبۆ وەهیجران باری هیچ کەسێ ١٣٣

یان دەڵێ :

مطرب بۆ وەداد دڵگیر یمەوە
پیری ها ئاما وەپیر یمەوە ١٢٧

دەیەم – کزی چاوەکانی

نموونە :

پەردەی لێڵایی گرتەن دوو دیدە
وادەی خەڵوەتەن ئەی بەر گوزیدە

یان دەڵێ:

های رەقیب ئەو شۆن دیدەم هیجرەت کەرد
عومری کێ وەی رەنگ وە تاڵی ویەرد ٥٤٨

یان دەڵێ:

پەردەی پوسی گۆش نم کێشان کەم کەم
ئەمسەرەو سەرەن دووربینەکەی چەم

پیری و کەساسی و هەژاری و جگەر سووتاوی و کۆسکەوتن و تاڵی ژیان ئەو مەینەت و کارەساتانەن کە مۆرڤ دەخەنە ناو گێژاوی خەمەوە ئەو کەسە

بلیمەتە کە بتوانێ ئەو خەم و مەینەتانە بەرهەم بێنێ، وەکو بێسارانی و مەولەوی کەژاوەی شیعریان لێ دروست بکات.

سەرچاوەی خەمەکان ئەو ئەستەنگانەن کە رێگرن و بەرەنگاری ئاواتەکان دەکەن لە جۆشدانی ئەزموونەکانی مرۆڤدا کاریگەیارن هەیە ، لەهەمان کاتتدا لایەنە خۆشیەکەی ژیان تامدار تر دەکەن لە رەتابەت و بێ زاری دووری دەخەنەوە.

هەر بەهرەو ئەزموونی قاڵ بووی شاعیرانە بتوانێ ئەو خەم و ئازارانە جەڵەو گیر بکات و لەناو وێنە شیعری ئایابدا دەستەبەریان بکارت.

رێگەی ژیان بە گوڵ و رێحانە پایەنداز نەکراوە ، بەڵکو بە گوڵ و درك تەنراوە بە دڕی دڕکەکاندا نەرمی گوڵەکانت بۆ دەردەکەوێ.

مەولەوی بۆ دارمکاندنی تەوژمی خەم و ئازارەکانی پەنای بردۆتە بەر:

(١) مۆسیقا ⟵ شمشاڵ ، دەف ، ساز و سومتور ،

(٢) گۆرانی ⟵ مطرب ، مغنی ، ئاواز و مەقام

(٣) ساقی و مەی

(٤) سروشت

١- مۆسیقا

هەر لە کۆن زەمانەوە لە لای گەلان بەتایبەتی گەلانی رۆژهەلات مۆسیقا هۆکارێکی گرنگ بووە بۆ ئارام گرتنی خەم و پەژارەی تاك و بۆ سەقامگیرکردنی تەناهی کۆمەلایەتی. هەروەهاش لە کوردەواری دا دەرمانی دەردی بێ چارەیی دەروون مەلا لان بووە.

مەولەوی مۆسیقای بۆ دارمرکاندنەوەی کەف و کوڵی خەمە دەروونیە جۆشدراوەکانی بەکار هێناوە یان بۆ هروژاندن و ختوکەدان و سۆراحکردنیان بووە.

ا – نموونە بۆ دەف

دەروێش ئەهلی خەم هەر یەند جەم مەبۆ
پای کاو دەروون هەر یەند تەم مەبۆ

یان دەڵێ:

سا دەروێش وە عیشق مەولای دەروێشان
وەیا هۆی وەسۆز ریازەت کێشان
هەر پاسە مەبۆ زەلیلی دەخیل
چینە زیاتر مازەم وە زەلیل
پەی دیگ دەروون جۆش کۆڵ و کەف [6]
تەسکین نمەك کزەی کەف و دەف
بەو ئائیرەوە بەو دائیرەوە
خاس بنیەر هەستیم وە ئایرەوە
بەل ئیمشەو خەمان شیونان کەلەك
تا سەحەر چۆن بۆ گەردەش فەلەك ٦٠

دیـارە مۆسـیقا ریـشەی دڵ کەنـدەو دڵدانـەوەی مـەگێزە خەفـەتکراوو خنکاوەکانی ناخی دەروونە ، لە ناخدا خۆیان ملاس داوە وەك ئـاگری بـن کـا بە ئاستەم دەسووتێن.

مۆسیقا کـە زار دەربرینـی ئەوانـە کلپـەیان پێـدەدا و دەیانتەقێننـەوە و کەڵەکەیان تێك دەدا.

ب – نموونە بۆنەی (شمشاڵ) بۆ جۆشدانی ئازارەکان :

---

[6] – (دیگ) قازان : مەنجەڵ - (ئائیرە): ئاگر - (دائیرە): کەلەی دەف

نەی چی درەنگەن سامەکەر درەنگ
فیدای پە نجەت بام نەی باوەر وەدەنگ
بجۆشۆ هەرکەس وەقەد نالەی وێش
بنۆشەو هەرکەس وە پیالەی وێش ٤٢

پ – نموونە بۆ ساز و سەمتور:
مغنی کۆکەر سازانت وەهەم
سەمتورێ تارێ وەهەم کەرە جەم ٤١

٢ – گۆرانی :
بۆ ئاواز و گۆرانی مەولەوی بۆ ساتۆرکردنی خەمەکانی پەنا دەباتە بەر مطرب و مغنی[٧]
نموونە بۆ (مطرب)
مطرب یەکارەن مەرسیا سەنگی
من پەی حالەوە تۆ وەی بێ دەنگی ٢٨٨

نموونە بۆ (مغنی)
های مغنی تار حە نجەرەی وەشتەرز
وەسەر پە نجەی ناز با وەرە ئەو لەرز ٢٨٧

[7]-(مطرب) و (مغنی) دوو وشەی عەرەبین هەردوکیان گۆرانی بێژن ((مطرب)) ئەو کەسەیە لە کاتی گۆرانیدا دەست بە گوێوە دەنێ و (مغنی) یش گۆرانی بێژە بەڵام لەگەڵ گۆرانیدا تار لێدەدات.

نموونە بۆ مقام

تا مطرب وەساز حە نجەرەی بێگەرد
هۆردۆ مەقامێ دەوا کەرۆ دەرد
بەل ئاکاو ئەیچی بەیۆ جەلاوە
وە مەقامەکەی قەقنەس ئاساوە [8]) ٣٠

٣ – ساقی و مەی

بەکارهێنانی زارەوەی ساقی و مەی لە ئـەدەبی کلاسیکی رۆژهەلاتـدا لـە جوانکاری و هێمـا سـازی دا جـێ ی خـۆی کردۆتـەوە ، لای ئـەو شـاعیرانە کـە خولیـای سـۆفیگەریان هـەبووە بـۆ مانـا مەجازیەکـەی بـەکاریانهێناوە یـان بەکارهێنانەکەی لە ژێر کاریگەری چاولێکەری پێشینانداا بووە.

سـۆفی و شـاعیرانی کـورد لـە (سـەهرەوەردی) و(مـەلای جزیـری) و (ئەحمەدی خانی) و (بێسارانی) یەوە تا دەگاتە مەولەوی لە شیعرەکانیاندا (ساقی و مەی) یان بەکار هێناوە، جگە لەو هۆیانەی سـەرەوە لـە لایەکـەوە ئـەدەبی سـۆفی گـەری و لەلایـەکی دیکـەوە ئـەدەبی فارسـی – بەتایبـەتی شیعرەکانی (حافظ) – کاری تێکردووون

مەی هێمایە بۆ ئەو مەیە رۆحیە کە گوایا رۆژی (الستْ) دا نۆشیویانە گوایە خوای گەورە لە رۆژی ئەزەلدا پرياری بە (الستْ) ئاراستەی گیانی ئادەم زاد کردوە لەبـەر ئـەوەی لـە و رۆژەدا سـۆفیەکان بـە دیتن و تەجـەللی خودی خوا سەر مەست دەبن وەرامی پرسیارەکەی خوایان نە بە (نعم) نە بـە (بلـی) نەداوەتـەوە چـونکە لـەو کاتـەدا ئـەوان بـە مـەی عیـشقی یـەزدانی

---

[8] – قەقنەس بالندەیەکی خەیالیە ، دەنوکی وەکو شمشاڵ چەندین کونی تیایە، بە چەندان ئاواز دەخوێنێ تا ئاگری تێبەردەبی

سەرمەست بوون و حەرەجیان لەسەر نەبووە لە (مایزال) یشدا حەرەجیان لەسەر نەماوە !.

مەبەست لە ساقیش لای ئەوان ئەو خوایەیە کە ئەو (بەهەی ئەزەلی) لەو رۆژەدا بەدەمیانەوە داوە !

ئەوەتانێ (جلال الدین الرومی) کە یەکێکە لە سۆفیە گەورەکان دەڵێ :

(الله ساقینا والله خمرنا والله یعلم ای حب حبنا) (١)

ئێمە پێمان وایە مەولەوی سۆفی کەس نەبووە و شیعرەکانی نموونەی راستەقینەی شیعری و رۆمانسین و ناچنە خانەی ئەدەبی سۆفیانەوە، چونکە ئەدەبی سۆفیانە ئەدەبێکی مەسلەکیانەی پڕ شەتەحات و ورێنەیە.

بۆیە مەولەوی کە زاراوەی ساقی و (مەی) بەکارهێناوە مەبەستی پەنا بردنە بەر پەروەردگار کەسەرچاوەی هەموو خۆشی و ناخۆشیەکە.

بابزانین مەولەوی چۆن سەودای لەگەڵ (مەی) و (ساقی) دا کردوە

أ – بۆ پامالکردنی ئەو هەست و ئەستە روحیانەیە کە لە قولاییی ناخیدا جەم بوون.

نموونە :

دەخیلم ساقی گەردن سیم قاڵ

بزانێ خەم چۆن کەردەنم پامال

جامێ جەمەعجوون دەرد ئەو گاران

دوود وا مەندەی بەزمەکەی یاران[9] - ١٧٠

ب – هەندێ جار هەیە مەولەوی بە خەیالی مەی خواردنەوە زەینی سر دەکات بۆ ئەوەی خۆی ئاسودە بکات.

---

[9]-(ئەوگاران): گرفتاران، (دوود) خەڵتەی بنی قاپی شەراب (وامەندە)، پاشماوە

نموونە :

ساقی سادەخێڵ جام مەی وەکەف
دەروێش ئامانەن کەفێ لە رووی دەف
ئێمەیچ باساتێ بەزمێ مان جەمبۆ
لادێ هەر خاسەن ئەرسەد کەم کەم بۆ - ٢٠٤

ج – هەندێ جار مەولەوی کە داوای مەی لە ساقی دەکات بۆ ئەوەیە بەو مەیە کەمەی یەزدانیەو دەرخواردی یەکێك دەدرێ کە ئەجەلی هاتبێ ، مەولەوی داوا لە یەزادان دەکات مەی دەرخوارد بکا بۆ ئەوەی گیان بدا و لە دونیای فانی دەرچێ و بۆ دونیای باقی بگەرێتەوە

نموونە :

یاران و وێردەن نۆبەمەن دەی دەی
ئیسا وەکاران ساقی ئەشئەی مەی ٦٦٥

یان دەڵی:

مطرب مەقامێ دەردم ناچارەن
ساقیا جامێ دۆس انتظارە ن

یان دەڵی :

بازارن وا دەی مامەڵەن ساقی
ها بگرە فانی وەی بدەر باقی ٣٤١

٤ – هەندێ جاریش داوا لە ساقی کە خوایە دەکات یارمەتی بدات نەهێڵێ پیری کەنفتی بکات .

نموونە

ساقی ! پام بەستەی زنجیر پیرین

دەسم دامانت وادەی دەستگیرین

یان دەڵێ:

هەروەزوو مەردەن نیم نەفەس باقی

پڕ کەر جامەکەت دەخیلم ساقی

٥- هەندێ جار هەیە (مەی) یەکەی ساقی بۆ پاکژکردنەوەی ژەنگی ناو دڵە

نموونە :

ساقی نینە بەزم وصل یارانەن

چەرخیچ هەر ئەو چەرخ هەردە جارانەن

دەورێ دەر وەنەم وە پیاڵەوە

ژەنگ دڵ ودزاخ مەی بماڵەوە ٦٨

٦ - جاری وا هەیە مەبەستی (ساقی) خوای پەروەردگارە کە هەڵسوڕێنەری ئاسیاوی چەرخ و گەردوونە :

نموونە :

ساقی گرد ئاورد یاران هام فەرد

مدۆ نەدەماخ ئاسیای چە پگەرد ١٩٩

٤ - سروشت:

سروشت و هەموو دەورو بەرو ژینگە و زیندەوەرو نازیندەوەر دەگرێتەوە

ئەوەی لە دیوی دەرەوە سەیری بارەگای شیعرەکانی مەولەوی بکات رەنگە بڵێ : داخۆ مەولەوی لەژێر باری ئەو هەموو ئازار و خەمە قورسەدا تووشی رەشبینی نەهاتبێ ؟.

ئەوەی راستی بێ مەولەوی خەمی هەموو مرۆڤی لەخۆی دا بەدی کردوە ، لەگەڵ ئەوەشدا لەرێی جوان دیدەیی ژیان نەیترازاندوە بەڵکو وەکو هونەرمەندێکی بە توانا ئەو هەموو ئازارو خەمە بە پەڕە مووچی خامەکەی جەڵەو بەندی کردون و بە ئەسپاییی لە بەردی مەحەکی داوون و (١) کردوونی بە دەنکە مرواری و مەرجان.

لە رشتەی شیعردا بە بەرگەردەنی ئەدەبەکەمانی کردوون بەو کارەی دیوە ناخۆشەکەی ژیانی کردوە بە هونەرێکی رووناك دیدەو نەمر شیعری کوردی کردوە بە ئەستێرەیەکی درەوشاوەی ناو ئاسمانی ئەدەب.

دیوە تاریکەکەی ژیانی وا بۆمان رووناککردۆتەوە کەچی کە روو بەرووی سروشت بۆتەوە لە دیدی منداڵێکەوە کە رووی لە دایکی بێ وا تەماشای سروشتی دایکی کردوە خۆی لێ جیا نەکردۆتەوە لە ئامێزی گەرم و پڕ لە عیشوەو نازیدا ئارامی گرتوە.

کاتی کە وەسفی چوار وەرزەی سال و گوڵاڵە و لالەزارو شلەی پای کاوان و شەماڵ و تەلیت باران و سەرخێلی کاروان و گەرمیان و کوێستان دەکات ئەو نیشتمانە لا شیرین دەکات نازانی چۆن پایەندازی بکەیت ، سروشت بە گشتی و وردە والآکانی بە تایبەتی خۆیان چەند جوانن ئەو جوانیەش کە لە پەنایاندایە بۆت بەرجەستە دەکات.

کەواتە ئازار و خەمەکانی مەولەوی تەنیا ئەزموونەکانی قاڵ کردووە و نەبونەتە تەم و مژی رەش بینی و بەر دیدی مەولەوی تاریك بکەن.

بەردی مەحەك جاری وەها هەیە پێی دەوتری سەنگی مەحەك ، ئەو بەردە خەیاڵیەیە کە پێ ی گوتراوە بەردی فەیلەسوفەکان ، گوایا هەرشتێکیان پیا سویوە بووە بەزێر

سەیر کەن چۆن وەسفی وەرزی بەهار دەکات:

نازك تەدارەك فەصل وەهارەن
شیرین ئارایش هەردەو کۆسارەن
گوڵ چوون رووی ئازیز نەزاکەت پۆشان
وەفراوان چوون سەیل دیدەی من جۆشان
مدیان گوڵاڵان نە پای دەربەندان
ئەو یەکتر وێنەی ئارەزوومەندان ٤٥١

یان لە وەسفی زستانا دەڵێ:

زستانەن وەی رەنگ وە گەردوون یاوان
گێجیای لول گێج کلێڵەی کاوان

تا دەڵێ:

چ شیرین زەر گەر تۆفی هەوای سەرد
گۆشەوارە نەگۆش نەو نەمامان کەرد

یان دەڵێ:

نەسیم پە نجەی پات ئەر سەردی کێشان
بدارەش نەتوی دڵ دەرون رێشان ٥٥٨

کێ وەکو مەولەوی توانیویەتی نهێنی فرە ناسك و وردەکانی گەردوون وا دەستەمۆی سەر نوکی خامەکەی بکات و شیعری رەنگینیان لێ بەرهەم بێنێ ئەمە ئەو پەری ئەفراندنە یان کێ توانیویەتی وەسفی ئافرەت بەم جۆرە بکات.

عەرەق چووم شەونم نیشتەم لە رووی گوڵ
تەر کەردەن تاتای توغراکەی سونبڵ

خوو) ئارەقی بەدەن

یان دەڵێ :

دیدەش یەند خەیاڵ باڵات بی تێشدا

راگەی خاو نەبی بویەرۆ پێشدا 185

یان لە وەسفی خانمێکی جافدا دەڵێ:

ئینا عادەتێن وەظاهیر ئامان

وەرنە هەی سەرخێڵ نازك ئەندامان

تۆ ئیند نازکیت جە حەد ویەردەن

بینایی خەیاڵ راگەش گوم کەردەن

صفات خەجالەت دان وە جامی جەم

دیدەی بەد مەرعەکس ویش بدیو وەچەم

دیدەی بەد دەردش نادیاری بۆ

جەکۆ موینۆت تا لێت کاری بۆ ؟ 253 – 252

هەروەها چەندین نموونەی دیکە هەن کەوا هەست دەکەی لە قەریحە و بەهرەی شاعیرانەدا سروشت بووە بە سرۆش و لەناو دیمەنە شیعرو نایابدا تواونەتەوە ، بە خوێندنەوەیان دەرگا داخراوەکانی سۆز بۆ ژیانێکی نوێ دەکرێنەوە.

نەڤیندارى مەولەوی

لە پێشەوە کە نموونەکانی هیجرا نمان خستە روو ئەو پرسیارە هاتە پێشەوە کە ئایا کێ لە مەولەوی هیجرانی کردووە؟

ئایا مەولەوی گیرۆدەی دڵداری بووە؟

بەڵێ گیرۆدەبووە ، دڵدارییەکەی بە دابڕان و تێشکاندن کۆتایی هاتووە، ئەگەر وانییە ئەی ئەو شیعرانە کە پڕن لە خورپەی خۆشەویستی لە کوێوە هاتوون ئەو شیعرە بریندارو پڕ لە ئازارانە لە تێشکاندنی دڵێکی بریندارەوە نەبێ هەڵناقوڵێن، مەولەوی لە دوو تۆی بەیتەکانیدا پێ لە دڵدارییەکەی سەرنەکەوتووی خۆی دەنێ وەکو لەمەو پاش روونی دەکەینەوە.

مەولەوی لەو ئەڤیندارییە تێشکاوەیدا تەنیا ئازارو خەمی بۆ ماونەتەوە ئەوانیشی لە بەرهەمی بە پێزدا دارشتوون، با جارێ کورتە باسێکی دیاردەی ئەڤین بکەین تا بزانین ئەو دیاردەیە لە کوێوە سەر هەڵدەدا :

هەموومان ئەوە دەزانین کە گشت زیندەوەران بۆ ئەوەی بەردەوام بن لە ژیانداو جۆرەکەی خۆیان بپارێزن پێویستیان بە دوو شت هەیە : خۆراك بۆ ژیانی خۆی زاوزێکردن بۆ مانەوەی جۆرەکەی.

لە پشت پرسی زاو زێوە چەندین پاڵنەر هەن کاریان تاودانی مرۆڤە بۆ هێنانەدی ئەو مەبەستە بە سەر هەموویانەوە (ئەڤین و خۆشەویستی) یە کە بە چەندان هەست و سۆزی ناسك ئاوێزان کراون بۆ مانەوەی جۆرەکەی خۆیان پەیوەندی بە توخمی بەرانبەرەوە دەرەخسێنن، لە هەمان کاتدا تارای خۆشەویستی بە بەر ئەو بەرانبەردا دەکات بە کارێکی وەها ئارام لە خۆشەویستدا نامێنێ و بەرانبەرەکەی وا خۆشەویست دەکات ئەگەر هەردوو چاوی لەبەر پێیدا دابنێ هێشتا

پێ ی کەمە، ئالێرەوە خۆشەویستی سەرچاوەی دەگرێ و هیچ زیندەوەرێکی لێ بەدەر نابێ.

ئەڤین کە هات و بەرانبەرەکەی خۆی دەست نیشان کرد، وەنەبێ بەرانبەرەکە بە ئاسانی بڵێ فەرموو ئامادەم.

مرۆڤ لە ناو کۆمەڵدا دەژی، کۆمەڵ ئاین و یاساو داب و نەریتی هەیە، ئەوانە هەموو لەبەر دەم ئەڤینی ئەو دوو دڵدارەدا قیت دەبنەوەو دەبنە

ڕێگری بە یەك گەیشتنی ئەو دوو دڵدارەو دڵداریەکەیان هەندێ جار تووشی نوشتانەوە دەکەن و لە یەکتری بێبەش دەبن.

لەو روانگەوە کە تەماشای خۆشەویستی دەکرێ سێ بەشی هەیە :

یەکەم: ئەو خۆشەویستییەیە کە کۆتایی بە یەك گەیشتن دێ.

دووەم: دڵداری یەك لاینە: ئەوەیە لە یەك لاوە دڵدار بۆ یارەکەی بسووتێ بەڵام لایەنی دووەم گوێی ناداتێ یان پێی نازانێ.

سێیەم: دڵداری چینایەتییە : ئەوەیە یەکێك لەو دوو دڵدارە لە چینێکی دیارو داراو خاوەن پایەو سایەی کۆمەڵایەتی بێ،

ئەویتر لە چینی هەژاران بێ، کەچی دڵداریەکەیان دوو لاینەیە، بەڵام دیوارە سەختەکەی نیوانیان کە چینایەتییە رێ بە یەك گەیشتنیان نادات، ئەم جۆرە دڵدارییە بە تین و کارگەرترە، هەتا ئەو دوو دڵدار بمێنن بە ئازاریەوە دەناڵێنن.

دڵداری یەك لاینەو چینایەتی لە لای میللەتان بوون بە ئەختینەی گران بەهای ئەدەبو ئاوازو گۆرانی و هونەر. لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشەوە ە ئایا دڵداریەکەی مەولەوی لە کام جۆریان بووە؟

ئێمە لێرەدا ناتوانین پڕ بە دڵ بڕیار بدەین لە کامیانە، چونکە مەولەوی ئەو دڵداریەی کە لە شیعرەکانیدا دەیدرکێنێ ئەوە پیشان نادات کە لەم جۆریان بووە.

ناشزانرێ داخۆ کەی و لە کوێ گیرۆدەی ئەو دڵداریە بووە، بەڵام ئەوە بەر ئەنجام دێ کە دڵداریەکەی لە سەردەمی فەقێیەتیدا بووەو، سەرمایەی فەقێ تەنیا کتێبێکی شڕۆڵەی خوێندن بەولاوە چیتری نەبووە.

با سەرنجێکی ئەم سێ بەیتەی مەولەوی بدەین :

دیاکەی وە شەرم جە پەنجەرەی ناز

تاتا ریشەی جەرگ بەر ئاوەرد وەگاز

پەترۆی زامەکەم هەم لا بەردەوە
وەخت بیٚ سارێش بیٚ تازەش کەردەوە
تیریٚ هەوا دا وە پەنجەی بێگەرد
دا نە پەڕەی دلٚ تا سۆڤار و پەرد.٢٦٠

ئەو یارە کە پەنجەی ناز تیرێکی بە مەولەوی هەوا داو بە سەری کردەوە ئەوەتانیٚ ئەو یارە مەولەوی لە بیر چووەو رووی لیٚ وەرگێڕاوەو وازی لیٚ هێناوە یان شووی بە یەکێکی تر کردووە، ئەوتانیٚ مەولەوی لەسەر ئەو کارەی سەرجەنشتی دەکات و دەلیٚ :

منت شی جە ویر خاست کەردیدەم
بە وێت خاتر شاد خاست کەردیدەم

دوای ئەو سەرزەنشتە روو دەکاتە یارە بێوەفاکەی و دەلیٚ :

سا هەر سۆزەی خۆش ئاە سەردی من
هەر کوورە پڕتاو گەرمی دەردی من
هەر وەفای دەم دەم ئاشنای ئەو
هەر ئەو عەهدو شەرت رووبەرایی ئەو. ٥٤١

واتە بۆ خوا بلی جۆشی هەناسەی ساردو کوورەی گەرمو پڕ تاوی من بەراورد بکە لە تەك وەفای تاو توی رووکەشی و رووپامایی ئەو یارە تازەیەت فەرقیان ئاسمان و رێسمانە.

لە کۆتایی ئەو چامەدا پیٚ لە دلٚداریە شکاوەی خۆی دەنیٚ و کە یارەکەی وازی لیٚ هێناو رووی لە یارێکی تر کرد،

لەم بەیتانەی خوارەوە ئەو شاهێدیەی لە سەر خۆی و بێسارانی دەدات. کە ئەمیش وەکو ئەو تووشی ئەو جۆرە دلٚداریە گوشندەیە بووە و دەبیٚ لە ژێر باریدا بەرگە بگریٚ.

ئەوتانێ دەڵێ :

های رەحمەت ئەو قەبر سەودایی کامڵ
سەرمەشق مەینەت (بێساران) مەنزڵ
یانە وێرانی هەر وە من ئامان
مەتاوو گرتەی کەسێوی دامان. ٥٤٢

ئیدی دڵی خۆی بەوە دەداتەوە کە ئەو کارەساتە بە سەر ئەودا هاتووەو مەگەر هەر بەسەر (بێسارانی)دا هاتبێت (١). کە ئەو سەرمەشق و پێشرەوی ئەو هیجران و دابڕاوەیە بۆیە جگە لەو هیچ پەنایە دیکە شك نابات دەستگیری بێ و دڵی پێ خۆش بکات.

مەبەست لە بێسارانی، مەلا مستەفای بێسارانی(١٦٤١-١٧٠٢) یە کە شاعیرێکی گەورەی دەڤەری هەورامانە

تێبینی : ئەو ژمارانەی کە لە بەیتە شیعرەکاندان ژمارەی لاپەرەکانی دیوانی مەولەوین..

سوود لەو سەرچاوانە وەرگیراوە :

١- (دیوانی مەولەوی) کۆکردنەوەی م. عبدالکریم مدرس

٢- الحب الالهی فی التصوف الاسلامی: الدکتور محمد مصگفی حلمی

٣- دیوانی بێسارانی _ لێکدانەوەی :حکیم مەلا صالح

٤- لێکۆلینەوەیەکی دەست نووسی نووسەر لە سەر مەولەوی :

چەمکی عەشق لە دونیابینی مەولەویدا

رەفعەت مورادی

واتا و مانای عەشق

پێش هەموو شتێك دەبێ ئەوە روونبکەمەوە وشەی عەشق و عاشقی بە پێچەوانەی بیر و بۆچوونی ئەوکسانەی کە پێیانوایە وشەیەکی عەرەبییە و ئەو تەوەرەش تەوەرێکە کە زیاتر لە ئەدەبی عەربدا رەنگی داوەتەوە ، وشەیەکی ئاڤیستاییە و لە دەقە ئاویستاییەکاندا ئەم وشەیە بە شێوەی (ئیشت و ئیشکا) بە واتای حەزو ئارەزو و خواستن و میهر و مەیل بەکار براوە ، لە کاتێکدا عەرەبەکان زیاتر (حوب) بە کار دەبەن لەوانە حبیب و محبووب... هتد، ئەگەر عەشقیشیان بە کار بردبێت ئەوە زیاتر لە پرۆسەی هاوسەرگیریدا رەنگی داوەتەوە ، لەم کورتە باسەدا هەوڵدەدەم ئەم تەوەرە ئاڵۆزە بورووژێنم کە بەدەگمەن باسی لێکراوە و ئەگەریش کرابێت ئەوا بە شێوەیەکی یەکلایەنە ئاماژەی پێکراوە و بە بێ تێگەیشتن لەو چەمکە پڕناوەڕۆکە کە بناغەی عیرفانی لە سەر دامەزراوە تەنیا لایەنە ئاینییەکەی نیشاندراوە

عەشق لە روانگە ی مەولەوی و عارفاندا

رەنگە ئاوڕدانەوە لە هەموو لایەنەکانی کەسایەتییەکی هونەری و ئەدەبی و... کارێکی ئاسان نەبێت و نەتوانرێ وەك پێویست بە نێو قووڵایی دونیابینی و ژیان و بەرهەمەکانیدا رۆ بچیت ، خوازما ئەو کاتەی کۆمەڵگا بە هۆی ئایدیۆلۆژیایەکی بەرتەسك و هەندی سنووری ئەخلاقی و کۆمەڵایەتییەوە هێڵی

سووری لە بەردەم هەموو جۆرە شیکارییەکی ئۆمانیزمگەرانەدا دانابێت ، بەلام ڕەوڕەوەی مێژو وگەشە کردنی بزاڤە فیکری ورۆشنبیرییەکان دەرگا داخراوەکانی عەقڵ و لۆژیکییان یەك لە دوای یەك بە رووی تاکی داهێنەر کردۆتەوە و لە سایەی ئەو رووناکاییەدا گەلێك لایەنی تاریك و شاراوەی دونیابینی و بیروباوەڕی تاکەکان رووناك کراونەتەوە ، زۆرن ئەوانەی لە ئاسمانی شیعر و ئەدەبدا وەك ئەستێرەی گەش درەوشاونەتەوە و بە خەلاقییەت و داهێنانی خۆیان دڕیان بە شەوەزەنگی جەهالەت داوەو جوانی و بەهای مرۆڤەکانیان لە کۆت وبەندی تێڕوانینە چەقبەستووەکاندا دەرهێناوە ،

کەڵە شاعیری کورد مەولەوی ئەمر یەك لەو هونەرە هەرە بەرزانەیە کە توانی بە پاڵپشتی ئەدەبی دەوڵەمەندی گۆران و شارستانییەتی ئەو دەڤەرە جوان و رۆمانسییە ساباتی عەشق و خۆشەویستی لە سەر ترۆپکی عەقڵ و عیرفاندا هەڵبدات و بە عەشقی ساقی مەیگێڕ دڵ و دولبەر ناوێتەی یەك بکات ،

ساقی سا دەخیل وە فریادم ڕەس — بە رووی نازەوە جام گێرە وەدەس
دەور دەرە وەناز چون هەردە جاران — پێم دەر یەك مەنی سەبا و ئێواران
با وەس باڵینم سێلاوی هوون بۆ — ئامێتەی زووخاو دیگ دەروون بۆ

تۆ بڵێی ئەمە چ سیحرێك بێت کە بەو جۆرە مەولەوی بۆ لای خۆی رادەکێشێت و لە نێو بازاڕی مەیخانەدا کەمەندکێشی دەکات و مەست و سەرخۆشانە ڕێگای عەشقی پێدەبڕێت! ئەگەر بە وردی لە ناخی شێعرەکانیدا رۆبچین و ساتێك ببینن بە هاونشینی کۆڕ و بەزمی ئەو شاعیرە بەلیمەتە ، ئەو کات بۆمان دەردەکەوێت کە عەشق لای مەولەوی تەنیا دەربڕینی هەستی دەرونی نییە بەڵکو عەشقێکی گەشەسەندووە کە لە سەر بنەمای پێویستییەکی رۆحی بونیات نراوە ، مەولەوی بە قووڵی لە واتای راستەقینەی عەشق تێگەیشتووە و ئەوە باش دەزانی کە عەشق دەرمانی دەرد و مەرهەمی ژیانە و دەبێ بۆ گەیشتن

بەو پێداویستییە ڕۆحییە هەموو ڕێگاکان لە پێش بگرێت وەك چۆن مەولەوی روومی دەڵێت ،

فلك جز عشق محرابی ندارد　　جهان بی خاك عشق ، ابی ندارد
غلام عشق شو كانديشه اين است　　همه صاحبدلان را پيشه اينست
جهان عشقست و ديگر زرق سازی　　همه بازی است الا عشقبازی

كە واتە تەنیا ڕێگای گەیشتن بە حەقیقەت میحرابی عەشقە و هەموو ئینسانێکی عاقڵیش لەو ڕاستییە گەیشتووە ئەمەش تەنیا بە لە خۆ گرتنی ڕەنج و ئازار دەستە بەر دەبێت ، هەڵبەتە خۆشویستنی مەولەوی خۆشویستنێکی بە تەنیا عیرفانی و خێزانی و ڕۆمانسی و ئایینی ... نییە بەڵکو هەموو ئەو لایەنانە لە خۆ دەگرێت ، چونکە عەشق چەمکێکی گشتییە و هەموو کەسێك بۆی هەیە خۆی لێبدات و تاقی بکاتەوە ، ئەمەش لە سروشتی هەموو گیاندارێك لەوانە ئینساندا بوونی هەیە ، بەلاّم ئاخۆ ئەو عەشقە چۆن عەشقێك بێت کە ئەوا بێ پەروا و زۆر شێتانە بە سەر عەقڵی مەولەویدا باز دەدا و لە یانەی خۆشەویستی دولبەردا ئەیگیرسێنێتەوە...؟

ئاخ پەی خەڵوەتێ بدیام وە بێ خەم　　سیوای تۆ دیدەم کەس نەدیام وەچەم
دڵ پەی دیدەنت کام خەڵوەت سازۆ　　تۆی دیدەیچم بی مەردم نمازۆ

وەك دەبینین لە زۆربەی هۆنراوەکانی مەولەویدا دولبەرێکی زەمینی کورەی عەشق گەرم دەکات ، ئەمەش وای لە مەولەوی کردووە تا لە بەر گڕ و تیشکی ئەو عەشقە زەمینییە خەڵوەتێك بۆ فەنا بوون لە پێناو خۆشەویستەکەیدا دروست بکات ،

چون شەماڵەی نوور گڕ گرانمەن　　پەی پاسی ماران زەنگ زڕانمەن

ئایا ئەوە بە تەنیا عەشقێکی ئاسمانی رووتە یان رۆچوونە بە نێو هەموو جوانییەکاندا ؟ بێگومان پێناسە کردنی عەشق پێویستی بە وردەکارییەکی زۆر هەیە و دەبێ لە هەموو کون و قوژبنێکی ژیانی شاعیر هەڵبدرێتەوە ؟ بۆیە ناکرێ عەشقی مەولەوی لە بوارێکدا قەتیس بکەین و چاو لە بوارەکانی تری بنوقێنین ، راستە مەولەوی عارفێکی پاك و بێگەرد و راستگۆ بووە ، بەلاّم ئەویش هەروەکو حافز و عەتار و مەولەوی و سەعدی و زۆر لە عارفانی تر لە قەفەسی عەشقی حەقیقیدا سەری دەرهێناوە و لە ئاسمانی عەشقی مەجازیشدا لە شەقەی باڵی داوە ، ئەم فرێنە رۆمانسییەش نەبۆتە هۆی ئەوە کە مەولەوی بە یەکجارەکی واز لە دولبەرە ئاسمانییەکەی بێنێت و روو بکاتە ژوانگەیەکی نوێ و بۆ هەمیشە لە باوەشی دولبەرە زەوینییەکەیدا بحەوێتەوە ! بەلکو ئەو دوو عەشقە بە تەواوکەری یەك دەزانێت و پێدەچێت راهێنان لە سەر هەریەك لەو عەشقانە زیاتر لەویکەی نزیك دەکاتەوە.

مەولەوی ئەزموونێکی زۆری لە بەر دەستدا بووە و وەك هەموو عارفێکی هاو چرخ و تەنانەت ئەوانەی پێش خۆی رێگای زۆری تاقیکردۆتەوە ، بۆیە هەندی جار دەرد و فیراق و دووری خۆشەویستەکەی دەبێتە هەوێنی ئەو عەشق سەرکێشە و دەیهەوێ لەو رێگایەوە پردی پەیوەندی دروست بکات و بگاتە دولبەرەکەی ، ئەمەش هەمان ئەو عەشقە مەجازییەیە کە عارفەکان بۆ گەیشتن بە عەشقی حەقیقی سوودیان لێوەرگرتووە.

ئیمشەو دیارەن بانگم بێشەرمەن
زایەڵەی سەمتوور کەللەم وە گەرمەن
سەدای زیلّ و بەم مەینەت سەد تەرزەن
خەفەت شادیشەن خەم دەماخ بەرزەن
هۆشم بێ هۆشەن فامم قامەت قاخ
بۆی دووری ئازیز مەیۆم نە دەماخ

نەیچی درەنگەن سا مەکەر درەنگ

فیدای پەنجەت بام نەی باوەر وەدەنگ

عەشقی مەولەوی وەك عەشقی زۆربەی عارفە عاشقەکان بە چەند قۆناخێکدا تێدەپەڕێ کە ئەتوانیین بڵێین ئەو قۆناخانە هەمان ئەو توخمە سەرەکیانەن کە عەشقیان لە سەر بەنا دەکرێت واتە : حەزو خۆشەویستی لە رادەبەدەر – فیدا بوون و دواجار لێك نزیکبوونەوە و دروستکردنی پەیوەندی. لەم سۆنگەوە مەولەوی لە دەرگای عەشقی مەجازی نزیك دەبێتەوە و دونیایەکی پڕ لە خۆشەویستی دروست دەکات.

دەورێ دەر وەجام بادەی پەڕ جە مەیل

بەڵ دەروون جە مەیل بالاٚت بۆ کەیل

جە ماسیوای تۆ فارغ بۆ حاڵم

بەڵ نەدۆم ئازار شووم خەیاڵم

یەك دڵ بوو چەنی عشقی دیدارت

گیان کەرو فیدای دیدەی خۆمارت

لێرەدا شاعیر لە تاوی ئارەزوی بینینی یارەوە کە هەمان توخمی حەز و خۆزگەیە لێی دەپارێتەوە کە بە شەرابی خۆشەویستی بە دەوریدا بسورێتەوە تا بەڵکو بە هۆی ئەوەوە دڵ و دەرونی ئارام ببێتەوە و خەون وخەیالی ئەغیار ئازاری نەدات بەمەش هەنگاوێکی زیاتر لە عەشق نزیك ببێتەوە و بگاتە قۆناخی فیدا بوون و توانەوە.

ئەو شەیداسەربوونەی مەولەوی لە هەمبەر عەشقی حەقیقی ومەجازیدا کە لە دولبەری زەوینی و ئاسمانییدا بەرجەستە دەبێت بەرادەیەك لێك نزیکن کە هەندێ جار لە دۆزینەوەی دولبەری راستەقینەی مەولەویدا تۆشی شەك و گومان دەبین ،

ئەمەش دیاردەیەکی سەیر نییە و عارفێکی وەك حافز ئەوەندە لە خاڵی سەر کولم و لێوی کچانی تورك و هیندی نزیك دەبێتەوە کە پێتوایە وازی لە عەشقە حەقیقییەکەی هێناوە و دەستەو دامانی عەشقی مجازی بووە.

اگر ان ترك شیرازی بدست ارد دل ما را

به خال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را

وەك دەبینین جوانییە زەمینییەکان نە تەنیا لە بەر چاوی حافز ون نابن بەڵکو ئامادەشە لە پێناو بەدەست هێنانی ئەو جوانییەدا بەشێك لە پانتایی گۆی زەوی پێببەخشێت ! سەرنجراکێش ئەوەیە کە ئەم هۆنراویە و ئەم چەمکە دڵ ورووژێنە دەبێتە جێگای مشت ومڕی شاعیران و لە قاڵبی شێعردا بیرو بۆچوونی خۆیان لە بارەیەوە دەردەبڕن بۆ نموونە : ئەمیر نزامی گەڕوسی کورد کە دەسەڵاتدارێکی گەورەی سەردەمی ئیماراتی ئەردەڵانە ، لە ژێر کاریگەری عەشق و خۆشویستنی گەل و وڵاتەکەی کچی کورد جوانتر لە تورکی شیرازی دەزانێ و پێشی وایە جوامێریش لەوەدایە کە لە بەرانبەر ئەو جوانییەدا ماڵ و سامانی خۆت ببەخشیت نەك هی خەڵك.

اگر ان کرد گروسی بدست ارد دل مارا

به خال هندویش بخشم تن و جان و سر و پا را

جوانمردی بدان باشد که ملك خویشتن بخشی

نه چون حافز که می بخشد سمرقند و بخارا را

ڕەنگدانەوەی عەشق و خۆشەویستی عەنبەر خاتوون لای مەولەوی هەمان گومانمان بۆ دروست دەکات بەڵام دواجار هەردوو عارفی عاشق لەو عەشقە زەمینییەدا عەشقێکی ئاسمانی بۆ خۆیان بەرجەستە دەکەن و زیاتر لێی نزیك دەبنەوە

ئارەزووی ئازیز وەنەم سەرداوە

نە هەردەی دەروون ئایر وەرداوە

تاقەت بی وە هوون جە سەختی زامان

تك تك چەنی هەرس رێزا وەدامان

هەروە زۆر مەندەن نیم نەفەس باقی

وادەی دەورتەن ، هاتا ، هەی ساقی

دەورێ دەر وەناز وەپیالەوە

ژەنگ دڵ وە جام مەی پالەوە

لێرەشدا مەولەوی قۆناخەکانی عەشقی زەمینی یەك لەدوای یەك دەبرێت و دواجار بە هۆی ئامرازەکانی عەشقی عارفانەوە دەیهەوێ دڵ و دەروونی ژەنگگرتووی خۆی زاخاو بدات

قووڵبوونەوەی مەولەوی لە عەشق و خۆشەویستیدا

قووڵبوونەوە لە عەشقو خۆشەویستی و هەست بە فیراق و دوور بوون لە دولبەر چەمکی عەشق فراوانتر دەکات و واتایەکی زێدەتریشی پێدەبەخشێت ئەمەش هەمان شەیدابوون و سەوداسەربوونە کە زۆر جار لە هەردوو لایەنی عەشقی حەقیقی و مەجازیدا تووشی مەولەوی دەبێت و پانتاییەکی هونەری بۆ شاعیر دێنێتە پێشی و زیاتر لە نێو کورەی عەشقدا دەیتوێنێتەوە ، ئەمەش هەمان ئەو عەشقەیە کە مەولانا بە مجنوون و دێوانە بوون ناوی بردووە

دەورێ دەر ساقی وەلای مخزووندا

لەیل ئاسا بویەر وەلای مەجنووندا

جامی جە سەهبای دیای بالاکەت

ئالوودەی غوبار تۆزی پالاکەت

بەو ناز و عیشوە وێت پێم دەرەوە

جستەی پەژموردەم ئیحیا کەرەوە

لێرەشدا وەك دەبینین مەولەوی پلەیەکی زیاتر لە قۆناخی خۆشەویستی دەبڕێت و مەجنوون ئاسا چاوەڕێ لەیلایە تا بەلکو بە دەرخستنی جوانییەکانی خەم و پەژارەی لێدوور بخاتەوە ،

عەشق لە ترازوی عەقلدا

هەروەك دەزانن عەقڵ سەرەکیترین فاکتەری جیا کردنەوەی مرۆڤە لە بوونەوەرەکانی تر و لە تێڕوانینی ئاینیشدا بە پێغەمبەری دەرونی ئینسان ناوی لێبراوە ، ئەمەش بەو مانایە دێت کە عەقڵ ڕێبەر و ڕێنیشاندەری مرۆڤە و پێوەرێکە بۆ جیاکردنەوەی چاکە و خراپە و دروستی و نادروستی شتەکان، بەلاّم عارفەکان پێگەی عەشق بەرزتر دەبینن و پێیان وایە ئەوانەی عەشق وعاشقی بە بێ عەقلی ناو دەبەن لە واتای عەشق تێنەگەیشتوون ، ئەم باسە چەمکێکی نوێی هێنایە کایەوە کە دواتر فەیلەسوّفە خۆرهەلاّتییەکان لەوانە ئبنی سینا و سۆهرەوەردی و ئیبنی عەرەبی تا... بوون بە ئالاهەلگری ئەو تیۆرە و پێیان وابوو کە سەرەکی ترین بنەمای جیهان عەشق و قۆناخە جۆراوجۆرەکانی عەشقن ، لەو سۆنگەوە حافز ئەو دونیابینییەی خستە بەر چاوی عارفان و مەی و مەیکەدەی کردە هەوێنی گەیشتن بە عەشق :

حریم عشق را درگه بسی بالاتر از عقل است

کسی ان استان بود که جان در استین دارد

به درد عشق بساز و خوش کن حافز

رموز عشق مکن فاش پیش اهل عقول

دیاره مەولەوی بە باشی لە ئامۆژگاری حافز تێگەیشتووە و ئەو ڕەمزەی دۆزیوەتەوە کە عارفەکان کلیلی دەرگای عەشقیان پێکردۆتەوە

عارفان چ خاس پەی وە حەق بەردەن
وەسییەتی حافز وە جا ئاوەردەن
دەفنت نە پەهلوی مەیخانە کەردەن
وەسەر خاکتدا سەبوی مەی مەڕدەن

جۆرە کانی عەشقی مەجازی لەهەڵبەستەکانی مەولەویدا

وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا مەولەویی بە هەموو قۆناخەکانی دونیای عەشق و خۆشەویستیدا تێپەڕیوە و لە ئاکامی ئەو قۆناخە هەستیارانەدا ئەزموونێکی بەرچاوی کەڵەکە کردووە و توانیویەتی خەرمانێك لە عەشق و خۆشەویستی لە نێو دڵ و دەرونیدا کۆ بکاتەوە و بیکاتە دەست مایەیەکی گرانبەها بۆ ڕێگای پڕ لە هەورازو ونشێوی عیرفان ، ئەگەر بمانەوێ جۆرەکانی ئەو عەشقە مجازییە دەستنیشان بکەین بێگومان دەبێ پێش هەموو شتێك ئاماژە بە عەشقی ڕۆمانسی مەولەوی بکەین کە تێکەڵاوییەکە لە پەیوەندییەکی ڕۆحی و حەزێکی جنسی عاقڵانە ؟

چون چیهرەی خەیاڵ ڕوخسارەکەی وێش
نەتۆی پەردەی دڵ مەعدوومی دڵ ڕێش
نمانا جەمین شای سۆسەن خاڵاڵ
کەم کەم جە گۆشەی لای سیا ماڵاڵ

وەك دەبینین لەم هۆنراوەیەدا کە بێ گومان وەسفی شۆخەکچێکی جافە مەولەوێ لە گەڵ ئەوەی ڕوخساری ئەو شۆخە کچە بە گیایەکی زۆر جوان و بە بۆن و بەرام وەك سۆسەن بەراورد دەکات تابلۆیەکی جوان لە سروشت و جوانی

ناوچەیەکی جوگرافیایی بە هەموو کەردستەکانییەوە وێنا دەکات ، ئەو عاشقە سەودا سەرە بەوەشەوە ناوەستێت و مانگی خەیالّی لە پەنای سیامالّدا دەدۆزێتەوە ودلّ و دەرونی پیّ رووناك دەکاتەوە

گۆشەی سیامالّ هۆردا دیاوە
چون مانگ نە گۆشەی هەورە سیاوە

عەشق خێزانی ، ئەگەر چی ئەم جۆرە عەشقە عەشقێکی گشتگیرە و پیّدەچێت هەموو کەسێك کەم تازۆر تامی کردبێت بەلاّم مەولەوی ئەو خۆشەویستییە دەگەیەنێتە ترۆپك وەك چۆن لە لاواندنەوەی عەنبەر خاتوونی هاوسەریدا دەلّێت :

هەر ماهیّ نەو بۆ حالّم پەشێوەن
چون هیلال شێوەی برۆی تۆش پێوەن
نە شەو راحەتم نە رۆژ دلشادم
شەو زولف و رۆ رووت مەوزۆ ئەو یادم

لە کۆتاییدا دەبیّ بلّێم باسکردن لە چەمکی عەشق لای مەولەوی شرۆڤەیەکی چڕ و پڕتری دەویّ و هیوادارم رۆشنبیران و مەولەوی ناسان لەو پەیوەندییەدا زیاتر و بەربلاّوتر ئەو ئەرکە بە ئەستۆ بگرن

سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە:
- دیوانی مەولەوی – مەلاعبدولکریمی مودەریس
- قیامتگاه عشق – عبدولکریم سروش
- انسان عاشق – کازم سادات اشکوری
- دیوانی حافز – احمد محمدی
- عقل و عشق از دیدگاه حافز

کاریگەری مەی و هەرمانۆ سافی لاو مەولەوی یەوە

کوورش ئەمینی

چکیارە : بە بۆنەو برێو هۆرکاریێ تایبەتییێ مەحاڵوو هۆرامانی هەرمانۆ گرذوو ئەدیبا و شاعێراش بە کەمێو تەرسیەود، متاومێنە جە یەرێ بەشێ : کێبیەی وەشکەرذەی ، زوان و ئەدەبیات خاڵبەندیشا کەرمێ. جە باردو کاروانکۆژە شۆڵەدارەکەو ئاسمانوو ئەدەبوو کوردی یانێو مەولەوی باڵاخانەو چەمی و شێعردکاشەرد بە وەرچەمێ جیاوازێ ، ڕاوینێ جۆراوجۆرێ دریاینێ . بەڵام **ئێمە گەرەکمانا تریشکێوە تازێ کەرمێرە و جە دامگایوی تازەنە قەرەوڵش پەی گێرمێ و تەماشاش کەرمێ** . ئوستاد مۆجتەبا مینۆوی جە کتێبوو نەورۆزنامەینە جە باردو خەیامی و شێعردکاشەرە واتەبێش : یاوگەو مەنزوورو خەیامی جە شەراوی حەر ئا شەراوە سووردنە کە مەستی مارۆ و واتەی شەراوی عێرفانی و رۆحانی هەڵێوی گەوردن . منیچ حەر سەروو ئا پەیلوایەرە و بە خاس وشکنای و ژیوایوی فرە چنی هۆنیەکێ ئا کەڵە پیایە ؛ ماچوونە : مامۆسا مەولەوی چا یاگانە کە باسوو ساقی و مەی و بادە و جامیش کەرذەن ، هەدەفش حەر ئا واتیلێنێ کە ئێمەیچ پا مانا بە کارشا بەرمێ و لەیەکدایشا بە مانای عێرفانی خەتایوێ گەورێنە و ئاکاموو ئی کاریە مامۆسا مەولەوی وزۆنە تەنگەلانێوی فرە تەسك و نالەبار و شێعرەکاش تا ئاستێوی فرە وار مارۆرە واری . پاسنە کە دیارا مەولەوی چنی مووسیقیچ ئاشنا بیەن و خاسش یەژناسان . چوونکەتیم حەر **وەختێو گەرەکش بیەبۆ ، بیاقۆنە سەرکەلوو وەشی و جە شادی بۆ کەیل و حەر**

پاسنە جە دنیاو تەوەنین و سەرسەختوو ئاوەزی بریۆ و بلۆنە ئەو دنیاو خەیاڵـی و زەوقی ، هاوارێو کەرۆ و چرۆ ئەو دەروێشی ؛ دەفەکێت بارە یـام مـاچۆ مـۆغنی گۆرانییێ واچە.

کرێڵ کەلیمێ: مەولەوی، ساقی، مەی، جام

وەرشیپان

شکەش نیەنە چنە هـەرمانێ گـرذوو ئـەدیبا و شاعـێرا بـە تایبـەت شاعـێرێ مەحاڵوو هەورامانی (بە بۆنـەو برێـو هۆرکـارێ تایبـەتیێ ئـا وەڵاتیـە) بـە کەمـێو تەرسیەوە، متاومێنە جە یەرێ بەشێ واریەنە خاڵبەندیشا کەرمێ(۱) :

۱ ــ کێبیەی وەشکەرذەی (هۆڤیەت سازی)

۲ - زوان

۳ - ئەددبیات

جە بەشوو هۆڤیەت سازیەنە پێسنە حەڵقێوێ پەیوەندیـدارێ بـەینوو ویـەرذە و نیسەو هۆرامانیەنە و حەر پاسنە جە تلاَنێوێ سـەرتەردوە پێـسنە بیـەی و کیانـێوی هامبەش بە هەرمانکەرذەی چنی شێعرێ و نارذەی برێو جە دەرذەدڵـەکا، داڵـغەکا، ئۆستورەکا، ویەرذەهامبەشەکا و حەز و ئاواتە ئاماکێ کارشا کـەرذەن و حـەر ئینـە لاو برێو فاکتێ‌تەرێنە بیەن بە هۆرکارو وەش‌بیەی هۆڤیەتێوی هامبەشی.

زوان :زوان پێـسنە بنـەڕەتی‌تـەرین فـاکتوو فەرهـەنگ و ئەتـەوەی، ئـێندە هەمیەتدار و یاگەگیرا کە بیەی ئێنسانی بە بێ زوان چێوێوی غەریب مرمانێ، بـە جۆرێـو متـاومێ ئێنـسانی حـەیوانی قـسەکەر واچمـێنە و جـە لایەنـێوتەرەوە هۆرگێرتەی ئی زوانیە ئەرکوو سەرشانو گرذ قسەکەرێڤو ئا زوانیەنـە؛ بـەڵام چـی بەینەنە کاریگەری نویسەرا، شاعێرا و ئەدیبا جـە فـرەو کەسـا سـەرتەرا و ئـەرکوو ئاذیشا چی باردوە ئێندە فرەن کە برێو وەخت مانایی زوانـی و گەشـەدای پـاذی بـە ئەرك و کار و هەرمانێ ئاذیشا لکـە مذریۆنـە (پەیوەندیـێوی وەراوەر و دوەلایەنـە).

زوانی شێعری مامۆسا مەولەوی حەر چن جە وەرچەموو یەکەمیەنـە ئینـا چـێروو **دەسـەڵاتوو زوانـی فارسـی و عـەرەبی‌یەنـە** بـەڵام بـە تۆهـۆردای، وشـکنای و

شی‌یەوەکەرذەی و ئەنەلوای دلێ تۆتۆ شێعرەکا؛ ئا وەختە بەرگنۆ کە چ گەوهەرێو ئینا دلێ کانوو ئی دیوانیەنە و خەزێنەو زوانیش چەندە پارێزنان. پێسنە حافێزی و هۆنیە وەشەکێش. ئەردنیای و واتەی شێعرێ سەروو بنەرەتوو کێشی وێمانەی((دە بر گەیی)) رەسەنی شێعرێش و دەس واز بیەیش جە خۆلقنای تابلۆکاشەنە؛ پێچەوانەو تەنگەلانوو عەرووزوو عەرەبی فرەتەر کەرذەن. بەلاّم **فاکتێوی هەمیەتدار و یاگە سەرەنج ئینە کە، چەنی کەسێو تاوانش بە زوانێو کە زوانی ئەذایی وێش نەبیەن پا گرذوو رێك و پێکی و زەریفی و وەشلاّنەیە شێعرێ بنیۆرەو پەل و پۆشا دۆ.** ئا زوانە جە لاو مەولەوی‌یەوە نامان سەروو قاقەزی حەر ئا زوانەنە جە لاو خانای قۆبادی، بێسارانی، سەیدی هۆرامی ، ئەحمەذ بەگوو کۆماسی، رەنجووری و ... خزمەتش پنە کریان و زوانوو شێعر و ئەدەبوو کوردستانی پەی فرە سەردەمانێوی بیەن. دەولەمەند کەرذەی زوانی هۆرامی بە تایبەتی و زوانی کوردی بەگرذین، بە هەرمانکەرذەی پا گرذوو باقەکەلیما و واچە تازا کە جە زوانێوتەرەنە ئارذێنێشەنە دلێ زوانی وەرباسی و بە **ماراپیشا، فاروو گۆرشا و تێکەڵکەرذەیشا چنی کەلیمە وێمانا؛ بوومیێش کەرذێنێوە و ئێندە رێك و پێك و نەرم و نیان دلێ تان و پۆ شێعرەکاشەنە نیاینێشەرە کە ئەجیۆت حەر ئەوەڵەوە هۆرامیێ بیێنێ.** حەر چن زوانی شێعری مەولەوی زوانێوی ئەدەبی و بە هێز و قۆرەتا؛ بەلاّم ئێندە سادە و نەرم و رەوانیچا کە خەڵکوو دلێ کۆمەڵگایچ خاس میاواشەنە و چنەش دوور مەگناوە.

ئەدەبیات: ئەگەر ئەدەبیاتی بە دوێ بەشێ: دەمواچ (واتەئی) و نویستەئی دەسەبەندی کەرمێنە؛ ئەدەبیاتی واتەئی و سەرزوانی بە بۆنەو چوارچۆ (ساختار)، تایبەتیەکێ و حەر پاسنە هێرشوو سەنعەت و تەکنۆلۆژی جە گرذوو بوارەکاشەنە ، فرەتەر ئینا وەردەمو هۆروشموو جە بەینلوایەنە. بەلاّم حەر پاسنە دیارا ئەدەبیاتی نویستەئی ماندگاریش بە بۆنەو بەڵگە و قەباڵەبیەیش فرەتەرا و حەر نەتەوێو ئی بەشە جە ئەدەبیاتیش فرەتەر و بە هێزتەر بۆنە، جە وەرچەمی فەرهەنگیەنە سامانێود فرەتەرەش هەنە و وەڵکەوتەتەرا. حەر پاسنە گرذێما مزانمێ؛ فرەتەروو

ئەدەبیاتی نویساری ئێمە جە شێعرێ کلاسیکێ وەش کریان و بنەڕەتی عەسڵیش نینا سەروو ئی بەشە جە ئەدەبیاتیەوە و دیوانوو مامۆسا مەولەوی یۆ جە سەرکەلە بەرزەکاشا. **به دڵنیایەوە متاومێ واچمێنە کە بیەی مەولەوی پێسنە ئەدیبێوی پایەبەرزی، کەلەبەرێوی قووڵ و وەرهەڵاش جە دنیاو ئەدەبوو هۆرامیەنە پەڕ کەرذەنەوە و کەردەنش سەرکەل.** کاریگەری شێعرێ مەولەوی سەروو ئەدەبیاتوو دلێ خەڵکی یانێو فوولکلۆر بە جۆرێو بیەن کە مەولەوی یەکەمین شاعێرێوا کە فرەو شێعرەکاش بە تەك بەیتی لاو گۆرانیەواچەکا و سیاوچەمانەواچەکاوە واچیەیێ و هەتالاو ئانەیە **جارجاریچ سەر و بنوو شێعرەکاش بریان یام کەم و زیاذ کریان و شێعرێوە تازێش چنە وەش کریاینە کە ئینە وێش تەنیا وەشەسیاوی شاعێری و تازە و زیندە بیەیی تابلۆ شێعرەکاش میاونۆ.**

شیپانە

جە باردو کاروانکۆژە شۆڵەدارەکەو ئاسمانوو ئەدەبوو کلاسیکوو کۆردیەوە یانێو مەولەوی باڵاخانەو چەمی و شێعرەکاشەرە بە وەرچەمێ جیاوازێ، ڕاوینێ جۆراوجۆرێ دریاینێ. بەڵام ئێمە گەرەکمانا تریشکێوە تازێ کەرمێرە و جە دامگایوی تازەنە قەرەوڵش گێرمێ و تەماشاش کەرمێ. چا وەرچەمەنە کە کەمتەر کەسێو تا ئیسە دیان پەیش و ڕاوینوو وێما؛ نەك کەلەبەرێو وشك و تەسکەنە کە بە پانایی و وەرهەڵایی چەمێ شابازوو بەرزا بەر وزمێ و واچمێ و دنیاو عێرفانیش دلێ جاموو مەیەنە و دەسوو ساقیەوە تەماشا کەرمێ. دیارا کە هەر کەس مەولەوی بژناسۆ و دلێ دیوانەکەیشەنە وەرذ بیەبۆوە و هەستش کەرذە بۆ؛ بەرکەوتەن پەیش؛ مەولەوی شێعرێش بە دڵ و بە هەست و خەیاڵ واتێنێ، نەك بە ویر و ئاوەز. ئینە وێش بیەن بە هۆرکاروو ئانەیە کە پەپوولەو خەیاڵیش هەر یاگێوە دڵش گەرەکش بیەبۆ نیشتەبۆوە و هەر جۆرێو گەرەکش بیە بۆ باڵێش فڕنای با. بە تایبەت چا یاگانە تاریفوو کەش و کۆی و وەسفوو تەبێعەتی و هەرد و کۆساریش کەرذەن نەخشێوی فرە ڕەنگین و ڕێك و پێکش خۆلقنان کە گۆلالەترین و دوورتەرین سووچ و پەناوپێچتەرین دیمەن وەروو چەماشەنە گۆم نەبیەن؛ بە

جۆرێو کە متاومێ واچمێنە ، ئەگەر مەولەوی نگارکێش بیایا بێشك نەققاشێو تەمام کارامە و هۆرودستیچ بەر ئەی. خەیاڵ و ئەنلوای دلێ دنیاو خەیاڵا گاهەز یەکەمین تەودن بنەڕەتوو بیناو شێعرێ بۆنە، بەڵام برێو وردەکاریێ و زۆرانی و پەنجەمارانی چنی کەلیما نینای دلێ تان و پێ شێعرێنە و مشیۆم بانێ کە بێ ئاذێشا هۆنیێوە نیەنە و هۆنیارێویچ نیا.

بەڵام لایەنوو ئێژانەوکێشانە کەرذەی ئێمە جە شێعرێ «مەولەوی» ساقی و مەی و ... پەیلواو نویسکاروو نی هێڵانە چا باردوە. سەروو لەیەکدای و شیەوە کەرذەی ئاکادێمی و زانشتی ددقوو دیوانەکەو شاعێری و کەسایەتیش دلێ تان و پێ شێعرەکاشەنە و پەی شیەوەکەرذەی ئی بەشە جە باسەکەی ئیشارێو کەرمێنە بە باسێڤوو ئوستاد مۆجتەبا مینۆوی جە کتێبوو نەورۆزنامەینە جە باردو خەیامی و شێعرەکاشەرە کە واتەبێش: یاوگە و مەنزوورو خەیامی جە شەراوی حەر ئا شەراوە سووردنە کە مەستی مارۆ و واتەی شەراوی عێرفانی و رۆحانی هەڵێوی گەوردن. منیچ حەر سەروو ئا پەیلوایەرە پێسە ماچوونە: مامۆسا مەولەوی چا یاگانە باسوو ساقی و مەی و بادە و جامی‌ش کەرذن، هەدەفش حەر ئا واتیلێنێ کە ئێمەیچ پا مانا بە کارشا بەرمێ و لەیەکدایشا بە مانای عێرفانی خەتایوێ گەورێنە و ئاکاموو نی کاریە مامۆسا مەولەوی ڤزۆنە تەنگەلانێوی فرە تەسك و نالەبار و هۆنی٥کاش تا ئاستێوی قیزدونی فرە وار، مارۆرە واری.

وەرچەموو ئەو شاعێرەکا

بە دڵنیایەوە جە دیوانوو فرەو هۆنیارەکانە، چا یاگانە یاوگە و هەدەفوو شاعێری جە ساقی، مەی، بادە و جامی، مانایوە عێرفانیە بیێنە، بە ئەوپەڕوو شانازییەوە هەتا لاو ئانەیەکە بە ئاواتوو ئەنەیاوای و زانای خەڵکانێوتەری پی هەدەفیە و تەرسنای و هاگاذار کەرذێشا و بە جۆرێو هاندایشا پەی لاو وێشا؛ رێك و راس ئیشارە کریان و حیچ پەنا و پێچێوش چنە دیاری نەذان: مەسەڵەن مەلا پەرێشان(١٣٥٦ – ١٤٢١م دینەوەر.کرماشان) جە ساقی نامەکەو وێشەنە پێسنەش واتەن [٢]:

ساقییا وەرە جامێ پەی مەستی

سوودم مەستییەن زیان ژ هەستی

جامێ کە مەغزم باوەرۆ وە جۆش

دۆنیا و مافیها بکەم فەرامۆش

...فیدات بام ساقی تەڕ زوانم کەی

من دەردەدارم دەوای گیانم کەی

ژ جام تەوحید یەکجار مەستم کەی

زەڕێ نابوودم بەڵکم هەستم کەی

.... تا کە بنۆشم وە یاد کەسێ

کە هەستی مەرگەن بێ ئەو نەفەسێ(ل ٢١- ٢٢)

یـــام ڕەنجـــووری (١٧٥٠ – ١٨٠٩م) چـــا یاگـــێنە کـــە باســـوو خـــۆدای و حەقێقەتیش کەرذەن بێ پەنا و پێچ و بە نەتەرسی و هاندای وەردەنگی بە لوای دلی مەیدانی بێ جام و بادە پێسنەشە واتەن:

ڕاگەی حەقێقەت بگیرە نە دەست

بشۆ نە مەیدان بێ پیاڵەی مەست (ل ١٤١)

مامۆسا مەولەویچ یاگێودنە کە گەردکش بیەبۆ جە عـێرفانی و خـۆذای بـاس کەرۆنە و واچۆ، چاچەنە بێپـەرذە و بـە نەوپـەڕوو شـانازیەوە قسـێش کەرذێـنێ و نمەتاوی قسەکاش بە جۆرێوتەر هۆرگێڵنی و لەیەکشا دەیوە کە مانایوتەرەشا چنـە و پەڕەوە خۆلقنان؛ مەسەڵەن جە یاگێودنە پەی ئانەیە ڕاسی واتە و درۆسـی قسـێش سەلەمنۆ، پێسنە یودمین و ئاخرین هەناسەیش تەنیا بـە زاتـوو نـەزا و نەمـەرگوو خۆذای قەسەم مودرۆنە:

ڕاستش هەر نێدەن نێزهارم کەردەن

قەسەم بەو کەسە نەزا و نەمەرگەن (ل ٣٥١)

یام یاگێودنە پەی کەرەم و بەخشای و لوتفوو خوْدای ئەوپەڕێو مەوینوْنە و پێسنە مارو زوان:

عیرفانەکەت کوْن، فامت کوْ شیەن

ئای پەی جێلوەی دوْس نیهایەت نیەن (ل ٢٠٩)

یام چاگەنە وێش مزانوْنە بێ ئەمری زاتوو پەروەردگاریش کەرذەن و ویروو قەبر و قیامەتی کەروْوە و جە ئاکاموو کاری تەرسیش هەنە بێ پەرذە و بێ ڕوو و بە شانازیەوە لالێوْوە خوْدالّەی و داواو بەخشای کەروْنە و گەرەکشا کە خوْدا جە هەلّە و سەرپێچیش چەم پوْشی کەرو و بە ڕەحم و کەرەموو وێش جە خەتایش ویەرو و عەفودش کەروْنە:

من وێم مزانوو بە ئەمریم کـــەردەن

نێتاعەی فەرمان عەبدیم نەبەردەن

...بەلاّم مشیو تو وە فەزلّەکەی وێت

کـــەردەی من نەبو بەهانە پەرێت

....جە بەحر کـــەرەم بێ بەشم مەکەر

شەڕ نەفسانی جە ڕاگەم لابەر (ل ٦١) و...

حەر چی وەرچەمەنە جە بارەو ساقیچەوە حەر پاسنە کە مامۆسا مەلا عەبدلکەریمی مۆدەڕیسیچ جە شیەوەکەرذەی و لەیەکدای دیوانەکەینە واتەنش تەنیا جە دوێ یەرێ یاگێنە کە وارەنە ئیشارە کریو، یاوگە و چەملواو مامۆسا مەولەوی جە ساقی،' پەروەردگار و زاتوو خوْدای بیەن و جە ئەو یاگەکانە ئامیانوو شێعرێش، خەم لابەر و ڕازنەروو ژیوای و ئاوای یانەکەیش حەر ئانە بیەنە

کە یاوگەو نی وتاریەنە:

ئێمە گشت فانی، هەر ئەودن باقی

نازوون وە بازووی پڕ نەیرووی ساقی

خەلاسیش دا پێت، وە یەك پەیمانە

ئازاد بیت جە بەند بەستەی پەیمانە (ل ٥٢)

کە نی بەستە شێعرێ پەی ئەودلاونای ئەوردحمانوو حاجی مەحموودی یارویسی واچیڤینە و هەدەف جە ساقی زاتوو ئەحەدی و پەیمانەیچ پیاڵەو شەرابوو مەرگی بیەن کە بیەن بە هۆرکار پەی مەرگوو کابرای و فەردش جە قەید و بەندوو جەستەی و دنیای ناسووتی رزگار کەرذن. یامکەتی:

بازارەن، وادەی مامەڵەن ساقی

هەی بگرە فانی، وەی بدەر باقی (ل ٣٢١)

کە ئەچیگەنە هاوار کەرۆنە و چڕای چڕۆ ئەو ساقی (خۆذا) و لاڵیۆشەوە ونە کە چی مامەڵەنە و دلێ نی بازاروو دنیاینە، ژیوای فانی و نەمانوو ئی دنیایە گێرە چنەما و ژیوای هەمیشەیی ئەو دنیایما دە پنە(باوەر بە جاودانی و بێ بنەیی ئەو دنیای). تا وا یاگێ ڕێك و پێکی نێژانە و کێشانەکەیما ئیجازەش دابۆ؛ تەنیا چی دوە یاگێنە بیەنە یاوگە و هەدەف جە ساقی خۆذا و هاوار ئەو خۆذای بیەن. جە بەقیەو دیوانوو شاعێریەنە و سەروو ئۆسلووبوو شیتەڵکاری ئاکادێمی دقیەرە و سەروو ئی باوەریەرە کە نویسەر یام شاعێر مەرذن و مشیۆم نویسەیش وشکنمێ؛ بەرگنۆ پەیما یام مەولەوی پاسنە بیەن، جەرەیانوو وتاردکەینە مەی؛ یام ئینە کە شێعرەکێش سەروو تەجرەبە و زمنێوی زەینی و ناهاگاویر یام «سووریالیزم»ێوی تایبەتیەرە بە مانای قامووسی واچەی، واتێنێ و مانای رواڵەتیەش چا دیاردە کۆمەڵایەتیا نەساینە و وەڵاتێوی وەرهەڵا جە مانایش پنە بەخشاینێ کە پەی ئێمە

تەم و لێڵاویا، یامکـەتی تـێکەڵاوێو جـە هـەر دوە رواڵـەتەکاو سـەری شێعرەکـێش نیەینێرە.

بەڵام چا یاگانە داواو شەراویشا کەردەن و یاوگەشـا تـەنیا شـەراوی سـووری هەنگووری بیەن، بە تایبەت ماموسا مەولەوی بە زوان پارێـزی و ڕەوان واتـەی بـێ پەنا و پێچ واتەنشا و نەبەرذەنشانە دلێ تۆ تۆ پـەردەی و نەشارانـشاوە . مەسەڵـەن ئەحمەدی خانی (١٦٥٠ - ١٧٠٧م) چانە کە ڕوە کەرۆنـە سـاقی و داواو شـەراوی جە ساقی کەرۆ تەنیا هەدەفش سەرمەستی و وەشیا:

ساقی تۆ ژ بۆ خۆدێ کەردم کە

یەك جۆرعە مەیێ د جامێ جەم کە

دا جامی ب مەی جیهان نۆمابت

هەرچی مە ئێرادەیە خویا بت (ل ٣٤٣)

یام خانای قۆبـادی (١٧٠٤ - ١٧٧٨م) ئاچانـە کـە باسـوو مـەی و سـاقیش کەرذەن، شێعرەکاشەنە دیارا یاوگەش حەر ئا شەراوە سوورە بیەنە مەسـتی مـارۆ و سەرودش کەرۆنە. مەسەڵەن جە هۆنیـێودنە شۆنۆ ئانەیەرد جە راوێ و شـکاری دەس کێشانێ؛ پێسنە ماچۆنە:

فەرماش تا ساقی، سادەی سیم ئەندام

لەب ڕێز کەرد قەدەح، جە بادەی گوڵ فام

نۆشاشان ڕەندان زوڵف بۆ عەنبەرین

پەیاپەی پەیوەست بە شادی شیرین (ل ٩٤)

ساقی سیم ئەندام، بادەی گوڵ فام بارۆ، باڵا بەرزێ و ڕێندێ عەییارێ و زوڵـف بۆ عەنبـەرێ کۆگـا و جـەمووٸـارا رازنـاوە و حـەر پـی بۆنـەوە شـادی و شـیرینی پەیوەست و بەردەوام بـۆ. را و شـێوەو هۆرچنیـەی واچـەکا و ئامیانـێو کـە پێـسنە لکنەری دلێ تان و پۆیشـانە هـەن؛ تـا ئاستـێوی بـەرز یاوگـە و پەیـــــــــلواو

شاعێری دیاری کەرۆنە. مامۆسا بێسارانیچ جە دیوانەکەشەنە فـردو یاگانـە و بـە تایبەت جە بەشوو (ساقی)ەنـە بـە بـۆنێ جیاوازێـوە هـاوارش نـەو سـاقی بـەرذەن. فێرێکانسوو هەرمانکەرذەی چنی ئی واچێ لاو ئا زاتە بەرزەیەوە، کاریگەری و بـە نرخ بیەیش میاونۆ:

ساقی کەی بۆ کەی، ساقی کەی بۆ کەی

بەشق دیدەی وێت، سا کەی مەبۆ کەی

جەرگم بی کەباب، ڕەنگم بی وە بەی

ئێنتێزارەنان، مەی باوەری مەی(ل ٣٢٣)

بەڵام خۆ چێگەنە دیارا ئی مەی‌یە حەر ئا شەراوە یاقووتی ڕەنگەنە کە ئیشارە کریا و ئا کەسیچە داواو ئی مەی‌شە کـەرذەن چـەنی مـەی ئاشـنا بیـەن و مـەیش ئەژناسان.

ساقی مەی داریم، ساقی مەی داریم

ئـــــــارەزووی نۆشای جامێ مەی داریم

هەر شەو تا سەحەر ناڵەی نەی داریم

پەی نۆشای جامێ، ڕەنگ چوون بەی داریم (ل ٣٢٥)

و حەر پاسنە کە وارەنە ماچێۆ ڕەنگـۆ مـەی و کاریگـەریش سـەروو خاسـی و خرابی مەی‌یەوە، حەر ئا کەسە مزانۆنەش کـە مـەیش وارده بۆنـە و بزانۆنـە ڕەنگـۆ مەی وەختێو پێسنە گوڵاڵە سووری بۆنە یـام هۆرگێـڵەی‌بـۆوە ڕەنگـۆ وەرنیـشتی و پێسنە شەفەقی سوور برمانۆنە بـادەش چ شەرابـێوا و کۆگـەت بەرۆنـە و چێـشت سەر مارۆ:

ساقی ناڵەی نەی، ساقی ناڵەی نەی

ناڵەم زگاردن، وێنەی ناڵەی نەی

جەرگم کەبابەن، ڕەنگ زایف چوون بەی
پەی چێش؟ پەی نۆشای جۆرعەی جام مەی
مەی گوڵ خونچە ڕەنگ، حەمرا چوون شەفەق
ساقی بێ مەی مەست، جەمین پڕ عەرەق (ل ٣٢٧)

مەولەوی و ڕەمەزان و مەی

بە لەیەکدای و شی‌یەوە کەرذەی ئی دوە وەرچەمە جە ژیواو مامۆسا مەولەوی‌یەنە سەروو شێعرەکاشەرە، بە ئی باوەڕیە میاومێ کە ئا **زاتە بەرزە؛ پێسنە مێزەرە بە سەرێوی وشك و ویر تەسك و چاكدەرەدامانێوی لارەبار و ئاوەز تەلبەن کریا نەبیەن**؛ هەتا لاو نانەیە کە بە جۆرێو متاومێ واچمێنە مەعدوومو عەنبەر خاتوونێ دەورانوو وێشەنە ئەگەر جە گرذوو خەڵکوو دەورووبەریش ژیرتەر نەبیەبۆ، بێ حیچ گاهەزێو یۆ جە سینە چاکەکا و نەتەرسەکا بیەن. ئاچانیشانە کە بێجگە چا دێرە شێعرانە ساقی حەر ساقیا و بە حیچ جۆرێوتەر لەیەك مەدریۆ و مانا مەکریۆنە؛ جە دوێ یەرێ ملەگایچەنە پەی باس جە حەراڵی و حەرامی مەی قسێش کەرذێنێ و پاسنە نیانشەرە و باروومش پەی کێشان کە حەرام بیاکەیش بە گیان و دڵ ئەسانش و قەبووڵش کەرذەن:

...مەلا جە کەسرەت لەوحش بۆ سادە
مەنسووخ نەزانۆ حەلاڵی بادە
زاهێد مایەی هۆش هیچ نەمانۆ پێش
پەشێو بۆ تەقواش، چوون مێزەرەی وێش
من نەوون وە تەنگ نەفامی‌یەوە
وێم بدەون وە دەس بەد نامی‌یەوە (ل ٤٧٠)

جە باسوو ڕەمەزانیچەنە تلانێوەتەر ملۆ سەر و ئانیشا کە ڕۆچێ گێرا و ئانێ کە بادە مودرا گێرۆ پێوەرە و لاو هەنترینیەنە ئێژانە و کێشانەشا کەرۆنە و

هۆرسۆنگناکۆش چانە دیاری مذۆ کە وێش سەر بە کام پۆلی مزانۆنە و وەشش کام گرۆی مەی. هەڵبەت ئینە گرذ بە ودرچەم گێرتەی سیماو فەرهەنگوو مەحاڵوو هۆرامانی و کەش و هەوا و ئاژەی زاڵ سەروو ئا فەرهەنگیەرە بیەن. یانێو پاسە نەبیەن کە ئاژەی فەرهەنگی، کۆمەڵایەتی خەڵکوو هۆرامانی و دەورووبەری چا سەرددەمنە، ودرچەمەنە نەبۆ و نویسەر وێش جە هاگا ویرشەنە یامکەتی چنی ویەرینوو ئا فەرهەنگیە لەیدە بیە بۆنە: مەرحەبای لیباس تاعەت پۆشانەن

ئــــــــەلوەدای کــــــــاس کــــــاس بــــــــادە نۆشـــــــــانەن

ساقی سا سەد جار وە نازت نازوو هۆردەر وە گۆڵبانگ سەدای (وامتازوا) (ل ٣٩٤)

کە پاسەش نیانەرە بە ئاما و لوای ڕەمەزانی دیاری مذۆ؛ تاوانبار کێن و ئایا بە نۆشای بادەی تاوانبار کریۆنە یام نا؟ یام دیسان بە ئامای مانگۆ ڕەمەزانی چانە کە ئێتر بە بۆنەو حەر هۆرکارێویەوە بیەن، بە ڕواڵەت نەلان پەی لاو مەی؛ پاسنەش دان ئەو بەر کە جە نی بابەتیە فرە خەمگین و پەشێوا و ڕێك و ڕاس و بێ تۆکڵ و پەردە واتەنش مەی حەر ئا شەرابە سوورە هەنگووریەنە و پێسنە خەییامی واتەن مەیخانەیچ حەر ئا یاگێنە کە دڵتەڕێ و لچ بە خوێ و ناسك و نازارێ ئینای چاگەنە و وەشی کەرانێ، بەڵام چی مانگەنە سەفاو مەیخانەی کۆمۆ بیێنۆوۆ، مات و دڵگیرەنە و شەوقوو قەذیمی نەمەنەن جە لاش:

مەی نە خۆم چوون من نە خەم ئەسیردن

مەیخانە سەفاش خەیلێ دڵگیردن

لوولەی تەراوێح وەش وەش مذۆ دەنگ

بێ ئاهەنگەن تار تەمووروەی ئاهەنگ (ل ٣٩٤)

پەی دما واتەیچش ئاخرین گرۆڵێو فیشەك لۆخۆ تۆڵەیش تەقنۆنە و بێ پەروا و نەتەرس پەی ئارذەی جەژنێ و ئازاذ بیەی بادەی پێسنە ماچۆنە:

هەی هێلال، هەی عەید خێزۆ جە یاران

وە ڕەغم گرۆی پەرهیزگاران

شادی دەر وە دڵ لای مەی خواراندا

خەفەت دەر وە جەرگ ڕۆزە داراندا (ل ٣٩٥)

دیارا چی گۆشە چەمەنە پێسنە خەییامی گەورەی، تـارەلاو ئانەیـە تـێژتەر و بە جەرگ‌تەر ویرش کەردەنەوە و ویر و ئاوەزوو وێش بە دەنگی بەرزتـەر و گـڵوەزێ ئایرین و گردارتەرە یاونانش خەڵکی و جەماوەرەنە بێ تەرس واتەنش. ئێژاو واتەیا، ئینەیچە وێش تەنیا پێچەوانەو ویرێوی تەسك و پادزەکارییێوی تەرسەزاڵ جـە تـان و تەشەر و لۆمەو خەڵـکی ئاسـایی و را و شـێوەو پەشـمینە پۆشـێوی ڕۆح وشـکیـا. چوونکەم خەییامیچ بە ئەژنەویـەی ئامـای ڕەمـەزانی پێـسنە جـارش دان کـە جـە ئاخروو مانگۆ شابانیەوە ئێندە مەی مودروو جە دلێ مانگۆ ڕەمەزانیەنە تا جەژنـە بەیوە مەست و کەلەلا و بێ هۆش و فام بوو:

مانگی ڕەمەزان نزیکە، پێمان ئێژن

مەی هەر چی هەیە بڕێژن و مەیچێژن

من هێندە دەخۆمەوە لە کلکەی شابان

مەست و کەلەلا بۆی دەکەوم تا جێژن (ل ٣١)

با چیگەنە لایێوتەر کەرمێوە لاو ویر و ئاوەزوو خـەییامی و نزیکـی ئەندیـشەو ئـا زاتـە بەرزیـە چنـی وەرچـەم و پـەیلواو مامۆسـا مەولـەوی سـەروو ئـێژانە و کێشانەکەرذەی چن دانە چوارینێ خەییامی چنی دلێگەروو چ٥ن دێرە شێعرێ جە هۆردەستوو باڵاخانەو چەمی؛ ئاذیچ تەنیا سەروو چـن دێـرە هـۆنییێ و ئیـشارێوی گۆلالە پەی هەر کام چاذیـشا و ئـەرکوو لەیەکـدای فرەتەریـشا وزمـێ سەرشـانوو وانیارە ئازیزەکا و بە ئاواتوو ئانەیە جە ئایەندێوی نزیکەنە شییەوەکەرذێوی فرەتـەر چی بابەتەنە وزمێ وەردەسوو وانیارە سەرەنجدەرەکاما:

خەییام: پرژاندی هەور لە دەشت و دەر بارانێ

بێ مەی، بێ دەمێ تامی ژیان نازانێ

وا ئێمە لە سەیری سەوزەزارین داخۆ

سەوزەی گڵی ئێمە، کێ بکا سەیرانێ ؟ (ل ٣٨)

مەولەوی: سەوزەی خاك پاك، یاران هامفەرد

فرەمان وە فەرشێ بەزم وێمان کەرد

کەو سەوزەی ئێمەیچ، نە کام هەردێ بۆ ؟

وە فەرش مەجلێس کام هام فەردێ بۆ ؟ (ل ٤٣٢)

یام حەر پی دلێگەرەوە یاگێوەتەرەنە، پێسنەش فەرماوان:

کەرد وە فەرش ڕای گۆزەر گای یاران

بەرد پەی پای هەردان، سارا و کۆساران (ل ٥٣٢)

هەڵبەت نینە تەنیا گۆشە چەمێو بێ، پەی سووچێوی گۆلالەی جە نزیکایەتی ویر و ئەندیشەو ماموسا مەولەوی چنی خەییامی گەورەی جەبارەو فەلسەفەو هەرمانکەرەی ساقی و کاریگەری مەی و جیاوازی سەرەنجوو ئا کەڵە پیایە چنی خەڵکی ئاسایی بە پاو ئاژەو ئا دەورانیە چی بارەوە. یاو گەو ئی وەردەمانە کۆتایە واتەی ئی قسێ بێ کە چا یاگێنە هەدەفوو ئی وتاریەنە و باس جە ساقی و جام و بادەی کریان، حەر ئا دلێگەر و یاوینکەنە(مەفهوومەنە) کە خەڵکی و جەماوەر جە واتە و ئەژنیەی ڕۆجانەشانە کارشا پنە کەرا و پا هەدەفەوە نامۆ ساقی و جامی بەرانێ.

یاگێ ئەرەمتەی چوارچێ باسەکەی

پەی سەلەمنای شیردو باسەکەی و پەی ئاشنا بیەی وانیارە گەشاوەزەکاما چنی دلێگەروو دیوانەکەو مامۆسا مەولەوی ودڵێ دەسپنەکەرذەی بە عەسڵوو وتارەکەی، پێویستش مزانمێ چیگەنە فرکانسوو ئامای برێو چا کەلیما کە فرەتەر یاوگەو باسوو ئێمەنە پی رواڵەتوو واریە نیشانەِ دەیمێ:

فرێکانسوو ئامای برێو جە واچە هەدەفەکا دلێ دیوانەکەو ماموسا مەولەوییەنە

واچێ	فرێکانس
جام	٥١
ساقی	٤٧
مەی	٤٧
بادە	٣٢
نەی	١٨
نەیچی	١٥
دەف	٢٠
مۆغنی	٨
مۆترێب	٩
دورد	٤

حەر پاسنە کە دیارا؛ مامۆسا مەولەوی فرەتەر جە گردوو شاعێرەکاما(لانی کەمەوە؛ ئانێشا ئێمە دەقشا مژناسمێ و وانتێنێماوە) چی کەلیما، کەڵکش گێرتەن و هەرمانەش پنە کەرذێنێ و تا کەلیمێوە لاو کەسێویەوە ودشەسیاوە و سەرسوودە نەبۆ ئاندە بەکار نمەی و گرذ یاگێودنە باڵا مەرمانۆ و هاوار مەکەرۆ.

دڵێگروو باسی

بە ئێژانە و کێشانە کەرڎەی و سەرەنجدای دیوانەکەو ماموسا مەولـەوی پـەیما بەر گنۆنە کە؛ خوڎا لاو مەولەوییەوە حەر وەشـی و زەریفـی و بـەزەیی و جـوانی و گەورەیی و چنەویەرڎەیی بیەن و هەر یاگێودنە کە باسوو خوڎای بیەن چی کـەلیما کەڵك گیریان و ئەگەریچ پاسنە نەبیەبۆ بـە جۆرێـو نـی کـارە و نـی وەشەسـیاویە نیشانە دریان و هەمیشە ئاخرین و ئەودڵـین پـەناگا و یاگـە پەرمایـێوە بیـێنە کـە بێ‌منەت متاڤۆ دەس هۆربرنۆ و داواو یارمەتی چاڎی کەرۆنە و حەر بـە ئـاوات بـۆ دەسش گیریۆنە و ڕەڎ نەکریۆوە. ئـێتر چیگەیچەنـە خـاس مرمانۆنـە کـە لایـەنوو دیەی پەی خوڎای لاو ئا زاتە بەرزەیەوە چنی خەڵکانوو دەورووبەریش جیاواز بیـەن و جە هەر حاڵێودنە حەر بە ئاواتوو بەزەیی و ئەگەر کە هەڵـە و سەرپیچیـێو رووەش دەینە، چنە ویەرڎەی بیەن:

یا جە گۆنای من کەردم ئاوانتەر
ڕەحمەت جە تاوان، من فراوانتەر
هەر تۆنی وە تاق دانا و تەوانا
تۆم هەنی، هەنی ئەو کێم بۆ هانا
خەریك کەردەی وێم و فەزڵ تۆم
ئێڎ متاونۆم، ئەو ملاونۆم (ل ٥٣٦)

ئێتر چا یاگاچەنە فشاروو ویروو سـەرمایەو خـامی ژیـوای ئینـا سەرشـەوە و وەرپەنگوو راو نیکنامی پاو لوایش بەستەن و جەبارەو بادەی و جاموو پەڕ جە مـەی قسێش کەرڎێنێ و هاوارش ئەو مۆترێب و ساقی کـەرڎەن؛ چیەیچەنـە دیـارا پـەی ئەژناسای و زانای بیـەن و چـی ڕانـە بـە تاقـێق کارامـە و چنـەزان بیـەن و یـاوان

سەرکەل و گەرەکش بیەن کە جە دنیاو خامی و کاڵی و نەزانای بلۆنە ئەو بەر و بە وەشنامی و سەربەرزیەوە، ئەگەر کە حەتا بنچینەو ژیوایش چێراو زوەرڕدْ کەرۆ و دۆنەش هەوارە و جە هەستیش (بیەی) ڤزۆنە، بیاڤۆنە تۆتۆ رۆزگاری و ژیوای:

های ساقی هەڵای سەرمایەی خامی

نمەذۆم وە دەس ڕای نیکنامی

باوەرە وەش وەش، سا دەی، هەی پەی کەی

تاف قەڵوەزەی ساف شیشەی مەی

مەوجش بنچینەم بذۆ وە هەمدا

هەستیم دۆ وە بەرد هەرد عەدەمدا (ل ٤٦٨)

یام: وەی گشت ئایرەوە خەیاڵم خامەن

بەختم نا پۆختەن فامم نەفامەن

وەی بڵێسەوە گەردێم باقی‌یەن

وادەی ئایرین بادەی ساقی‌یەن

فاکتێوی هەمیەتدار و سەرسوود کە مشیۆم چی ئەوەڵەوە واچیۆنە: ئینەنەنە کە مامۆسا مەولەوی، شەراب و بادەش ئەژناسان و جە ئاداب و ڕا و ڕەسموو کاری هاگادار بیەن؛ **بەڵام چانیشا نەبیەن سووچێوەنە بنیشۆرە و بە تەنیایی مەی بوەرۆنە و مەست کەرۆ و جە فەلسەفەو مەی حیچ نەزانۆنە. بەڵکووم جە نزیك بە سەدوو ئا یاگانە داواو بادە و مەی‌ش کەرذەن، ساقیچش چریەن و داواش کەرذەن ئەیچی، مۆترێب و مۆغنی و... یام کەسێوتەر بەی، تاکە کۆمەڵۆ هامفەردا جەم بۆ و نۆشانە و وارذەی بادەی مەزەش بۆ:**

مەینەت سەربەرزەن، شادیم زگارەن

ساقی! جامەکەت ئەمجار بە کارێ

بۆرێ وە مەجلیس لابەر پەردەی شەرم

وە دەورێ دیسان بەزمێ کەرمێ گەرم

تا مۆتریب وە ساز حەنجەرەی بێگەرد

هۆردۆ مەقامێ دەوا کەرۆ دەرد

بەڵ ناکا نەیچی بەیۆ جە لاوە

وە مەقامەکەی قەقنەس ئاساوە (ل ١٠)

دیاری کە هەرمانۆ یەکجاری و هۆرکەوتی نەبیێنە، چوونکەتی بە واچەو «دیسان»ی ساقیش چریەن و واتەنش پێسنە جارا بۆرێ پەی مەجلیسی و حیچ شەرمێوت نەبۆنە، ئێمە گەرەکمانا جە کۆمەڵۆ هامفەردانە ساقی قاو کەرمێ و بادە بوەرمێنە. دیسان پەی ئانەیچە بەزمەکە گەرم بۆ و گیرایی شەراوی و ڕەسایی دەنگی و بەرکەرذەی خەمی گرذێشا ئەوج و سەرکەلەنە با، نەیچی با چا بۆ و مەقامێو هۆردۆ؛ یام مۆتریب بەینە و بە دەنگێوی وەش کرکێو کەرۆنە و پێسنە وارانی وارۆ ملشارە و خەمشا شۆرۆوە:

ساقی باوەر ئەو، مەی دوو ساڵە

پێمدەر یەک جامێ، حاڵم بەد حاڵە

مۆغنی! کۆ کەر سازانت وە هەم

سەمتووری، تاری وە هەم کەرە جەم

نەیچی! سا لێدەر، قەزات وەماڵم

دەمێ دەر جە نەی، دەروون زۆخاڵم (ل ٢٠)

چیگەنە مەولەوی روە کەرۆنە ئەو ساقی، بەڵام بە تاکید، بە پەرمای بە ئەژناسای پێسنە گرد جارێوی، بەڵام با ئینجار مەی دوە ساڵە بۆ (زووم کەرذەی سەروو ئینەیەوە با مەی دوە ساڵە بۆ، یانێو کە خاستەر، نابتەر، پۆختەتەر و ماناتەر و ...) چوونکەتی ئێتر حاڵش بەد حاڵا و پا ڕاحەتیچە چارش مەکریۆ. شۆنیشەرە درێژە مذۆنە بە قسەکاش و ماچۆنە ئەی تۆ کاکەی گۆرانیە واچ سەمتوورێو و تارێوە پێودرە بارە تا نەیچی بەیۆ و بەزمێو گەرم کەرمێ. دیسان نەودرازنای کۆڕ و کۆمەڵێو. بەڵام کۆمەڵێوە تایبەتە، گلێردوەبیێوی یەکسەر ڕێك و پێك نەك گرذ عامی و گرذ پۆلێو جە خەڵکی بەیۆ پەی ناگەی و چانە ڕاش بذانێ. کۆمەڵێوە تایبەتە و کەسانێوی تایبەت؛ ساقی، نەیچی، مۆترێب و مۆغنی یانێو بە جۆرێو ئانە کە زانایینێ و حەر نا زانایێ گرذ جارێو خەییام نامێشا بەرۆ و بەرامبەر بە خەڵکی ناسایی دلێ کۆمەڵگای جیایشا کەرۆوە:

خوا دەردی داناوە، دەواشی دانان
مەیخانە بەرانبەرن بە دەروێش دانان
گەر بادە نەبایە لەم جیهانەی پڕ خەم
تاوێك نەدەمان ئەوانی **زانا و دانان** (ل ۳۲)

دیسانەوە پاسنە کە دیاریش دا مەولەوی چنی مووسیقیچ ئاشنان و خاسش مژناسۆ و تەمام گەرەکشا و وەشش مەینە چنەش. چوونکەتیم حەر وەختێو گەرەکش بۆ، بیاڤۆنە سەرکەلوو وەشی و جە شادی بۆ کەیل و حەر پاسنە جە دنیاو تەوەنین و سەرسەختوو ئاوەزی بریۆ و بلۆنە ئەو دنیاو خەیاڵی و زەوقی، هاوارێو کەرۆ و چرۆ ئەو دەروێشی؛ دەفەکێت بارە یام ماچۆ مۆغنی گۆرانیێ واچە و

نەیچی بۆرێوە و پەردێو ساز کەرە. پەی نانەیە کە بزانمێ مەولەوی جە مووسیقی زانانش و خاسش ئەژناسان، حەر ئینە وەس کە نامۆ فرەو ئامێراو مووسیقی پێسنە دەفێ، نەی، سەمتوور و تار و حەر پاسنە دەزگای مووسیقی پێسنە پەڕدەی، مەقام و شانازی و.. دلێ دیوانەکەیشەنە هەنێ و حەر یاگێوە گەرەکش بیەبۆنە، ئارذێنێش دلێ تان و پۆ شێعرێش:

مۆترێب بەو نەغمەی شانازیتەوە

یا بەو پەردەی پاك حیجازیتەوە (ل ٤٦٠)

بێجگەم چانەیە کە بە پاو وەختی و یاگێ ساقیش گەرەك بیەن و هاوارش ونە کەردەن؛ جە فرەو ئا یاگانە داواو مەی و جام و بادەیش کەرذەن شۆنۆ فەلسەفێوی تایبەت و جە وەرچەمێوی تایبەتەر دیان پەی باسی کە بە ڕاوینوو نویسیاروو نی وتاریە یام جە قوولایی و ئەوپەڕوو خەمینە بیەن و گەرەکش بیەن بە مەی کۆگاو خەمەکاش لابەرۆ و شێونۆ، یام جە بەرزایی و سەرکەلوو وەشیەنە بیەن و گەرەکش بیەن وشتەرش بۆنە؛ کە جە وارەنە هەردویشا ماچمێ:

خەم

خەم نە سەر جۆی هوون، سارای دڵ جەم جەم

بار چنی، چوون فەوج قافڵەکەی عەجەم

هەر وە زۆر مەندەن نیم نەفەس باقی

وادەی دەورەتەن، هانا، هەی ساقی!

دەورێ دەر وە ناز، وە پیاڵەوە

ژەنگ دڵ وە جام مەی بماڵەوە(ل ٤٣)

چیگەنە چوونکەتی خەمبار بیەن و خەم و خەفەتی فرە دڵشەنە بار بیەن و دڵش کەرذەن بە هوون، داواش جە ساقی نانەن مەی بارۆ و ژەنگۆ دڵیش بە مەی ماڵۆرە و کەرۆش دەرمانوو دەرذێ. جە یاگێوتەریچەنە پێسنە ماچۆ:

تەوق خەم گەردەن شەوقەکەم بەستەن
کەف پای شادیم، خار تێ شکەستەن
ساقی سا دەخیل جام مەی وە کەف
دەروێش نامانەن، کەفێ نە رووی دەف (ل ١٨٤)

داوا کاری جام و بادەی، ساقی تەڵەب کەرذەی و دەرمانوو گرذوو خەما جە مەی واستەی تا وا یاگێ بیەن کە تارەلاو نانەیە وەختارێو دۆکتۆر و حەکیم جە دەرمانی مەنێنێرە و نەتاوانشا سارێشکەروو دەرد و برین و زامی بانێ؛ مەولەوی دیسان داواو دەرمانوو دەرد و ئێش و زاموو وێش جە مەی واستەن و حەر ئاذش سارێشکەروو گردوو دەردەکاش پەی وێش نیانەرە و ئینە جە شێعرەکاشەنە حاشا هۆرنەگیرا و سەلەمنای ئی قسێ وێش هاوار کەرۆ. چانە کە ماچۆ:

نە حەکیمێوەن کەرۆ دەوای دەرد
نە تەبیبێوەن جە دڵ لا دۆ دەرد
سا نیسە ساقی جەمین جام جەم
وادەی نامانەن وە بان دیدەم (ل ٣٩٠)

ئی باسە و ئا فەلسەفە کە سەردو مەولەوییەنە گەشەش کەرذەن و چانە هۆرش دان، تا سەرە مەرگ و نزیکەوە بیەی کۆچی یەکجاری دڵێ ئاوەزوو

مەولەوی و چنی ناڎی هامرِا و تۆشەو تۆشەبەرەکۆ ویر و زانستیش بیەن و بە فۆرمێو و بە جۆرێو وێش ئەرمانانش کە نیشانە مڎۆ فەلسەفێوی گۆترەی نەبیەن و سەروو بنەڕەتێوی پتەویەرە نریانەرە و سەرچەمێوی پاك و بێگەردەنە ناویش وارڎێنە و ڕێك و پێك لوان سەر:

وەڵـــگ زیندەگیم ها بە هەواوە
دیمادیمشەن وە بــــای فەناوە
ئەلـــوددای تەءریخ کامەرانیمەن
نیشانەی ئاخر زیندەگــــانیمەن
یاران ویەردەن، نۆبـــەمەن دەی دەی
ئیسە وە کـــاردن ساقی نەشئەی مەی(ل ٤٢٥)

حەر پاسنە جە هۆنیۆ «ئێمشەو تەنیا بێ جەستەی زەبوونم» باس، باسوو داخۆ دڵی و دیسان هۆردای خەمەکان و چەی بارەنە بە ڕاوینوو دۆکتۆرەکا و زانایانوو زانستوو پزشکی دیسان سەرواز کەرڎەو زام و برینی و ئەوەکۆلنای زامێ پەترۆك بەستێ، چندە سەخت و چ سۆزێوش هەن. نی سۆز و ئێش و ئازارە ئێندە فرە بیەن کە مەولەوی وێش پێسنە قەقنەسی دیەنش و ناپاسنەش بەروسەن کە ئێشەو دەسوو نی گرڎوو خەماوە بەرشیەیم پەی نیا و ناخریچەوە دیسان پەنا بەرۆوە ئەو دەرمانوو خەمەکاش و نی جارە بە ئەوەلاڵیای و هاوار ئەو ساقی، پێسنە ماچۆنە:

ڕۆ جـــە شەو فێشتەر زار و زەلیلم
ساقی! ســا جامێ، ئەمجار دەخیلم
بدەر پێم نۆش کەم چوون هەردە جاران
وە ڕەغم گردین گرۆی مەیخواران (ل ٣) یا

مەینەت سەربەرزەن، شادیم زگارەن
ساقی جامەکەت ئەمجار وەکارەن (ل ١٠)

وەشی و شادی و زەوق

حەر پاسنە کە وەڵتەر نیشارەما کەرڎ؛ یۆتەر چا سات و وەختا کە هۆنیاری وەرباس بادەش گەرەك بیەن و ساقی‌ش تەڵەب کەرڎەن؛ وەختوو دیاری وەشی و زەوقی‌یەنە بیەن کە پاسنەش واستەن تا بە کیمیاو مەی، وەشیش فرە کەرۆ و رەنگ و بۆ و تامێو، تایبەتش دۆ پنە بەڵام نەك پێسنە وەشی و لەهڤ و لەعەبێو کە مەستی بارۆ و کار بیاڤنۆنە ئەو عەربەدەکێشی و سووکی بازاری، بەڵکووم تا وەشی و شادیە تایبەت بۆنە کۆمەڵۆ یارا و کۆگاو نەدیبا.

چەپەوانەو باسوو خەمی چا یاگانە باسوو وەشی‌دای و ژیوای بەخشی مەی کارەنە بیەن بە کەلیماتێو هەرمانە کریاینە و تان و پۆ شێعریۆ بە گەرێو چنیان کە تەقەڵێش گرڎ هەوڵ و هان و هێزدەر و نیشانێوە جە شەوق و ژیوای و وەشی و شاڎی بیەن. یانێو ساقی حەر تا کەسەنە شۆخ و شەنگ و وەش نەتوار و سەرزیندەن و مەولەوی‌یچ چنی نی نەتواریە ئاشنا بیەن و چاگەنە نی باسە ئامان وەردەوە، جە واچێ سەرزیندێ کەڵك گیریان؛ یانێو حەر تا فاکتە کە پەی لوای سەرکەلی و هۆرلوای پەی سەری پێویست بیەن:

ساقی پام بەستەی زنجیر پیرین
دەستم دامانت وادەی دەسگیرین
چابۆك بەو رەفتار بێ دردنگەوە
خەرامان بەو ناز باڵای شەنگەوە (ل ٤٥٩)

نی ویر و ئاوەزە و نی فەلسەفە بەرزە لاو فرەو زانایا و ئەدیباوە بە پاو وەختی و

یاگێ حەر پا شێوە لاو مەولەویەوە، بیەن و فرێ چانیشا پاسشا ویر کەرذنەوە. پێسنە هۆردەستی گەورە فێردەوسی تووسی جە شاکارد گەورەکەشەنە واتێوی حەر پی مانا و دڵێگەرشە هەن و تارەلاو ئانەیە وەختێویچ باسوو پیری وێش کەرۆنە کەلیماتێ حێماسی و رەزمی بە کار بەرۆنە. پێسنە ئانەیە کە یاگێوە جە شانامەنە جەبارەو پیری وێشەرە چێوێو ماچۆنە پی دڵێگەرە کە: پیری خەریکا جە منەنە هێز و قۆردەت گێرۆنە؛ یانێو خەریکا پیر بوونە. حەر چی بارەوە جە برێو یاگێنە هۆرچنیەی کەلیمەکا و رێك و پێکی‌شا و شۆنۆ هەنترینیەرد نامای و بەزم و ئاهەنگ و حەر پاسنە مووسیقی دڵێ تۆ تۆ کەلیمەکا نێندە وەش‌کەوتە و دەقدریا ئامان کە حەر وێشەوە بنیاذمی جووڵنۆ و تەکانەش وزۆنە و بەزمێوی وەش و شاذیدەرش مذۆ کە ئەویەرش نیا:

جە تۆ قەهقەهە، جە پیاڵە مەی
جە ساقی ها دەی جە ئێمە با بەی (ل ٤٧٠)
ساقی باك نیەن جە سەردیی دەی، دەی
هەوا وەش کەرذن، نەشئەی نۆشای مەی (ل ٢٧٩)
ساقییەن، بادەن، نەسیمەن، بادەن
بۆڵبۆڵ جە دەورەی گوڵان ئازادەن (ل ٤٧٣) و ...

یام زمسانەنە وەختێو کە دنیا بە ڤەرڤێ چەرمێ نەرمەساو دریان و تۆفوو هەوای سەردی گۆشوارەش کەردەن ئەو نەرمە گۆشوو مەحبووبی بێگەردی و هەرزدڵۆ وەشەسیاوێشا وەشە کەرذێنە، گردوو نینیشا دەلیل و سەبەب مارۆ پەی هاوار ئەو ساقی و بادەی: ئەی مەحبووب خاس، وەی بینای تەمام مەناڵۆ پەی بەزم؛ ساقی و شیشە و جام (ل ٢٧٩)

یام حەر سەروو تا دەقە وەڵینەیەوە و جە وەهارەنە وەختارێو قەتارەو گۆراڵا، دلێ ترۆپڵە ترۆپلانە سەرە بەر مارا و شێڵمی و قەمامەیچ بە شنەو شەماڵی و بە لارەولەنجە دەس کەرا هۆرپڕای و قرمەو قەڵوەزا و هاژەو ڤەرڤاڤێ گرذێشا جەم با، مەولەوی دیسان چڕۆوە ئەو ساقی و بادەش گەرەکا تا وەشیش فرەتەر خۆماریش مارۆ:

جەی گۆشە خاستەر نیەن مەسکەنێ
ساقی گیان ئامان خۆمار ئەشکەنێ
هـــــۆرێزە، سۆبحەن، دڵ تازە خاوەن
شنۆی پای کاوەن، گۆشەی سەراوەن (ل ٤٣٢)

یانێو چاگەیچەنە کە مەولەوی وەشش بیەن و سەرکەیف و سەرووەش ژیوایش بەردەن سەر، پەی لوای سەرکەل و لیکم کەرذەی وێش جە شادی و بەزمی، دیسان هاوارش ئەو ساقی کەردەن، پەی بادە ئارذەی.

ئاکامەوو باسی

مەولەوی جە ئاسمانو ئەدەبوو کلاسیکوو کوردیەنە پێسنە هەسارێوی شۆڵەداری بیەن و تریفەو ڕۆشناییش ئیسەیچ حەر مەنەن، بەلام بە داخەوە تا ئیسە ئا پاسنە ئێژاو ئا زاتەبەرزەیەنە لەیەکدای و شیەوە کەرذەیوی ڕێك و پێك سەروو دیوانەکەیشەوە نەکریان. چی تریشکە تازێنە کە ئێمە دیایمێش پەی، مەولەوی شێعرەکێش بە دڵ و بە هەست و خەیاڵ واتێبێنێ، نەك بە ویر و ئاوەز و سەروو بنەڕەتێوی وشك و برێنکی عەقڵفەرمانیەوە. چی وەرچەمەنە باسوو ئێمەن جە بارەو ساقی و بادەیەوە حەر پاسنە مامۆسا مەلا عەبدلکەریمی مۆدەرێسیچ جە

شی‌یەوەکەرذەی و لەیەکدای دیوانەکەینە واتەنش تەنیا جە دویٚ یەریٚ یاگێنە یاوگە و چەملواو مامۆسا مەولەوی جە ساقی، پەروەردگار و زاتوو خۆڎای بیەن؛ بێجگەم ئینیشا جە ئەو یاگەکانە کە شێعرەکاشەنە باسوو مەی و ساقی‌ش کەرڎەن، دیارا یاوگەش حەر ئا شەراوە سوورە بیەنە مەستی مارۆ و سەرووەش کەرۆنە. بە لەیەکدای و شی‌یەوە کەرڎەی ئا وەرچەمە جیاوازیٚ جە ژیواو مامۆسا مەولەوی‌دنە سەروو شێعرەکاشەرە، بە نی باوەڕیە میاومیٚ کە ئا زاتە بەرزە پێسنە مێزدرە بە سەرێوی وشك و ویر تەسك و چاكدەردەدامانێوی لارەبار و ئاوەز تەلبەن کریا نەبیەن؛ تارەلاو ئانەیە کە بە جۆرێو متاومیٚ واچمێنە مەعدوومو عەنبەر خاتوونیٚ دەورانوو وێشەنە ئەگەر جە گرڎوو خەڵکوو دەوروبەریش ژیرتەر نەبیەبۆ، بیٚ حیچ گاهەزێو یۆ جە سینە چاکەکا و نەتەرسەکاو دەورانوو وێش بیەن.

سەرچەمیٚ:

١) برێو نیشتێبای چاپی و مانایی و وەرچەمیٚ لاریٚ جەبارەو سەیدی هۆرامی و شێعرەکاشەرە و ڕاوێنوو ئێمە، کوورش نەمینی

٢) د. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٢

٣) دیوانی بێسارانی،لێکۆڵینەوە و لێکدانەوە حەکیم مەلا ساڵح، ویراستار حسین سبحانی، ناشر: ویراستار، چاپی یەکەم ١٣٧٥ی هەتاوی.

٤) دیوانی مەولەوی، کۆکردنەوە، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوە و لە سەر نووسینی مەلا عبدالکریمی مدرس، چاپی یەکەم، بڵاوکەرەوەی کوردوستان، زستانی ١٣٧٨ی هەتاوی.

٥) چوارینەکانی خەییام، وەرگێراوی هەژار، ئینتشارات سروش، تهران ١٣٧٠

کاریگەری شاعیرانی رابردوو لەسەر مەولەوی و مەولەوی لەسەر شاعیرانی هاوچەرخ و پاش خۆی

حەمەرەشید ئەمینی

سەرەتا وەك پێشەكی وهەواڵێ

هەرچەند لەسەرمەولەوی لەم چەندساڵەی دوایەدا زۆروتراوەو زۆریش نوسراوە، بە تایبەت لەو چەند گۆنگرەو كۆبونەوەی وەك، كونگرەی سەقز، كونگرەی سلیمانی و سەرشاتە، كونگرەی سنە، هەمایشی یەك رۆژەی تازئاوای سەلاس وە....... لە ئەوكۆڕو كۆ بونەوانەیش بە سەدان وتارو لێكۆلینەوەی ئەدەبی و زانستی لە سەرئاساری ئەو نەمرە بەلگەی راستەقینەی ئاستی پایە بەرزی و كەسایەتی مەولەوەیمان بۆ دەس نیشان ئەكرێت، لەكەناری ئەوانەیشدا چاپی ئاسارەكانی بە تایبەت دیوانە شیعرەكەی كەبەشێوەی هەورامی نوسیویەتی، لە لایەن هەندێ لەنوسەرانی ناوداری كوردەوە چەندجارچاپ وەرگێرانی لەسەركراوە، ئەگەربلێین هێشتا نەمان توانیوە بە تەواوی ئەركی خۆمان بە نیسبەتی مامۆستا مەولەویەوەی جێ بەجێ بكەین بێ جێ نییە !؟

هەروا زۆربەی بەڕێزان ئاگادارن مامۆستا مەولەوی ئاساری زۆری لە شوێن بەجێ ماوە ئەوانەی تا ئێستا کەوتونەتە بەردەست (دیوانە شیعری بەشێوەی هەورامی لە٣٢٦٠ دێڕ) (الفضیلە بە عربی لە٢٠٣١ دێڕ) (العقیدە بە شێوەی کرمانجی ناوەڕاست لە٢٤٥٢دێڕ)(الفوانح بە فارسی لە ٥٢٧ دێڕ)داو نامیلکەیە لە سەر ئادابی تەریقەی نەقشبەندی و......، لە نێو ئەم ئاسارانەیدا زیاتر ئەو دیوانە شیعرەی بە شێوەی هەورامی نوسراوە چاپ کراوەو کەوتوەتەبەردەستی هەموان، هەتا هەندێك وادەزانن مەولەوی تەنها ئەو دیوانە شیعرەی هەیە، ئەگەر بەچاوێکی زانستیانەش سەیری ئەم دیوانەی مەولەوی بکرێت ئەتوانین بەیەکێ لە شاکارانی ئەدەبی کوردی و پاراو پڕماناو ڕەوانترین شیعرەکانی سەردەمی خۆی دەس نیشان بکرێن، بۆوێنە باسەیری ئەم دێڕەی بکەین.

دیارەن دیدەم هەم دەرد نۆمەن

ئەمجاریش جە نۆ ئارەزووی تۆمەن

ئەوانەی ئاگاداروشارەزای ئەدەبی هەورامین بەوەی دەزانن (ئەمجاریش) لانی کەم دەبوایا (ئەمجاریچ) بنوسرایا، کەچی مامۆستا مەولەوی بە ئاگاداری لەوەی کە سێ پیتی (ج وچ) بکەونەپشت سەری یەك چەندە دەربڕین یان (ئەدایان)گرانە، هاتوە لەپیتێ کە زیاتر لەکرمانجی ناوەراست کەلکی لێ وەر ئەگیرێت وەرگرتوە، ئەگەر دەلێن شیعرەکانی نەرم و ڕەوانن زیاتر لەو شوێنانەی کە پێویست بووە لەوشەگەلی زاراوەکانیتر یان زمانەکانیتر بە جوانی کەلکی وەرگرتوە، لە کەناری ئەوەیشدا باشترین فنونی ئەدەبی بەکارگرتەوە لەلایەتریشەوە لە شیعری

شاعیرانی پێش خۆی بە تایبەت شاعیرانی فارسی زمان بە جوانی ئاگادار بووەو کەڵکی لێ وەرگرتوون، لەزۆر شوێنیشدا تێکۆشاوە بۆ پاراو کردنی زمانەکەی، ئەمانەش بەتێك را بوون بە رچەو ریباۆی قوتابخانەی مەولەوی و تا ئەمڕۆیش بەردەوامە.

وەك هەواڵێ

لە کەناری ئەوەیشدا بەداخەوە تا هەنوکەیش هێشتای لەدوو بوواری سەرەکی دا هەرمانی ئەوتۆ لەسەر شیعرەکانی نەکراوە.

یەکەم: راستە بۆ یەکەم جار ئەرکو ماندو بوونی چاپی کەوتە ئەستۆی مامۆستای نەمر مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، هەرواکە خۆیشی فەرمویەتی (هەرچۆن بێ من ئەوەی لە توانامبا بوو کردم، وە نەبێ بڵێم کەم و کورتی لەئیشەکەما نییە، چونکە پرۆژەی وا هەرگیز بە تاقە کەسێك بە بێ کەم و کورتی ناهێنرێتە دی)، کە چی ئەوانەیش وا چاپی دوو بارەو ئۆفسیدو وەرگەڕانیان لەو دیوانەدا کردوە، نەهاتون بە شێوەیەکی بەراوردکاریو زانستی ناتەواویو هەڵەکانی راست کەنەوەو شیعری شاعیرانیتر کە بەناوی مەولەوی و یان هی مەولەوی بە ناوی کەسانێتر لە چاپ دراون جییا کرێنەوەوله جێگای خۆیان بنوسرێنەوە.

دووهەم : هێشتای زۆرێ لە شیعرەکانی مەولەوی لە لایەن شوێن کەوتوانو لایەنگرانی ئەو ئەدەبە بە نارێکی و نادروست دەخوێنرێنەوە، بەتایبەت گۆرانی بێژانی هەورامان، کە ئەو جۆرە خوێندنەوەش لە زۆر شوێندا ئەبێتە هۆی لە دەس دانی باری مەعنی و فەنی شیعرەکان.

ئەمانەو هەندێ هۆکاریتری وەك کەڵك وەرنەگرتنی ئاساری شاعیرانی کوردە بە شێوەی نەرم ئەفزاریو دوور بونیان لە رەوەندی دیجیتاڵی

مودێرن و چەند هۆکارێتر، برای بەرێزو هۆگری فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی کاك عەبدوڵای حەبیبی لە شارۆچکەخنجیلانەکەی نودشە پرۆژەیەکی لەم بابەتەی لە سەر مەولەوی راگەیاند، کە ئەتوانم بڵێم لە ئاستی خۆیدا کەم وێنەوپڕ بایخ بوو، کاتێ چوین و لە نزیکەوە ئەو بەرێزەمان بینی و بە وردی باسی پرۆژەکەی کرد، زۆر پێ خۆشحاڵ بوین و بەڵێنیشمان پێ دا لە رادەی تواناو دەسەلاتی خۆمان یارمەتی بدەین، بابەتی پرۆژەکەیش ئەمە بوو، کە دیوانی مەولەوی پاش بەراورد کردن لە گەڵ چەندەها نوسخەی دەستنوس وزۆربەی ئەو دیوانانەی کەچاپ کراون و شیعرە چاپ نەکراوەکانیشی کەڵك وەرگیرێو، ئەوەی مامۆستا مەلا عەبدولکەریم بکرێت بە سەرچاوگەی هەمویان، پاش ئەوەی لەگەڵ چەند کەسێکی خاوەن رائیی و بۆچون لەم بابەتە، بە تایبەت مامۆستا ئەحمەدی نەزیرو کاك موحەممەدی فەهیم لە سنەو ماموستای مومنی نوری وخوالێخۆش بوو کاك یوسفی رەسوڵ ئابادی و کاك مومنی یەزدان بەخش و بەندەیش لە شاری پاوە لەچەند دانیشتنێکی بێ وچان دابەراورد کاری ئەو هەرمانەمان بە ئەنجام گەیاندو زۆربەی ناتەواویەکانی راست کرانەوە، لە دوای ئەوەش هاتینە سەر ئەو رایە کە پاش نوسینەوەی دوو بارەیان مامۆستا موحەممەدی فەهیم بە دەنگە خۆشەکەی و دەربڕینێکی دروست بیان خوێنێتەوە، ئەو کاتە بە شێوەی نەرم ئەفزاری لە سەر سیدیو راگەیاندنەکانی وەك ئەنترنێتو میدیاکانا بڵاو بکرێتەوە، تا ئیدی هەتا ئەگەر کەسێ غەیری هەورامیش بە جوانی شێوی خوێندنەوەو بەیانی دروستیان بزانێ چۆنە ؟، لێرەدا ئەرکی سەرەکی و ماندوو بونی بێ وچان کەوتە سەر شانی بەرێزان کاك عەبدوڵای حەبیبی و لە دوای ئەویش مامۆستا موحەممەدی فەهیم، کاتێ ئەو هەرمامانەیش بە ئەنجام

گەیشت، هاتینە سەرئەو رایە لەگەڵ چاپی دوو بارەی دیوانەکەیدا ئەو سیدیانەیش بڵاو بکرێنەوە، ئەگەرچی ئەمەیش لە خۆیدا ماندوو بونێکی کەی وا بە شوێنەوە، کەچی مامۆستا مەولەوی لەوەی زیاتر مافی وا بە سەر ئێمەوە، ئەدەبی کوردیش خۆی بە قەرزاری دەزانێت، بەس ئەو ماندوو بوونەمان لە بەرابەری گەورەیی مەولەویدا شتێکی زۆرکەمەو تەنها ئەتوانین بڵێین کەهەستی خۆشەویستی خۆمان بە نیسبەتی ئەو پایە بەرزەوە دەربڕیوە، ناتوانین بڵێین ئەم هەرمانەی ئێمە کاملترین دیوانی مەولەویە لەم بابەتەوە، ئەبێ چەندەها ئەوەندەیتر ماندوو بن تا بتوانن هەنگاوێتر ئەم ئەرکە بەرەو پێش بەرنو تیشك هاوێژێ بخەنە سەرباری ئەدەبی ئاسارەکانی مەولەوی بە تایبەت ئەم دیوانە شیعرەی.

ئەوا منیش وەك قوتابیەکی ئەم قوتابخانەیە، بەگویەری توانای خۆم لەو کورتە وتارەیدا دەمەوێت کاردانەوەی شیعری شاعیرانی رابردوو لە سەر مەولەوی و هی مەولەوی لەسەر شاعیرانی هاوچەرخ و پاش خۆی بخەمە بەرچاوی لایەنگرانی ئەدەبی کوردی، هەرچەند لە هەندێ شوێندا ئاماژە بە برێ لەو کاردانەوەیانە کراوە، بەتایبەت کاك حەکیمی مەلا سالح لە کتێبێ شیعرە چاپ نەکراوەکانی مەولەوەی، منیش ناڵێم تەواوی ئەو بابەتانم دەسنیشان کردون بە راسی ئەگەر بمانەوێ هەرمانێکی چڕو پڕی ئاوا بخرێتە بەردەست زۆر لەوی زیاتر کاتی پێویستە کەلە کۆڕو کۆبونەوەیەکدا دەست نیشان ئەکرێت، تێگۆشاوم شتانیکیش دەست نیشان کەم کەزۆربەیان تا ئەمڕۆ باسیان لەسەر نەکراوە.

کارتێکردنی شاعیرانی رابردوو لەسەرمەولەوی.

ئەگەر هاتو لە روانگایەکی زانستیو لێکۆڵرانەوە سەیری دارێژراوی شیعرەکانی مەولەوی بکەین، بۆمان دەر ئەکەوێت کە هەندێ تایبەتمەندی بۆخۆی دەس نیشان کردوە، بێ گومان زۆرێ لە سەر ئەم باوەڕەن لە شاعیرانی رابردوو کەمتر کەسێکمان هەیە وەك مەولەوی کاریگەری لەسەر شاعیرانی هاوچەرخوو پاش خۆیش دانابێ، پێش ئەوەی بچمە سەر ئەم باسە بابزانین خودی مەولەوی زیاترلەکام شاعیری پێش خۆی کەڵکی وەرگرتوە، ئەو کەسانەی کە شیعرە کانی مەولەویان بەوردی خوێندوەتەوە بەوەی باش دەزانن لە شاعیرانی رابردووی هەبوون کەسانێکی خاوەن دەسەڵات لە ئەدبیاتی فارسی و کوردیدا، کە کاریگەریان لە سەر رەوتی ئەدەبی مەولەوی داناوە، بەتایبەت ئەدەبیاتی فارسی و شاعیرانی وەك (خەیام، سەعدی، مەولانا، حافز، ئەنورەی و.......) لە شاعیرانی کوردی پێش خۆیشی وەك(بێسارانی، خانای قوبادی و وەلی دێوانە وە.......) جییگای خۆیەتی لێرەدا ئاماژەیەکی کورت بە و کەڵك وەرگرتنەو هەستی نزیکایەتیی هەندێ لەو شاعیرانەی بکەین.

سەرەتا دەچینە سەر کاریگەری (خەییام) لە سەر مەولەوی، ئەوەی راستی بێت عومەری کوڕی ئیبراهیم ناسراو بە خەییام، کەلەسەدەی (پێنجەم و سەرە تای سەدەی شەشەمی هـ ق) دا ژیاوە، بە زۆرینە کاریگەری لەسەر شاعیرانی پاش خۆی داناوە، بەتایبەت شاعیرانی کوردو بەراشکاوی ئەوکاریگەریەی لە سەر مەولەوی زۆرتربووە، بۆ وێنە.

خیام =

ابر آمــــدو بازبر سبــزه گریست
بی باده گلـــرنگ بایـد زیست
این سبزه که امروزتماشاگه ماست
تاسبزه خاک ما تماشاگه کیست

مەولەوی=

ســـەوزەی خاك پای یاران هام فـەرد
فـرێمان وەفـەرش بەزم وێمان کەرد
کەوسەوزەی ئێمەیچ نەکام هەردێ بۆ
وەفەرش مەجلێس کام هام فەردێ بۆ

لێرەدادەقـاودەقی کاریگـەری لەوشـیعرەدا دەرکـەوتوە، هـەتا وەك ئەوەیەکە وەرگێڕانێکی ئازاد لـە سـەر ئـەو چوارێنە کرابێت، کەچی لە شوێنی کەدا مەولەوی بەکەڵك وەرگرتن لە رەوتی خەییام توانیویەتی ئەو هەستەی، بە شێوەیەکی تایبەتی خۆی دەر برێو شتانێك بڵێت کە زۆر لـە خەیامەوە نزیکن، وەك ئەمانەی خوارەوە.

خیام =

ازآمــدنم نبود، گـردون را ســود
وازرفتن من جمال جاهش نفزود
وازهیچ کسم نیزدوگــوشــم نشنود
که این آمدن،رفتنم ازبهرچه بود

یان=
آنهاکه کهن شــدند، آنهاکــه نونــد
هرکس پس ازآمدن یکایک بروند
این کهنه جهان به کس نماند جاوید
رفتنــد، روند، دگـــرآینــدوروند

مەولەوی=

هەرچی دیت وەچەم شی وەسەفەردا
هــەرچــی مــەوینــی هــانە گـوزەردا
کەس حـاڵی نەبی، وە هیچ نەفـاما
ئەوپەی چێش ویەرد ئێدپەی چێش ئاما

خیام =
این اهــل قبــور خـــاک گشتنـدو غبار
هــرزره زهرزره گــرفتند کنار
آه این چه شرابیست که ناخورده دردست
بیخود شده، بیخبرند از همه کار

مەولەوی=

چوون نەدڵ شنۆی مەزەی مەی داران
بدیە چۆن وە تۆی لۆنگێ مەویاران

خیام =
روزی که گذشت ازو یاد مـکن
فردا که نیامده است ازو یاد مـکن
برنامـده و گــذشتــه بنیـاد منه
حال خوش باش وعمر برباد مکن

مەولەوی=

ویەردە ویەرد، هەولێ پەی باقی

ئەمجار یە دەروێش، یە نەیچی وساقی

لەم وێنانەدا جارجار لە چەند چوارێن ئیلهامی وەرگرتوە شتێکی وتوە کەلەوانەوە زۆر نزیك بووە، جۆری تریشی وەك ئەو دووانەی دوایە بە تاکە دێڕ ئەو هەستەی دەربڕیوە، وابزانم ئەو وێنانەی بۆ خەییام بەس بێو دەچینە سەر شاعیرکەی پایەبەرزی کەی فارسی زمان، کە ئەویش مەولانا جەلالەدین موحەمەدی بەلخییە کە لێرەدا ئێمە تەنها بە مەولانا ناوی ئەبەین، ئەم دوو شاعیرە یانی مەولەوی ومەولانا جییا لە شێوازی ئەدەبی ونزیك بونەوەی رواڵەتی شیعریان زیاتر لە روانگاو اندیشەی عیرفانیەوە لە یەك نزیك دەبنەوە و لە ئەوپەڕی جوانی دا لەگەڵ گیانو هەستی مروڤـ پەیوەندی ئەگرنو بەرەو دنیایەکی تایبەتی خۆیان رای دەکێشن، دەبا لە باتی ئەوەی کەزیاترلەم بارەیەوە بدوێن دەروازەیە لە نزیکایەتی ئەو دوو روانگایە ئاواڵە کەین و بە چەند دێڕێ لەو دوو کەسایەتیانە دڵۆپی لە چاوگەی زەلاڵو بێ کۆتاییان لێوێ تەڕ کەین پەردەیە بەلادەین.

مەولانا= دفع کن ازمغـــزو ازبینی زکام

تا ذبیـــح الــه آیـد درمشـــام

بازکن دوچشم را از موی عیب

تا ببینی باغ و سروستان غیب

مەولەوی=

هـەرکەسێ دانش نەفـامش نەبۆ

بینـــی عیـــرفانش زوکامش نـــەبـــۆ

گـــروفتى دەمـاخ نەدابۆ پەرداخ

پەى پەى بۆى ئازيز مەيۆش وەدەماخ

مەولانا=

چون قلم دروصف اين حالت رسيد

هم قلم بشكست وخودكاغذدريد

مەولەوى=

نەدڵ يادراز سـەحفەى نامەشەن

نەسەرپەنجە هۆش گرتەى خامەشەن

مەولانا=

گرزيک تلخى كنم فريادو داد

خاک صد ره برسر اجزام باد

مەولەوى=ئەرهەرسات دەردێ دەرديوتەرچەن

بەيۆماچـوئاخ پەيدەردێ هـەنى

مەولانا=

تومگومارابدان شەيارنست

باكريمان كارما دشوار نيست

مەولەوى=

ياجە گوناى من كەرەم ئاوان تەر

رەحمت جەتاوان من فراوان تەر

مەولانا=
خندەازلطفش حکایت میکند
گریەاز مهرش شکایت میکند

مەولەوی=
مەیل وقین هەردووهەرجەشەخسێوەن
جەریمەوخەڵات شێوەی کەسێوەن

مەولانا=
آنکە دل بیداردارد،چشم سر
گربخسبد برگشاید صد بصر

مەولەوی=
دیدەی سەر ئەرشی دیدەی سڕکافین
ئیددای مونافین ئەودەوای شافین

مەولانا=
کاشک غیراز تو آگانبودجان من
خودندانستی بجزجان معنی دان من

مەولەوی=
ئاخ پەی خەڵوەتێ بدیام وەبێ خەم
سیوای تۆ دیدەم کەس نەدیام وەچەم

یان = لە وڵامی نامەی (مراد میرزا)حیسام ول سلتەنە راستەو خۆ بە فارسی باسی مەلانا ئەکات وەك:

نیست ذاتم همچو ذات مولوی
یاکلامم چون کلام مثنوی
لیک گویم با امید بس قوی
بهردرویشان حسام الدین توی

یان لە نامەی بیست و چوارەمی یادی مەردان دێڕێکی بە فارسی هێناوە زۆر لەئەوی مەولانا نزیکە وەك:

مولانا =
نی حدیث راه پرخون میکند
قصه های عشق مجنون میکند

مەولەوی =
نی نشان از چون بیچون دهد
عاشقانرا شور مجنون دهد

ئەم جۆرە وێنانەیش لە شیعری ئەو دوو کەسایەتیە ئەدەبیانە زۆرنو ناکرێت لەوی زیاتر لێرەدا لە سەری بڕۆین، هەروا لە پێشدا ئاماژەم پێ کری نزیکایەتی ئەم دووشاعیر زیاتر لە روی ناوەرۆکی شیعرەکانیاندایە، کە ئەو نزیکایەتیەش ئەبێ لە روانگایەکی عیرفانیەوە سەیریان بکرێت تا ئەو جوانکاریانەباشتر ببینرێن.

یەکێتر لەوشاعیرانەی کە کاریگەری لە سەر مەولەوی هەبووە حافزی شیرازیە، ئەگەر بە وەردی سەیر شیعرەکانی مەولەوی بکەین بۆمان دەرئەکەوێت کەیەکێ لەو شاعیرە فارس زمانانەی کە زیاتر ناوی لێ بردوە، حافزی شیرازی بووە وا دیارە بەوردی شیعرەکانی خوێندونەتەوە بۆوێنە.

عارفان چە خاس پەی وە حەق بەردەن

وەسیەتی حافــز وە جا ئاوەردەن

دەفنت نە پەهلوی مەیخانە کەردەن

وەسەر خاکدا سەبوی مەی مەڕدەن

دەر ئەکەوێت ئەمەی بۆ ئەو بەیتانەی وتوە کە باسی (سەبوی) مەی و زیاتر ئەوەی کە میخانەی کردوە بە مەنزڵ ماوا خۆی وەك(مقام اصلی ما گوشه خرابات است.....)

وە یان ؛

حافز بۆ وە عەشق مەستانی یا هوو

بپێچەش نە دەور باهووی بێ ئاهوو

ئەمەیش زیاترئەو باوەڕمان بۆدەر ئەخات پەنابەرانی حافز روئەکەنە شیعرەکانی تابزانن بەمورادی خۆیان دەگەن یان نە؟ یان ئەمەی خوارەوە کە زۆر لەیەکەوە نزیکن وەك ئەوەیە کە مەولەوی بە وەرگێڕانێکی ئازادەوە لەو شیعرەی حافزە کەڵکی وەرگرتوە.

حافظ =

ساقی به نور باده برافروزجام ما

مطرب بگو که کارجهان شدبه کام ما

مەولەوی =

مــــوترب مقامێ دەردم ناچــارەن

ســـــاقیاجــامــێ دۆس ئینتـــزارەن

ئەو نزیکایەتیەی هەستی مەولەوی لە گەڵ حافزا زۆرنو بەس تنها بە نیو دێڕ لە هەردوولا قەناعەت نەکەین وەك ئەمانەی خوارەوە.

حافظ =
بیا که پرده گلـــریز هفت خانه چشم
مەولەوی =سوچنان تمام هەرهەفت پەردەی چەم

حافظ =
پیــرانه هوای جوانی است درسرم
مەولەوی = پیــران مشیۆ تاف جــوانیشان بۆ

حافظ = می خواست گل که دم زندازرنگ وبوی دوست
مەولەوی - گوڵ چون روی ئازیز نەزاکەت پۆشان

حافظ = چگونه سر خجالت برآورم بردوست
مەولەوی = ئەوبە شــــەرمـــەوە مەذیو بە وەردا

حافظ = کاروان رفتو تودرخواب و بیابان درپیش
مەولەوی = بێــدار بەر جـــە خـــاو کاروان ویەرد

حافظ = درد آه سینـــــه نالان مــــن
مەولەوی = سا هەر سوز جۆش ئاه سەرد من

وە یا لە هەندێ شویندا لە باری فەنی ئەدەبیـەوە لەیـەك نزیـك بـوون وەك.

حافظ =
به مژگان سیه کردی هزاران رخنه دردینم
بیا که از چشم بیمارت هزاران درد برچینم

مەولەوی =
ســـەرد بیـــەن گەرمی شەوق هام دەردان
گەرمـــەن سەردی زەوق جەرگەی هام فەردان

لیرەدا حافز بە چاوی (بیمار) نەخۆش هەزاران دەردی پێ دەرمان ئەکات، کە چی مەولەویش دەڵێت (گەرمەن سەردی زەوق) کە ئەم جۆرە دارشتنەی فنونی ئەدەبیە لە هێنەی کەمتر شاعیرەوە بینراوە،کەلە فەنی ئەدەبیدا پێیان دەوتر (تضاد = طباق) یان دژی یەکو وەك یەك نەبوون، ئەمەیش لە باری دارشتەی هۆشو عەقڵەوە پەسەند ناکرێت کە شتێك هەم دژی یەك بێو هەم بۆ لێکدانەوە سازگار، کەچی بەراستی ئەوان ئەم هەرمانەیان کردوە ؟!.
یان لەو نامەیەدا کەبۆ موحەممەد ساڵحی فەخرول عولەمای دەنوسێ راستەو خۆ لە دوو دێری حافیز لە دوو شوێنیدا کەڵکی وەرگرتوە وەك:

ای مگس عرصه سیمرغ نه جولانگه تست
عرض خود می بری وزحمت ما می داری
ســـاقی مـــگر وظیفـه حـــافظ زیاده داد
کآشفتــه گشت طـــره دستار مـــولـــوی

ئەمانەو زۆرها شتی کەمان لەو دوو شاعیردا بەرچاو ئەکەوێت کە زیاتر لەوە ئەبێتە هۆی بەدرێژا کێشانی ئەم چەند دێرە، ئەگەرچی بە زۆرینە لە شیعرەکانی شیخ سەعدی وئەنوەری و جامیش کەڵکی

وەرگرتــوە، وادەزان هــەر ئــەوەیش بــەس بێــت بــۆ نزیکایــەتی هەســتی مەولەوی لە شاعیرانی فارسی زمانـەوە، دەبـا بـزانین لـە شاعیرانی کوردی پێش مەولەوی کامیان کاریگەریان لـە سـەر داناوە ؟ مەولـەوی لـە کـەناری ئــەوەی شــیعری زۆربــەی شــاعیرانی فارســی و تارادەیــەکیش عــەرەبی خویندوەتەوە، لە شیعر شاعیرانی کوردی پێش خۆیشی بێ لایـەن نـەبووە، ئەوەی لە نێو شیعرەکانیدا بەدەر کەوتوە ئەتوانین بڵێین زیاتر شـیعرەکانی بێـساران وخانـای قوبـادی و وەلـی دێوانــەو تارادەیــە شــیعری شــاعیرانی یارسـانی خوێندوەتـەوەو کاریگـەری هەندێکیـشیان لـەنێو شـیعرەکانیا بـە روناکی دەرکـەوتوە، ئـەوەی کـە خـودی مەولـەوی بڵێـت بێـسارانی زیاترلـە هەرشاعیرانیکەی کورد توانیویەتی ئەوکاری گەریەلە سەر مەولەوی دانێت وسێبەری بەسەرشیعرە کانیدا هەبێت، ئەگەرچی جارجار لەشاعیرانی کەی وەك وەلی دیوانە ناو دەبات، کە چی رەنگی شیعرەکانی وەلی دیوانە کـەمتر لە رەوتی ئەدەبی مەولەوی دا خۆی بەدەرخستوە.

دەبا بزانین ئەو رەنگ دانەوەی بێسارانەی چۆنە بە سەر مەولەویـەوە، ئەوەی کە سەر چاوەکان بە ئێمە دەڵێن بێـسارانی نزیـك بـە (١١٠) سـاڵ پێش ئەوەی مەولەوی چاو بـە دنیـا هـەڵبێنی کۆچـی دوایـی کـردوە، کەبـە یەکی لە گەورەترین شاعیرانی کـوردو بناغـە دانێـری سبکی (رۆمانتیـك) دێتە ئەژمارەوە، بەس ئەگەر مەولەوی پـەیرەوی ئەوقوتابخانەیـە کـردوەو پاشان بۆخۆی رەوتێ یان باشتربڵێن قوتابخانەیەکی تایبەتی بۆخۆی دانـاوە کە پاشان زۆرێ لە شاعیرانی کەی پاش خۆی پەیرەویان لێوە کـردوە ، ئـەو بەهرەو کەڵك وەرگرتنەیش لە زۆر شوێندا بە ناوبردنو هێنانی دێڕێ یـان زیـاتر لـە بێـسارانی، وەیان بێ نـاوبردن کـەڵکی لـەنیوە دێـڕێ یـان کـەمتر

وەرگرتەوە، سەرە تا لەوشوێنانەی دەست پێ ئەکەین کە ناوی بێسارانی هیناوەو هاوڕێ لەگەڵ شیعرەکانی.

بێسارانیـەن نەتۆی فـەرد من
(خەم چەنی خەمان زوومەبۆ ساکن)

یان =

نەوای ویرانەی دڵ کـەرۆ ئاوا
چەنی بەستەی فەرد بێساران ماوە
(ئینەگردجەوەخت ناڎانیم بیەن
فەسڵ سەرمەستی وجـوانیم بیەن
ئیسە هاجەگرد پەشیمانیم بەرد
واڎەی پیریمەن جـوانیـم ویەرد
کـۆچ دوایمـەن یاوانـم نۆبە
نۆبەی تۆبەمـەن کـەرم دار تۆبە)

یان =

های رەحمەت ئەوقەبرسەودایی کامڵ
سەرمەشق مەینەت بێساران مەنزڵ
(یانـە وێـرانی هـەروەمن ئامـان
مـەتاوو گرتەی کـەسێوتەر دامان)

لە هەندێ شوێندا شیعری هێناوە بێ ئەوەی ناوی بەرێت، وەك ئەم دوو وێنەی خوارەوە.

(یاکاغـــەز برِیان یامـــەڵامەردەن

یاخـــۆ عارتەن دۆس وەیاد کەردەن

غەمگین مەنیشە غوم بڎەر وەباڎ

فـــەڵەك نمازۆ کـــەس وەخاترشاڎ)

یان=

(ئەودۆزەخ چِشەن عەزابش جەگۆن

دۆزەخ هەردۆزەخ دووری باڵای تۆن)

کە چی لە زۆر شوێنی کەدا بەبێ ئەوەی ئاماژەیە بە بێسارانی بکات لە نیوە دێرێ یان کەمتر کەلکی وەرگرتوە، وەك ئەمانەی خوارەوە.

بێسارانی =

بەوێنەی پرشنگ کۆرەی کرِنەسەر

هـــەناســـەم رێزەی دڵ مارۆ وەبەر

مەولەوی=

هـــەناسەم رێزەی دڵ مارۆ وەبەر

سەرکەردەن زووخاو جە زام خەتەر

بێسارانی=

منیچ بەوقوربان منەت بارەنان

قـــوربانی قـــوربان بـــاڵای یـــارەنان

مەولەوی=

ساتۆیچ من وەرە وەقوربانی کەر

من وە قـــوربانی رای رەبانـــی گـــەر

بێسارانی=

بەرمەیۆ نەپای بەرزە موغاران

شەماڵ مەشانۆش چوون زوڵفی یاران

مەولەوی=

بەڕەزا بەو چین توغـــرا تاتاوە

شـــەماڵ مـــەشـــانۆش یانێ وەی لاوە

بێسارانی=

ئیسەپەی دووری قیبلەم مەناڵو

گـــەرد پاوپاڵاش وەمـــوژەمـــاڵـــو

مەولەوی=

جیاتی موژەی خەستەی باڵاکەت

چێش بۆ وەجاڕووی گەرد پاڵاکەت

بێسارانی=

ئاهوی خۆتەن خێزدیدێ تیرخەتا

تاتاری رەوێڵ ناف مـــوشك مـــەتا

مەولەوی =

ئاهــوی خــۆتەنی فەیزئیلاهی

ناف ناف راهــی جــەمــە تا ماهی

ئەمانەوچەندە ها وێنـەی تـری لـەو شێوەیە لـە دیـوانی مەولـەوی دا بەرچاو ئەکەوێت،کەلەوە زیاتر وادەزانم بە درێـژا کێشانی ئـەم باسـەبێت، دەبا بزانی شاعیرانی تر توانیویان لەپـەروەردە کردنـی هەسـتی مەولـەویـدا نەخشیان هەبێ، یەکێتر لەو شاعیرانە کە مەولـەوی کـەڵکی لـە شـیعرەکانی وەرگرتـوە (خانـای قوبـادی)یـە ئـەم شـاعیرە پایـە بـەرزەیش یـەکێ لـە کەسایەتیە ئەدەبیـەکانی سـەدەی (١٢) کۆچی بـووە کەبـە داخـەوە ئـەبێ بڵێن تـا بـە ئـەمڕۆ ئاسـارەکانی بـە شـێوەی سەرچـەم جـەماوەریو چـاپ نەکراون، لەبەر ئـەوەی ئێمـەیش پـەنامان بـردە سـەر هەنـدێ لـە بـەیازوو دەست نوسـەکانو بـرێ لـە چـاپ کراوەکانیـشی تـابزانین مەولـەوی چـۆن سەیری خانای قوبادی کردوە، بۆ وینە لەلاپـەڕی(١٣٧) دیـوانی مەولـەوی ماموّستا مودەڕیس داتاکە دێڕێ هاتوە، کە ئەو تاکـە دێـڕە لـە پارچـەیەکی خانای قوبادیدا بە ناوی (زونارم بەستەن........) ئەو دێڕە هـاتوە، ئـەویش خودی دێڕەکەیە :

تاوە زوڵف و روی تۆ تەماشامەن

ئەدای نمای فەرز سوبح و عیشامەن

جێگای ئاماژەیە کە ئـەم پارچـەی (زوونـارم بەسـتەن.........) مامۆسـتا (فخرول عولـەما)یش بـە ئـاڵو گـۆڕێکی کەمـەو لـە چـەند دێرێکـی کـەڵکی وەرگرتوە.

لە راستی دا بۆم دەر نەکەوتوە کەئەوتاکە دێرە، ئایا مامۆستا مەولەوی لەکاتی خۆیدا خۆشی لەو دێرە هاتوەو لە کەناری شیعرەکانی خۆیدا نوسیویەتیو پاشان بە ناوی ئەمەوە لە چاپ دراوە یان بە راستی هی مەولەویەو تێکەڵی شیعرەکانی خانا بووە، بەڵام من لەسەر ئەوباوەڕی نیەم کە ئەمەی دوایی بێت وادەزانم کەسانی دی بەناوی مەولەویەوە نوسیویان، لەبەر ئەوەی ئەگەرخودی مەولەویش بایا دەینوسی هی خانایە، بابزانین لە لایەتریشەوە ئەوتاکە دێرە لەنێو ئەوپارچەی خانادا زۆربە جێیە.

لەشوێنی کەدا هەیە کەمەولەوی کەڵکی لێ وەرگرتوە، ماموستا حەکیمی مەلاسالح لە کتێبی شیعرە بڵاو نەکراوەکانی مەولەوی داکەلە ساڵ ١٣٧٦ هەتاوی بەچاپی گەیاندوە لە لاپەڕەی (١٧) بەولاوە نزیك بە (١٥) دێری لە خانای قوبادی هێناوە کە زۆر لە شیعری مەولەویەوە نزیکن، من ئەوانە پات ناکەمەوە دێمە سەر ئەوانی کە خۆم لە شوێنانی کە دەرم هێناون، بۆ وێنە.

خانا =

بەوتەور جەشەوان مەشیم وەپارێز

ڕێز ڕێخ جەپام نمەکەرد ئاخێز

مەولەوی=

تۆکەڵ گەل گەلگەل وەچەم مەکەردی

پارێز پای ڕێز ئەستەم مەبەردی

خانا =

سفیـــدی ئامـــا سیـــام بـــەردەوە

مەنزلگای دوورم نزیك كەردەوە

مەولەوی=

سفیدیم ئاوەرد سیاییم پێ رەشت

هەفتم كەردەوە رووم نیا لە هەشت

خانا=

پیركـــەفتـە كار قامـــەت قـــەواخم

شـــەریك مـــەینەت رەفیق ئاخـــم

مەولەوی =

سەنگی سەنگی بارتاوان زۆروەردەن

پیری بەدنامەن قامەت خەم كەردەن

خانا =

هەرچەند شایستەی حەبس تەقدیرم

بە ئاب ســـزای نار ســـەعیرم

مەولەوی=

هەرچەند شایستەی عەفون نەداروون

روی شەرمەندەگی وەدەرگات مارووون

خانا=

مەئیوسم کەردەن هەوای نەفس شووم

بغەیرجە زاتت کەس نیەن ئەرجووم

مەولەوی=

نەفس بەذکردار بێ دین بەدبەخت

شووم سەرگەردان خەیالآت سەخت

ئەگـەر تـەواوی ئاسـارەکانی خانامـان دەسـت بکـەوتایا لـەوی زیـاتر نزیکایەتیمان خاناو مەولەوی مان دەست ئەکەوت، ئەگەرچی ئەوانـەیش لە رووی ناوەرۆکەوە هەندێکیان جییاوازن، کەچی لە روی رواڵەتیەوە وەك ئەوەیە لە هەستی یەك شاعیر دارژابن.

یـەکێتر لـەو شـاعیرانە کـەدەبێ لێـرەدا ئامـاژەی پـێ بکـەین (وەلـی دیوانە)یە کە ئەویش بۆ خۆی جێگا پەنجەی لـە ئـەدەبی کوردیـدا دیـارە و بە عاشقێکی دڵو داوی (شەم) ناسراوە کە مەولەوێ رێز بو ئـەو عەشقەی دادەنێە لەنێو شیعرێکیدا باسی ئەکاو دەڵێت.

گامەویەرد نەسەر هوون چەمەی چەم

تەکرار مەکەرد فەرد دێوانەکەی شەم

(ســـەیر سەر بەردان لەیلآخان کەردی

ئەی شەم حەیفت کەرد جەمن ویەردی)

یان ئەمانەی خوارەوە کە زۆر لە یەکەوە نزیکن.

وەلی دێوانە =

مورغ ئەرواحم جەتەن بێزارەن

دنیا نە دێدم زولماتو تارەن

مەولەوی =

دنیا نە کێجاو تاریکە شەوبی

جەلاورۆشنیش جەلام چون خەوبی

وەلی دێوانە=

هەرمن وەبێ شەم گڕاگڕگڕیام

زەنگ بەد نامی نەعالەم زڕیام

مەولەوی =

من نەون وەتەنگ نەفامی یەوە

وێم بدەون وەدەس بەد نامی یەوە

وەلی دێوانە=

زوان بە رێزەی شەکەررازەوە

دەنگ وەسەدای خاس وەش ئاوازەوە

مەولەوی =

فەرمابێت وەلەفز شەکەر رازەوە

گاجە روی عیتاب گا وە نازەوە

لە زۆر شوێندا وەکو بەرداشتی ناوە رۆکی لەو شیعرانەی وەلی دیوانە کەلکی وەرگرتوە وەك ئەم دوو دێڕەی.

وەلی دێوانە=

ئەو شـــەوشەمێ بی جە سیابانان

من تۆم کەرد وەشەم خەسرەوی خانان

من تۆم کەردوەشەم شۆخ شاپەسەند

نام تۆم جـــەبەزم نامە وانان وەند

مەولەوی =

من بیم خـــەریدار کالآی بالآکەت

من بیم وەســـەرگەرد گەرد پالآکەت

باعیس گـــەرمی بازاڕت من بیـــم

جـــەلای ئاینەی روخســـارت من بیم

لە لاپەڕی ٤٥٠ دیوانی مەولەوی مامۆستا ملاعەبدوالکریمی مودەڕیس دا تاکە دێڕێ هاتوە کە ئەوتاکە دێڕێ لە پارچەی (چراخم وەلام.........)ی وەلی دێوانە دا هاتوە، هەتا لە دەستنوسێکی کۆنیشدا من ئەوپارچەیەم دەست کەوت ئەو دێڕەی تێدا بوو، وادەزانم هی وەلی دێوانە بێت، ئەویش ئەمەیە :

نەبە رۆ ئارام نەشەو خاومەن

چوون چەم گل کەران گلاراومەن

بە سەیری لە سەرئەم شیعرانەو چەندەها وێنەیتر لەم بابەتە، بەو قەناعەتەی ئەگەین بەراستی مەولەوی بە ئاگاداریەکی زۆر لە شاعیرانی پێش خۆی دەستی داوەتەپێنوسو توانیویەتی رەوتێکی تایبەت بۆ خۆی لە

ئەدەبی کوردیدا داڕێژێت کە ئەمڕۆ بە قوتابخانەی مەولەوی دەناسرێت، ئەو ئاگاداریو توانای دەسەلاتی ئەدەبیە وای کردوە هەرلە سەردەمی خۆیداکاریگەری لە سەرزۆربەی شاعیرانی هاو چەرخ و پاش خۆیش دانێت، دەبا سەرەتا چاوێ بخشێنین بەنێو ئاساری هەندێ لە شاعیرانی هاوچەرخی و پاش خۆی.

مەولەوی و شاعیرانی هاوچەرخ و پاش خۆی

یەکی لەو شاعیرانە شیخ موحەممەد سالحی فەخروالعلمایە بەنازناوی (حەیران) کەبە داخەوە تابە ئەمڕۆ بە شێوەیەکی سەرجەم ئاسارەکانی جەماوەریو نەکراوەو زۆربەیان لە نێو بەیازو دەست نوسەکانا ماونەتەوە، مامۆستا (حەیران) ئەگەر چی سالی لە دایك بونی روون نەبوە تەوە، بەلام سالی کۆچی دوایی هەر ئەو سالەی بووە کە مەولەویش لە دونیا دەر چووە، یانێ سالی (١٣٠٠هـ ق) بە گویەرەی هەندێ تێ هەلکێشانو وەرگێرانی شیعرەکانی مەولەوی لەوەی دەکات کاتی فەقیەتی یان تەلەبەگی زۆر پێکەوە بوون، هەتا لەنامە بەناوبانگەکەی مەولەوی بۆ فەخرول عولەما لە یادی مەردان (ل٤٢٩ تا ٤٤٠) ئەو دۆسایەتیو نزیکایەتێمان بۆ دەر ئەخات، لە زۆر شوێندا مرۆڤ ئەکەوێتە شەکو گومانەوە لەو شێعرانەی کە زۆر لە یەکەوە نزیك بوون، کە ئایا مەولەوی پێش حەیران وتونی یان بە پێچەوانە، ئەگەر چی بۆی هەناسەی شیعری مەولەوی دیارەو تایبەتمەندی خۆیان هەیە، بۆ روون کردنەوەی ئەم بابەتەیش زۆرگەڕام، تا ئەوەی دەست نوسێکمان دەست کەوت کەلە سالی (١٢٧٢ هـ ق) دا نوسرابوو دیارە ئەو مێژوەش دەچێتەوە بۆ سەردەمی

ژیانی ئەو دوو شـــاعیرە، لە کۆتایی دا ئاوای نوسی بوو (من کلام شیخ محمدولـد شیخ امـام الـدین مـتخلص بـه حیـران درردیـف بهاریـات معدوم) کەئـەویش پارچـەی (هانـا هـای رەفیـق زڕیانەگۆشـم) بـوو، ئەوا لێرەدا چەند دێڕێ لە هەردوویان دێنین.

مەولەوی =

هام دەردان ئامان ئەر مەندەن هۆشم

سەدای وەشـــەن مەیو نە گۆشم

چمـــان زیـلەی زەنگ زەواری مەیۆ

زرنگەی قافلەکەی وەهاری مەیۆ......

تانەو شوینەی کەدەلێت :

ئەمجاروەسوزەن موژەی جۆش وەردەم

سەرنوك قەلەم ئاخ سۆراخ کەردەم

وە بەند دووباڵ مـــەینـەت جـــگەر

بوورازە تاتای جـــەوالان یەکســـەر

حەیران =

هاناهـای رەفیق زڕیا نەگـۆشـــم

دەنگێ جاگیر بی نە کەلەی هۆشم

زاهێـر زەم زەمـــەی رای زەواریـــەن

زایەڵـــەی قـــەتار ئیشتـــاریـەن.......

ئەمیش تا ئەو شوێنەی کەدەڵێت :

ئەمجاروەموژەی سۆز سەودای من

وە تای بەند کرژ ئاهی سیای من

بفـەرمـا گـرۆی ئەهـل یارانت

بـورازانـەوە تـاتـای بـارانت ......

هـەردوو پارچەشـیعرەکە زۆرنـو نـاکری هـەمویان لێـرەدا بنوسـینەوە، وادەزانم ئـەو چـەند دێـڕە لـە خۆیانـدا زۆر شـتمان بـۆ رون ئەکەنـەوە کـە حـەیران چەندە هۆگری شیعرەکانی مەولـەوی بـووە، دەبـا سـەیری چـەند دێڕێ لەم پارچە شیعرەی مامۆستا حەیران بکەین کە وەرگێڕانێکی ئازادە لە سەر پارچەیەکی مامۆستا مەولەوی.

مەولەوی =

نازک تەداروك فەسڵ وەهـاران

زەریف ئـارایـش هـەردەو کـۆ سـاران

گوڵ چوون روی ئازیز نەزاکت پۆشان

وەفراوان چوون سەیل دیدەی من جۆشان

حەیران=

نازك سـاراو دەشت شیرین کۆساری

سـەفـای بەهـەشتی تێـدا ئەباری

گوڵ شێوەی روخسار ئازیزدەنوێنێ

بولبـوڵ وەرویدا وەك من ئەخوێنێ

تا ئەو شوێنەی کە ئێمە شیعرەکانی مامۆستا حەیرانمان دەست کەوتوون، لە زۆر شوێنی تردا بەم شێوەیە کەڵکی لە شێعرەکان ماموستا مەولەوی وەرگرتەوە، دباسەیری ئەم دوو دێرەیش بکەین .

مەولەوی =

قەزای پەنجەکەت دەك لەمن کەفێ

خەیلێ عاجزم سالێدەر دەفێ

حەیران =

سانەیچی دەی نەی سادەروێش دەفێ

قەزای پەنجەتان لە گیانم کەفێ

ئەمانەو چەندە ها وێنەیتر لە ئاساری مامۆستا حەیران ئەوەمان بۆ روون ئەکاتەوە، چەندە مامۆستا مەولەوی تەئسیری تێکردوەو دڵو داوو شوێن کەوتوی بووە.

یەکێتر لەو شاعیرانەی هاوچەرخی مەولەوی، مامۆستا مەلا لوتف لای شێخ ول ئیسلامی سنەیی ناسراو بە سەرعی بووە، کە بەرابەری سەرچاوەکان لە ساڵی (١٢٥٠ ھ ق) چاوی بە دونیا هەڵ هێناوەو لە ساڵی (١٣١٥ھ ق) کۆچی دوایی کردوە، ئەگەر چی ئاساری ئەم شاعیرە پایە بەرزەیش تابە ئەمرۆ بە شێوەی سەرجەم جەماوەری نەکراون، هەتا زۆرێ لە شیعرەکانیشی بە ناوی کەسانیترەوە لە چاپ دراون، بۆ وێنە لە دیوانی وەلی دێوانە ناوەندی بلاوکەرەوەی کوردستان لە سنە ساڵی ١٣٨٤ چاپی دووهەم لاپەڕەی ١٤٥ پارچەی (گوڵەن چەمەنەن) جییا لە یەکەم دێڕی، تێکەلاوێکە لەمەولەوی و سەرعی، بە ناوی وەلی دێوانەوە لەو سەر چاوەیەدا لە چاپ دراوە، ئەوەی راستی بێ مامۆستا سەرعی بە زۆرینە لە

شـیعرەکانی مامۆسـتا مەولـەوی کـەڵکی وەرگرتـوە، کـە ئـەو کـەڵك وەرگرتنەیش یان بە شێوەی تێ هەڵکیش بووە یان لە سەر ئەو ڕەوتو بۆچوونانە دارژانی لە سەرکردوون، دەبا پێش هەمو هەر سێ شیعرەکان لێرەدا بنوسینەوە تاکوو زانایانی ئەم بوارە بڕیاری ئەوەی دەرکەن کە ئەو شیعرە سەرەتا هی کێ بووە ؟.

یەکەم چەند دێڕێ لە شیعرەکەی مامۆستا مەولەوی :

وەهارەن سـەوزەن ناوەن سـەرکاوەن
هاژەی وەفراوەن شاخەی شـەتاوەن
سـاقیـەن بادەن نەسیـمەن بـادەن
بولبوڵ جـە دەورەی گوڵان ئازادەن
سـەنگەن کۆسارەن سەرکۆەن هـەردەن
خەمەن مەینەتەن زووخاوەن دەردەن
سەرعیەن شەیدان نەجدەن مەجنونەن
مـەزاقەن، جامەن، پیاڵەی هوونەن

ئەوەی سەرعی کەلە ڕوی دەست نوسێکی کۆن نوسیومەتەوە :

وەهـارەن سـەبـزەن ئاوەن پای کاوەن
هاژەی وەفـراوەن شاخەی شەتاوەن
تەمـەن دووکـەڵەن گـەردەن غوبارەن
فرمێسکەن چەمەن سەیلەن فوارەن
هیجـرانەن دوورین دەردەن فیـراقـەن
واوەیـلاو شینەن ناڵەی عوشا قـەن
نەسـرین سـۆسەنەن نەورۆزگـوڵانەن

وەنەوشــەی وەشبۆ گـوڵان هەڵانەن
دڵــەن هــووناوەن دیدّەن ســـەیلاوەن
کـەمــەرەن هـەردەن کەلەن کڵاوەن
سەرعیەن شەیدان نەجدەن مەجنوونەن
فیراقــەن وەسـڵەن پامالّەن هوونەن

ئەوەی بە ناوی وەلی دێوانەوە لەو سەر چاوەیەدا نوسراوە.
گوڵەن چـەمەنەن، گـوڵەن چەمەنەن
وە مـەیلت دیدّەم گوڵەن چـەمەنەن
وەهـارەن ســەوزەن ئـاوەن پای کاوەن
هاژەی وەفـراوەن شاخـەی شـەتاوەن
تەمــەن دووکەڵــەن گەردەن غـەبارەن
فرمیسکەن چــەمەن سەیلەن فوارەن
ســـەنگەن کـۆسارەن سـەرکۆەن هەردەن
وەنەوشــەن شـەوبۆن گوڵەن باوەرەن
سەرعیەن شەیدان نـەجدەن مـەجنوونەن
فیـراقــەن وەسـڵە پیالّەی هـوونەن

بـە گـوێرەی دێـڕی گۆتـایی دەکەوینـە شـەکو گومانـەوە کـە ئایـا هـی مەولەویە یان هی سەرعی، کەچی بە گوێرەی ئەوەی چەند دێڕێك لەوی مەولەویدا هەیە لە وەی سەرعیدا نیە باوڕ پەیدا ئەکەین کە سەرەتا هـی مەولەوی بێت، لە لایەتریشەو مەولەوی ئـەم شێوە شیعرەیشی لـە شوێنی کـەدا هەیـە، بـەڵام ئـەوەی کـە ئـەم پارچـەیە بـەو شێوەیە بـە نـاوی وەلـی

دێوانەوە لە قەڵەم دراوەو نووسـراوەتەوەو جێگای بـڕوا نییـە، بـۆ ئـەوەی یەکەم ئەو ڕەوتە شیعریە هیچ کاتێ لـە ڕەوت یـان سـەبکی وەلـی دێوانـە ناکات، دووهەم ئەگەر بە وردی سەیری ئەمەی وەلی دێوانـە بکـەین بۆمـان دەر ئەکـەوێت کـە بـە دەسـت کاریەکـەوە لەوێـدا بـە نـاوی ئـەوەوە نوسراوەتەوە، بۆ وێنە با سەیری ئەم دوو دێڕە بکەین !.

مەولەوی=

سەنگەن کۆسارەن،سەرکۆوەن هەردەن

خەمەن مەینەتەن،زووخاوەن دەردەن

ئەوەی بە ناوی وەلی دێوانەوە نوسراوە :

سەنگەن کۆسارەن، سەرکۆەن هەردەن

وەنەوشەن شەوبۆن، گـوڵەن باوەرەن

ئـەوەی هـەتا بـە شـێوەیەکی ساکاریش سـەری لـە نێـو شـیعرو ئـەدەبا هەبێ، بێ گومان نارێکی و دەست کاری ئەو دێڕەی بـۆ دەر ئەکـەوێت، ئـەو کەسانەیش تـا رادەیـە بـەراورد کاریـان لـە سـەر دەسـت نوسـو بـەیازەکان کردوە، ئەم جۆرە بابەتانـەیان زۆر کەوتوەتـە بـەر چـاو کـە نوسـەران یـان میرزایان کە دەست نوسەکانیان دووبارەو چەند بـارە نوسـیان کردونەتـەوە هەڵـەی زۆریـان لـەم بابەتـە کـردوە، بـە داخـەوە ئەوانـەیش کـە دەسـت نوسەکان بازنوسی یان دووبارە نوسی ئەکەنـەوە کەمتر دەگـەڕێن بەشـوێنی ئەوشتانە و هەر وا لە چاپیان ئەدەن، کە دەبنەهۆی سەر لێ شێواویو سـەر دەرگومی خوێنەرانو تێکەڵاوی شیعری شاعیران.

یان لە دیوانی مەولەوی ناوەندی بلاوکەرەوەی گۆران سالی ١٣٨٢ لاپەڕەی ٤٥٦ پارچەی (قوربان چەم چەمش وەتۆ نەکەفتەن) بە ناوی شیعرە چاپ نەکراوەکانی مەولەوی لە چاپ دراوە، کەچی لە دەست نوسێکی لای ئێمەدا ئەو پارچەیە (٧) دێڕەو بەناوی سەرعیەوە نوسراوەتەوە، راستە ئەوەی دیوانەکەی گۆران (١٣) دێڕە، بەلام لەوەیشدا گومان لەوەی دەکرێت کە مەولەوی چۆن شیعری خۆی تێ هەلکێش دەکات، بۆ وێنە.

دیوانەکەی مامۆستا مودەریس لاپەڕەی (٣٠) :

وەرنە ساچوونکە ئاسانەت دوورەن

را نمە زانو بەلـەد زەرورەن

دیوانەکەی گۆران لاپەڕەی (٤٥٦) :

بەند وەئیحرام بەندکەعبەی حزوورەن

را نمەزانۆ بەلەد زەروورەن

ئەوەی دەست نوسەکە بەناوی سەرعی:

بەندە ئیحرام بەند کەعبەی حزوورەن

را نمە زانو بەلـەد زەروورەن

ئەگەر تەواوی شیعرەکانی سەرعی بکەونە بەردەستی هەموان بەراشکاوی دەر ئەکەوێت کە بە زۆرینە تێ هەلکێشی سەرعی لە سەر مەولەوی ئەکەونە بەرچاو بۆ وێنە: باسەیری ئەم چەند دێڕەی خوارەوە بکەین:

مەولەوی==

راحەتی جەستەی مەینەت بارەکەم

شادی سەفای دڵ پڕجەخارەکەم

سەرعی==

راحـــەتی دڵــەی پڕزووخــاوەکـەم

رۆشنی ســۆمای بینای چاوەکەم

مەولەوی==

دیدەم ودیدەت شای شیـرین چەمان

فیراقت قامەت کەردەن وەکەمان

سەرعی==

نەك چوون من دەرون وەخەم پەروەردە

باری خەم قامەت وەکەمان کەردە

مەولەوی==

کای دڵــم نەگێج مــەوج فەنادا

مەوڵەقەن نەبەین خۆ فو رجادا

سەرعی ==

رۆحشـــان مـەوڵەقەن هاوەهەواوە

ولگ جــەســەشان هـاوەدەم باوە

لێرەدا بەجوانی دە ئەکەوێت سەرعی چەندە پەیرەویو تیَ هەلکێشی لە شیعرەکانی مەولەوی کردوە، با سەیری ئەم پارچە شیعرەی سەرعی بکەین پاشان بزانین لە چەند دێڕیدا تێکەلاویو تیَ هەلکێشی لە شیعرەکانی مەولەوی کردوە.

هـای چێشـەن یاران دڵ تەم کەردەوە

ئاسمانەی چـەمم هـەور ئاوەردەوە

گـرمەو شـریخـەی چەخماخـەو پارە

بـرق پـزیسکەی شـۆڵـەی شـەرارە

نالـەی (صواعق)گێـجیای دوودتـەم

غـوڕشت کۆسـار دەنگۆ دای کـەلـەم

ورشەو پرشەی نارکۆرەکەی جەستەم

شـەرارەی لوولەی پێشەی شکەستەم

شاخەو شـریخەی بروسکەی دەروون

نەچەم شەتاوان جاری کەرد جە هوون

گێج مـەدا لافاو هـوون دجـلەی دڵ

نە فـوارەی چـەم هـۆرمەشانۆ کوڵ

کای دڵـم نـەگێـج بـاد فـەنـادا

مـەوڵـەقـەن نەبەین خۆ فو رجادا

داخـم هـم وەخـەم قامەت هیلال بۆ

یاکـزەی نالـەی نامـەی جـەلال بـۆ

ئەڵبەتـە شـیعرەکە (٣٢) دێڕەوزیـاتر تـا ئـەم شوێنە لـە شـیعرەکانی مەولـەوی کـەلکی وەرگرتـەوە کـە ئەگـەر سـەیری لاپـەڕەکانی ٢٥و٢٦

دیوانەکەی مامۆستا عەبدولکەریم بکەین لەو (٨) دێرەی (٥) دێڕی بەکەمترین ناڵو گۆڕ لەمەولەوی وەرگیراوە، هەر ئەمانە لە خۆیاندا وێنەیەکی بچوکەن لە ئاساری سەرعی کەبە راشکاوی شوێن کەوتوی مەولەوی بووەو هەستی مەولەویانە لە شیعرەکانیدا رەنگیان داوەتەوە.

لەکەنارئەمانەیشدا هەبوون شاعیرانێ کەدەربڕینی شیعریان لەیەکەوە نزیك بوون، وەك سەید عەبدولحەکیمی گەونە تویی ناسراو بە مەهجوری کوردستانی کەلە ساڵ (١٢١٠هـ ق)دا چاوی بە دونیا هەڵ هێناوەو لە ساڵی(١٢٨٥هـ ق) کۆچی دوایی کردوە ئیدی ئایا لە گەڵ مەولەویدا دۆسایەتیو مراودەیان بووە یان لە یەکتر کەڵکیان وەرگرتوە یان نا ؟ روون نەبوەتەوە، بەڵام بە گوێرەی ئەوەی کە مەهجووری ماوەیە لەبیارە دەبێ بێ گوومان لە نزیکەوە ئاشنایی لە گەڵ مەولەوی دا هەبووە، بە هەرحاڵ زۆر شیعریان هەیە لە باری ناوەرۆکو رواڵەتەوە لەیەکەوە نزیکن وەك.

مەولەوی ==

قیام دەروەبەژن ئەوقەدوقامەت

قیامەت قام دەرپەرێ قەد قامەت

مەهجوری=

ئیزهارکەردەبێت پەی دەوای زامەت

جەنیمە شەودا قیام کەرقامەت

مەولەوی==

نەپەی چەم سورمەی گەرد پاڵاتەن

نەپەی گیان قوربان بەژن باڵاتەن

مەهجوری=

چــەمم چــەمەـرای گەردپالآتەن

رۆحــەکــەم مەحروق بەژن بالآتەن

مەولەوی=

بجۆشۆ هەرکەس وەقەد ناڵەی وێش

بنۆشـۆ هــەر کەس وەپیـاڵەی وێش

مەهجوری=

هــەرکەس بەقەدەرئیستعدادوێش

جــەرای نیـکو بەد پا بنیۆ ئەوپێش

بە سەیرێکی ئەو چەند دێڕە بۆمـان دەر ئەکەوێت ئەگەر کەلکیشیان لە یەك وەرنەگرتبێ هەستی شاعیرانەی ئەو دوو شاعیرە لە یەکەوە زۆر نزیك بوون.

یـەکێتر لـەو شـاعیرانە کـە هاوچەرخی مەولـەوی و زۆریـش دڵو داوو شوێن کەوتوی بووە، میرزا ئەولقاذری پاوەییە میرزا کەلە ساڵی(١٢٤٠ھ ق) دا چاوی بە دونیا هەڵ هێناوەو لە ساڵی(١٣٢٦ھ ق) دا کۆچی دوایی کردوە یەکێ لە شاعیرانی خۆش زەوقوخاوەن ئەسەرو بەدەسەڵات بووە، لە شیعرە کانیـدا لـە مەولـەوی کەلکی زۆری وەرگرتـوە، هەنـدێ جاریش بـە ڕێزەوە ناوی هێناوە بۆ وێنە :

راســەن نەجای دەنگ نەپای نامـۆشۆن

فەرمودەی(مەعدووم) شامڵ هەروەتۆن

(مەرگ بێ واذەت عەجەب رەنگێ رەشت

شین وست ئەودنیا شادی ئەو بەهەشت)

راستە میرزاو مەولەوی هاوچەرخ بوون و هەتا شیعریشیان پێکەوە هەیە، بەڵام میرزا نزیك بە (٢٦)ساڵ پاش مەولەوەی کۆچی دوایی ئەکات، هەر لەو سەردەمەیدا یە کە دەڵێت.

فەرمودەی (مەعدووم)سەرای خاك ماوان

دەك وەرەحمەت بۆ جەخاس فەرماوان

(دەرون وەمەودای دوریت بیەن رێش

هەی خاکم وەسەرسەوقاتم پەی چێش)

یان لەجێگایەتردا دەڵێت :

شەوان تابە رۆ یاذم جەلاتەن

دەك بە رەحمەت بۆ (مەعدوومی) واتەن

(ج حاجەتەن دەس پەی قەڵم بەروون

یاذم نمەشی چەنیت یاذ کەروون)

لە زۆر شوێنی تردا شیعریکی بە ئاڵو گۆڕێکی کەمەوە هێناوەو ناوی لێ نەبردوە وەك.

مەولەوی ==

هیچ مەوەروەتەنگ ویانەشەوە

پەرێ بەڵەدیم بکیانەشەوە

میرزا ==

هیچ مەوەروەتەنگ ویانەشەوە

پەرێ بینایش بکیانەشەوە

مەولەوی=

سەوزەوستەن فەرش ئەوچەمەن دەس دەس

گوڵان جام وەدەس بوڵبوڵان سەرمەس

میرزا =

سەوزەوستەن فەرش ئەوسارادەس دەس

گوڵان جام وەدەس بوڵبوڵان سەرمەس

مەولەوی=

باڵاخانەی چـــەم دیوانەکـــەی تۆ

بانە ناو وەگڵ ئاســـانەکـــەی تۆ

میرزا==

باڵاخانەی چـــەم چـــەمەڕاکەی وێت

گڵ بانی وەخـاك تۆزپاکەی وێت

مەولەوی=

شـــەرارەی ئاهیـر دڵەی پڕ دەردم

تەپەدووی دووکەڵ هەناسەی سەردم

میرزا =

تەپەدووی دووکەڵ دووخانەی دەردم

کزەی رەشـــەبای هەناسەی سەردم

هەروا کە وتمان راستە میرزا هاوچەرخی مەولەوی و بەرابەری هەندێ بـۆ چـون زۆریـش پێکـەوە بـوون، هـەر ئـەو تێکـەڵاویو پێکـەوە بونـەش بوەتـەهۆکارێ کـە مـیرزا ج لـە سـەردەمی ژیـانی هـاودەمی مەولـەوەی و ج پـاش ئـەوەی کـە مـاوەی ٢٦سـاڵێ بـووە، وەك ئەوینـدارێکی شـیعرەکانی مەولەوی بەم شێوەیەو چەندەها وێنەیتربە جوانی توانیویەتی شیعرەکانی خۆی بە وتە شیرینەکانی مەولەوی رازاوەتر بکات.

یـەکێتر لـەو شـاعیرانەی هـاو چـەرخی مەولـەوی، جـەهان ئاراخـانمی پاوەییـە، جـەهان ئـارا ئەگـەر چـی هەنـدی لەمەولـەوی بـچوکتر بـووە بـە داخەوە ئەساڵی لە دایك بونی نە کۆچی دوایی بە راشکاوی روون بوەتـەوە، تەنها ئەوەی هاوسەری شەرف المولك بووەو پاشان کەلـەو جییـا ئەبێتـەوە ئەبێتـە هاوسـەری حەیبـەڵاخان، جـەهان ئاراخـانمی یـەکێ لـە شـاعیرانی خۆش زەوقو هەست ناسکی سـەردەمی خـۆی بـووە، کەئـەویش بەداخـەوە تابـە ئـەمرۆ بەشـێوەیەکی گـشتی ئاسـارەکانی جـەماوەری نـەکراونو نەکەوتونەتەبەردەست، هەتا لەوی دەچێت کە زۆرێکیشیان لـە ناوچوون، هەربەوەیـشەوە هەناسـەی شـیعرەکانی مەولـەوی لـە ئاسـارەکانیا بەرچـاو

ئەگەوێت، بۆوێنەلە پارچەی (پائیزدا) پەنا دەباتە بەر شیعرەکانی مەولەوی و دەڵێت.

فەرمودەی مەعدووم شیرین گیانیم

فەرمودەی ئەوەن ورد زوبانیم

(هەڵۆ زەدەکەی تەرسیاکە وێم

درۆ بۆ یا راس هەوەسیاکە وێم)

لەشوێنێ کی کەی شیعرەکەیدا کەڵك لە بەشێکی دێڕێ مەولەوی وەرنەگرێت وەك دەڵێت:

مەولەوی =

هیچ مەوەروەتەنگ ویانەشەوە

پەرێ بەڵەدیم بکیانەشەوە

جەهان ئارا=

هیچ مەبەر وەتەنگ چەرخ چەواشە

عالەم کولێ مەبۆ وەزەربێ خاشە

یان باسەیری ئەم چەنددێڕەی خوارەوە بکەین کەچۆن لەمەولەوی کەلکی وەرگرتوە بێ ئەوەی ناوی لێ بەرێت.

مەولەوی ==

کام زام بی جەتۆ من نەبیم نەسیب

جەفا هەر وەمن وەفا پەی رەقیب

جەهان ئارا =

من بادەی حەسرەت هیجرانت وەردم

جەفات پەی من بی سەفات پەی مەردم

مەولەوی==

تەنیای حــەقیقەت نەردێ بشــانۆ

من و تۆ جــەبەین من و تــۆ ســانۆ

جەهان ئارا=

عــەرزە وەهــەرنوع کاری بسازین

من و تۆ جــە بەین من و تــۆ نازین

مەولەوی =

شەرتم شەرتێوەن مەجنون شەرت کەردەن

لــەیل من تۆنی تاوەرۆی مــەردەن

جەهان ئارا=

شەرتم شەرتێوەن من شەرتم کەردەن

عــەهدم شــەریکەن تاوەرۆی مەردەن

نــاتوانین بــە راشــکاوی بلـێین تــەواوی ئەوانــەی لــە مەولــەوی بــە قــەرزگیراون، ئــەمکانی هەیــەزۆرێ لەوانــەیش بۆچــونی خــۆی بــن وئاگــای لــەوی نــەبوبێ کــە مەولــەویش وای وتــوە، بەهــەرحاڵ ئەگــەر ســەرجەمی شــیعرەکانی جــەهان ئارامــان دەس کــەوتایا زیاترلــەوی نزیکایــەتی ئــەودوو شاعیرەمان ئەکەوتە پێش چاوو ئەوکەڵك وەرگرتنەمان روون ئەکردە وە.

ئەمانـەو زۆرکەسـیترهەر لـە سـەردەمی ژیـانی مەولەویـدا هۆگرو دڵۆ داوی شیعرەکانی بوون کە ناکرێ لەوی زیاتر لە سەری بڕۆین، ئـەو جۆرە کەڵك وەرگرتنەش پاش گۆچی دوای هەر بەردەوام بـووە، ئـەمڕۆیش زۆرێ لە لایەنگرانو هۆگرانی ئەدەبی کـوردی بـە شـانازی دەزانـن کە خۆیـان بـە قوتابیەکی ئەو قوتابخانەیە دابنێن و پەیرەوی ئەورەوتە ئەدەبیە بکەن.

سەرچاوەکانی ئەم وتارە

دیوانی مەولەوی مامۆستا مودەریس ناوندی بڵاوکەرەوەی موحەمەدی سقز

دیوانی مەولەوی ناوەندی بلاوکەرەوەی گۆران ساڵی ١٣٨٣

لێکۆڵینەوەدو بشکنینی شیعرە بڵاونەکراوەکانی مەولەوی حەکیم مەلاساڵح ناوەندی بڵاوکەرەوی سەلاحەدینی ئەیوبی ساڵی ١٣٧٦

دیوانی بێسارانی حەکیم مەلاساڵح ساڵی ١٣٧٥

دیوانی میرزا ئەولقادری پاوەیی موحەممەد رەشیدی ئەمینی ناوەندێ بلاوکەلاوە مەڵبەندی روشنبیری هەورامان ساڵی ٢٠٠٨

دیوانی وەلی دێوانە(کرماجی ناوەراست وهەورامی)وەرگێرانی رازی ناوەندی بڵاوکەرەوەی کوردستان

کەشکۆڵی هەورامان نامادەی چاپ موحەممەد رەشیدی ئەمینی

دیوانی حافزی شیرازی ناوەندی بڵاوکەرەوە ئەیستانە جەم ساڵی ١٣٨٥

مەسنەوی مەعنەوی مەولانا جەلالە دینی بەلخی ناوەندی بڵاوکەرەوەی جاوید ١٣٦٨

-چوارینەکانی خەیام (فارسی وکوردی) شیخ سەلام ناوەندی بڵاوکەرەوەی شڤان ساڵی٢٠٠٧

دیوان مەهجوری کوردستانی جەمیل نقشبەندی ناوەندی بڵاوکەرەوەی ئەحمەدی ساڵی ١٣٧١

-وتاری پنا جویان ئەی حەبیب الە مستوفی ساڵی ١٣٨٧

-خەسرەوشیرینی خانای قوبادی مەحەممەدی مەلاکەریم ناوەندی بڵاوکەرەوەی سەلاحەدینی ئەیوبی

-سە حەوت بەنی سیدزادەی هاشمی ناوەندی بڵاوکەرەوەی ئەمیرکەبیرساڵی ١٣٦٥

-بەکەلك وەرگرتن لە چەند نوسخەی دەست نوس و بەیازی کۆن

مەولەوی
شاعیر و داناو زانا و ئەندازیاری ڕستەووشە

د. عاسی عەبدولکەریم

من بەش بەحاڵی خۆم لەئاستی ئەم زاتە بەرزو شاسواڕەدا واقم وڕ ماوە نازانم چی بنووسم خوایە هێزی ئینشایە.

پێویست بەوە ناکات کەمن باسی ئەوە بکەم کە ناوی چیە لەکوێ لەدایك بووە لــــەلای چەند مەلا خوێندویەتی نەسەبەی کێیە.

ئەم پیاوە قارەمانە هەتا هەتایە شیعرەکانی سەرچاوەیەکی گرنگ و بێ وێنەن بۆ میلەتی کوردِ جێی

شانازییەو سەربەرزیە بۆ ئێمەی کورد.

هــەموو میلــەتانی جیهــان هەریــەك شــاعیر و ئــەدیبی خــۆی هــەبووە بەدرێژایی مێژوو.

مەولەوی بە پێی ئەو قۆناغ و سەردەمنەی کەتێیدا ژیاوە دەتوانین بڵێین بەهرەمەندێکی ئەوتۆ بووە

کە شۆرشێکی بەرپاکردووە بۆ پەرەسەندن و گەشەکردنی شیعر و ئەدەب لەو سەردەمەدا.

ئێمە هەموو لە پێشی قۆناغەکانی ژیانمان ناو بانگی چەندین شاعیری عەرەب و فارس و تورك و روس و هیند و میلەتانی کەمان بیستووە بەلام بە بۆ چوونی من مەولەوی گەر لەئاستی ئەوان بەرزتر نەبێ لەئاستی ئەوان دایە.

ئێمـەی کـورد بـەحوکمی ئـەوەی کەبـەردەوام لـەژێر دەسـتی داگیر کەردابووین و خاکەکەمان دابەشکراوە هەلو مەرجی ئەوەمان بۆ ئەرەخساوە کە سنوور ببەزێنین و دەنگی خۆمان لەهەموبوارەکان بگەیەنین بەمیلەتانی دراوسێ و جیهان.

گەر بێتو هەل برەخسایە شیعری ئـەم شاسـوارە بگەشتایە بەئـەدیب و رۆشنبیری میللەتان ئـەوا دیوانی مەولـەوی دەبوایـە وەربگێردرایەتـە سەر چەندین زمانی جیهانی و سودی لێ وەربگیرایە.

ئێمەی کورد شاعیرمان زۆرە و زۆریش بـووە بـەلام بـەزاراوەی ماچۆ یـان گۆران لەمێژوودا تاوەکو ئەمرۆ

کـەس نـەبووە کەلـە شـاعیریدا وەك مەولـەوی بێـت، ئـەم دانایـە وەك ئەندازیارێك رستەی پێکهێناوە لە وشەی ئەوتۆ کەوەك خشت دیقـەتی بـدەی تەنها ئەندازیاری رستەو وشە دەتوانێ ئەم جۆرە بەیت و هۆنراوەو شیعرانە بنوسێتەوە دەربارەی هەموو بوارەکانی ژیان شیعری نوسیوەتەوە بە پێی ئـەم سەردەمە. ئەم زاتە قارەمانە هەر لەمندالیەوە بەهرەمەندی لێ بـەدی کراوە قۆناغ بەقۆناغ زیاتر شیعرەکانی پەرەی سەندووە.

ئەوەی لەزاراوەی گۆران شارەزای هەبێ کـەدیوانی مەولـەوی دەخوێنێتەوە لەهەر دێرێکدا چێژو تامێکی تایبەتی بەدی دەکا لەوشەکاندا، یان لەیـەك دێـرە شیعریدا دەتـوانم بلـێم دەتوانرێـت سـەبارەت بەیـەك دێـر شیعری مەولـەوی پلـەی زانستی ماسـتەر وەربگرێـت، یـان لەشـیتەلکردنەوەی یـەك هۆنراوەیەکیدا بەوردی پلەی دکتۆرا بدرێت بـەو کەسـەی ئـەم کـارە ئـە نجام دەدات ئەمەش لەخۆبایی بوون نیە.

هـەموو کەسێك ژیـانی خـۆش دەوێـت کـە پیر دەبێـت هەسـت بـەلاوازی و پەرکەوتنی خۆی دەکـات چـەندین شـت لەمێشکی دا کەلەکـە دەبێـت بـەلام نازانێت چۆن دەری ببڕێت بەلام مەولەوی زۆر بەوردی دەلێت :

ئازیز دیارەن وادەی لوامەن
ئەلودای ئاخر ئاماو نامامەن

واتە ئازیزم دیارە کاتی کۆچ کردنم هاتووە . دوا وادەی کۆتاییەو کۆچێکە کە گەرانەوەی نیە لەشوێنێکی کەش دا دەفەرموێت /
ئاخر سەفەرن ڕاخەیلێ دورەن
مەنزڵ بێ پایان تۆشە زەرورەن

واتا سەفەری کۆتایم بەرەو شوێنێکی زۆر دورە. مەنزڵێك یان شوێنێکی بێ سنورو فراوانە حەتمیشە دەبێت بڕۆم. هەموو کەسێك لەژیاندا توشی خۆشی و ناخۆشی دەبێت هەریەکێکیش بە پێی توانای خۆی سکاڵا دەردەبرێت لەکاتێکدا کەژیان ئازارو ئەشکە نجەی دەدات /
ئەمجار سەخت تەرەن زامم لەجاران
چل مدۆ دایم چون گەستەی ماران.

واتــا زامـێ ئـەم جـارە لـەجاران سـەخت تـرەو زیـاتر ئـازارم دەدات ئازارەکەشی بەوە تەشبیە دەکات وەك (گەستەی ماران) واتا ئەو شوێنەی کەمار پێوەی دەدات پل دەدا.
تادەگاتە ئەو ئاسەی کە زۆر هەڵ ئەچێ دەفەرموێت /
مەینەت سەربەرزەن شادیم زگارەن
ساقی ! جامەکەت ئەم جا وەکارەن

واتا مەینەتی سەر کەشە خۆم لێ ناگەیەنت و شادیمی رەوانوەتەوە. ساقی فریام کەوە جامێ مەیم بەرێ و ئەم جارە هیوادارم جامەکەت بەکاربێ واتا سەرخۆشم کات. بەمەش دانا مرکێتەوەو دەڵێت.

تا مطرب وەساز خە نجەرەی بێ گەرد.
هوردۆ مەقامێ دەوا کە زۆر دەرد

واتا ئەی مطرب (گۆرانی بێژ)بەقورگی بێ گەردن واتا دەنگی زولالت مەقامێ بڵێ و دەردەکەم تیمارکە.

ئەم ئەندازیارە کەئارەزووی جۆشی دەداو بیری کەسێك دەکا دەفەرموێ /
قیبلەم بەو ئەحەد بێ هەمتای فەردەن
سەوگەند یەکێیوەن چەنی تۆم وەردەن

واتا قیبلەم بەخوای ئەحەد (تاك)کەوێنەی نیە هێندەی سەنگی کێوان بیرت دەکەم وەیادت دەکەم.

یان زیاتر سۆزی خۆی رون دەکاتەوە دەڵێت /
شەوان تا وەرۆ فکرم جەلاتەن
رۆحی رەوانم ئەخاك پاتەن

واتە شەو تا وەك رۆژ دەبێتەوە بیر و هۆشم لای تۆیە تارادەیەك باوەر بکە روحم لەژێر خاکی پێتا دادەنێم.

لەشوێنێکی کە دا دەفەرموێت /
نەسال و نەمانگ نەهەفتە نەشەو
نەساتێ ئارام نەدەقیقە خەو

لەم دێرە دا بەتوانایی ئەم کەلە شاعیرە دەکات کە زەمەن (کات)چۆن دابەش کراوە هەمووی لەیەك دێر دا کۆ کردۆتەوەو ئاراستەی ئەوکەسەی دەکات کەبیری دەکات و دەلێت نەسال نە مانگ نە هەفتە نەشەوان

نە سەعاتێك ئارام نیم تەنانەت دەقیقەیەکیش خەوم نیە بەهۆی دووری تۆوە.

تاوەکوو لەکۆتایی هۆنراوەکە دا دەلێت /

بەسەر گەردت بام ئەرواحەکەی وێم
جواب صەریح بکیانە پــــەرێم

دەلێت لە دەورت گەرێم یان بە قوربانت بم ئەی ئەرواحەکەم فەرموو لێرە دا خۆی تەنها روحێکە دەیکاتە کۆو دەلێت (ئەرواحەکەم) واتە هەرچەندێ روح شك دەبەم یان هەمە.

چاوەروانی وەلامتم چ جۆرە وەلامێك صەریح واتا ئاشکراو روون تکات لێدەکەم ئەو وەلامەم بۆ رەوانە کە

وەکو لە پێشەکیەدا ئاماژەم بۆ کرد ئەم زانایە سەبارەت بەهەموو بوارەکانی ژیان شیعری نوسیوەو دای رشتووە .

ئاینی ,سۆز , خۆشەویستی , وە فاداری , خوا پەرستی , شین , زەماوەن, کۆسپ , کارە سات , ستا یش , وەسف......تا ئەم پیاوە مەزنە من بە دیاریەکی دەزانم هەرچەندە باس بکرێ تەواو نابێ و کۆتایی پێ نایەیت و سنووری نیە .بۆیە من تەنها لەم رێچکەیەوە باسی دەکەم هیوادارم هەر یەکێك لە ئێمە لەرێچکەکانی تردا باسی بکەین و لێکۆلینەوەی لەسەر بکرێت تاوە کو بتوانین هەقی ئەم دانایە بدەینەوە بەراستی میللەتی کوردو مرۆ ڤایەتیش قەرزاری ئەم پیاوە بەتوانایەن. چونکە ئەدەبی کوردی وەك سامان دەولەمەندی کردووەو گەر بێت و شیعرەکانی وەربگێردرێتە سەر زمانی

میلەتەکانی جیهان سامانی ئەدەبی ئەوانیش دەولەمەند دەکات لە شوێنێکدا دەفەرموێت /

ئازیزم ئاهیر دوری بالای تۆ
جەستەم کەرد وە بوول شەمال بەرد پەی کۆ

باشە ئەبێت ئەمە چ خۆشە ویستیەك یان ئەوینێك بێ کە ئەم زاتەی وا پەرۆش کردووە کەبگاتە ئاستی ئەوەی لێرەدا دەلێت
ئازیزم ,خۆشەویستم ئاگری دووری بالای تۆ جەستەمی، یان لەشمی کر بەخۆلەمێش شەمالیش رامالی کردوو برد بۆ کێوان، یان کەدەلێت /

شاخەی شریخەی بروسکەی دەروون
ئەچەم شەتاوان جاری کەرد چوون هوون

لێرە دا وەك کەش و هەوا ناسێك باسی شریقەی هەورو باران دەکات کەلە زستانی سەخت دا روو دەدات.دەلێت شریقەی بلێسەی ناو دەرو هاتە کار لە چەم و دۆلدا لافاوی خۆێنی منە وەك لا فاوی بارانی زستان ئەم جۆرە هەستە مەگەر تەنها بەم دانایە بەم جۆرە ئەندازیاریە بوترێت لەتوانای کەسدا نیە.

ئەم زانایە هەرچی وشە هەیە لەغاوی کردووە بەئارەزووی خۆی بەکاریان دەهێنێ لە هەرشوێنێکدا مەبەستی بێ. فەرموون براوانە ئەم دێرە /

مەوج مدۆ لافاو هوون دجلەی دل
ئەفوارەی چەم هوور مشانۆ گل

دەلێت لافاو شەپۆل دەکا لافاوی چی لافاوی خوێن لەدلی دا وەك روباری دیجلە.چەم فوارە دەکا واتە هەلدەچێ و گل هەلدەکەنێ و رامالی دەکا. لەشوێنێکی کەدا گلەیی دەکا لەخۆشەویستەکەی و دەلێ /

تۆ یج ئینسافت بۆ هەنی وەسەن وەس
باللە جە دوریت هابیم وە قەقنەس

دەلیٚ تۆسقالیٚك ئینسافت بیٚ واتا بەرم بە بەسە توانام نەما وەڵلا لەدووری تۆی ئەوەتا بویمە بەخۆڵە میٚش هیٚندە سووتاوم لە دووری تۆ.

لە هەر دیٚریٚکدا سۆزی خۆی بە جۆریٚك دەردەبڕیٚ و ئاراستەی خۆشەویستەکەی دەکات لیٚرە دا پرسیار لە خۆشەویستەکەی دەکات دەلیٚت /

تاکەی چۆن مەجنوون ویٚل هەردان بم ؟
تاکەی خەم زەدەی بار هیجران بم ؟

دەلیٚت تاکەی من وەك مەجنوون من بەهەردەو چۆلەوە سەرگەردان بم ؟ تاکەی خەم و پەژارە میوانم بن و هیجران یان دووری تۆ وابیٚت بەبار بەسەرمەوە.

لەم دیٚرە شیعرە دا ئەوەتا بەشیٚوەیەکی تر باسی حالی خۆی دەکات وە دەلیٚت

بەزەییت بەیو وە جەستەو حالم
ریشەم بەراما هەرەس وەمالم

دەلیٚت خۆشەویستم بەزەییت بیٚ بەجەستەو بەحالم، ریشەمت لە رەچەلەکەوە دەرهیٚنا ومالٚت رماندم و هەرەسی هیٚنا یان بامالم برمیٚ. بەوردی تەماشای ئەو دیٚرانە بکەین کەباس کران دەبنین هیٚندە بەجوانی دایرشتوون لە هەر دیٚریٚکدا بەشیٚوەیەك سۆزی دەروونی خۆی دەخاتە روو، لەم باوەڕەدام کە هیچ شاعیرەك نەیتوانیوە خۆی لەو بوارە بدا. لەسەرەتای میٚژووەوە تاکو ئەمرۆ مرۆڤ هەستی خۆی دەربریوە لەهەموو

بوارەکانی ژیاندا بەشیعربێ بەنیگارکێشی بێ بە پەیکەرسازی بێ، یا بەمۆسیقا، یا بەگۆرانی، یا هەریەك بە پێ ی توانای خۆی.

لەبواری شیعردا دەتوانین بڵێین ئێمەی کورد قەرزاری ئەم زاتەین وە ئەرکی سەرشانمانە شیعری ئەم کەڵە شاعیرەمان بگەیەنین بەمیللەتانی جیهان و شانازی پێوە بکەین. ئەگەر عەرەب ئەبو عەلای مەعەری، یان موتەنەبی، یان ئەبو فیراس ئەلحەمەدانی.

ئەگەر فارس سەعدی شیرازیان هەیە، ئەوە تەنها مەولەوی ئێمەیە شایەنی ئەوەیە باسی بکەین وەك کێوی قەندیل بەو پەری سەربەرزیەوە. ئێمە کەمتەرخەمین لە زۆر بواردا، بەڵام کاتی ئەوە هاتووە چارەسەری کەم و کورییەکانمان بکەین خۆمان بگەیەنینە ئاستی میللەتانی جیهان، چونکە ئێمە هیچ فەقیرتر نین لەو میللەتانە خاوەن سەروەت و سامانی مێژوویی و ئەدەبی زۆرین. با چاکی لێ هەڵکەین و خەمەکانمان بکەینە گڕ بۆ پڕکردنەوەی کەلێنەکانمان و ئاورێك بدەینەوە بۆ خۆمان و بەهیوای ئەوەمە ئەم دیدارە ببێت بەسەرەتایەك بۆ هێنانەدی هەموو ئاواتەکانمان.

وەك ئاماژەمان بۆ کرد ئەم زانایە ئەم دانایە ئەم شاعیرە ئەم کەڵە پیاوە دەریایەکە من تەنها باسی یەك دڵۆپەم کردوە . هەزاران سڵاو لەرۆحی مامۆستای پایە بەرز خوا لێ خۆشبوو (مەلاکەریمی بیارە) کە یەکەم دیوانی ئەم شاعیرەی چاپکردووە.

لێکدانەوەیەکی سەرپێیی لەسەر چەند دێڕێ لە ئاساری مەولەوی

مەلا مۆمنی نووری

ئەگەر بێتو لەروانگایەکی وردبینانەو لێکۆلەرانەوە سەیری ئەدەبیاتی کوردی بکەین بۆمان دەرئەکەوێ کەبە هەزاران شاعیرو نووسەرو لێکۆلەرو کەسایەتی پایە بەرزمان هەبەوە، کەهەرکام بەگوێرەی خۆیان بۆبەرەو پێش بردنی ئەم کاروانە هەنگاویان هەلگرتوە ونەسپی خەیاڵی خۆیان تاو داوەو جەوهەرەی پێنوسیان هێناوەتە گەڕ، کەچی زۆر کەمن ئەوانەی لەم بوارەدا بەسەرمەنزڵ گەیشتبن.

یەکێ لەو کەسایەتیە پایەبەرزانەی ئەم مەیدانە کەبەهاسانی توانیویەتی لەم رێبازەدا سەربەرزانە لەئاستێکی سەرەوەی ئەم بوارەدا خۆی بەدەرخات، مامۆستا مەولەوی تاوگۆزیە دیارە مرۆڤێکی ئاوا کەمترکەسێ هەیەئاگاداری لە سەر ئاسارو ژیاننامەی نەبێ، وادەزانم ئیدی خۆخەریك کردن بەو بابەتانەوە، کەلە زۆر شوێندا باسی لەسەر کراوە پات کردنەوەیە، بەس ئیمەیش راستەوخۆ دەچینە سەرکورتەباسێ لە سەرچەند دێرێ لە ئاساری مەولەوەی.

چەند بابەتێك لە فنونی ئەدەبی مەولەوی

کەمتر کەسێکمان هەیە لە ئەدەبیاتی کوردیدا توانی بێتی وەك مەولەوی لە ئەوپەڕ سادەگەری و نەرم و رەوان بونی شیعریدا فنونی

ئـەدەبی وەك کینایـەو جیناسـو ئیـستعارەو تەشـبهو موعـەماو تـەوٚاىو تیباقو...... بەکار بگریت بۆ وێنە موعەما یان مەتەڵ.

سەروەبان عەین عەینم خەم وەردەن

هوون نەچەمەی عەین نەعەین سەرکەردەن

یەند دەردو ئاهو عین کەردەن بێ نوور

وەختەن هەشت کەم بۆ نەپەندەی مەشهوور

جـوابی ئـەم مەتەڵـە (پـەنج فـەرزەی نوێـژە)کەبـەم شـیوەیە لێـك ئەدرێتەوە، واتە سەرم لە سەرلاشـەی چـەماوەیە کـەوەك پـیتی عـەینی لێ هاتوە، خوێناویـان لـێ دێتـە خـوارێ و لەبـەر ئـازارو ژانـی ژیـان چـاوەکانم روناکیـان تێـدا نـەماوە، کاتێکـە رەونـاکیش نـابینم هەشـت رەکـاتی روژکەنیمەرۆوعەسرە لەپێنج فەرزەی مەشهور کەم ئەبیتەوە.

رەم کەردو مدرا ودیا وەمەس مەس

پەی هەرد بارگەی تۆ گۆمەتش بەست

ئەمە جییا لە هەندی زەرافەت کاری ئەدەبی وشە گۆمەتە هیناوە یانی لـە حاڵەتی دەرچـوون کـە هـیچ نوسـەرو شـاعیریك ئـەو وشـەیان بـە کـار نەهێناوە، کە ئەم جۆرە بابەتـەیش لـە شـیعری مەولـەوی دا بەزۆرینـە لـە بەرچاو ئەکەون.

یان

نزول کێشادەس بەختم نەرای بەد

بای ئەدەب نەرای عەدد کەرم رەد

ناگا وەفـــەریب پەشت پا دا لیم

من وست وەگێجاو قەڵەندەری وێم

دەڵێـت مـن بـە ئەدەبـەوە گـەرەکم بـوو پـێ لـە رادەی خـۆم زیـاتر درێژبکەم، کە چی هاتنە خوارەوە دەستی بۆ درێژ کردم ومنی خستە نێو گێجاوی کردەوەی خۆم.

یان

دوو ئەبرۆی سیای موژان چەریدە

ئەرای بەندەگیش قەتران دیدە

(سیا) استعارەیە تامە بۆ ئابرۆ (مـوژان چـەریدە) تـشبیهی ئـەبرۆکانی یارە بە نـەچیرێ کەبە خواردنو سەرقرتکردنی برژانگەکانی خۆی خـەریك کـردوە و راشـی یـان سـیاهی چـاوەگانیش وەك کۆیلەیـە لـە ژێـر پێدایـە، ئەوهـەمو کینایـەو تـشبهی و ئیـستعارەیە بەونـەرمو رەوانیـە لـەو دێـڕەدا بەکار گیراوە.

باش ئاگاداری ئەوەیشین لەم جۆرە لێك دانەوەیەدا بە شێوەیەگی سەر پێیـی نـاتوانێن بـە وردی بـچینە نێـو کاکڵەی باسـەکەو لێکیـان بدەینـەوە، بـەس بەباشـترین رەوت کـەڵك وەرگـرتن لـە کـەمترین وتـە بـە باشـترین شێوەیە ئەگەرلەتوانامانا هەبێ ؟!.

ئەرسەد هەرکەسێ پەی وێش وەراوەن

وەقیمەت نیەن ئیخلاس حەساوەن

ئەوکاتەیــە ئیمــەش بــە دڵ و دەرونێکـی بـێ گـەردەوە لاپـەڕەکانی گوڵـــزاری رازاوەی ئـەدەبی هـــەڵ ئەدەینـەوەو وەك ئەویندارێکی پـیری

عیرفانی تاوگۆزی بە دڵـۆپێ لە چـاوگەی هـەردەم ڕەوانـی گڵێـەی گـڕی ئەوینی پێ دائەمـرکێنین وله ڕوانگای بازاڕێکی مـەولـەویانەوە دەڵێم.

سەفات جەفادەروەقەفای هەستی

نۆشانۆشت بۆ دەواچەی مەستی

ئەو مەیە کامەیە کـە مەولـەوی کـاتێ ئـەیگرێ بـە دەستەوەلەخۆشیان شەپلاخی ئەدا لە بنـاگیوی هەستیو دنیـا لـە بـیر خـۆی ئەباتـەوە، سادەی بەهـەزارحاڵ نیوە گیانێکم تیدا ماوە، سامەیگێڕ هاوارم وەلای تـۆ واذەی گەڕانتە بە پیاڵەێ مەی ژەنگی دڵمان بماڵەوە، لێرەدا ئەوپـرسیارە دێتـە ئارا کـە ئەومەیـە کامـە واژەنگـی دڵ ڕامـاڵ ئـەکات، باهـەر لـە خـودی مەولەوی ئەوجوابە بگرینەوە .

ئاخرسەرمەشقەن پەرێ مەیخاران

واردەی ویەردەی وپاردەی یاران

چوون نەدڵ شنۆی مەزەی مەی داران

بذیە چۆن وەتای لۆنگێ مەویاران

ئەوانە کامن لە زستانێکی سـەردا کە گێجیای لول گێجی کلێڵـەی کـاوان شـاخ و داخ و تاقـچەی موغارەکـانی سـفید کـاری کـردوە بـە تـای لـۆنگێ ڕادەبوێرن، ئەمانە هەر ئەوانەن کەپێش ئیمـە ڕێبـازی دڵداری هـەتاییان هەڵبژاردو بە ڕێ کەوتن و ئـەوەیان کـرد بـە سەرمەشـق وئـاخرین پیاڵـەی ژیانیان خواردەوەو.

دێرەن با ئێمەیچ نەی گوزەرەوە

جامی وەدەس نین دەس وەسەرەوە

هەرلەم روانگایەوە بەئامۆژگاریە زیاتر وریامان ئەکاتەوە، کە هەرچی لەسەر ئەم ئەرزەدا بووەو بەچاو بینراوە دونیای بەجێ هێشتوە، هەرچی ئێستاش دەیبینین و بەرێوەیە بەجێ دێڵیت، کەسیش هەم هاتو چۆیە تێ نەکەیشتو تیش ناکات .

هەرچیت دی وە چەم شی وەسەفەردا
هـەرچی مـەوینـی هـانە گـوزەردا
کەس حاڵی نەبی هیچش نەفـاما
ئەوپەی چێش ویەرد ئێدپەی چێش ئاما

بەراستی ئەگەرلە روانگایەکی ورد بینانەو یەکتا پەرەستیەوە سەیری ئەم دوودێرە بکەین دەبینین لەسەدەی ٢١دا بەزۆرینەلە سەرئەم ئەرزەدا ئەژین کەنازانن بۆچی هاتوون و بو کیوێ دەچن، بازهەم بەوەش وازمان لێ ناهێنیوبە ئامۆژگاریو رێنوینەجوانەکانی ئاوڕمان لێ ئەداتەوەو دەڵێت رێگایـەکی دورو درێـژتان لەبـەرە هـیچ مرۆڤێکـی وریـا بـۆ سـەفەرێکی درێژخایەن بێ تۆشەو زاد بەڕێ ناکەوێ.

ئاخر ســـە فەرەن راخەیلێ دوورەن
مـــەنزڵ بێ پایان تۆشـــە زەرورەن
دینت تۆشەی چەم مەیلت تۆشەی دڵ
رازت تۆشەی گۆش مەنزڵ ئەومەنزڵ

لێرە دا سێ نوسخەمان بۆ دەنوێنێ هەتا لەو سەفەردا بە سلامەت تـێ پەڕین و بەسەرمەنزڵ بگەین یەکەم (دینت تۆشەی چەم) کە دین لێـرە دا بە مانای تەواشاو سەیرکردنە کەمەبەست ئەوەیە تۆ لـەم دونیایـەدا چۆن

سەیری ژیانت کردوە، یان چۆن بەسەرت بردوەو زیاتر خۆت بەچیەوە خەریك کردوەو، پاشان دەڵێت (مەیلت تۆشەی دڵ) لە کاتی ئەوەی خۆت بەژیانەوەخەریك کردوەمەیلت بەرەو لای چ بووە تەنها بە ژیانیکی گۆتایی وە خەریك بووی یان بیرت لە رۆژی پەسلان کردوەتەوەو بە رازو نیازێکی پاکو بێ گەردلەگەڵ خالقی خۆتا تۆشەیەکی وات پێك ناوەکەئەورێگا دورە بەهاسانی ببرپیت،(رازت تۆشەی گۆش)بە راستی ئەوەی کە وتەی جوانو راستی بووە لەگوێت گرتوە، یان بە واتایەتر ئەوەی کە خۆت گوتوتە عەمەڵت پێکردوی، بەواتایەتر ۆبانو کردەوەت وەك یەك بووە ؟.

ئەوی کە دەڵێن پلەوپایەی مامۆستا مەولەوی لە رادەی عارفێکی پایە بەرزدایە بێ جێگا نییە، هەرکەس ئەم چەند دێڕەی بەوردی بخوێنێتەوە لەو پلەوپایەی تێ دەکات.

من کە دڵ دایم نەواوەیلمەن
غەرق موتالای خاڵ لەیلمەن
چە باك تانەی تەوەن تاومەن
شەوق موتالای روی کتاومەن

یان

(شەوەن خەلوەتەن ماڵ بێ ئەغیارەن
عالەم گرد نەخاو دۆس خەبەردارەن)
(ئیرادەم ئیدەن وەی کەڵ پۆسەوە
شەونالین وەشەن وەلای دۆسەوە)

ئەگەرچی ئەم دوو دێڕەی خوارەوە دەڵێن هە خودی مەولەوی نین، کەچی لەلایەن ئەوەوە بە ئێمە گەیشتوون ئەگەریش هی خۆی نەبوون باوەڕی بەو بۆچونە هەیە.

ئەم مەولەویەهەرنەو سەید عەبدولرەحیمە بووە، لە گاتی فەقیەتی دا دڵی بەکچێکەوە ئەبێو جارێکیان بەلای ماڵەکەیاندا تێ ئەپەڕێو داوای جامی ئاوی لێ دەکاو ئەویش ئاوەکەی بۆدێنێو دەڵێت فەرمو خالۆ، مەولەویش بەم شێوە جوابی ئەداتەوە.

خاڵۆ خاڵۆ تەن کەم واچە خاڵۆ
خاڵۆ دەم وەبان خاڵانت ماڵۆ
شەرت بۆ جەدا خی خاڵۆ خاڵۆی تۆ
خۆم کرو وەگوڕ چواردەساڵەی نۆ

یان کاتێ کە یەکی لە دۆستانی نامەیەکی بۆ دەنێرێ وباسی زەماوەنێکی بۆدەکاو دەڵێت جێگات خاڵی، ئەویش بە (نامەی نەفتینت) جوابی ئەداتەوە، ئەوەش چەند دێڕێ لەوەی.

شەوق برق وزوق فەرق زەڕکلاو
ورشەوپرشەی خۆی کوڵمی بۆگولاو
شەقەوتەقەی گەرم چەپڵۆ جیلەی نەرم
چریکەی وەناز تریکەی وە شەرم
سەمای دەسمالان رەمای نۆ هالان
نەمای مەلالان نمای وەش حالان

یان پارچەی (موبارکت بۆ) کە دەڵێت.

گرمەی نقارەو لرفەی شـــەروالان

خشپەی پامورەو زرنگەی خرخالان

چریکەی ســـڕناو پریکەی خەندە

پەشیوی زوڵفان ریشـــەی دڵ کەندە

جەوبەزم شیرین منیچ کەرودیاذ

بەزمتـان جـــەم بۆ دایم وەدڵ شاذ

ئەم جۆرە شیعرانەش لە ئاساری مەولەویدا زۆرن دیـارە ئەوانـەش هی دەورانی لاویەتی و هەستی ئەویندارێکی مەجازی بـووە، تـا ئـەم بوارەیـشی بەباشـی تـەی نـەکردبێ نـەیتوانیوە بگـا بەوپلەوپایـەی حەقیقیـە، وەك مامۆستا سەیدی ئەفەرموی .

تامـــەجـازنەبۆ حـــەقیق نمـەبۆ

مەجاز بی حەقیق تەحقیق نمەبۆ

جیا لەمانەش ئەگەر لەڕوانگای ئەدەبیشەوە سەیری شیعرەکانی بکەین دەبینین لە عەینی رەوانی و ئەرمی و پاراویدا لـە زۆر فنـونی و کەرەسـەی ئـەدەبی کـەڵکی وەرگرتـوە، بـەبێ سـێ ودوو ئـەتوانم بڵـێم لـەم بابەتـە شیعرانەدا کەزۆربەی شیعرەکانی کوردی بەتایبـەت هـەورامی ئەگرێتـەوە کەسێکیتری وامـان نـەبووە کـەبتوانێ شـان بـدا لـە شـانی شـیعرەکانی مـــەولەوی بۆوینە دەبا ســـەیری ئەم چەند دیڕەی بکەین.

ئاهــوی توون دڵ وەبۆی ناف ئاوا

تاربی نەجـــڵەو گـــەرمـــەسێر ماوا

رەم کەردومدراودیا وە مەس مەس

پەی هەرد بارگەی تۆگۆمەتەش بەس

لیرەدا یار، یان خۆشەویستەگەی تەشبی کردوە بە ئاهوویەکی سرکو سڵەمیا، کەبووە بەسەرقەتارەی ئاهـــوەکانی گەرمین و بەرو کوێستان رەمیان کردوە ئەم دوودێـرە لەرویەکەوە بۆ خویندنەوە بەبی هیچ وەستانو سەکتەیە یان مەکسێکی گرانی شیعر، رەوانو لەزار جاری دەبێ، لەروانگایەتریشەوە ئەندیشەیەکی ناوەرۆکیو روبەری تێدارەنگی داوەتەوە، لە روبەری شیعرەکەدا دەرئەکەوێ مەولەوی لەوکاتەی گەورەماڵێکی جاف کەکچەکەیان هاوشیرەی مەولەوی ئەبێ بەرەوناوچەی سەقز ئەرۆن ئەویش بەم پارچەشیعرەکەنزیك بە ١٢دێرە داوا لە شێخ حەسەنی مەولان ئاوایی کەیەکێ لەرابەرانی تەریقەی قادری بووەولەساڵی ١١٣٦ داکوچی دوایی کردوە، ئەکا کەبەهیمەت و بەرکەتی خۆی چاوی لە خوشکە ناتەنیەکەی بێت، ناوەرۆکی شیعرەکەش جیا لە کەرەسەو فنونی ئەدەبی ئەندیشەی عیرفانیشی تیدایە لە پاڵ ئەوانەشدا لەوشەکەلێکی کوردی ئەسیل وپاراو کەلکی وەر گرتووە وەك(تار=جڵەو= رەم= هەرد= گۆمەتە) یان ئەم دوودێڕەی خوارەوە .

گرمەوپزیسکەی چەخماخەی پارە
بەرق بریسکەی شوعلەی شەرارە
شاخەوشریخەی بروسکەی دەرون
نەچەم شەتاوان جاری کەرد چوون هوون

جیالە هەندی وردەکاریوکەرەسەی ئەدەبی سەیرێ چۆن لەوشەکانی(پزیسکەو بریسکەو بروسکە) بەسێ مانای جیاواز کەڵکی وەرگرتووە یان ئەم دوودێڕەی خوارەوە.

نزول كێشا دەس بەختم نەڕای بەد

پای ئەدەب نەرای عەدەد كەردم رەد

ناگاوە فــەریب پــەشت پادا لێــم

من وست وەگیجاو قـــەڵەندەری وێم

یان

سەڎای زیڵ وبەم مەینەت سەدتەرزەن

خەفەت شاڎیشەن خەم دەماخ بەرزەن

یان

سەردبیەن گەرمی شەوق هام فەردان

گەرمەن سەردی زەوق جەرگەی هام دەردان

من بەش بەحاڵی خۆم تا ئەندازەیە لەكەرەسەكانی فنونی ئەدەبی ئاگادارییم هەیەكەچی بەراشكاوی ئەم زانی ئەمەی دوایی لەكام بواردا دەس نیشانی بكەین بڵێین پارادۆكسە یان فلاشتەكە نابێ بڵێین (جەناسی) ناتەواوە ئەویش وانیە، هەرچەند ئەكرێت بەواتەی ئەدەبی بە (تضاد و طباق)دەست نیشان كرێت، هەرئەم وێنانە نیشانەی دەسەڵاتی مەولەوی ئەگەیەنیت لەم بوارەدا كە ئەگەربمانەوەیت لەسەرمانای ئەمانە بدوێن كاتی زۆر لەوەی پێویستە كەلێرەدا جێگای ئەوەمان نییە، یان ئەم دێرەی كە دەڵێت.

ئیسە سۆجیای گەرمی دڵ سەردیم

سەودایی سارای دەردبێ دەردیم

جیا لە مەولەوی كێ لە نیو سەردی دا سووتاوە یان شێتو سەرگەردانی هەردو سارای بێ دەردی دەبێت.

یان ئەوەی کەدەڵێت.

جەپرژەی شەونم نەتۆی پەردەوە

نەرگس مەس مەس چەم وڵاو کەردەوە

بەراسی چۆن لە سەرئەم شیعرانە بدوێن کە توانیبێتمان حەقی مەتڵەب ئەدا کەین، زمان وپێنووس لەلێك دانەوەیاندا ناتەوانن بەس بە کورتی تەشبیهی غونچەیەکی نیو پەردە بەرومەتی یاری کە بە برژەی شەونمی وردەوەردە وەك نیرگسی مەست چاو ئەکاتەوە کە دووبارە تەشبیە و استعارەی تێکەڵ کردوە.

ئەم جۆرەشیعرەش لە ئاساری مەولەویدا زۆرن وناکرێ باسی هەمویان بکەین ، باشتر وایە واز لەم بابەتەش بێڵین و بچینە سەر دڵۆپە فرمێسکێکی مەولەوی بۆ عەنبەرخاتون .

یەکێ لەوبابەتانی لە ئەدەبیاتی کۆن وئەمرۆش دا جێگای تایبەتی هەبووە ئەدەبی شین گێڕیە، کەبریتیە لە دەربڕینی سۆزو هەناسەی گەرموگوڕو فرمێسك رشتن بۆ ئەو کەسەی بە هەرشێوەیە لەدونیا دەرئەچێ، جا ئەگەر ئەو مروفەش خۆشەویستی کەسێکی وەك مەولەوی بێت ئەبێ چۆن فرمێسکێکی بۆ رژاندبێ .

شورای عاشورا دیسان بەزمش بەست

موحەڕەم ئاما مەحرەم شی جەدەست

یان.

سەرلەتەرەی خەم خول ئاوەردەوە

تای کرژی مەینەت دووباڵ کەردەوە

وەلوەلەی لولەی پێشەی ئازای جاك

یاوا وەسەرین نۆ پەردەی ئەفلاك

لەیەکەم دێـڕا دەری ئـەخات کـە هاوسـەرەکەی لـەمانگی موحـەڕەما کوچی دوایی کردوە، پاشان دەڵێت مـن کەهـەردەم لەگـەڵ خـەما هـاودەمم فەڵەك وەك باش تەشی ڕێسێ دووبـارەخولی هـاوردەوە ڕەگـی دەمارەکانمی لەگەڵ یەکا باداو لولەی ئیسقانە لێك بچڕاوەکانی لەشم سۆزی وەلوەلـەیان لێ هەستاو ناڵەو هاوارم لەنۆ پەردەی ئەفلاك تێ پـەڕی، دیـارە ئـەو سـۆزو فرمێسکانەی بـۆ عەنبـەرە خـاتون تـەنها لـەکاتی کۆچـی دوایـی دا نـەبووە، وەك ئەویندارێکی ڕاستەقینە تاکۆتایی ژیـانی زۆرجـار فرمێـسکی بـەکوڵی بۆ ڕژاندوە، جارێکیـا، وادەرئەکـەوێت لەکوێـستانەوە هـەڵ ئەگەڕێتـەوە بـۆ گـەرمیان یـەك ڕاس ئەچێتە سـەرگڵکۆی ودەبـینێ دەوری ماواکـەی خۆڵـو خاك و پلو پۆشـی زۆری تێدایـە ئـاگری تـێ بەرئـەبێو بـەم پـارچـە شیعرە کوفو کوڵی دەرونی خۆی دائەمرکێنێ.

گەرد ئالــودەن مــەزاری لەیلێ
ئاوپاشی ومــالاش لازمەن خەیلێ
خادەمی توربەت نازك ئەنداmam
پەی دیدۆ موژگان مەعدوومی ئامان
ئاوپاشی ڕەویەی دیدەی خەم یدەم .
مالاش وەزیفــەی مــوژەی نمیدەم
گــەردنەبۆ وەروی یانەی نۆشــەذا
یاخەوشێ وەحەوش عەنبەربۆشەذا
پاس نازکی لــەیل یاگەی وێشــەن
جای موشاهێدەی قەیس دڵ ڕێشەن

کام دڵدار توانیویەتی پاش مەرگی خۆشەویستەکەی ئاوەها لەگەڵیا بدوێ، کاتێ سەیری ئەم چەند دێڕە ئەکەین ئەگەرکەسی ئاگاداری لەسەرژیانی مەولەوی نەبوبێ دەڵێت هێشتا تاسەی لە هاوسەرەکەی نەشکاوە کەچی وانیە، ئەوان بەدرێژایی تەمەنیان پێکەوە بوون ئەو خۆشەویستیانە رۆژلە دوای رۆژ زیاتر بووە کەئەوەش لەهەمو کەسێکدا رانابینرێت، یان ئەم چەند دێڕەی لەپارچەیەکی کەدا.

تۆمەی سەرووگوڵ وەنەوشەوسونبوڵ

شاناباخەوان ئەجەڵ وەتۆی گڵ

تادیسان ئەرقەیس وەمودارابۆ

ئەکام بەهاردا چەمەن ئارابۆ

ئەم جارە بەم شێوەیە دڵ خۆشی خۆی ئەداتەوەودەڵێت ، هیچ ورکەت نەبێ ئەوبالآی وەك سەروو کوڵمی وەك گوڵ و خاڵی لێوی وەك وەنەوشەو چاوەی خوماری وەك سونبوڵ بووە، باخەوانی ئەجەڵ تۆوەکەی لەخاك وەشاندووە ئەگەرقەیسەی دڵ سووتاوی مودارابکات ئەوبەهارەی دێت کە باغچەی گوڵزارێ سەرهەڵدا، بێ شك ئەو بەهارەش کە مەولەوی بەدوویا ئەگەرێت رۆژی پەسلانە(رستاخیز) بویە پاشان رودەکاتە خۆیو دەڵێت وادەزانم تاو تی رووی تێ کردوی واقسەی بێ رێو جێ ئەکەی .

مەعدووم تاویاو دووری زۆرناوەرد

تاو یاو بینای قسەی پەشێو کەرد

ماخولیایی یاو ئینە خدێشەن

وەرنە ئەی خەیاڵ پەرێشان چێشەن

بەتاڵەن هەوای دۆس کۆچ کەردە

مـــەحـــاڵەن ئامای عــومری ویەردە

ئەوەی دەڵێن مەولەویانەیـە لەعـەینی ئەوهـەمووئازارو نارەحەتیەیـدا بۆ لەدەس دەرچوونی خۆشە ویسترین کەسی دەس لـەئامۆژگاری ورێنـوێنی هـەڵناگرێ یـەکی لەوئامۆژگاریانـەی لیرەدابـۆ ئێمـە ئەوەیـە هـەتا مـاون بەباشی لەژیان کەڵك وەرگرن ئەگینا پاشان پەشیمان وایی بەکار نایەت.

هـەر چـەند ئێمـە لـە سـەر مەولـەوی بدوێنونەندیـشەو بۆچـونەکانی بـەیان کـەین وادەزانم نـاتوانین راستیەکانی بـە شێوەی واقعـی بـدرکێنین، بـەس ئەوانـەی دێڵینـەوە بۆکـاتی خۆیـو بـە هیـوای ئـەوەی تـوانی بێـتم هەستی خۆم بە نیسبەتی مەولەویەوە لەم چەنددێڕەدا دربڕم.

بەناوی یەزدان

کورتەیەك لە سەر کەسایەتی ماموستا مەولەوی تاوگۆزی

نادر نەقشبەندی

پێشەکی:

بەسڵاوی گەرم و رێزی شایانمەوە بۆ حازربووان و ئازیزانی ئایینپەروەر، زانستخواز، ئەدیب، شاعیر و نووسەرانی بەشەدار لە کۆنگرەی فەیلەسوفی بەرزی ئایینی فەلسەفەو عیرفانسۆفی بێگەردو شاعیری کەم وێنە (مەولەوی تاوگۆزی) سپاس و ستایشی بێسنوورم بە نوێنەرایەتی لەلایەن خەڵکی هەورامانەوە بە قەدرناسی لەکاربەدەستان و رۆشنبیرانی ناوەندی فەرهەنگی و ئەدەبی بەتایبەت بەرێوەبرانی خۆشەویستی ستادی کۆنگرە.

بێگومان لەسەر ژیانی تایبەتی ماموستا مەولەوی لە لایەن ماموستایان وزانایانی بەرێزەوە وتارگەلێکی لەسەر نووسراوە.

بەپێی توانا و دەسەڵات شیکردنەوەیێکی کورت سەبارەت بە روونکردنەوەی گۆشەتاریکەکانی ژیانی شاعیران و ئەدیبان لە مێژووی رابردوو و پاشان بە لێکۆڵینەوەیێکی تەحقیقی لە سەر ژیان و پێناسەی ئەدەبی ماموستا مەولەوی چەند خاڵێکی دیکەش میوانی سەرچاوەگەلی ئەم باسەن. سەرەتا پێویستە بزانین شاعیرانی ئەمرۆ رێرەوی رێگای حەقیقەتن بۆ دوایین پلە، قۆناغگەلێکی پڕ ئاستەنگ لە پیشاندایە، بۆ

تێپەڕین و دەرباز بوون لە دونیای نۆستالژی نامۆیی تاکەکەسی بۆ دونیای پێکەوە ژیان هەوڵ بدەن شوێنەواری خۆیان دەستنیشان کەن و بزانن لە چەوران و بارودۆخێکدا ژیاون ودەژین. لەبیرمان نەچێت کە رابردوو چرای رێگای داهاتووە. بۆ پاراستنی فەرهەنگ، کەلتوور، زانست و داب و نەریت هەوڵدان بۆ دەربازبوون و کرانەوەی دەرگای نوێخوازی و پێشکەوتن بە کەڵك وەرگرتن لە مێژوو بیری قووڵی رۆشنبیرانی سەدەکانی پێشوو بە مەبەستی پەرەپێدانی جوغرافیای راستەقینەی مرۆڤایەتی بە شێوەیەکی فەلسەفی ئەرکی سەرشانی هەموومانە. دەزانین کە فەلسەفە هەوڵدەری کۆکردنەوەی بەشە جۆراوجۆرەکانی کەلتوورە بە پێناسەیەکی (ئیپیستمۆلۆژیانە)یە.

مێژوو سەلماندویەتی کە ئامانج لە پاراستنی داب و نەریت و فەرهەنگ و کەلتووری پشتاوپشتی باب و باپیران بە واتای پەرستنی ئەوان نیە. نابێت لەلایەن تیۆرسییەنەکانی مۆدرنیتەوە بە شۆوینیزم لە قەڵەم بدرێت لەبەر نەبوونی شوێنەواری فەرهەنگی و نەبوونی مێژووی مرۆڤایەتی، رۆژئاوا وەفاداری بەداب و نەریت و فەرهەنگی رەسەن بە کۆنەپەرستی! و گەلانی بێپەیوەندی بە فەرهەنگ و بە هاوچەرخ و پێشکەوتوو لەقەڵەم دەدەن. بەشایەتی مێژوو فەرهەنگی ئێمە فەرهەنگی رەسەنی شارستانیەتی زانیستی ـ کۆمەڵایەتی و رامیاری هەزاران سەڵەیە، لە فەرهەنگی جیاوازی ئێمەی کوردا پێگاو جێگایەك بۆ دەستێوەردان و پارادۆکسی عەقڵانییەت و زانست لە جیهانی مۆدرنیزمدا وەر ناگیردرێت.

لەخاکی پیرۆزی ئێمەدا زۆروزەبەنن شێرەپیاوان و شێرەژنانێك کە هەڵکەوتووی رۆژگاری خۆیان بوون. بە فیداکاری، لەخۆبوردنی، شەونخونی و فەقیەتی بۆ گەیشتن بە ئاسۆی روونی زانست، زانیاری و

مەعریفەت بەتاڵی و سوێری راهاتوون کە لەگەڵ سەختی زۆردا بەرنگار بوون. زۆربەی شاعیران و رۆشنبیران و عارفان، کۆڵنەدەر و نەبەز لەگەڵ کەند و کۆسپدا مل‌ملانێیان کردووە لە گۆشەی مزگەوت و لە سووچی خانەقادا بە قەناعەت بەنانی گاڵ دەرسیان خوێندووە و پلەی پێشکەوتنیان بەرز کردوەتەوە. تاگەیشتن ب پۆپی هەرەبەرزی زانایی و دینداری و شاعیری بە هەستێکی ناسک‌خەیاڵ و هزری نیشتمان پەروەری.

بەرێزان، مێژووی ئەدەبی هەر نەتەوەیەك بەشێکی گرینگ لە مێژووی بنەرەتی ئەو نەتەوەیەیە. بەبێ‌شك مێژووی ئەدەبی کوردیش بە هەزاران فەیەسوف، شاعیر، نووسەر، زمانەوان و پسپۆری وشەی رەسەن جیاواز لە مێژووی شاردراوی گەلەکەمان نیە. هەرچەندە تا نیوەی سەدەی نۆزدەهەم کتێبێك تایبەت بە کۆمەڵگا و ژیانی رۆژانە و یا سەبارەت بە علوومی زمانی کوردی لە لایەن ئەدیبانی کوردەوە نەنووسراوە، ئەوە بوو کە حاجی قادری کۆیی شاعیری لاو و سەرکەشی سەدەی نۆزدەهەم بە توندی رەخنە لە خۆکەم بینی و لاوازی نەسڵی رۆشنبیری پێش خۆی دەگرێت. بۆ نموونە هۆکاری نەنووسینی نەسر بە زمانی کوردی لەو سەردەمەدا کە لێرە مەجالی شیکردنەوەمان نییە.

کوردستان لە لایەن زانایان و پسپۆرانی شوێنەوارناسی و رۆژهەڵاتناسانی بیانییەوە بە لانکە و ناوەندی سەرەتای سەرهەڵدانی ژیانی مرۆڤی (نیاندەرتاڵ) و مرۆڤی ئاسایی مەزەندە کراوە کە واتە یەکێکە لە کۆنترین جێگا و شوێنەکانی سەرەتای ژیان و بوونی مرۆڤ لە سەر گۆی زەوی کە بێگومان دەبێتە بنەمایەکی گرنگ بۆ بنچینە و پێکهاتەی ئەدەب و فولکلۆری نەتەوەی کورد. زۆربەی شاعیرلان و زانایانی ئێمە بە پیلانی جۆراوجۆری مێژوویی یان ناویان لە لاپەڕەکانی مێژوودا

کوژراوەتەوە یان ئاسەوارەکانیان بە زمانی نامۆ بەناوی کەسایەتی ولاتانی دی لەچاپ دراون. بەشێکی دی لە مەلا و عالمانی ئێمە هۆنراوەکانیان بە زمانی بێگانە دارەشتووە کە هۆکەیچی دەگەڕێتەوە بۆ زالبوونی بەرژەوەندی ئایدۆلۆژی بالادەست بە مەبەستی شێواندن و گۆڕینی ئیماژی کوردی وەك پەرەسەندن و بلاوبوونەوەی زمان و ڕێزمانی عەرەبی-فارسی و تورکی لە چوارپارچەی کوردستاندا بەبێ ئەوەی ئەم دەولەتانە خۆیان بە فرە نەتەوە بزانن حازر بە پەسەندکردنی کورد وەك نەتەوەیێك نین. (سووریا) تاکوو ئێستا نزیك بە ٢٩٥هەزار کەس لە خەلکی کوردی ئەو دەولەتە خاوەنی ناسنامە نین چوون کە کوڕەکەی ئەسەد وەك باوکی بیرۆکەی ئەوەیە کە کورد نابێت بچنە ناو زانستگاوە، باری زانستیان زۆر ببێت لە داهاتوودا خوازیاری مافی بوونیان دەبن. بەس چاکتر وایە شوان و کۆیلە و ئاژەلدار و کرێکار بن. (ئێران) سەرەڕای ڕۆلی گرینگی نەتەوە کوردی ئێران لە ڕۆخاندنی دەولەتی ناوەندی لە شۆڕشی کۆماری ئیسلامی وەعد و بەلێنی نوخبەکانی کۆماری بۆ مافی بەرامبەری و سەقامگیر کردنی عەدالەتی کۆمەلایەتی پاش ماوەیەکی کورت بە تەسککردنەوەی ئازادی هاوولاتیان ئەو بلێن مرۆیە خرایە پشت گوێ و سیاسەتی جیاوازی ڕەگەزی و نابەرامبەری نەتەوەیی هاتە کایەوە وەك نابەرامبەری ڕامیاری (سیاسی) ئابووری، نابەرامبەری فەرهەنگی و کۆمەلایەتی بە هۆی نەبوونی کات تەنیا ئاماژە بۆ نابەرامبەری سیاسی تەنیا لە سەر یەك ئەسل یا بنەما دەکەم. بۆ نموونە لە ئەسلی ١١٥ی قانوونی ئەساسی کە کورد ناتوانن پۆستی سەرۆك کۆمار، جێگری سەرۆك کۆمار، وەزیر، مەعاونی وەزیر، بەرپرسی زانستگا، پارێزگا و خوارتر پەراوێزخستنی خوێندن بە زوانی کورد و، (عەرەب) سەدامان بینی و تورکیش

(تورکییــە) ئــەوەتا ئــەبینن. لەلایــەکی دیکەشــەوە: بەرتەسـك بـوونی فێرکـردن و بارهێنـان ئەسـتەمی چینایەتی، نـەبوونی فێرگـەی بارهێنـان، بەمەبەسـتی گۆڕانکـاری زانـستی، دواکـەوتویی و دواخـستنی بەعەمـد بـۆ بەرگری لە گەشـەی زانـستی لەبـەر بەرچاوتەنگی و بـەخێلی و رق وقـینی حاکمـانی ملـهوڕ و چەوسـێنەری فێـلْ و تـالان وەهـەروەها هـەژاری و دەربەدەری و ماڵوێرانی لە هۆکاری نەبوونی ناوەندەکانی گەشەی زانـستی - ئابووری و کۆمەلآیەتی بـووە. بـۆ نموونـە هلۆکاستی قات و قڕ کردنـی سەفەوییەکان. کۆچی جەبری کوردان لە چوارتەنشتی ئێرانەوە بە تایبەت ناوچەی هەورامان (هەورامان بەشێکی گرینگی کوردستانە بە کلتوور و زمانێکی تەواو دەوڵەمەند هەروەها خاوەنی مێژوویەکی ڕەسەنی ئێجگار دوور و درێژە. پێشتر لە ساڵی ٣٣٣ی پێش زایینی ئەمە بە کۆمەڵێك بەڵگە و دۆکیمۆنــت دەســەلێنرێت بــۆ نموونــە لەشکرکێشی ئەســکەندەری مەقدوونییە بۆ ئەو ناوچەیە) شارۆچکەی پاوە و جوانرۆ و شاری سنەدژ بە دەستی شاعەباس و نادرشا و باقی چەوسێنەرانی مێژوو بۆ قۆچان و توون و تەوەس کە ئێستا نزیك بە یەك ملیۆن و پانسەد هەزار کەس لەو کوردانە لـە قۆچـان و دەورووبەریـدا دەژیـن کـە هیوادارم کتێبـەکانی کاك کەلیموڵلای تەوەحودی بە ناوی مێژووی کۆچی جەبری کورد بۆ قۆچان نزیـك بـە پـانزدە جلـدە بکەوێتـە بەردەستی خوێنـەران. کـاك کـەلیموڵلا مێژوونووسی کوردی نیشتەجێی قۆچان لە بیرمان نەچێت باکووری ئێـران پارێزگـای مازینـدەران کـە حەشـیمەتێکی زۆر لـەوێ نیـشتەجێن ٢٣/٥لـە سـەدی زمـانی فارسـی تێکەڵـە بـە زمـانی کوردییـە کوردەکانی نیـشتەجێی ئازەربایجان، ئوزبەکستان، قرقیزستان و سۆڤیەت و ئـەوانی دی لێـرە جێـی باس نییە.

زانایانی ئێمە لە ڕێگای فەقیەتی و حوجرەوە فێری زانست بوون. تەنیا ڕێگای فێربوونی علم و عەقڵ و زانست و هزر ڕێگای حوجرەو مزگەوت و خانەقا بووە کە ئەم ڕێگایە بووەبەهۆی ئەوەی کە ژنانی زانا وبلیمەت و وێژەوان لە کاروانی هونەری ڕۆشنبیری و شیعر ئەدەبدا پراکتیزە و بەجێ ماوبن. ئەو پیاو و ژنانەش کە گلێمی خۆیان لە گێژاوی بەرقی خەیانەتی مێژوو لەناوچەی ژیئۆئیکۆنۆمی ڕۆژهەڵاتی نێوەراستدا کێش کردووە، ئەوانەن کە خاوەنی هەست و ئەوین و عەشقی پاکی مرۆڤایەتی بوون کە فەرهەنگ و زمانی نەتەوەکەمانیان پاراستووە (باش دەزانم کە باسی نەتەوە و فەرهەنگ و کورد جارجار دوپات بوەتەوە بەڵام مێژوو سەلماندویەتی ئەوانە کە فەرهەنگ و نەتەوە و هتد خۆیان نەپارێزن لەنێو بازنەی پیلانی زۆرینەکاندا دەتوێنەوە و بۆ هەتاهەتایە سەرشۆڕو لاوازن) گەورەکانی ئێمە بە درێژایی مێژوو لە نامێزی دەردو نازارو ئێشدا پێکهاتوون لەگەڵ کۆسپ و تەنگ و چەڵەمە و تاریکی و نالەباری یاسای کۆمەڵایەتیدا بەربەرەکانیان کردوە. زمانی دڵیان خستوەتە سەر خامەی قەڵەم. زانایانی خاوەن بیروهزر بە تێکۆشان و سەختی ژیان بۆ گەیشتن بە ئاسۆی ئامانجەکان بە مەبەستی گەیشتن بە لوتکەی بەرزی مرۆڤایەتی، عەدالەتی کۆمەڵایەتی و شارستانیەت بە ژیانێکی تێکەڵاو بە دەردی هەژاری، دەربەدەری، غەریوی، کزی و نەداری لە گۆڕەپانی ڕەنج و مەینەتدا بە بەرهەمی هەوڵدانی ماندوویی نەناسانە خزمەتیان بە وڵاتەکەیان کردووە، خاوەنی دڵ و دەروونێکی بێگەرد و ویژدانێکی خاوێن و عەشقێکی هۆگر بوون.

کەوشەنی پەرەداری زمان و هونەر و بێژەی ئەدەبی زمانی کوردی مەدیونی هەوڵ و تێکۆشانی نووسەران، هەستیاران، خولقێنەران، شاعیران

و ئەدیبانی ئێمەیە کە وەك زنجیرەکێوەکانی کوردستان خاوەنی سەدان دوند و لوتکەن و ڕازاوەترین چریکەی ئەوینیان ساز کردووە.

کەسایەتی مەولەوی

سید عەبدورەحیم کوڕی مەلاسەعیدە و لە نەوەی مەلا(یوسف جان)ی کوڕی (مەلا ئەبوبەکری موسەنفی چوری‌یە کە ئەگەڕێتەوە سەر خواناسی بەناوبانگ (سەید محەمەدزاهید) کەبە پیرخدری شاوە ناوبانگی دەرکردووە. نازناوی شیعریشی (مەعدومی) و لەناو خەڵك و لە کۆڕی ئەدیبانا بە (مەولەوی ناوبانگی دەرکردووە) مەعدوومی یەکێکە لەو فەیلەسوف وشاعیر و عارف و خواناسانەی کە شێعرەکانی پڕ لە فەلسەفەی مەعریفەتناسی و ئەویندارانەیە تێکەڵ بە واتای وردو جوان و ناسك و دڵ ودەروون لاوێن و ڕۆح بزوێن کە شیعرە ئاسمانیەکانی زاخاودەری دڵ و دەروونە و مرۆڤ روو بە حەوت ئاسمانەی پان و بەرینی بەرز تێکەڵ بە بیروهزری جوان رادەکێشێ و ئەیباتە دوندی ماناو ئەندیشەوە.

رەستەی شێعرەکانی مەعدوومی عارف وخواناس رستە ملوانکەی شین وسپی و تاجەگوڵینەی ملی مێژووە، رەنگی شیعرەکانی کولکەزێرینەی رەنگاورەنگی گەردنی کوردستانە و بیری قووڵی مەعنەویەتی خۆماڵییە کە تاروپۆکەی لە ئاوریشمی خاوی خوداوەندیە، بۆنی خۆشی خواناسی و عیرفان وەك گوڵی تازەپشکوتوی دەم بەهاران وچنور و وەرکەمەر و بەرزەڵنگی نێوەڕاستمانگی خورێڵەو میشیاو و دالانی بەبۆنن. مەولەوی ئەوەندە سەربە بارەگای یەزدانییەوە دەنێت کە بەچاوی دڵ، تیشکی خۆشەویستی و ڕۆحمی بارەگای خالقی دەبینێ و مێشکی بە ژەکی یەزدانی دلۆڤانی وا پەروەردە درابوو کە لە سەختترین ێ ئەستەمترین ساتەکان و

کاتەکانی ژیانی لەگەڵ برسیەتی، هەژاری، ماڵوێرانی، کۆچی عەنبەخاتوونی خێزانی و پاشان کوێری و زەلیلیدا تەنیا چرکەیەك لەیادی خودا غافڵ نەبووە. نەفسی موتمەئین بووە و لە زۆربەی شارو لادێکانی کوردستان وەك پاوە و لەهۆن ـ دشە ـ خانەگا ـ چور ـ سنە ـ بانە ـ سلێمانی ـ قەلای جوانرۆ و دوایش لەلای خوالێخۆشبوو مەلاعەبدورەحمانی نۆدشەیی کە موفتی (سلێمانی) و مامۆستای مزگەوتی (مەلکەندی) بووە بە خوێندنی کۆتایی هێناوە و پاشان گەڕاوەتەوە سەرشانە.

شەوناڵینی مەعدوومی لە ساتەکانی تەنیایی و بێدەنگیدا

ئەمشەو دیارە ناڵین و هاوارم بە بێشرم لە کەللەمدا سەمتورئاسا گەرمەو مەینەت بەسەدان جۆرەوە بەرۆکی گرتووم خەفەت سەرخۆش و خەم چۆپیکێش عەقڵ و هۆش و فامم کۆچی کردووە، ئەوین و عەشقی دووری خۆشەویستەکەم کە گڕی بەرداوەتە دڵ وگیانم. کاکی شمشاڵبێژ بێدەنگ و بەخێرا بلوێرەکەت بهێنەدەنگ بە هەر نەزمێ رازێك و هەر سازێك گازێك بگرێ لە دڵەی مەلوول و پەشێوم. تاکوو هەرکەسێك بەپێی ناڵەو خەم و مەینەتی پڕئەوینی ونبووی، بێتەکوڵ و بە پیاڵەی ئەوینی خۆی مەی بنۆشێ، چوونکو پاك کەرەوەی هەر ژەنگێك دەنگێکەو دەرمانی هەر دەردێك بەزمێك. بەزمی خەمگینی تۆ کاکی شمشاڵوێژ لایەلایەیە بۆمن لە لانکەی ئەوینی دڵتەنگیمدا. خێراکە بەو دەست و پەنجانەت نەزمێك لێدە بۆ سڕینەوەی خەمەکانم. نەزمو مقامت وەك دووری ئازیز با دڵەی بیمارم بتوێنێتەوە. بەڵام هاوار لە پەشێویی عەقڵ و تێكچوونی

فامم. ئەمە چ خەیاڵێکی خاوە خۆ من و دڵخۆشی چەندەها ساڵە دوژمن و بێزار لەیەکترین. ئاشتی ئێمە پێکەوە مەحاڵە:

ئیمشەو دیارەن بانگم بێ شەرمەن
زایەڵەی سەمتوور کەللەم وەگەرمەن
صەدای زیل و بەم مەینەت سەد تەرزەن
خەفەت شادیشەن، خەم دەماخ بەرزەن
هۆشم بێهۆشەن فامم قامەت قاخ
بۆی دووری ئازیز مەیۆم نەدەماخ
نەی چی! درەنگەن سا مەکەر درەنگ
فیدای پەنجەت بام نەی باوەر وەدەنگ
هەر تەرزێ پەی وێش بکەرۆ ڕازێ
گێرۆ نە دەروون هەرسازێ گازێ
بجۆشۆ هەرکەس وە قەد نالەی وێش
بنۆشۆ هەرکەس وە پیاڵەی وێش
جەلای هەر گەردێ وە سەدایێوەن
دەوای هەر دەردێ وە نەوایێوەن
هەر مەقامێوەت جگەر تاون بۆ
تفڵی بێچارەی دڵان لاون بۆ
نەو صەدای دەردە خەیلێ دلکەش بۆ
دڵ تفلاَن ئاسا بەلکم دڵ وەش بۆ
هەی پەشێویی هۆش، هەی شێویای فام
هەی عەقڵ عەبەس، هەی خەیاڵ خام

من و دڵوەشی و صەفایێ کەردەن

هوونی یەکترین تا وەڕۆی مەردەن

سادەی، صاحیب نەی! ریشەی دڵ کەرپەی

تالیم دەر ئەی فەرد وە نەزمەکەی نەی

ئیمشەو وەهەرحاڵ شەو وەڕۆ بەروون

ئەی خوا سامەرگێ سەحەر چێش کەروون؟

سەرەتای عەشقی مەجازی بۆ حەقێقی (ئەوینی مەولەوی بە ئەویندارى خاتوو ڕابێعە)

مەولەوی لە تەمەنی لاوی‌دا کە بۆ فەقیەتی رۆیشتە ئاوایی خانەگای پاوە لە خزمەتی مامۆستا شێخ عومەر کە یەکێك بوو لە عالمانی پایەبەرز و خاوەن زانست، پاش ماوەیەك مانەوەی لە خزمەتی شێخ عومەردا عەشقێکی پاك و خاوێن، تێکەڵاو بە عیففەت و عیسمەت و پاكداوێنی بە خاتوو رابیعەی کچی مامۆستا شێخ عومەر لە دڵیدا جێگیر بوو ئەو عەشقە خاوێنە رۆژ لە دوای رۆژ لە پەرەسەندندا بوو کە ئەو ئەوینە بوو بە هاندەری مەعدوومی بۆ شەوقی زۆرتری خوێندەواریی. کە رێك و پێك کردنی بواری زانستی مەولەوی بە دواوە بوو و بوو بە سەرچاوەی فەزڵ و ئەدەب. مامۆستا شێخ عومەر بەم عەشقە نەهێنیە دەزانێ و زۆریشی پێخۆش بوو کە خاتوو رابیعەی کچی بۆ مارەکا. بەلاّم بێ‌ماڵ و دەست نەرۆیشتن بە تایبەت دووری مەولەوی لە قەوم و عەشیرەتی، لە هۆکارگەلی بەرگری ئەو ئەوینە سووتێنەرە بوو.

مەعدوومی کە بولبولی گوڵزاری ئەوین و خۆشەویستی عیشق و عیرفان لە دڵیدا ئەیچریکاند، بەناڵەو نەوای دڵی، خۆشەویستی

خاتوورابیعەی دەهۆنیەوە، ئاگری نەهێنی خۆسوتێنەری مەولەوی گڕی لە گیانی بەردا بوو هاواری ئەو ئەوینە عیرفانیە دەنێرێتە سەر دوند و ئاسۆی قولەی قەزاڵە، ڕنەڕنەی باران تێکەڵ بە خەم و دەنگی خاتوون و مات و مەلولی و دڵتەنگی مەعدووم بە هەژاری و چارەڕەشی بەرز دەبێتەوە. و لەهەور دەپاڕێتەوە کە بە گرمە و شریخەی دڵی خۆشەویستەکەی کە لە سەرکێوی ئاتەشگاو قەرزاڵە نەلەرزێنێ، چوونکوو خۆشەویستەکەی شریخەی هەوری ئەوین و رووباری فرمێسکی چاوەکانی، لافاوێکی بەهێزە و پێویستی بە بارینی باران و برووسکەو شریخەی هەور نییە.

صەد دووری چون دڵ "مەعدوومی"ی دڵ تەنگ

مارۆ ئەو فریاد دڵەی سەخت سەنگ

سزان ئەو گێرۆ تەم دڵەی کاوان

هەور نەو وەجان، ڕێزو هۆناوان

بەلاّم، تاقەتێ های هەور ئامان!

هانەسەفەردا شای نەونەمامان

نازکێش چوون ناز جەحەد بەر شی‌یەن

خاتردارێش کەر وێنەی کەس نی‌یەن

وێش چون حەوسەڵەی وەشت و تەم دارۆ

یادش نە دڵ دا زەحمەت مویارۆ

پەی بار خاتر ئەو شیرین شێوە

چ حاجەت وەی تەم وەی سەیل ئێوە!

وەسەن دووی بەدەن جەگیان جیای من

وەسەن سەیل چەم بەخت سیای من!

خاوخاو پەی نەچیر چەم وەنیگاوە

تەك مەدایم ئەولای كۆی ئاتەشگاوە

من مات و بێدەنگ بێسەداو بێناڵە

یەكی بیم چون سەنگ قولەی قەزاڵە

تەوسیفی مەولەوی بەفۆرم و تەكنیكی تایبەت بە شێوازێكی هونەری و شاكارێكی ئەدەبی بە ناردنی شەماڵ بە شوێن دڵداری بەجێ ماوی لە كۆنەهەوارانداا

پاش ماوەیێك بۆنی وەركەمەر و بەرزەلنگ و چنور و نۆبوكی قژی زەردی پاییز و جوانی ویمیر و رستە ملوانكەی ئاڵتونی وەهارانە و هاوار وشین ورۆرۆی شاهۆ بە شوێن كۆچەریاندا، وابە مەولەوی دەكا كە سەری خۆی هەلگرێت و روو لە وهارانە بەسەرپۆپی هەسارگاوە بەچاوی هەڵسین بۆ دۆڵ و چۆمی دوریسان وسەیری خانەگاو بیرەوەرییەكانی رابردو وبۆنی شیعرە سسیحراویەكانی شەماڵ و یادێك لە میرزا مەحموی دوریسانی، میرزا شەفیعی پاوەیی و میرزا ئەولقادر و میرزا مەحموودی پاوەیی دێنێتە یادی ئێمە لە پاییزێكدا كە داروەنەكان جل وبەرگی عەقیقیان پۆشاوە و كەژ و كێو بە جل وبەرگی زەرد رازاونەتۆ. نەمامی بەر رووبارو تاڤگەكان خۆیان پێچ داوە بە هەوریشمی زێرینی باخەمێوەكانی لێواری چۆم و رووباردا. پاییز مەرگی كۆچی دەرەكان بە باخ و ئێلاخا ڕادەگەیەنێ. گەلای داران پۆلپۆل بە هەناسەی با، هەڵدەوەرنەسەر باوەشی زەوی، شریخەی هەورو بروسكەی ئاسمان پەپولەكانیش بۆ ئامێزی گەرم وبەتینی

قرۆڵە دارەکان تاردەنێت. خورەی باران و شریخەی هەورو بروسکەی ئاسمان قیژەی قازەکان سامفۆنیاییێك لە مۆسیقا بۆ رەقسی دارئەرخەوانەکان پێك‌دێنێ. بازاری گڵم وگژ و تێکەڵچوونی بەقی سەرکێوان و چیرۆکی سی‌سەرگ و شینی بولبول لەباخی گوڵدا دادەخرێت. کۆچ و دووری گەردن بێ‌گەردان بۆ گەرمیان شینی هەوارەکان بە گفەی بای کوێستان بەرز دەکاتەوە. بەردی رەشی ئارگای کەلارەکان تەنیا بیرەوەریی ئەوەماوی نازدارانی هەوارە بەرزە، دالآنی، ئاوێسەر و هەورامانە. هەوری تازە بە عاجزی و مەلولی بەسەر کێواندا سەر دەکەوێت و مەولەوی ئاسایی فرمێسکی ژانی عەشقێکی ئەبەدی دەرێژێ. بەلآم چاورەشی چاوەڕوانی مەعدوومی سەرخۆشی شنەی کوێستانەو ئەبزاڵی ساقی و با دەو مەیە لە کۆنەهەوارانـدا. ئەویندارەکەی مەولەوی بڕوای بە دەستی سەهۆڵبەندی پاییز نییە. مەعدوومی چاوەڕوانی گەڕانەوەی ئازیزیەتی بۆ گەرمەسێر، شەماڵ دەخاتەڕێ کە بەنازدارەکەی بڵێت کە ئێلآخان بەجێ بێڵێت و بگەڕێتەوە بۆ باوەشی بەتینی گەرمیان و بۆ نێو دڵی پڕ بیرەوەری ئەویندارەکەی لە ئاسۆی بەرزی خۆشەویستیدا.

چوون وەڵگ شادی‌ی من وای دووری لەیل وەیشووم بەرد ئەوهەرد ئەو ڕشتەی سوەیل
گێج سەرکاوان جەسەردی بیەن کەیل
بۆ مەدان چوون بۆی بێ‌وەفایی لەیل
بێ‌دەس بی چنار زیز خاتر ڕێش
بە خاکیش کەرۆ وەسەردا پەی وێش

ویکۆڵ وەیوەکۆڵ پەی زەردان دەرد
ماساو ئەسەراو ڕێزان هەرزان کەرد
کۆچ کەردەن خاسان، چێهرەی ئێلاَخان
داوۆ وە هەمدا دیسان نەداخان
ڕۆی حەشر دووریی گەردەن بیٚگەردان
بیٚوادە بیر کەرد کاوان سەرهەردان
هەور ئەو زارزار کلاَو ئەو کلاَو
مەگێلۆ ئەسرین مەڕێزۆ وەتاو
ماچی ئەویش دەرد هیجرانش وەردەن
یا چون من بالاَی نازیز گوم کەردەن
وێنەی عوقدەی پێچ ڕیشەی ئەرواو دڵ
بەستە بۆ جە نم خووی مۆبەت زەنگڵ
سیلسیلەی پێچپێچ زوڵف نازاران
زەنگڵە بەستەوە جە دانەی واران
قازان چوون یاران ئاواتە خوازان
قەتارە بەستەن مەکەران ڕازان
بیٚ لەیل، ئاخ، ئامیٚ جە ئێلاَخەوە
پەی ئاخ داخ تەك دان بە (ئاخداخ)ەوە
جەیرانان گەڵگەڵ تازە کەردەن مەیل
فەڕ وستەن ئەو زێد پای هەردی دوجەیل
چەم سیاوەکەی وەناز دیاکەم
سەر ڕەوێڵەکەی جە ڕەم جیاکەم

هەلای سەر مەستەن وەشنۆی لەیلاخ

بۆی نەوپایزش نامان وەدەماخ

شەماڵ شۆ هۆرکەر بدەر بێدرەنگ

سەیل وتەم زەردەی دیدەو دڵ و ڕەنگ

هوونەی سەیل چەم وە شەتاواندا

تەم دڵ وە ڕووی زا خان کاواندا

زەردیی ڕەنگ نەوەڵگ نەوتووڵ نەمامان

تاڵیش مالووم بۆ نەوپایز ئامان

مەپەرسۆ بەو مەیل بێسامانەوە

های چ خەبەرەن جە دامانەوە

واچە پڕ جەتۆ جەوێ فەرامۆش

من دیم، تۆ حاڵش نەژنەوی وەگۆش

دیدەش یەند خەیاڵ باڵات بی تێشدا

ڕاگەی خاو نەبی بوویەرۆ پێشدا

یەند گێلان بەو دەرد سەر نەدەرووندا

بابۆی دەرد مارۆ وەڕووی هاموندا

زایفش گرەو جەکا بەردەبێ

بای هەناسەی سەرد گێج پێش وەردەبێ

گێج مەوەرد پووشش بەو هەناسەوە

سروە پووش مەوات جەڕووی تاسەوە:

ئازیز شۆخ و شەنگ شیرین تارەنی

ئاهووی بێ ئاهووی وەش ڕەفتارەنی

جەڵەو جەڵەو گەل سپی تەتاران

دین دیدەکەت وەچەم مداران

ئێڵاخان سەردەن بازشان، ئامان

گەرمەسێر وەشەن بۆرێ وەدامان

تا گێران ئاهوان ڕەم ڕەم

باجت وە گەردەن خەراجت وەچەم

(ئاسەوارە جیاکانی مەولەوی)

مەولەوی بە زمانی هەمووی نەتەوەکان قسەی کردووە وەك شکسپیر فەرموودەکان و شیعرەکانی تازەیە و پاراو و ناسراو. ناميلکەکانی وەك عەقیدەی مەرزیە، فوائح و فەزیلەیە و هەروەها خاوەنی عیلمی کەلام بووە.

(الفظیلە) ٢٠٣١شیعری عەرەبییە و ساڵی ١٢٨٥ی هیجری داناوە

(العقیدة المرضیه) ٢٤٥٢ شیعری کوردییە و لە ١٣٥٢ی هیجریدا لە لایەن (محی‌الدین صبری المغینی)یەوە لە میسر لە چاپ دراوە.

(الفوائح) ٥٢٧ شیعری فارسییە و لە گەڵ عەقیدەی کوردی لە چاپ دراوە.

(مافی ژن لە ڕوانگەی مەولەویدا)

پارچە شیعرێك لە خۆشەویستی و مەولەوی بۆ كۆچی دوایی عەنبەرخاتوونی خێزانی، بە دوو مەبەست هێناومە:

١) سەلماندنی ڕێز و ئەمەگناسی و قەدرزانی و لایەنگری شاعیران، زانایان بیردەوڵەمەندی كورد بە مەبەستی ڕێز و ئیحترامی تایبەتی بەژن و مافی ژن. لە ڕوانگەی شاعیرەوە كە جوانی و پاراوی و هەستناسكی وەسف و مەنزەلەت و كەسایەتی ژن ڕوون و ئاشكرایە.

٢) دەربڕینی هەستی تایبەتییم وەكوو ڕێزدانەرێكی مافی ژنان و كچان و هەروەها ژنان و كچانی قورانی مافی دیموكراسی و كۆمەڵگای دیموكراتیكی شارستانیەت، سەری ڕێز و ئیحترام دادەنەوێنم بۆ ڕۆحی پاك و خاوێنی كچان و ژنانی ژینۆسایدی قوربانیانی تراژیدیای ئەنفال و كیمیاباران و بووك و زاوای هەرگیز بە یەك نەگەیشتوو و كچانی تاسراوی تارای سپی دەشتی گەرمیان و شاری سەردەشت.

كۆچی دوایی عەنبەرخاتوون و ژووری تەنیایی مەعدوومی

ئەی دڵێك كە پڕی لە شەرابی خۆشەویستی لەیل كە گوێگری ئێش و ئازار و مەحرەمی ڕازی منی؛ خۆشەویستەكەم هاوار لەو ڕۆژەی كە ڕۆحی ئاورێشمیت لە شەقەی باڵی دا و منی بە گریان سپارد. ئەی میوانی ماڵی تەنگ و تار. ئەی دڵ! سەركەوە بۆ خزمەتی ئەویندارم پێی بفەرموو كە دڵدارەكەتم دی بۆ هیجری دووریت دڵۆپ دڵۆپ فرمێسكی دەڕێژان و دڵی تاشەبەردەكانی ژێر تافگەی دەكرد بە ئاو. مەعدوومی، ئێش و ئازار و نابینایی لایێ، ماڵی چۆڵ و بێتۆیشی لایێ. بە دەم ئێش و ئازارەوە ئەم دیارییەی بۆ ناردی:

دڵەی دڵ وە مەی مەیل لەیلێ کەیل

لانە حەڵقەی زوڵف عەنبەر بۆی شەوڕەنگ

پەروانەی مەزار ئەو ئاوات واستەم

عەرزەکەر وە لەیلا وە سەد خەمەوە

دێوانەکەت دیم بڵێسەش بەرز بی

وە هەر تەرزێ لەیل ملاوناوە

گاگۆیا مەویەرد ئیند مەویەردەوە

ئای جە ئێش تەن جە گیان جیای من

سەخیی ئێش دەرد بەدحاڵیم لایێ

وە هەر مەنزڵ دا و وە هەر گوزەردا

چێشەن موینوون مەنزڵ بێ تۆ بۆ

گا تێکەڵ مەکەرد چەنی دەرد وێش

موات: فیداش بام یە جای شیرینەن

جە باڵای ئەی سەنگ پا ئاوردەوە

جەو جاسووسگاوە، بەو خەدەنگەوە

جەو سەردەشتەوە گوڵاو ڕێزان کەرد

چۆگە جە لای جام جەبهەی جەماڵدا

جێگە حوقەی ڕاز شیرین کەردەوە

گوزەرگەی جیلوەی لەیل بێحەد بەو تەرز

چۆن کەروون تەقریر پەی سەرکار تۆ

مەعدووم چوون قەزا ئاما جە ناکاو

عیرفانەکەت کۆن، فامت کۆ شییەن

ئارۆ یەك جیلوەش ها نە ڕووی کاردا

لا، بەڵ ئەو جیلوەی ڕوو نە پەنهانی
چ ماتەمێوەن پات بیەن پێوە
ئەو جیلوە کەردەن ئەرشی وە تاقی
مەحرەم و ڕازان خەڵوەت خانەی لەیل
هامدەم جای تەنگ ئەڵحەدسەرای سەنگ
تەرجەمەی حاڵات پەشێویی جەستەم
چەم وە نمەوە و دڵ وە تەمەوە
بەرزیی بڵێسەش هەرسات سەد تەرز بی
دڵەی سەنگ سەخت متاوناوە
گا موات وە دەم ئێش دەردەوە:
ئای جە لوای تۆ ئەوشۆن دیای من
وای بێ تۆ مەنزڵ گشت خاڵیم لایێ
هەر دەست حەسرەت مەدا وە سەردا:
بێ هۆشم، خەوبۆ، ڕاس بۆ، درۆ بۆ
فەرد هام فەردش چەنی فەردی وێش
گوزەرگای ئەو شۆخ زوڵف عەنبەرینەن
بەرقەی ناز جە ڕووی ئەو شەنگ کەردەوە
دڵ تلنا وە زام هەزار ڕەنگەوە
سارا بۆی عەنبەر سارا هەرزان کەرد
بەرگەشتی وە بەخت بەدر کەماڵدا
تام تاڵیی دەرد دووری بەردەوە
زایەڵەی مەجنوون جە عەد ڕەد بەوتەرز
نە تۆ بژنەوی نە دۆس دار تۆ

دانا چوون نادان وزۆ وە گەرداو

ئای پەی جیلوەی دۆس نیهایەت نییەن

فەردا چێش ئەو یەك جیلوەش دیاردا

نەوعە زهوورین، زاناش ویجدانی

دانا و مەخشووشی کێ دییەن پێوە

ئێڎ جیلوە کەردەن سوراحی و ساقی

ئەی لەیل ئێش و ئەلەمی دووریت ڕۆحی دەرهێنـام لـە ڕیـشە. فیراقت ئەوەندە سووتێنەر و جەرگبڕە وەك شەم بە فەرقی خۆ توامـەوە. جـەرگ بڕانم ئەو ساتەیە کەسێك ببینـم کـە شـێوازی تـۆی لـێ بێـت. دڵـم دەدا لـە سێدارە. هەر مانگێ کە تازە دەبێتەوە حاڵم تێك دەدات چوون مانگی یـەك شەوە بـە میـسالی خـەمی ئەرۆتـە، شـەو و ڕۆژ وەك یـەك ئـۆقرەم بـڕاوە چوونکوو شەو زوڵفـی ڕەشـت ڕۆژیـش ڕوخـساری وەکوو مانگـت دێنێتـەوە یـادم و دەمباتـەوە بـۆ ئـاڵبوومی بـیرەوەری ڕۆژەکـان و شـەوەکانی ژێـر مانگەشەوی هەردی سەر کێوان. سەیری عەرعـەر و نـەرگس و وەنەوشـەی باخان بینایی چاوم کـز دەکات چوونکوو عەرعـەر بـاڵای بـەرز و نـەرگس مەستی چاوو وەنەوشە خاڵی گۆنا و گەردنت دێنێتە یادم. ڕاسـتە دووریت مـنی کوشـتووە جەسـتەی پڕووزانـدووم بـەڵام ناگـات بـە ئێـشی تـەنیایی قەبرت. خۆشەویستم من دڵنیام، تۆش دڵنیابە ئـەمڕۆ یـا سـبەینێ جێگـای منیش لای تۆیە. کاکی گۆرانیبێژ هاواری مـەرگم ڕاگەیەنـە بـە گوێـچکەی ئاسمانەکاندا. ساقی شەرابی مەرگم بۆتێکە خۆشەویستەکەم چاوەڕوانە.

دووریت دیارەن چەن ساحێب ئێشەن
هەرچی بوینوون شێوەی تۆ پێشەن
هەر ماهێ نەو بۆ حاڵم پەشێوەن
نە شەو ڕاحەتم، نە ڕۆ دڵشادم
شمشاد و نەرگس وەنەوشەی چەمەن
ئاڎ مارۆ بە ویر تەرزەکەی باڵات
سۆچنۆم حەسرەت دەرد جیاییت
وە مەرگت، دیڎەم هام نە گوزەردا
موترێب مەقامێ دەردم ناچارەن
توی دەروون وە خار ئێشێوتەر ڕێشەن
دڵ وە هەتیتەی حەسرەتدا کێشەن
چوون هیلال شێوەی ئەبرۆی تۆش پێوەن
شەو زوڵف و ڕۆ ڕووت مەوزۆ ئەو یادم
سەیرشان ئازار بینایی چەمەن
ئەو دیدەی مەستت، ئەو خاڵ ئاڵات
نەك چوون بڵێسەی یاد تەنیاییت
منیچ لام لای تۆن ئارۆ یا فەردا
ساقی‌یا جامێ دۆس ئینتیزارەن

سەرچاوەکان:

١)دیوانی مەولەوی بە قەڵەمی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس.
٢)زاراوەی خواناسی لە هونراوەی مەولەویدا سدیق بوورەکەیی، ناوێنە ژمارە ١١.
٣)فرزانگان کرد عەلی پاسبار
٤)مەولەوی بە قەڵەمی خوالێخۆشبوو مامۆستا سەید تاهیری هاشمی سروە ژمارە ٧٣.
٥)کەلەپوور و خوێندنەوەی ڕەخنەگرانە، نووسینی بوار نوورەدین
٦)عارف خواناس مەولەوی بە قەڵەمی نووسەر لە ئارشیفیدا

خوێندنەوەی خەسارشناسی لە شیعری مەولەویدا

ڕەووف مەحموود پوور - مەریوان

هەرکەس تەوەلۆد دووبارەش نیەن
ئەڵبەت سەعادەت ستارەش نیەن
ها نە ئەشکەنجەی پەستی و نەنگەدا
تا مەنزڵ گێرۆ نەسای سەنگەدا

« سەی ئەوڕەحیمی» کوڕی «مەلاسەعید» کە لە وەچەکانی یۆسف جانی رۆڵەی مەلائەبووبەکری چۆڕیە، وەک بلیمەتی سەدەی خۆی، نەخشێکی بەرچاوی لە ئەدەبی کوردی و بزاڤی نوێکردنەوەی رەوتی ئەدەبیدا هەبوە. بزاڤی مەولەوی ،تەنیا لە ئەدەبی گوراندا پەنگەتاو نەبووگە و پانتاییەکی بەرینی لە رەوتی ئەدەبی کوردی وەک بەشێک لە ئەدەبی جیهانی، کرگەسە یاتاغگەی خۆی.

سەردەم وقۆناغی مەولەوی، تایبەتمەندی و بچڕی خۆی هەبوە. خرۆشی چەپکێ هۆزانڤانی هاوسەدەی ئەدەبی دیالکتی گوران: « مەولەوی، عەبدوڵڵا داخی، خالۆی کۆماسی، شێخ عەزیزی جانەوەرە، مەحرووم، ئەحمەدپەریسی و ...» پەنجەرەیەکی باراناوی بەرەو بژوێنی شێعری کوردی کردوەتەوە.

ئەدەباندن و سەردەماندن، بوونەتە پۆی تانی هونەر و برەو سەندنی رەخنەی ئەدەبی[1]. لەم قوناغەدا؛ دەمقالّی هونەری دێتە گورەپانی رەوتەکە و هەلّسەنگاندنی دەقەکان و بەپەرۆش بوون بۆ ئاستی هونەری شێعرەکان لە لاین شاعیرانوە ئەبێتە باو. لە وەها دۆخێکدا «مەولەوی تاوەگوزی» ئاخێز دەکات و وەک شابازی شعر، بەرەو ئاسمانی ئەندێشەی ئەدەبیی ، لە شەقەی بالّ ئەدات. بالّادەستیەک دەخولقێنیّ کە «زەمەن» و «زێد» توانای پاوەن کردنی نیە و بۆ دەیان و بگرە سەدان سالّ بەسەر بێشەی شێعری دیالکتی گوراندا سێبەری خەست ئەکات.

لەگەل گەشەی رۆشنبیری - ئەدەبی و برەوسەندنی چاپەمەنی کوردی، مەولەوی تاوەگوزی یەک لەو شاعێرانەیە کە زۆرترین توێژینەوە و بابەت لەسەربەرهەم و ژیانیان نووسراوە. زۆر وتار و پەرتووک لەسەری وەزار هاتوونە و بەرهەمەکانی چوونەتە زمانی نەتەوەکانی دیکەش.

وەک نموونە ئەکرێ چەپکێ لەو هەولّانە دەسچن بکەین کە بە پێی ئاگاداری و هەبوونی بەلگەی بەردەست، لەسەر مەولەوی و بەرهەمەکانی نووسران:دیارە ئەمانەش وێرای ئەو بەرهەمانەیە کە لە کونگرەکانی سەقز ( ) و سلێمانی( ) و مێهرەجانی مەولەوی( )، هاتوونەتە پەخش و لەچاپیش دراون.

قەلّەم بەدەستی کورد «ئەمین فەیزی»، سالّی ۱۹۲۰ی زایینی و لە کتێبی «ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد»دا باسی کردوە. «عەلائەدین

---

[1] - لەم پێوەندەدا وتارێکی تایبەتم نووسیوە بە ناوی بنەماکانی رەخنەی ئەدەبی کوردی و بزاڤی مەولەوی کە لە ژمارە۱۹۹ی گوڤاری سروەدا چاپ کراوە . هیوادارم خوێنەر خوێندبێتیەوە.

سەجادی» لە (مێژووی ئەدەبی کوردی) و (نرخشناسی) و(ئەدەبی کوردی و لێکولینەوەلە ئەدەبی کوردیدا) لەسەری چووگە.مامۆستا « مەلا عەبدولکەریم مودەڕیس» لە گەل کۆکردنەوەی دیوانەکەی، خوێندنەوەی لەسەر ناوەرۆکی شێعرەکانی کردوە.

مامۆستای شێعری نوێی کوردی «عەبدوڵا گوران»، زۆر جار باسی کردوە. بە تایبەت لە وتاری (مەولەوی و موناسبەت)دا .

دوکتور عێزەدین مستەفا رەسووڵ و دوکتور مارف خەزنەداریش لە وتارەکانیاندا شیکاریان لەسەری هەبوە.

عەلی عومەر قەرەداغی، لە مەولەوی و سروشتدا باسی کردوە. رەووف عوسمان و حەمەی حەمەباقی و عادل محەمەدپوور وجەلیل عەباسی و حەمەی مەلاکەریم و حەمەعەلی قەرەداغی و حەمەئەمین حسەین و ئەنوەر قادر موحەمەد ، بەتایبەت لە «لیریکای شاعێری گەورەی کورد، مەولەوی» و حەمەرەشید ئەمینی و زۆر کەسی دیکەش وتاریان لەسەر نووسیوە.

لە مێهرەجانی مەولەوی؛ کتێبی ژمارە١ گوڤاری رۆشنبیری نوێدا چەپکێک بەرهەم لەسەری هاتوونەتە نڤیسان. لە فستیوالەکانی سەقز و سلێمانیش ، زۆر وتار و بابەت لەسەری هاتنە پێشکەش کردن. تەنانەت لە لایەن نووسەرانی غەیرە کوردیشەوە ناوی براوە و باسی لەسەر کراوە.

تا ئەو رادەیە زەینم بڕی کردبێ و لەو وتارانە تێگەییشتبم کە خوێندوومنەتەوە، تێکڕایان لەسەر کارە بەهێزەکانی مەولەوی بووگن و خەسارەکانی مەولەوی کەمتر ئاوریان لێدراوەتەوە. یان بەشێوەیەکی جیدی نەهاتوونەتە پەیف و ئاوقەی بەردەنگ

نەکراونەتەوە. بـەڵام نـابێ فـەرامۆش بکـەین کـە باسـی یـەک ڕەهەندی لەسـەر بەرهەمـەکانی مامۆسـتا مەولـەوی ، نـاتوانن کارامـە بـن و یـەک لایەنـە ئەمـێننەوە. «مەولـەویش» مرۆڤـە. شاعێرێکە بەدیاردە بەشەریەکانەوە.بەرهەمەکانی وەک واقعـێک، پلەی بەرز و نزمیان هەیە. هەموو دەق و کارەکانی یەک دەس نین وناکرێ لە یەک ئاستدا پولێن بکرێن و بەیـەک چـاو مامەڵـەیان لەگەل بکرێت. هەر بۆیە تیشک خستنە سەر کارەکـانی مەولـەوی لە ڕوانگەیەکی دیکەوە، نە تەنیا لە پـێگەو پایـەی ئـەو شاعـێرە مەزنە کەم ناکاتەوە، تەنانەت دەلاقەیەکی دیکە بەرەو پتر ناسـین و جۆرێکیتر خوێـندنەوەی بەرهەمـەکانی دەکاتـەوە.ئـەم کـارە شاعێرانی لاویش بەرەو سـەرنج‌وردی زیـاتر هـان‌ئـەدات.نـابێ ئەوەش فەرامۆش بکەین کە لەگەل ڕەوتی زەمەن و خوێـندنەوەی هەنووکەیی‌دا چی‌دیکە پێویست بە زاڵ‌دەنگی و پاڵـەوانی ئـەدەبی نیە. بە واتەی برتولت برشـت: « ئـای بـۆ ئـەو گەلـەی هێـشتا چـاوەڕوانی پاڵـەوانی ئەدەبیـە».[2] ئەڵبـەت ئاسـت بـەرزی و خۆشەویست بوون و بە پێـزی شـێعرەکانی ماموسـتا مەولـەوی جێگای خۆیان هەیە و ئەو توانیویـەتی وەک هێمـا و مامۆسـتای ڕەوتێکی شێعری لە ئەدەبی کوردیدا گەشە بکات و بـۆ تاهەتایـە بدرەوشێتەوە. بەڵام لەل هەموو ئەوانەشدا نابێ چـاو لـە چـەند ڕەهەنـدی و چـەند ئاسـتیەتی شـێعرەکانی ئـەو پایەبـەرزە بنووقێنین. هەر بۆیە لـەم وتـارەدا بـە ڕۆخـسەت خواسـتن لـە دەرگانەی مەولەوی ، هەوڵ ئەدەم لە ڕوانگەیەکی دیکـەوە بڕۆمـە

---

[2] – (تراژدی قدرت در شاهنامه ـ مستەفا ڕەحیمی)

نێو بەرهەمەکانی مەولـەوی. بـۆ ئـەم کـارەش چـەند درایڤـێک ئەکەمەوە و بە سەرنجی تیژی خوێنەری چالاکی ئەسپێرم.

رەهەندی خەسارناسی (پاتولوژی) لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا بنەمایەکی ئەوتۆی نیە و وەک هی گەلانی پێشکەوتە نەبوەتە باو. دیارە لە بندەستی بەرهەمە بەهێزەکاندا، لەوانەیە هەنـدێ دەقـی بەرسـەرنج لـەبواری لاوازیـشەوە لـە نێـو دەقـی شـاعیر یـان نووسەردا هەبن کە پێویـستە ئـەوانێ پـۆلێن بکـرێن و باسـیان لەسـەر بکرێـت. ئـەم رەهەنـدەش لـە بـواری جـوانتر کـردن و خوێندنەوەی چەند رەهەندیەوە بە بایەخە و قەد بۆ وێرانکـردن و رەهێڵ کردنی دەقەکان ناگەڕێتەوە.

الف : دووپات کردنەوە:

بەرهەمەکانی مامۆستا مەولەوی واپیشان ئـەدەن کـە هەنـدێ بابەتی وەک: وێنە، حاڵەت، وشە، خەز، پێکهات(ترکیب) ، سـەروا و... بـە جـاران دووپـات بوونەتـەوە و بـەمجۆرە خولخولـەی ئامرازی زمانی و خـەیاڵی «مەولـەوی» بەرتەسـک ئەکەنـەوە. هەرچەند برێ جـار دووپـات کردنـەوە وەک مەلەکـەی زەیـنی و مـوتیڤی دەروونی، زیـان بـە باڵەخانـەی بەرهـەم ناگەیـەنێ و تەنانـەت ئەشـبێتە نیـشانە و هێمـای بـوون و دیـاری کـردنی شونەمای رەوتی ئـەدەبیی شـاعیر و وەک هاوسـەری ئـەدەبی و ناسەی شێعری شاعیری لێـدێت. وەک: «چـراغ» لای بێـسارانی و «پیر و رەند» لای حافزی شیرازی، «سوبح» لای خاقانی، «زوڵـف» لای مسباحەدین ئەدەب و...

بـەڵام دووپـات کردنـەوەی کـاڵ، هەندێجارلـە بنـەمای کەمتەرخـەمی و بـێدەربەسـتی و لەدەسدەرچـوون، یـان بێدەسەڵاتیەوە هەڵئەقوڵێ. بە باوەڕی من دووپات بوونـەوە لـە شێعرەکانی ماموستا مەولەویدا زیاتر بۆ کەمتەرخەمی سـەبارەت بە شێعرەکان دەگەڕێنەوە نەک بێدەسەڵاتی شاعیر. ئەو لەگـەل ئەو زەینە هوشیار و وزە پەنگاوە بێسنوورەی‌دا، مەخابن زمـانی خۆی لـە بازنەیـەک ئـامراز و کەرەسـتەی زمـانی و خەیاڵیـدا بەرتەسک کردوەتەوە.وێنە، حاڵەت، وەسف، حەز، عاتیفە، وشـە، ودەسـتەواژەکان، تەنانـەت لێکـچواندنەوەکانیش، بەرادەیـەک هاتوونەتە دووپات بوونەوە کە جەخت لەسەر وەهـا روانگەیـەک ئەکەن. ئەم پەتا نەخوازراوە بوەتە هۆی دووپات کردنەوەی چەند جـارەکی و بەکارهـێنانی یـەک کەرەسـتە بـۆ چـەند مەبەسـت. بەتایبەت بەشێوەیەکی بێدەربەستانە و کەمتەرخەمانـە. ئـەگینا وەک وترا لە زەکای پڕهازی مەولەوی زیـاتر لـەوە چـاوەڕوانی دەکرێت.

ئەوەش بڵێم کە تەنگـەژەی دووپاتکردنـەوە هـەر لـە دێـرین زەمانەوە جێگای سەرنج بوە. تەنانەت کەسـێکی وەک «هـوراس» لەسەر ئەو قەناعەتە بوە کە پێکهات ودەستەواژەی تـازە و نـوێ پتر لە دووپاتکردنەوە سەرنجڕاکێشە.

ئەگەر بمانەوێ لـەم پـێوەندەدا لـە نـێو دەقـی شـێعرەکانی مەولەوی‌دا فاکت و نموونە دەسچن و ریز بکەین، هێندە زۆرن کـە دەبنە مایـەی درێـژدادری. هەربۆیـە بـەس بـۆ بەڵگـە، لەهـەر دراێڤێک‌دا چەند نموونەیەک ئەخەمە بەرسەرنج:

١- ژاری ماری دووری

ئەم موتیڤــە،لای مەولــەوی وەک هــێمای دابــڕان و هــێجران و خولیای پێگەیشتنە. ئێشێکە کــە بــەجاران شــاعیری هەژانــدوە. ئەگەر وەک مەلەکەی زەین سەیر بکرێت ئەوا ڕەهەندێکیکە بەرەو روو دەبێتەوە.بەڵام کاتێ کار بگاتە ئاستی دووپاتردنەوەی کــاڵ، ئیدی لە مەزەنەی جوانکاری هونەری دەرئەچێت و کەمتەرخــەمی یان بێدەسەڵاتی (کە ئەمــەیان لــە مەولــەوی بــەدوورە) شاعــێر ئەنوێنێ.ئەگینا دووپات بوونەوەی مووتیڤە زەینیەکان، لەخۆیدا نەک هەر خەشهەڵنەگرە، بەڵکوو بانگەشەی جوانکاریــشە. ئــەم وێنایە لای شاعێرانی کــورد و فــارس نموونــەی زۆرە. لەوانەیــە دووپاتکردنەوەی کــاڵ لای شاعــێرانی نــزم و کــەمئــەزموون زۆر سەرنجبەر نەبێت، بەتایبەت لەروانگەی سەلبیەوە، بــەڵام نــابێ فەرامۆش بکەین کە «مەولەوی تاوەگۆزی» باڵاشــەنگە و هەربــەو رادەیەش چاوەڕوانی لێدەکرێــت. مەولەویــەک کــە لەســەردەمی خۆیدا سەرتەڵەو بازنەی زەمەن و شوێن ئەپسێنێ و بەسەر دەیان ساڵ شێعری کوردی، بەتایبەت زاراوەی گوراندا سێبەری خەست ئەکات، ئەبێ هەربەو رادەیەش بەوردیەوە سەرنجی بەرهەمەکانی بدرێت و بخرێنە بەر شرۆڤە و خوێندنەوە.پــەروەردەی زمــانی و شێوازی دەربــڕین و زاراوەی کەســیی مەولــەوی پێویــستیان بــە رامانی زیاتر وشرۆڤە و بەدواداچــوونە.ئەمــەش بۆئــەو بــاوەڕە دەگرێتەوە کە زۆرێک لە خــاوەن رایــانی بەبــەهرە لەســەر ئــەو باوەڕەن کە چۆن وتنی شاعێر بەبایەختر لە چــی وتنیــەتی.ئــەم بۆچوونە هەرلە ئەرەستۆوە چەکەرەی کردوە و هاتوەتە قونــاغی بوون.ئەرەستوو لای وابوە کە« ڕەخنە لەسەر شاعیر ئەوەیــە کــە

ئایا ئەو بابەتەی کە مەبەستی بووە باشی دەربڕیوە و چاک پەروەراندوویەتی یان ناء»[3]

ژاری مار و ژاری دەرد، لەو دەستەواژانەن کە بەجاران لە بەرهەمەکانی مەولەویدا دووپات بوونەتەوە. بە تایبەت ئەگەر «ماران گاز» و «گەستەی مار»و « ژاری دووریشی» پێ زیاد بکەین.هەربۆیە بۆمان هەیە بپرسین ئاخۆ «مەولەوی» بۆ مووتیڤ و دەستەواژە تەنگەتاو بوە، یان نادەربەستانە بەم دووپات کردنەوەیە هەستاوە. کەبەڕای من، وەک پێشتریش وتم، ئەم کارانە زیاتر بۆ بێدەربەستی مەولەوی دەگەڕێنەوە، نەک بێدەسەڵاتی.

☜ بەڵام تۆیچ ئاخر رەنجت بەردەبێ
چەند جار ژار مار دووریت وەردەبێ (ل ١٣٦)

☜ تەرک ئینتیزار حەیات کەردەنم
یانێ ژار مار دووری وەردەنم (ل ١٤٩)

☜ نیگای خوماریت خەمبارم کەردەن
ژار مار دەرد وەدڵدا بەردەن (ل ٢١٠)

☜ وەش وەتەمای وەسڵ مەزاقت شاد بۆ
ژار مار دەرد دووریت وەیاد بۆ (ل ٢٤٤)

☜ وەنێش پڕ ئێش ژار مار دەرد
سەراپای ئەعزام لەتار لەتار کەرد (٥٢٥)

---

[3] آشنایی با نقد ادبی، دکترعبدالحسین زرین‌کوب، ص ٢٢١

٢ـ گۆشەی مزگی:

وەی وزووو نماز، وەی سیواکەوە
جەگۆشەی مێحراو مزگی پاکەوە

من خەریک ئێش زام جیایی
نیشتەی گوشەی تار مزگی تەنیایی

نیشتەی وشەی تار نمازخانەی دەرد
روو نەپای مێحراو هەناسان سەرد

جەگۆشەی مزگی تەنیایی پڕدەرد
نیشتەبێم خەیاڵ دەرمانم مەکەرد

دووپات بوونەوەی بەجارانی گۆشەی مزگەوت و تێکەڵ کردنی لەگەڵ تەنیایی و دەرد و هەناسەسەردی و دەرمان و دابەزاندنی پەیتاپەیتای بۆ مەبەستی خەیاڵی شاعێر، لە هونەرکاری دوور دەکەونەوە. و خەسارێکن لە تەلاری ئەدەبی مەولەویدا. ئەڵبەت مەبەستی من لێرەدا ئەوەیە کە ئەگەر مەولەوی دەستی بۆ چەپکی ئامرازی دیکەش ببردایە ئەدەبی ئێمە هەنووکە خاوەن ئەو چەپکە بەنرخانەش ئەبوو و جوانیەکانی پتر ئەبریسکانەوە. ئەگینا ئەو کارەی مەولەوی ئەگەر لە قەوارە و ئاستی پایەبەرزی ئەودا نەیەنە شرۆڤە کردن، ئەوا وەک بەها و نرخ ئەخوێنرێنەوە.

راستە کەڵک وەرگرتن لە ئامرازەکانی دەور و بەر بۆ کەرەستەی زمانی و پەروەردە کردنی بەرهەمی شیعری کاریکی هونەری و پوزەتیڤن و ماموستا مەولەویش پەروەردەی نێو خانەقا و مزگەوت بووگە و مافی خۆیەتی ئەگەر وەک کەرەستەی بۆ بینا کردنی تەلارەکەی بیانقۆزێتەوە و ئەو کارەش لە خۆیدا

ئەرێنیە، بەڵام باسەکە لێرەدا خۆ پێوە قەتیس کردن و دەس نەبردن بۆ پەسای دیکیە. یان بە واتەیەکی دیکە دووپاتکردنەوەیەکی چەندجارە کە خوێنەر تووشی ماندووبوون ئەکات.

٣ـ لەچەند شوێندا بەیتەکان دەقاودەق دووپات بوونەتەوە:

لە هەندێ شوێندا ئەبینین کە نیو بەیت یان تەنانەت بەیتەکانیش دەقاودەق وەک خۆیان دووپات بوونەوەتەوە. واتە نیو بەیتێک یان بەیتێک لە چەند پارچە شێعردا دووپات بوەتەوە و وەک خۆی دابەزیوەتەوە. هەرچەند لەوانەیە ئەم هەڵە زەقانە بۆ کەمتەرخەمی ئەو کەسانە بگەڕێتەوە کە دیوانەکەیان نووسیوەتەوە، یان کۆیان کردوەتەوە، بەڵام بەهەر جۆر بێت لە دیوانەکە هاتوون. بۆ نموونە

چە قەتارەی خێڵ دیدەسیاوان

باقی هەوارگەی گەرمیان ئاوان

هەندێ جاریش لە دووپات کردنەوەکاندا تەنیا یەک یان دوو وشە گۆڕاون و ناوەرۆک و کاکڵە وەک یەکن. بۆ نموونە سەرنجی ئەم دوو بەیتە بدەن:

☜ دەورێ دەر وەناز وەپیاڵەوە

ژەنگ دڵ وەجام مەی بماڵەوە

☜ دەورێ دەر وەبەزم وەپیاڵەوە

ژەنگ دڵ وەزاخ مەی بماڵەوە

هەربۆیە ئەگەر بێژین ئەکرێ زۆرێک لە شعرەکانی مەولەوی لابەرین بەبێ ئەوەی زیان بە دیوانەکەی بگات، رەنگە وتەیەکی بێمانامان نەدرکاندبێ.

٤- مەزموونی دوورکەوتنەوەی دڵ و ئاخێزکردنی بۆلای ئازیز:

- دڵ وەلاتەوەن ئامان سەدئامان
ئامۆشۆش کەردەن فرەجار ئامان
چوون وەتام زام دووری سەرشارەن
ویانە مارۆ، بەدەن بێزارەن
هیچ مەدر وەتەنگ ویانەشەوە
پەرێ بەڵەدیم بکیانەشەوە

- دڵ دیار نیەن های نەکەردەبۆ
وەخزمەت ئازیز تەشریف بەردەبۆ
جەودما من داد وەلای کێ بەروون
نابەڵەد، تەنیا، راچوون بەرکەروون
پای دڵ سفتەی دەرد سەرهەردان سەختەن
وێت یاونەوە، های نەسیم وەختەن
بکیان پەرێ من دڵ ئەو دماوە
وێت وێتئاسایی بشۆ وەراوە

- ئازیم گەردەن بلوور بێگەرد
ئامانەتی تۆ و دڵەی پڕ جەدەرد
چوون جە زێد وێش بیەن ئاوارە
غەریبەن قەدرش نیگا بدارە

- ئاهووی توون دڵ وەبۆی ناف ئاوا
تاربی نە جڵەو گەرمەسێر ماوا

رمم کەرد، مدراوە، دیاوە مەس مەس

پەی هەرد بارگەی تۆگۆمەتەش بەس

هەرچەند ئەلحەق لەم شێعرانەدا لەگەل جوانکاریەکی شێعریی بالّادا رووبەڕوو ئەبین و پێویستە پڕبە پێنووس دەسخۆڤانە و ئافەرین ئاوقەی شاعێر بکەینەوە، بەلّام باسی من لەسەر ئەویە کە ئەگەر لەبری ئەم دووپات بوونەوەیە ئەگەر دەس بۆ مەزموونێکی دیکە ببرایە (کە بۆ مەولەوی کارێکی ئاسان بووە) ئاخۆ رادەی ئەو جوانکاریە تا چەندە بوایە!

پێوار بوونی دلّ، ئێستە بەهۆی تۆران و بێزاری و بۆ دیدار چوونەوە بووبێ، یان ناء، لە زەینی شاعێردا پەنگاوەتەوە و بەجاران لە چاوگەی شێعرەکانیەوە قلّوەزەی بەستوە. بەجۆرێک کە ئەم دووپات کردنەوەیە ئەگاتە رادەی زەقی و دووپات کردنەوەی ناوەرۆک. نەمانی دلّ لە ماوای خۆی و چوونی بۆ لای ئازیز، پێش لە مەولەوی، لە لایەن بێسارانیشەوە هاتوە:

☜ دلّەی من پێتەن مەر نمەزانی

مشی وەیانان ئاویر مستانی

کەواتە دلّی شاعیر بەلای خۆیەوە نەماوە و پەڕیوەی لای دلّدارە. ئەویش چ دلّێکی بەکولّ و هێندە داخ کە ئاورپژێنە و بە بوونی ئەو چ پێویست بە ئاورخواستن لە مالّان نیە.

٥- دووپات کردنەوەی دەقاودەقی نیوەدێڕ یان تای فەرد، لە چەند فەرددا:

- هەر وەزۆر مەندەن نیم نەفەس باقی
پڕ کەر جامەکەت دەخیلم ساقی
- هەر وەزۆر مەندەن نیم نەفەس باقی
واڎەی دەورتەن هانا هەی ساقی

ب : وێناندن و تەشبیە کردن:

لە وێناندن و تەشبیە کردن‌دا، لە «تەرکیب»ەکاندا، زۆر جار لێکچوویەک بە دەیان جار بۆ لێکچواوەکان دووپات ئەکرێتەوە. یان بە پێچەوانەکەیەوە.ئەم کارە دەبێتە هۆی زەقکاری و لە بەخاڵ و مێڵ ڕەژراوی ێیکهاتەکان کەم ئەکاتەوە و زەین بەرەو یەکچوویی دەگلێنێ. ئەگەر بمانەوێ لەم پێوەندیەش‌دا نموونە و فاکت دەستەبەندی بکەین، دەسمان ئاوەڵا و فاکت زۆرە.هەربۆیە بۆ بەرگریکردن لە درێژدادڕی تەنیا بە چەند نموونەیەک بەسەندە ئەکرێت.

- شکۆفەی پیری ـ باخچەی پیری ـ زەنجیری پیری و ...
- خارخەم ـدەرگای خەم ـ تام خەم ـزەهرخەم ـسونگ‌خەم ـ بنەک‌دارخەم ـ ریشەی‌خەم ـ باڵای‌خەم ـ قازانی‌خەم ـ کاڵای‌خەم و...
- خاشاک هەستی ـ پووشەکەی هەستی ـ مەزرەعەی هەستی ـ دەرگای هەستی ـ دەروازەی هەستی ـ هەڕگاوهەستی و ...

☜ ئێش دووری ـ دەرد دووری ـ ژاردووری ـ شنۆی دووری ـ تانەیدووری ـ دوەی دووری ـ ئاهیردووری ـ ئەساسەی دووری و...

☜ کەواودڵ ـ مۆبەتسەرای دڵ ـ یانەی دڵ ـ ئاهووی توون دڵ ـ وێرانەی دڵ ـ ریشەی دڵ و ...

☜ تۆشەی چەم ـ باڵەخانەی چەم ـ رۆشنی چەم ـ سەیل چەم و ...

☜ کوورەی مەیل ـ کوورەی دەروون ـ کوورەی جەستە ـ کوورەی نارو ...

☜ زایەڵەی سینە ـ زایەڵەی سەمتوور ـ زایەڵەی گەرم ـ زایەڵەی موشکۆڵ و ...

☜ ئەلوەدای گیان ـ ئەلوەدای سەحەر ـ ئەلوەدای ئاخر و ...

ج : دووپاتبوونەوەی سەروا

سەروا، لە دەقەکانی مەولەویدا گەڕێکی پڕ ئەرێنیان هەیە و بە سەرنجەوە کەوتوونەتە خزمەتی مۆسیقا و کێشەوە. بەڵام هەندێ لە بەیتەکان لە دیوانەکەدا زۆر دووپات بوونەتەوە. تەنانەت لە یەک پارچە شێعردا. ئەڵبەت دووپاتبوونەوەی سەرواکان لە گشتێنەی دیوانەکەدا رەنگە هێندە جێگای لۆمە نەبێت، بەڵام دووپات بوونەوەی سەروا لە یەک پارچە شێعردا جێگای سەرنجە. لە بەرهەمەکانی مەولەویشدا زۆرجار ئەم دووپات بوونەوەیە بەرچاوە دەکەوێت. بۆ نموونە :

« خەم ـ چەم» ـ « تەرز ـ بەرز » ـ « مەهجووری ـ دووری » ـ « کەرد ـ بەرد » ـ « دڵ ـ چڵ » ـ « دڵ ـ گوڵ » ـ « دەرد ـ گەرد » ـ « پاڵا ـ باڵا» و.........

تەنانەت هەندێجاریش سەرواکان شێوێنراون و یەک ناگرنەوە:

چوون رەنگ کەرۆ زام تازە زامانم
ئاو مزۆ ئەو دمم کۆنە زامانم

یان:

سەنگی سەنگی بار تاوان زۆر کەردەن
پیری بەد نامەن قامەت خەم کەردەن

د : چەپکێ کەمتەرخەمی ئەدەبی کە بوونەتە مایەی زەقنوێنی وردبوونەوە لە شێعرەکانی مەولەوی بۆمان بەدیار ئەخات هەندێجار بە شێوەیەکی نەخوازە، دابەزینی هەندێ وشە بوونەتە مایەی قەرەت بوونی بینا ئەدەبیەکەی شاعێر. ئەمەش پتر بۆ بایەخ دانی زۆر بە کێش و سەروا دەگەڕێتەوە. یان بگرە راهاتن و (اعتیاد)ی زەینی بووبێتە مایەی ئەو جۆرە رووداوانە. ئەگەر لە روانگەی جێنشینی وشەکانەوە سەرنجی ئەو کارانە بدرێت، بەدیارتر ئەکەوێت کە دابەزینی وشەی دیکە لەبری ئەو وشانە،ئەیتوانی کارەکە پتەوتر و جوانخاس‌تر بکات. بۆ وێنە:

١ـ دابەزاندنی وشەی هاومانا لەپاڵ یەکدا. بە جۆرێک ئەگەر نەبنە مایەی قەرەتی، پیشاندەری چ جوانکاریەکیش نین. ریز کردنیان وەک وتر بۆ هۆکاری هاوکێشی و ریتمی بەیتەکان دەگەڕێتەوە. نموونەی ئەم جۆرە کارانە لە ئەدەبی فارسی و

کوردی هەن. بەڵام هـەبوونیان نابـێتە هـۆی جوانکـاری بینـای ئەدەبی. هەرچەند ئێمە دەبێ سەرنج بدەینە تایبەتیەکانی زوان و جیاوازیەکانی شێوازی کەسیی.

ئارەزوومەندیم جەحەد ویەردەن

فراوان خەیلێ تاسەی تۆم کەردەن

کـە « فـراوان » و « خـەیلێ » هـەر یـەک مانـا ئـەدەن و کۆکردنەوەیان قسەیەکی بۆ کردن نیە. بە تایبەت لەم بەیتەدا. کە ئەڵێم گلێر کردنەوەی ئـەو دوو وشـەیە لـە بـەر کـێش و موسیقایە، نموونەی تریـشمان هـەر لـەو دیوانـە بەنرخەکـەی ماموستادا لەبەردەستە:

ئامان هەی ئازیز شای نەونەمامان

گلەم هەن جە تو خەیلێ فراوان

وەک دیارە لێرەدا جێگای «فراوان» و «خـەیلێ» دێتـە گـۆڕان. ئەمەش بۆ خزمەت بە موسیقای شیعرەکەیە و ڕێکخستنی سـەروا. نموونەی ئەم جورە کارانە لە دیوانەکەدا بەرچـاو ئەکـەون .وەک لە وتاری ئاماژە پێدراودا هەندێکیانم پولێن کردوە

قالبم بێڕۆح ئەروام نەمەندەن

من دان حەیات زیندەگیم کەندەن

« رۆح » و« ئەروا »، یەک مانایان هەیە. ئەروا بەکوردی کراوی رۆحە.دیارە کە لاشە بێ رۆح بوو ئەرواش نامێنێ و چ پێویست بە دووبارە کردنەوە نیە.

☜ شەمع بەزمەکەی مەهجووری و دووری
میعمار ئەساس پایەی سەبووری

« مـەهجووری » و « دووری » هەریـەک مانـا ئـەدەن. بـەڵام مەهجووری عەرەبی و دووری، کوردی و فارسیە.

☜ ناڵا و گرەواو خولیاوەو خول وەرد
جەو بووڵ دەردا وێش سامان سا کەرد
ئیسە بووڵ دەرد کەرۆ وەسەردا
دەک سڵامەت بی چیت ئی خەبەر دا

یەکەم : « خولیاوە » و « خول وەرد » هەریـەک مانـا ئـەدەن. هەرچەند دوور نیە لێرە مەبەست بەسۆزی پتر و خولیایی توندتر بووبێت کە ئەکرێ وەک جوانکاریەکیش لێک بدرێتەوە.

دووهـەم : لـە دوو بـەیتی پـەیتادا « بـووڵ دەرد » دووپـات کراوەتەوە. کە زەقە.

☜ پووشەکەی هەستیم، گیاکەی پای چەم
وای نیستی فەنا بەرۆش پەی عەدەم

« نیستی » و « فەنا » و « عەدەم » هاومانان. کـەبـای نیـستی پووشی هەستی برد، دیـارە بـۆ کوێـی ئـەبات و چ پێویـست بـە دابەزاندنی ئەو وشانەیتر نیە.

پێویستە بڵێم کە لە زۆر شوێندا دووپات بوونـەوەی واژەکـان زۆر هونەری و پڕ جوانکارین. بۆ نموونە:

سا پێمدەر دەی دەی، پەی پەی، نەو مەی مەی
لەتایف مەرتم یەکسەر بکەر خەی
یان:
سەوزە وستەن فەرش ئەو چەمەن دەس دەس
گوڵان جام وە دەس بوڵبوڵان سەرمەس
یان:
رەم کەرد، مدراوە، دیاوە مەس مەس
پەی هەرد بارگەی تۆ گومەتەش بەس

٢ـ لە فەردی:
☜ وە قەترەی منیچ ئاویاری کەر
مەست بوو تا مەحشەر سەر باروو ئەو بەر

« قـەترەی » نادرووسـتە و خوێـندنەوەی مـن « قـەترەش » دروستە.هەرچەند مامۆستا مەولەوی لە شێعرە هەورامیەکانیـدا سەرنجێکی ئەوتۆی بە رێـزمان و دەسـتووری زاراوەکـە نـەداوە، بـەڵام ئـەم وشـەیە ئـێجگار زەقـە و وەک نموونەیـەک لـە هاوشێوەکانی پێویست بە ئاماژە پێکردنە.

لە هەندێ شوێنیشدا ئەو بابەتـە رچـاو کـراوە و رێزمانەکـە سەۆنجی پێدراو.

دیم نالْچەکەی داخ دڵەی پڕ جەهوون
شەقڵش ها نە رووی گەرد رای دەروون

لێرەدا نەوتراوە شەقڵی، بەڵکوو «ش» لە جێگای خۆیدا دابەزیوە و درووستە.

٣

ـ لە شێعری:

☜دڵ دیار نیەن های نەکەردەبۆ

وەخزمەت ئازیز تەشریف بەردەبۆ

ئەکرێ بە پێی خوێندنەوەی سەردەم بێژین : وشەی «تەشریف» لە جێگای خۆی‌دا دانەبەزیوە. چوونکوو ئەوە دڵە کە بۆ خزمەت ئازیز ئەچێت. کەواتە پلە و پایە و کەسایەتی دڵ، لە هی ئازیز نزمترە. ئەمەش بە دەنگاژی[4] خزمەتەوە بەدیار ئەکەوێت.تەشریف بۆ کەسایەتی بەرزتر و پیرۆزتر دێت. هەر بۆی دڵ، نابێ تەشریف بەرێت، بەڵکوو دەبێ تا گەیشتن بە ئازیز بە ئاخیز و بە تاسە و بە پەرۆشەوە بەرەو رووی بچێت. پێم وایە وشەی تەشریف لە پڕێک‌دا دابەزیوە . تەشریف دالێکە بۆ بانگچڕی (پایەبەرزی و ئازیزی و رێزداری و ...). کە ئەڵێین گوڵاڵە چوو یان گوڵاڵە تەشریفی برد، بە هەرکام لە دالەکانەوە مانای تایبەت هەیە.مەخابن مەولەوی لەو شێعرەی‌دا ئەوەی رچاو نەکردوە.

بەڵام لە چەند شوێنی‌تردا وشەی تەشریف لە جێگای خۆی دابەزیوە:

☜ئازیز تۆ هەرچندً بێ‌مەیلی کەردی

وەبێ من تەشریف ئەو حزوور بەردی

---

[4] ـ دەنگاژ : دال

☜ خەیلێن گەرد پات نە دیدەم دوور بێ
یانەی چەم وێران تەمام خاپوور بێ
خاس بێ تەشریفت هەم ئاوەردەوە
گەرد پات وەتەن ئاوا کەردەوە

۴ ـ لە شێعری:
یەکەم:
نام نەسەرزوان شیرینش تاڵم
نام پەی خاترش گەردەن خەیاڵم

لەتایبەتیەکانی شێعری مەولەوی ئەوەیە کە بە جۆرێـک لـە گەل وشەدا گەمە ئەکات و لە رەهەندی «هاونشینیدا» بە جۆرێـک وشەکان لە پاڵ یەکدا ئەچنێت کە گومـان و وەسوەسـەی زۆر لای بەردەنگی چالاک درووسـت ئـەکات.ئەمـەش لـە کـارە هونەریـە بەرزەکانی ماموستای هێژا مەولەویە. هـەر لـەم دێـڕەدا ئـەکرێ راوەستە لە سەر « گەردەن خیاڵ» بکرێت و بە وەردانـەوەی ئـەم پێکهاتە(ئەڵبەت ئەگەر بە خوێندنەوەیەک وەک پێکهات سـەیری بکەین»، چەند خوێندنەوەمان لەسەر شێعرەکە هەبێت.

یەکەم ئەگەر «گەرد» بە جیا بخوێنینەوە و مانا سـەرەکیەکەی کە بۆ هەر خوێنەرێکی تەنانەت تەمـەڵ و ئاسـاییش لـە یەکـەم نیگادا خۆی بەدەستەوە ئەدات، بە تەپ و تۆز و گەردی خاک ، کـە لە دیوێکیترەوە وەک مزاحیم و ناحـەز و نابەدڵـە، بخوێنینـەوە، مەبەستی ماموستا ئەوە بووە کـە بـە کەسـی موخـاتیبی خـۆی بڵێت:یاد و بیر و بوونی من لای ئازیز ئەوەندە قـەڵس و نابەدڵـە

کــە تەنانــەت نــاوبردنی زاری شــیرینی ئــەو تــاڵ ئــەکات و یادکردنەوەشی وەک گەردێکی ناحەز بەسەر خاتریەوە ئەنیشێ.

ئەمەش ئەوپەڕی ناسک خەیاڵی شاعیر پیشان ئەدات.کـارێکی هونەریــە و شــاعێرانە داڕێــژراوە. بــەڵام ئــەکرێ لــە خوێندنەوەیەکیتردا « گەردەن خیاڵ» بە لەونێکی دیکە بخەینە بەر سەرنج:

نام نەسەرزوان شیرینش تاڵم
نام پەی خاترش، گەردەن خەیاڵم

ئەگەر بەمشێوەیە بێــت ئــەوا پێکهـاتی گــەردەن خــەیاڵ زۆر ناقڵۆکارە و لە بازنەی ناوسیاو سڕینەوەشدا جێگـای نابێتـەوە. دیارە ئەگەر وەها بێت ئەکرێ بێژین کە خوێندنەوەکەی ماموسـتا مودەڕیسیش لە جێگای خۆیدا نیــە. لــە وەهــا خوێندنەوەیەکـدا ئەکرێ بێژین کە خەیاڵ تەنیا لەبەر ڕێککەوتنە و هاوسەروا بوون لەگەل تاڵدا هاتوە.

دووهەم:
تەپ و دووی دووکەڵ هەناسەت بەرز بۆ
ناڵەت جە ناڵەم جە هەزار تەرز بۆ

لەم بەیتەشدا هەر وەک ئەوەی پێـشوو، هونـەرکاریی شـاعێر جەرجەستەیە. بەتایبەت ئەگەر لەسەر « هەناسـەت بـەرز بـۆ » ڕاوەستە بکەین. ئەگەر واژەی «بەرز» بـۆ تــەپ و دووی دووکــەڵ بگەڕێتەوە، ئەوا ئەبێتە دۆعای شەڕ و نفرینێکی ڕقاوی کە شـاعیر

ئاراستەی بەرانبەری ئەکات.ئەمەش ساناترین مانایە کە لە یەکەم چاوپێخشاندندا خۆی بە دەستەوە ئەدات و بەدیار ئەکەوێت. بەڵام وەک پێشتریش وتم؛ شێعرەکانی مەولەوی زۆر جار بەجۆرێکن کە خوێنەر ناچار ئەکەن تا راوەستەی زیاتریان لەسەر بکات و گوشەنیگاکان بۆ خوێندنەوەیان چڕتر بەسەرنج بکات. تەنانەت ئەگەر ئەو خوێندنەوانەش بۆ خوێنەری عادەتکردوو جۆرێک تووڕبوونی پێوە بێت بەڵام ئەوە خودی دارشتنی شێعرەکانە کە خوێنەر ناچار ئەکات تا بەوەها سەرنجدانێک هەستێ. ئەمەش بۆ بەرزی شێعرەکان و چەند واتایی بوونیان ئەگەڕێتەوە نەک وێرانکردنیان!!

ئەگەر لەم بەیتەشدا وەهای بخوێنینەوە کە « هەناسە بەرز» یەک پێکهاتە و لە بڕگەی تەپ و دووی دووکەڵ بە جیایە، ئەوا جۆری بۆچوون و واتاکردنەوەکەش ئەگۆڕێت.

تەپ و دووی دووکەڵ، هەناسەت بەرز بۆ
ناڵەت جە ناڵەم جە هەزار تەرز بۆ

لە وەها گۆشە نیگایەکەوە ئەکرێ بێژین کە بەرز لەوانەیە بە مانای توند بوون و گیران هاتبێت و بە واتایەکیتر هەمان« هەناسەسواری» خۆماڵیانەی لای خۆمان بێت.ئەویش کاتێکە کە مرۆڤ دووچاری تەنگەژەی نەفەسدان و تەنگی نەفەس ئەبێت و هەست بە خنکان ئەکات.ئەو ناڵە و هاوارەش کە دوعای بۆ کراوە لە هەزار تەرز بێت، وەها گوشەنیگایەک بە سەرنجتژ ئەکات.چوونکوو ناڵە و نکە پاش گیران نەفەس و هەناسەسواری بەدەنگ دێت. بەتایبەت ئەگەر سەرنجی تەپەدووکەڵی « تەپ و

دووی دووکەڵ» بدەین کە لەوانیە هۆکاری تەنگەفەسیەکە بێت و ئەمەش هۆکاریکیترە بۆ وەها خوێندنەوەیەک کە بەرباسە. ئەمەش لەکاتێکدایە کە مامۆستا مەولەوی لەو شێعرەدا نەگوتوە: « تەپ و دوو دووکەڵو هەناسەیت بەرز بۆ» ئەگەر وەها بوایە ئەوا کارەکە یەک رەهەندی و یەک واتایی ئەکرا و کارێکی هونەریی کە شیاوی باسکردن و راوەستە کردن بێت بەدەستەوە نەئەدرا. بەڵام مامۆستا مەولەوی ئەو شێعرەی بەجۆرێک داڕشتوە کە وەسواسەی چەند واتایی بوونی، سەرنجی خوێنەر بۆ لای خۆی راکێش بکات. جۆری داڕشتنەکەی مامۆستا مەولەوی بە جۆرێکە کە ئەکریٚ ئەگەری ئەوەمان لا درووست بێت کە « تەپ و دووی دووکەڵ» بە تەنیا بخوێنینەوە و وەک دیمەنێکی ترسێنەری نێو دونیای شێعرەکە سەیری بکەین.

نموونەی ئەو کارە هونەریانەی مەولەوی کە وەک وتم بە جۆرێک وشەکان دەچنێت کە باری چەند واتایی بەشێعرەکانی ببەخشێت، لە دیوانەکەیدا زۆرە.بۆ نموونە ئەگەر سەرنجی ئەم بەیتە بدەین؛

نەیچی سالێدەر قەزات وەماڵم
دەمیٚ دەر جە نەی دەروون زووخاڵم

ئەگەر دەروون زووخاڵ بۆ خودی شاعێر بێت ئەوا ماناکەی دیارە و هەر خوێنەرێک لە یەکەم نیگادا ئەم مانایە بۆ دەر ئەکەوێت. بەڵام ئەگەر وردتر و چالاکانەتر سەرنج بدەین، گومانی ئەوە دەمانگرێت کە بپرسین ئاخۆ دەروون زووخاڵ بۆ نەی ناگەڕێتەوە؟ واتە شاعێر نایهەوێت بلێت کە نەیچی قەزات لە ماڵم

بکەویّت، دادەی دەمێک لە نەیەکە بدە(ئەو نەیەی کە دروونی زووخاڵە؟!).

د ـ بازنەی وشەکان:

ئەگەر بڵێن هێنانی زۆر وشەی عەرەبی و فارسی و یەکجار کەم وشەی هەورامی (لە حاڵێکدا شێعرەکان بە هەورامی هاتوونەتە نڤیسان) لە تایبەتیەکانی مەولەوین و لە شێعری کلاسیکی کوردیش‌دا باو بووگن، زۆر جیگای توانج نین،بەڵام بگرە لە ئەدەبی گۆران‌دا شاعێرێکی‌ترمان نەبێت کە بە قەد مەولەوی پەنای بۆ وشەی بیانی بردبێت.لە گەل ئەوەش‌دا ئەبینین کە مامۆستا مەولەوی لە بازنەی چەپکێ وشەدا گیری کردوە و ئەمەش بوەتە هۆ تا بەجاران دووپاتیان بکاتەوە. بگرە دەستەبەندی کردن و سەرژمێر کردنی وشەکان بتوانێ لەو پێوەندەدا پتر بئاخفێ.

ئەم وشانە کە ئاماژەیان پێ‌ئەکرێت، لەو وشەگەلەن کە بەجاران دووپات و چەندبارە بوونەتەوە:

فەنا ـ پووش ـ چەم ـ هیجران ـ دەرد ـ دووری ـ پێشە ـ گێج و گێجاو ـدیدە ـ گیان ـ دڵ ـ را ـ نەسیم ـدیای ـ سوبح ـ نەی ـ دەروێش ـ دەروون ـ کاو ـهەرد ـ خەیاڵ ـ شەماڵ ـ ئاخ و داخ ـ چەرخ و چەپگەرد ـ گەردن ـ رێش ـ مەنزڵ ـ جەم ـ بەزم ـ نامە ـ مار ـ قیامەت ـ مەی ـ مەزە ـ پیاڵە ـ جەستە ـ خەستە ـ خێڵ ـ کۆچ ـ خاک ـ بادە ـ مەرگ ـ ناسۆر ـ سەیل ـ لافاو ـ دوو ـهەناسە و ...

هـ ـ بە باوەڕی من پارچە شێعری :

☜ ئاخ چراخ! چ ئاخ؟ ئاخ پەی ئاخداریٚ

چوون من خاترخار، خەمبار، داخداریٚ

ئـەو پارچـە شـێعرەی کـە بـەم رسـتەیە دەسـپێئەکات، لـە دیوانەکەی‌دا هاتوە، لە هی مەولەوی ناچێت. ئەم بۆچوونەشم لە ژێر کاریگەژی چەند فاکتدایە:

یەکەم : لەحن و ریتمی شێعرەکە لە نێو دیوانەکەدا دەگمەنـە و لە پارچەکانی‌تردا دەس ناکەوێت.

دووهەم : زمان لەم شێعرەدا قورسە. وەک غەزەلەکانی دیکـە، رەوان و سوار نیە.

سێهەم : هاتنی هەندیٚ وشـەی وەک : « بـشیامیٚ ـ مانمـان ـ مەن»، کە لە دیوانەکەدا هاوشێوەیان نیە و دووپات نەبوونەتەوە.

ئەم هۆکارانە شکی ئەوەمان لا دروست ئەکـەن کـە شـیمانەی ئەوە بکەین کە ئەم پارچە شێعرە لە هی مەولـەوی نەچـێت و بـە هەڵە کەوتبێتە نێو دیوانەکەی.

لە کۆتایی‌دا و بەکورتی ئەکریٚ بێژین کە مامۆستا مەولەوی لە بەرهەمەکانی‌دا دووچاریٚ هەندیٚ کەمتەرخەمی بـوە کـەبوونەتـە مایەی قەرەتی کارەکەی. بەڵام لە پلەوپایەی ئـەو شاعـێرە کـەم ناکەنەوە . بەڵکوو دەبیٚ وەک ئەزموون تەماشـایان بکرێـت. بـە باوەڕی من ئەم بابەتانە زیاتر بۆ ئەوە دەگەڕەێنەوە کە ماموسـتا مەولەوی زیاتر لە موناسبە، یان وەک نامە، شێعری نووسیوە. بۆ خۆشی دیوانەکەی خۆی کۆنەکردوەتەوە و پێداچوونەوەی لەسەر نەکردوە-تا بژاری بکات. ئەگینا توانا و زەکای مەولـەوی جێگـای

باس و گومان نیە و کە توانج لە باڵادەستیەکەی ناگرێت. یان لانیکەم من نامهەوێ وەها بکەم.

ژێدەر و سەرچاوە:

(تراژدی قدرت در شاهنامە - مستەفا رەحیمی)
آشنایي با نقد ادبي، دکترعبدالحسین زرینکوب،
نموونەی شیعرەکانم لە ناو دیوانی مەولەوی، کۆکردنەوە و شرح کردنی مامۆستا مەلا عەبدولکەریم مودەڕیس گرتوە.

سیمفۆنیایەك بۆ هۆرامان

نوسینی: محەمەد عەبدە ئەمین

کاتێــك منــیش وەك هــەموو كــوردێكی خاسێژدۆســت دەســتمكرد بــە خوێندنەوەی هۆنراوەكانی مەولەویی مەزن هێندەی پێنەچوو هۆگریان بووم و بوونە خولیـای جوا نخـوازیی بـیرو هەست و دەروونم. لەسـەرەتادا دەمویـست كەنارە و كەنار تەنكارەكانی گۆمی فراوانی هۆنراوەكانی تەییكەم و كەموزۆر چەشە لە هۆنراوەكانی وەربگرم و خۆم لەقـەرەی فرەلایەنییـەكانیان نـەدەم. بەلاَم تەنكاوی چی! هەر دەستمكرد بە چوونە نـاوی بینـیم كـەنارەكانی وەك ناوەراستەكەی قولْ وبیْ ین بوون، ئیتر من هێـدی بـەبیْ ئـەوەی لەشـوێنێكدا بگیرسێمەوە خلیسكامە ناو ئەو دەیایەوە و ئەرمە شە پۆلی یەك لـەدوای یـەكی هونـەری رەوانبێـژی رایدە پیـچامە نـاو كـۆری ئەرمەئاهـەنگی پـر پەنـد و ەزمـوونی جۆراوجـۆری ژیانـەوە. زمـانێكی هـۆنراوەیی سوك و ئاسـان،واتـای چــرو پر، مەبەسـتی رون و بێگــریْ، كـێش و تر پـەی نـەرم و ئاهەنگـدار خوتووكــەی هەســتە ئامادەكا نمیــان دەدا و تامــەزرۆیی دەدانــیْ بــەروە رۆچـوونێكی قـولتر و چەشـەوەرگرتنێكی مـەزەدارتـر. لـەو رێرەوەمـدا دەمـدی مەولەوی هەرگیز بۆی نەكراوە نەبێژێت، هەرگیز بۆی نەكراوە نەبەخشێت.

بێگومان لێكۆلێنەوە لـە هۆنراوەكـانی مـەلا عەبـدولرەحیمی تـاوەگۆزیی پایەبـەرزدا نـە بـە تاكـە یـەك كـەس، نـە لەیـەك دەرفـەت و نـە لەیـەك لایەنیاندا تەواو دەبێت. بۆیە بریارمدا دەربارەی یەك لەو لایەنە بێهاوتـا و

هونەرییانەی ئەو هۆنەرە و ئەو پیروزیرە بلیمەتە بدویم، کەئەوەش لایەنی مۆیقاسازییە لە دێڕ و وشە و پیتەکانی ناو هۆنراوەکانی و ڕەنگ دانەوەی لەلای ئێمەی خوێنەران و گوێلێگران.

لەسەرەتادا پاش خوێندنەوەی ڕیز دوای ڕیزی هۆنراوەکانی کەوتمە خولیای ئەوەی کە بۆچی ئەو هۆنراوەنە لە ڕووی ئاوازداری و مۆسیقاسازییەوە تاڕادەیەك یەك شێوەیی و هاوڕەزمییان پێوە دیاربوو؟ ئەوە بەلامەوە نامۆ بووو کە ئەو هۆنەرە مەزنە هەرتەنیا بە بەهرەمەندێتی خۆڕسکیی خۆی هۆناروەی وتبێت و هەر لەبەربووره پەیی بە هونەرە ڕەوانبێژییەکان بردبێت، چونکە بەکارهێنانی ئەو هونەرانە لەو ڕادە بەرزەدا پێچەوانەی ئەوەی پێدەوەتم. هەتا دەهات ئەوەم بۆ دەردەکەوت کە مەولەوی سەرەڕای بەهرەمەندییە خۆڕسکییەکەی شارەزایی زانستیانە و ڕۆشنبیرانەی لە هونەرە ڕەوانبێژییەکاندا هەبووە. بەلام سەبارەت بە ئاوازداری و مۆسیقاسازی پرسیارەکەم لەلا هەر بەبێ وەلام مایەوە تا گەیشتمە خوێندنەوەی ئەوچامەیەی کە وەلامی نامەکەی یان چامەکەی هۆنەری ناودارمان (ئەحمەد بەگی کۆماسی)ی پێدەداتەوە، کە لە هۆرامانەوە بۆی ناردبوو، ئیتر لەوێدا هەوری پرسیارەکەم ڕەوییەوە و تێگەیشتم لەوەی پێویستبوونی ئاوازداری و مۆسیقاسازی لەلای مەولەوی لە چ ئاستێکی پلە بەرزدا بووە، نەك پلەبەرز بەلکو لە چ ڕاددەیەکی بێهاوتاییدا بووە. بۆیەش دەڵێم بێهاوتایی چونکە باوەڕناکەم هیچ هۆنەرێکی تر، نەك لەناو کورددا بەلکو لەهەموو جیهاندا بۆنە و مەبەست و شێوازی دەربڕینی بەو شێوە جوان و شۆخە تێکەڵ بەیەکتر کردبێت. چۆنیەتی ڕوودانی ئەوەش ئەوەیە وا لە خوارەوە لێی دەدوێم، وەك نووسەری بەڕێز مەلا عبدالکریمی مودەڕیس دەیگێڕێتەوە کە :

ئەحمەدبەگی کۆماسی لە هۆرامان دەبێت. شاییەکی گەورە و گەلێك خۆشی تیادا دەگێردرێت، بە بەزم و رەزمی رشبەڵەك ئەو شاییە گەرم دەکرێت. ئەمەندە خۆشدەبێت خانۆی کۆماسی بەچامەیەك ئەو شاییە لێدوێدەکات و دەینێرێت بۆ مەولەوی. ئەحمەد بەگ لەو خۆشی و شادییەدا هاورێ دێرینەکەی دێتەوەیاد و خۆزگەی ئەوە دەخوازێت ئەویش لەوێ بووایە. لێرەدا من سووسەی ئەوە دەکەم خانۆی کۆماسی ویستوویەتی هەستی ناسك و دڵتەڕی مەولەوی بهەژێنێت و بۆ وتنی هۆنراوەیەکی شایان و شیاو بەو بەزمورەزمە بجوڵێنێت و زانیویشێتی ئاواتەکەی دێتەدی.

جا وەڵامەککەی مەولەوی مەزنمان بۆ ئەحمەد بەگی هاورێی لە سێ بەشدا لەرووی مۆسیقاسازییەوە خۆی پیشاندەدات. بەشی یەکەمی کە بریتییە لە دوو دێڕ هۆنراوە، تیایاندا بە تاسەیەکی گرسەندووەوە خۆشوازی لەنامە شیرینەکەی دەکات و بەمۆسیقاسازیەکی ژیلەمۆییەوە دەفەرموێت:

نامەی نەفتینت یەك رۆ باد ئاوەرد
کلپەی بڵێسەی کوورەم زیباد کەرد
دەلالەت جۆشۆ چۆن رۆی ئازادی
گەرمەی گەرم نزم بەزمی پرشادی

لەبەشی دووەمی هۆنراوەکەدا دەکەوێتە لێدووەی شایی و رەشبەڵەکی هۆرامان و دێژترین بەشی هۆنراوەکەیە. ئالەم بەشەدا زرنگەی وشە و خرنگەی پیتە پرساز و ئاوازەکانیان وەك سیمفۆنیایەکی پایەبەرز و بێهاوتا بەرگوێ دەکەون. وشەو پیتەکانی ناو دێری هۆنراوەکانی بە

شێوەیەك داوەتە پاڵ یەك زیلە و زایەڵەیان هاوئاهەنگییەکی ئەوتۆ دەدەن بەگوێی خوێنەر و گوێلێگردا هەستدەکرێت لەناو گەرمەی ڕەشبەڵەکێکی پڕ لە ڕەنگ و باقوبریق و بەزموڕەزمی موسیقایەکی مەزنی کەم هاوتادا خۆیان هاوبەشی دەکەن. ئا ئەمەیە پێی دەوترێت سیمفۆنیا. هەرجارێك ئەم چامەیە دەخوێندمەوە، کە لە خوێندنەوەی هەرگیز هیلاك نابم، جار دوای جار دڵنیاتر دەبم لەوەی ئەگەر مەولەوی مەزیکژەنێك بوایە سیمفۆنیاکانی لەوانەی بیتهوڤن و مۆزارت و ئەوانی تر کەمتر نەدەبوون، ئەگەر بەرزتر نەبوونایە.

ئینجا فەرموون با پێکەوە گوێ لەبەشی دووهەمی ئەو چامە زێرینە بگرین کاتێك ئەو مرۆڤە زرنگە، ئەو هۆنەرە گوێ سووکە، ئەو چاوتیژە و ئەو زمانپاراوە گەوهەرەکانی ئەو ڕەشبەڵەکەی هۆرامان دەهۆنێتەوە:

سەدای لاو هەی لاو زرەی زەڕ زنجیر
سلسلە و بانیسەر بەنزڕی ولاکیر
زیلەی گوارە و زرەنگەی زنگڵەی زەڕ
لەرزەی نەونەمام لەرەی لیمۆی تەڕ
شەوق زەرق بەرق، فەرق زەرکلاو
ورشە و پرشەی خووی کوڵم بۆ گوڵاو
شەقە و تەقەی گەرم، چا پلە و چیلەی نەرم
چریکەی وەناز، تریکەی وەشەرم
سەمای دەسماڵان، ڕەمای نەوهاڵان

نەمای مەلالان، نمای وەشحالآن
چفەی گەردن کەچ مەرگی من چێش واچ
خاین وەخەفەت نەزان جگەرپاچ
لارەی قەتارەی لاو شەدەلاران
ئیشارەی کەم کەم پەنجەوشاران
شاخەو شریخەی خخشڵ نیمە ڕەنگ
فرەی فۆتەی شۆڕ پاژنۆی گوڵەنگ چەنگ
خشە و خشپەی خاس، ترپەی پەنجەی کەوش
عیشوە و نەزاکەت گریشمەی بێ خەوش
وە لیمۆی ئالآی کالآی بالآی شەنگ
قرچە و چۆقەی جەرگ دڵ وە خەمان تەنگ
خەمیاو چەمیای ناز نیمچە کناچان
دەنگ هەی شاباش نەوجەوان واچان
شاباش شادی شەیدای شاباشان
خاس خاس کزەی سۆز دەروون خاش خاشان

لەبەشی سێهەمی چامەکەیدا کاتێك ئیتر ڕمبەی هەڵپەڕکێ و ڕەزمی مۆسیقا پێویستیی پێنامێنێت مەولەوی ساز و ئاوازەکە خامۆش و پڕ سۆز دەکات و ئاوازدارییەکی تر دەداتە ئەو دێڕە ئاخونۆفاویانەی کۆتایی چامە زێڕینەکەیی پێ دەهێنێت و بەم شێوەیەی خوارەوە دەفەرموێت:

یاران یاوەران های دەردەداران
بەیدێ بکەردێ من سەنگەباران
جە نەحسی تاڵە و جە بەدئیقبالیم
هەرکۆ فرسەتەن من یاگە خالیم
ڕووی ئەو شیوەنان ددی ئەجەل بووریٚ
نەوبەزم شیرین مایەی هەر شووریٚ
تا وەڕەنگ زەرد چوون خەزانەوە
سیم ساف هەرس کەسنەزانەوە
هەرلایێ بادەی شەوقیوەم وەرد
یەکسەر سەر چون گیان شاباشم کەردا
خاڵۆ گیان نامان پەی نەونەمامان
گیان دان وە مۆبەت پەی مەعدووم ئامان

وەك گوێتانلێبوو مەولەوی بە توانای بەرزی، بـەلێزانینی وەسـتایانەی و هونەرمەندێتیی شارەزایانەی چ مۆسیقایەکی پڕ ئاهەنگ و بـەزم و ڕەزمـاویی ئاڵاندووەتە بۆنە و مەبەست، و بە هەرکەسێکیان چ شێوازێکی دەربڕینیان لە کەشکەلانی هۆنراوەبێژیدا پێکهێناوە.

ئێستا لە کۆتاییدا پێم باشە کە بڵێم هیچ کام لـە هـۆنراوە و چـامەکانی ئەو هۆنەرە ڕێزدار و بە شکۆیەمان ناونیـشانی پێـوە نییـە، بۆیـە ڕێگـەم بـە خۆم دا ئەو چامە زێڕینە گەوهەردارەی ناوبنێم (سیمفۆنیایەك بۆ هۆرامـان). هیوادارم ئەوانی تریشی هەریەکەیان ناوێکی گونجاوی بۆ بدۆزرێتەوە.

هەزار سڵاو لە گیانی پاك و زینـدووی ئـەو هۆنـەرە مەزنـەمان، مەولـەوی خۆشەویست و پیرۆز.

مەولەوی و بنەماڵەکانی عیلم و زانست

کورتە باسێك لە چەند رووداوێکی ژیانی مەولەوی و چەند بەرهەمی بڵاونەکراوەی

ئەگەر بە مێژوی ئەدەبی کوردیدا چاوێک بخشێنین دەبینین بەشێکی زۆری ئەم مێژوە ڕوون نیە هەڵبەت تا زەمانێک کە پاشماوەی زانایانی کورد لە تاریکی سوچی ماڵاندایە و لە ناوەندێکا خڕ نەکراوەتەوە. ئەو تارییکیە ڕوون نابێتەوە. یەکێ لەو کەسانەی کە لە بناغەکانی شێعری کلاسیکی کوردی ئەژمێری سەید عەبدوالرەحیمی تاوەگوێزیە. کە هەر چەند بەرهەمی شیا و گرنگی لێ بەجێ ماوە و ئەمڕۆ لە بەر دەستی ئێمەدایە بەڵام بەشێکی زۆر لە ژیان و شێعرەکانی ئەمڕۆ لە ئێمە ونە و ئاگاداریمان بە سەریدا نیە. ئیمە چون دەتوانین ئاگاهی و زانستی خۆمان بە سەر ژیان و بەرهەمی زانایانمان زیاد بکەین؟ بێ گۆمان ئەم پرسیارە یەک وڵامی هەیە ئەوەش گەڕان بە ناوچاوەکانی کوردستان و بە تایبەت بە بنەماڵەکانی عیلم و زانست دایە. چونکو هیچ بنەماڵەیێکی زانست لە کوردستاندا نەبوە و نیە کە بەرهەمی مەولەوی لە لانەبوبێ و نەبێ. ئەم وتارەی من بەرهەمی گەشتێکە بە ناو کتێبخانەی چەند بنەماڵەیێکی زانست پەروەر لە کوردستانی ئیراندا کە چەند ڕوداوی ژیانی مەولەوی دەر دەخات و چەند پارچە شێعری بڵاو نەکراوەیشی ئاراستەی ئێوەی خۆشەویست دەکرێ. وتارەکە دووبەشە بەشی یەکەم ئەو بنەمالانەی کە

هۆکری شێعری مەولەوی‌یان مەولەوی نیزم بوون و دوهەم ئەو بنەماڵانەی کە لەگەڵ مەولەویدا دوستایەتی و پێوەندیان بوە.

بەشی یەکەم: لەم بەشەدا من یەک نەمونە دێنم: یەکی لە زانایانی گومنامی کورد ماموستا سەیدمحەمەد سادقی حسەینی ناوبانگ بە «هەیبەت» ه کە لە ساڵانی ۱۲۹۶ تاکو ۱۳۵۵ کۆچی ژیاوە، ئەم زانا پایە بەرزە زیاتر لە سەد بەرهەمی بە کوردی، فارسی و عەربی لێ بە جێ ماوە کە کۆکردنەوە و لێکدانەوەی دیوانی شێعری شاعێرانی کورد وەکو نالی، مەولەوی، سالم، کوردی، شیخ سەلیمی سنەیی، مەلا خزری ڕواری، خاکی سلێمانی، مەولانا خالیدی نەقشبەندی و ... یەکێ لە کارە بە بایەخەکانی ئەوە [١]. ماموستا هەیبەت سێ کەشکۆڵی نایابی شێعری هەیە کە یەک لەوانە تایبەت بە مەولەویە. ئەو دوانە دیکەیشیان شێعری شاعێرانی کوردە.[٢] لە باسی مەولەویدا و لە غەرەزەکانیدا لە زۆر شوێندا بیرو ڕای خۆی سەبارەت بەو شێعرانە دەربڕیوە و ئەم بیرو ڕایانە جیاوازی لەگەڵ نوسخە چاپیەکاندا هەیە چەند نەمونەێک: لە پارچەی ۵ پیتی «ب»ل ۷۳ دیوانی مەولەوی چاپی مەلا عەبدولکەریمی مودەریس

بولبول گوڵشەن بێ نام و نەنگی

تەزەو رو سەر سەرو باغچەی بێ ڕەنگی

نوختەی ئینتهای دائیرە تەمام

نەی دەس نەی چی تووتی دیای جام[٣]

ماموستای مودەریس نوسیویانە «مەولەوی بەم پارچە شێعرە قسە لەگەڵ روحانیەتی شێخ حەسەنی مەولاناوا ئەکا. هۆی دانانی قەسیدەکەش ئەوەیە گەورە ماڵێکی جاف لە گەرمیانەوە ڕویشتوە بۆ هاوینە هەوار بۆ

نزیکی دێی مەولاناوا لە ناوچەی سەقز لە کوردستانی ئیران. خێزانی کابرای هاوینەخور کچی شیری مەولەی ئەبی بەم بۆنەیەوە مەولەوی داوا لە شێخی مەولاناوا ئەکا کە بە هیممەتی خۆی چاوی لێ بێ».(۴)

لە نوسخەی ماموستا هەیبەت دا نوسراوە: «وقتي که پریزاد خانم دختر محمد پاشا مجنونه شده به سر مرقد شیخ حسن مولان آبادیش بردهاند مرحوم معدومي این کلام را خدمت شیخ مرقوم فرموده است»(۵)، واتە کاتێ کە پەریزاد خانمی کچی محەمەد پاشا شێتی سەری لێ ئەدا، ئەیبەن بو سەر قەبری شێخ حەسن، مەولەویش ئەم پارچە شێعرەی نوسیوە و قسەی لە گەڵ روحانیەتی شیخ کردوە.

پارچەی ۲ پیتی (پ) ل ۹۴

پای شادیم دیسان ماران گەستەوە

نە پیاڵەی چەم ژار تۆ بەستەوە

صەنەم پەرەست نیم صەمەد ناسەنان

دووی کوورەی دەروون شیوەن ڕاسەنان

تا لە ئاخردا ئەڵێ:

ئەی ڕەسوول ئارۆ شەوقش پەرواز دا

وە نازو ئیعزاز کارتۆ ساز دا

ڕجام هەن فەردا ئەو گەردەلول دا

بویەری نە ژێڕ سای ئەو رەسوول دا (۶)

ماموستای مودەرریس سەبارەت بە «ئەی رەسووڵ» نوسیویانە: «ئەم فروستادەیە کە عیزرائیلی مەلائیکەی گیان کێشانە» بە لاَم لەم نوسخەدا

نوسراوە: «رسول نام کسي است که تجهیز و تکفین آن مرحوم بـه اعزاز قرار داده»: واتە: ڕەسووڵ ناوی ئەو کەسەیە کە کفن و دفنی عەبدوسەمەدی مار پێوەدراوی بەرێز و حورمەت کردوە.

ئەم نوسخەی ماموّستا هەیبەت گەلێک جیاوازی بەرچاوی تریشی لە دەق شێعرەکان و بۆچونەکاندا هەیە.

بەڵام بەشی دوهەم کە داکوکی ئەم وتارەم زۆرتر لە سەریەتی باسی ئەو بنەماڵانەی دەکا کە لەگەڵ مەولەویدا پێوەندی و دۆستایەتیان هەبوە وە تاکوّ ئێستا کەس باسی لێنەکردوە. یەکێ لە زانایانی گومنامی کورد کە دانیشتوی گوندی دەرەدزان ناوچەی سارالّی شاری دیواندەرە بوە شێخ عەبدولقادری دەرەدزانیە کە لە بنەماڵەی شێخانی مەردۆخیە وە لەگەڵ مەولەویدا دۆستایەتی بوە. لە کەشکۆڵێک دا کە ئیستە لە لای منەوە زیاتر لە ۷۰۰ لاپەڕەیە و هەموی بە خەتی ماموّستا سەید محەمەد سادقی حسەینی ناوبانگ بە «هەیبەت» ه نامەێکی مەولەوی هەیە کە.

بۆ ئەم شێخ عەبدولقادرەی نوسیوە من زۆر ئاگاداریم بە سەر ژیانی شێخ عەبدولقادر نیە، لە چ ساڵێکدا لە دایک بوە و کەی کۆچی دوایی کردوە، لە کوێ خوێندویەتی ئەونە ڕوونە خەڵکی گوندی دەرەدزان بوە. نامەکەی مەولەوی بە زمانی فارسیە و لە ناوەڕۆکی نامەکەدا پارچە شێعرێکیش کوردی هێناوە، لە ناونامەکەدا ناوی چەند کەس براوە کە لە لام زۆرر ناسراو نین و ئەمەش دەقی نامەکە:

للمولوي الي شیخ عبدالقادر درەدزان

عرض مي‌شود که در عرض این آمد که لشکر غم بي‌عدد و مایوس از اعانـه و مدد و تشبّث به ذیل عاطفت فخرالدین عبدالصمد بودیم و اظهار بـه قدرت قادر

مي‌نموديم بوي فرح را نشنيديم و روشنايي را از هيچ گوشه نديديم ناگاه در گوشه كاغذ جناب محبوب القلوب شيخ عبدالصمد پرتويرا كه متضمن بينائي ديده بارمد بود يافتم الحمدلله الذي اذهب عنا الحزن نسيم گله از گردنه عباراتش به مشام جان مي‌رسيد.

آنچه من مي‌بايدم گفتن تو مي‌گويي به من

شكر مي‌گويم كه اين هم هست نوعي ز اتحاد

استغنا صفتي است كه خاص سلسله عزيزه اهالي آن حوالي و حواشي است. اگر التفات مي‌فرمودند خارق عادت بود كه اظهار مي‌نمودند ولي اين گداي بيچاره را اظهار عادت خود كه تواضع و نيازمندي لازمه اوست چه فائده در هر صورت به عبارت دگر جوابي ضرور است.

دڵەن ئەر پر دەرد وەر مەیلەش سەردەن

ئەر لوتف و ئەر قار ڕو وەلاش کەردەن

ئەی هو چەند وەختەن جەلای من نیەن

نە زانام ئەسر کام دزان بیەن

ئای ئەی لا و لام کەرد هول دەردم وەرد

شۆن ئەو شۆن کەردش هۆزا و هۆزم کەرد

شۆن لوا ویرد وە گشت هۆزاندا

ئا خرشی وە شیو دەرەدزاندا

مەحبوسش تا چەند ئازارش تاکەی

پەی وەتەن تاکەی ئیزنش نمەدەی

ئەگەر ئاما وە تاوان هەی تاوان

قەبوڵەن بە دڵ هەر چێت فەرماوان

خبردار نشدن از این گدازش و بیهوشي از این نگارش و سفارش گرفتاري عیش آه آلوده سرکاري در این حالت پیري و بياختیاریست.

در جواني کن نثار دوست جان

رو عوان بین ذلك را بخوان

راست که بيگذر بر پل صراط به جنت رسیدن مشکل است(۷).

یەکێ تر لە بنەماڵەکانی زانست لە کوردستاندا بنەماڵەی حاجی شیخ مستەفا سەقزیە:

حاجی شیخ مستەفا خەڵکی جوانڕۆ بوە کە دوای تەواو کردنی خویندنی مەلایەتی چوەتە تەوێڵە لە خزمەت شێخ عوسمان سیراجەدین یەکەم ئیجازە تەریقەتی وەرگرتوە و بە ئەمری شێخ چوە بۆ سەقز و لە ساڵی ۱۲۶۸ کوچی لە سەقز خانەقای دروست کردوە، حاجی شێخ مستەفا زاوای شێخ سیراجەدین بوە و عادلە خاتونی کچی خیزانی بوە (۸).

لە کتێبێکی دەسنوسدا کە مامۆستا سەید محەمەد سادقی هەیبەت نوسیویەتەوە پارچە شێعرێک هەیە کە لە سەر دێڕیدا نوسراوە شێعری مەولەویە. و بە بڕوای من روی دەمی مەولەوی لە حاجی شێخ مستەفای سەقزیە: شێعرەکە بەم چەشنەیەو تاکۆ ئیستا بڵاو نەبوەتوەوە.

کەچی عەرق چەن ماوەرو دەردا

با خاک عالەم نەکەم و سەردا

شێخی پور جەماڵ جەبین نورانی

خەلیفەی عەزیز عوسمان سانی

فدای نامت بام نامت مستەفا

جە سەقز ئامای لە ئەفشار دای سەفا

چ بەد ئیقباڵیم زو تەشریفت بەرد

سەیر گوڵباخچەی تۆم تەواو نەکرد (٩)

یەکی تر لە بنە ماڵەکانی عیلم و زانست و ئایینی لە کوردستان ماڵەی شێخانی مەردوخەیین لقێکی ئەم بنەماڵە کە دانیشتوی گوندی قزلْبلاقی ناوچەی سارالّی شاری دیوان‌دەرە بون لە گەڵ مەولەوییدا پێوەندی و دوستایەتیان بوە. شێخ محمەد قزلْبلاقی کە یەکێ لە زانایانی ئەم بنەماڵەیە وە سالی ١٣٦٣ی کۆچی، کۆچی دوایی کردوە. کتێبێکی نوسیوە بە ناوی «مراە الاخلاق فی مشائخ قزلْ بلاق» کە مێژوی ژیانی خۆی و چوار کەس لە ئەجدادی خۆی بە وردی نوسیوە. یەکێ لە تایبەتمەندیەکانی ئەم کتێبە کە لە هیچ کتێبێک دا نابینرێ ئەوەیە کە نوسەر لیستی ئەو کتێبانەی کە لە کتێبخانەکەیاندا بوە نوسیویەتەوە وە ئاماژەیشی بەوە کردوە کە ئەم کتێبانە لە کوێ نوسراونەتەوە و بۆ کێ نوسراون و لە کوێ نوسراوە وە بۆ کێ نوسراوە.

ئەم کتێبە بە زمانی عەرەبیە و تاکە نوسخەکەی کە بە خەتی نوسەر خۆیەتی لە لای منە. شێخ یەحیا قزل بلاقی باپیری شێخ محەمەد قزلْ بلاقی کە لە ساڵی ١٢٢٩ لەدایک بوە لە ساڵی ١٢٩٣ ی کۆچی لە دونیا دەرچوە لە گەڵ مەولەویدا پێوەندی نزیکی بو.

لە کتێبی «مراه الاخلاق»دا دو جار باسی مەولەوی کراوە: یەکەم، لە لاپەڕەی ٦١ دەسنوسەکەدا کاتی کە باسی کتێبەکانی شێخ یەحیا کراوە، نوسراوە: شێخ یەحیا عەقیدە فارسیەکەی مەولەوی نوسیوەتەوە و لە ئاخری نوسینەوەکەی دا نوسیوەتی، «تمت شد عقیده منظومه فارسي من مصنفات قطب العارفين مولاني در دنيا و آخرت مولوي السيد عبدالرحيم الشهير بمعدوم في خدمه مدّظلّه علينا و افادنا ببركه بقانه في قريه جانوره بيد الاقل العاصي يحيي ابن المرحوم الشيخ عبدالله القزلبلاقي، بعضي از تنسيخ اين نسخه شريفه از جهت كمك به فقير به خط اخوي شيخ اسماعيل و كمي به كتابت اخي شيخ عزيز جانوري نوشته شده في سنه ١٢٨٩ك تسع و ثمانين و ماتين و الف»(١٠)

واتە: تەواو بۆ نوسینەوەی عەقیدە فارسیەکەی گەورەو سەرورەری ئیمە لە هەر دو دونیادا سەید عەبدولرەحیم مەشهور بە مەولەوی لە خزمەتیدا، کە سایەی لە سەر ئیمە هەر بەردەوام بێ و بەرەکەت و فائیدەشی بە ئیمەش بگا، لە گوندی جانەوەرە، بە دەستی یەحیا کوڕی خوا لێ خۆشبو شێخ عەبدوڵلا قزڵ بلاقی، لە نوسینەوەی ئەم شێعرانە دوو برای خۆشەویستم شێخ ئیسماعیل و شێخ عەزیز جانەوەریی یارمەتیان داوم، لە ساڵی ١٢٨٩ .

دوهەم: لەلاپەڕەی ٦٨ مراه الاخلاقدا سەبارەت بە شێخ یەحیا دەنوسێ: شێخ یەحیا لە کۆتایی عومریدا لە بارەی گوزەرانی ژیانەوە وەزعی زۆر باش دەبێ و تا ئەو رادەی کە لە دەسی دێ کاری خێر لە رێی خوا ئەکا... و لە درێژەی باسەکەی ئەڵێ شێخ یەحیا بەهار و هاوین لە

گونـدی قـزلْ بـلاق دانیـشتوه وه لـە وەرزی زسـتانانـدا زسـتانیْ چـوەتە کـەرکوک وه لـه خزمـەت شـێخ عـەلی کـوڕی شێخ عبـدولرەحمانی خالسی تاڵەبانیـدا بـوە، وە زسـتانێکیش چـوەتە شـاری سنەو و لـه خزمـەت شـێخ محەمـەد دەژنـی مەشـهور بـه فەخرولعولـەما دەبـیٚ، زسـتانێکیش چـوەتە گونـدی کاشـتر سـەر بـه جـوانرۆ و لـه گـەڵ ئامۆزاکـانی کـه هـەمو زانـا و خواناس بوون هەڵس و کەوتی بـوە. و لەوانە زانای بە ناوبانگ و خواناس سـەید عەبـدولرەحیم ناوبـانگ بـه مەعـدوم و مەشهور بـه مەولـەوی بـوە. هەڵبەت مەولەویش شێخ یەحیای خۆش ویستوه و بۆ سەردانی هاتوه بۆ گوندی قزلْ بلاّق پێش ئەوەی شێخ یەحیا لە دونیا دەرچیْ. (١١)

به شێکی زۆر لە کتێبخانەی زانایانی گوندی قزلْبلاّق ئیستە لە لای منە، لە پەڕاوێزی ئیساغوٚجیکی زۆر کـۆن دا چەند لاپـەڕەی نـۆی چەسپاندراوە و پارچە شێعر هـاتوە کـه جێگـەی سـەرنجە، بە تایبەت لە پارچە شێعرەکەدا وشەی «مەعدوم» براوە.

لەوانەیـه کـه شـێخ یـەحیا قزڵبلاّقـی یـا کەسـێکی دیکـه بـۆ مەولـەوی نوسیبێتی و له ناو شێعرەکەدا گله له خولفی وەعدەی مەولەوی کردوە.

سلاّم بەندەی جه خدمەت مەحروم
یاونه ئاستانەی شای مانەند مەعدوم
جوپەی عەر کەرلێش پەریْ موددەعا
المـؤمن اذا وعـد وفـا (١٢)

هیوادارم هـەمومان قـەدری پاشماوەی زانایانمان بـزانین و لـه وشـه بـه وشه و دێڕ به دیڕیان کەڵک وەربگرین وە هەوڵێکیش بدەین بو ڕێکخستنی ناوەندێـک واته «دار المخطوطات»یْ بۆ کۆ کردونەوەی ئەم ئاسەوارە.

والسلام علیکم و رحمەالله.

سەرچاوەکان:

١- بۆ ئاگاداری زیاتر لە سەر ژیان و بەرهەمەکانی مامۆستا هەیبەت: بڕوانە: دیوان اشعار سیدمحمدصادق حسيني (هيبت) به کوشش: صباح حسيني ج انتشارات پرتو بیان سنندج ١٣٨۶.

٢- هەر سێ کەشکۆڵەکەی مامۆستا هەیبەت لە لای منە.

٣- دیوانی مەولەوی، کـۆ کردنـەوە و لێکۆڵینـەوە و لێکدانـەوە، لـە سـەر نوسـینی: مـەلا عەبدولکەریمی مودرس چاپەمەنی محەمەدی سەقز

۴- سەرچاوە پێشو ل ٧٣

۵- کەشکۆڵی مەولەوی، نوسراوی مامۆستا هەیبەت، دەسنوس ل ٢۶

۶- دیوانی مەولەوی ل ٩٩

٧- کەشکۆڵی مامۆستا هەیبەت ل ٢٠

٨- بڕوانە: تذکره سادات وصلحاء، شرح احوال و شجره سادات کرام و مشایخ عظام اسلام در منطقه سقز، تألیف و تحقیق: عمر فاروقي، ١ج سقز ١٣٧۶.

٩- کەشکۆڵی دیکەی مامۆستا هەیبەت ل ١٨٠

١٠- مراه الاخلاق فی مشائخ قزل بلاق دەسنوس.

١١- مراه الاخلاق ل ۶٧و ۶٨، بە شێک لە دەقە عەرەبیەکی بەم شێوەیە: «ثم استغني في اواخر عمره و هيّا الله له بفضله اسباب المعاش كما يتمنّاه فصرف شكرالله عنان الهمه لاعداد زاد المعاد و جاهد في ترويج الشريعه و تعمير المساجد و احترام العباد ... و في الربيع يتوطن في قريه قزل بلاق ... و في الشتاء يسافر الي العلماء و العرفاء في غايه الاشتياق و يستفيظ من بحر علومهم و معارفهم ما اطاق مما افاق فيصرف عمره شتاء في بلده كركوك في خدمه العالم العارف المحدّث المرشد في الطريقه القادريه الحاج الشيخ علي نجل القطب الربّاني الشيخ عبدالرحمن المتخلّص بخالص الطالباني و شتاء في بلده سننج في خدمه علمائها العرفاء خصوصاً الشيخ محمد الدزني الملقب بفخرالعلماء و شتاء في قريه كاشتر من محال جوانرود يستفيد من بني اعمامها العلماء و العرفاء فوائد الدروكان حضره الوارع العلامه العارف الرباني السيد

عبدالرحيم الكرد التاجوزي المتخلص بمعدوم المشهور بمولوي يحبه و يجيي الي قزلبلاق و تشرف قبل الممات ....».

١٢- ئیساغۆجی دەستنوس، ساڵی نوسینەوەکەی نەنوسراوە بەڵام زۆر کۆنە و هەندی زەرافەتکاری لە سەر کراوە.

بە سپاسەوە: ئیران – کوردستان – سەقز

سەباح حسەینی

ماجیستری زمان و ئەدەبی فارسی

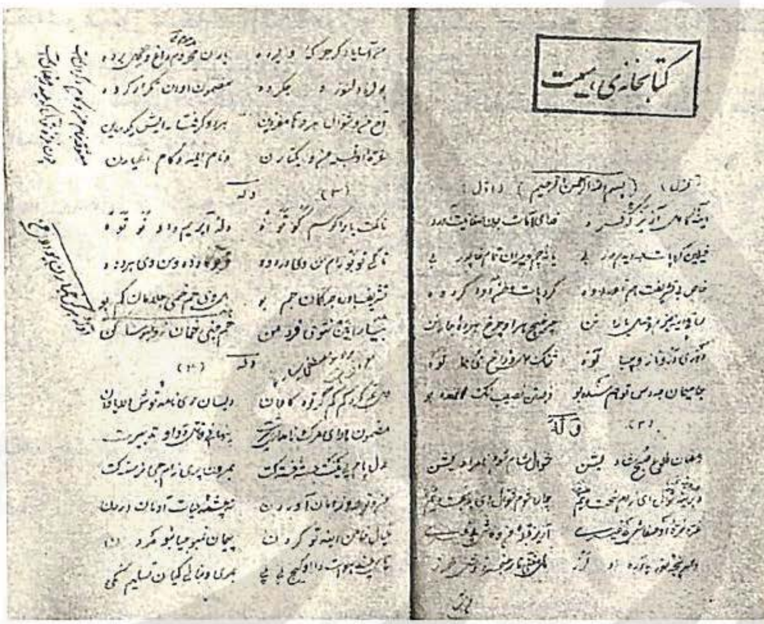

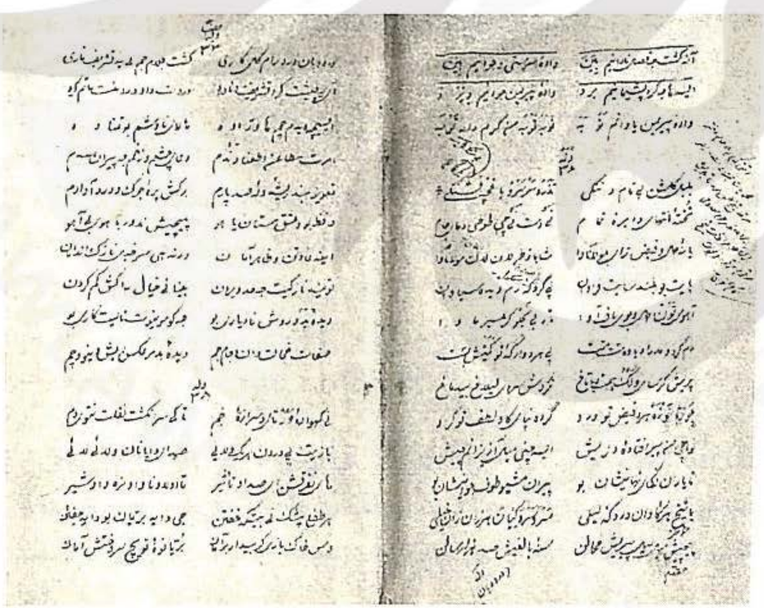

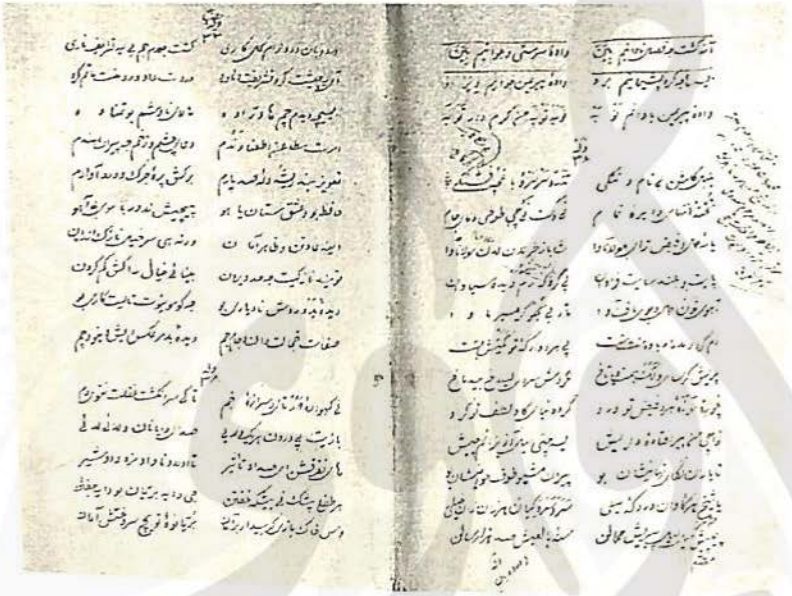

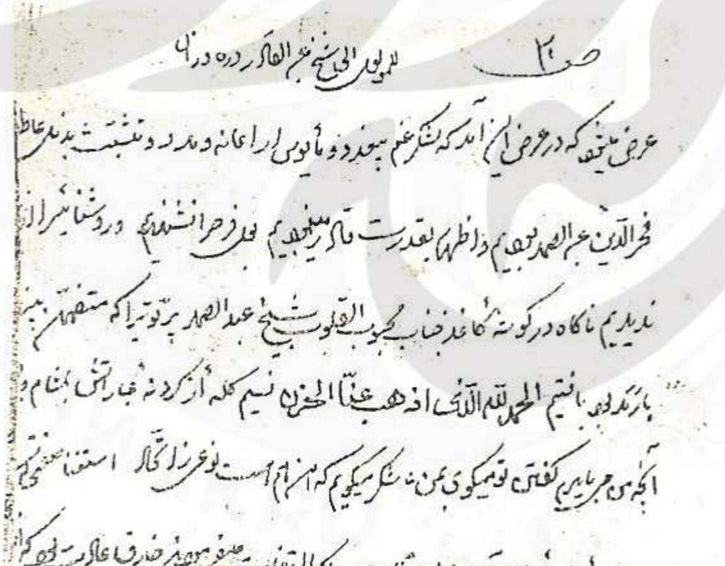

ص ۲۱ للمولوی الی شیخ عبد القادر دره درانی

عرض میشود که در عرض این ایام که لشکر غم بیعدد و مأیوسی از اعانه و مدد و تشتت بدن خاطر

فخر الدین عبد الصمد بودیم ذاطمینان بقدرت [illegible] بلی فرحانتشان و روشنایی از

ندیدیم ناگاه در گوشه کاغذ جناب محبوب القلوب شیخ عبد الصمد پرتو تیرا که [illegible]

بارکند بود یافتیم الحمد لله الذی اذهب عنا الحزن نسیم کله از کردنه غبار اتش بنام و

آنچه [illegible] کفتی تو میگوی بمن ما شکر میگویم که [illegible] است [illegible] استغنا [illegible]

سلسله عزیزه [illegible] احوالش است اکر التفات [illegible]

MAWLAWI.KRD

MAWLAWI.KRD

ژمارەی سپاردن

١٨٠٥